

Cseke Péter
Hazatérő szavak nyomában

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

A kuratórium tagjai

Füzi László

Gulyás Gyula

Horváth Júlia Borbála

Letenyei László (titkár)

Sztáray-Kézdy Éva

Szuhay Péter

Tamáska Máté

Tóth Pál Péter (elnök)

CSEKE PÉTER

HAZATÉRŐ SZAVAK NYOMÁBAN

Szociográfiai riportok

POLIS KÖNYVKIADÓ • KOLOZSVÁR, 2021

A könyv megjelenését támogatta:

Magyarország Felfedezése Alapítvány

Korniss Péter

Nemzet Művésze címmel kitüntetett,
Kossuth-díjas és Pulitzer-emlékdíjas magyar fotográfus

© Cseke Péter, 2021
Polis Könyvkiadó

A borítót
Korniss Péter 1973-ban Széken készült,
Istentisztelet után című fényképének felhasználásával
tervezte
Lipót Éva

ISSN 0231-2611

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CSEKE, PÉTER

Hazatérő szavak nyomában : szociográfiai riportok / Cseke Péter. -

Cluj-Napoca : Polis, 2021

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-542-091-5

316

A valóságos és a virtuális szülőföld vonzásában

Jóllehet a Nagy-Homoród mente egyik kicsiny falujában láttam meg a napvilágot, édesanyám elbeszéléseiből már gyermekkoromtól úgy „ismertem” Kolozsvárt, mint Recsenyéd hét határának megannyi titkát. Szüleim 1938 nyarán keltek egybe, s előbb Brassóba, majd Kolozsvárra mentek „szerencsét próbálni”. Kellott a pénz a földvásárláshoz, a házépítéshez. Amikor közeledett az egyetemi felvételem ideje, édesapám eladta egyetlen jófajta bivalyunkat, és a szentmártoni őszi vásárról hazahozott helyette egy fejőstehenet – egyetem ide vagy oda, a család tej nélkül nem maradhat –, a különbözetet pedig átadta nekem: „Eredj, fiam, próbálj te is szerencséd!” Édesanyám ragaszkodott ahhoz, hogy ő kísérjen fel Kolozsvárra. Az állomás épülete, a főtéri Szent Mihály-templom, a Mátyás-szobor, az egyetem, a Farkas utca mind-mind megnyugtató otthonosságot sugallt, és a gyermekkorból „jól ismert” részletek egy-kettőre hozzásegítettek ahhoz, hogy birtokba vegyem azt a várost, ahol tulajdonképpen meg kellett volna születnem, ha édesanyám – aki éppen várandós volt velem – nem menekít haza az állomás környékének bombázása (1944. június 2.) elől.

Beteljesedett rajtam is az ősi Anteusz-törvény, amelynek érvényesülését korábban másoknál szemléltem. Ritkuló hajjal, őszülő halántékkal mind többet gondolok eszmélésem helyszíneire, s mind többet időzöm azon a tájon, amelyet immár nem elviselnem kell – megértenem csupán.

Álmatlan éjszakáimon sokszor eszembe jutnak apám kemény szavai: „Ej, fiam, nálunk a *tanár* jobban hangzik...!” Bukaresti kinevezésem után hangzott el, amikor kérdő tekintetét rám szögezte: „eddig neveltelek, lássuk, mi lett belőled?” Azonnal leolvastam az arcáról, hogy az újságíró szóra valami összeomlott benne. Biztosra vette ugyanis, hogy valamelyik Homoród menti községbe – akkor még három is volt belőlük – jövök tanítani, s annyi távoli esztendő után naponta láthatjuk egymást. Szerettem volna valahogy meg-

nyugtatni apámat, de sehogy sem tudtam meggyőzni. Beletörődött abba, hogy elveszítette az egyik fiát, aki mindenki bajával törődik, csak a sajátjával meg az övével nem. Megértette, hogy hiába épített nekem házat a recsenyédi faluvégen, nem lakom én abban sohasem. Pedig milyen szépen eltervezte: így könnyebb lesz az életem. Hát nem lett könnyebb, de ez egy másik kötet lapjaira tartozik. Jól tudom: minden korban aszerint mérettetik meg az ember, hogy mit kellett volna tennie, és mit nem tett. Apám többszörösen megküzdött azért, hogy földje legyen, mert a jövőt sokáig a földben látta; aztán azért, hogy nekem egyetemi végzettségem legyen, mert akkor már a jövőt ebben látta. Azt hiszem, hogy egy agyonhajszolt élet jussán megengedheti magának, hogy higgyen vagy ne higgyen az írott betű erejében. Ez nem bűn, és nem is érdem. De nekem hinnen kell, éreznem kell szavaim valóságformáló erejét.

Az anyaföld a legbölcsebb szülő (pedig amikor megszülettünk, számunkra még öntudatlan valóság), mert úgy szabadít fel kötöttségei alól (attól a pillanattól kezdve, amikor már nem hisszük a világ közepének), hogy egy életre érezteti velünk – elszakíthatatlanságunkat. A szülőföld voltaképpen bennünk épül, az értelem szabadságharcával és honfoglalásával; és általunk nyer(het)i el számunkra végső, de sohasem végleges formáját – elmúlásunkig. Amennyiben megadatik, hogy szellemtartományá építsük jelöletlen idejű és jelöletlenül is határolt világát. Avagy amit raktunk délig, leomlik estére?

Ha mai tudatommal újjászülethetnék, minden bizonnyal azt érezném a legképtelenebbnek, hogy ugyanazt a hagyományos életformát éljem le, amelyikbe beleszülettem. Valahogy úgy vagyunk a szülőfölddel is, miként az egészséggel: ha már nincs, akkor döbbenünk rá az értékére, előbb önveszejtő munkában (embere és körülménye válogatja, ki miben) feláldozzuk, majd megpróbáljuk visszaszerezni – többnyire sikertelenül persze. Mivelhogy a végső kérdés – számomra legalábbis – így hangzik: vajon hány életünk kellene legyen ahhoz, hogy ama egyetlenegy, a megismételhetlent az emberi teljesség mértéke szerint élhessük le? A szülőföldnek talán azért tartozunk a legtöbbször, mert maga ellen lázadásra készít: ne higgyünk a világ közepének. Ha már az ember nem választ-

hatja meg születése helyét és korát, oldalunkra akasztja idejekorán a vándortarisznyát: épp azzal tesz gazdaggá, amiben szűkölködik.

Így lesz az embernek egy időben két élete és – Tamásival szólva – számtalan kötelessége. Mert akaratlanul is tovább éli azt, amit maga mögött hagyott, miközben megküzd azzal, amit választott. Az útnak indító szülőföld mellett így alakul ki ama másik otthonnak a képe (nevezzük virtuális, lehetséges szülőföldnek), amelyiket – ha már nem születhetett bele – egy életen át keresi-kutatja, álmodja; ahonnan minden megfoghatatlant hazahordana, hogy kézzel fogható valósággá váljék az otthoni tájon. Hogy legyen, ahová végképp hazatalálnia.

Mi tagadás: kamaszfejjel lázadtam én is a szülőföld ellen. Mert sehogy sem tudtam elképzelni azt, hogy földművesként is „világot járt” nagyapám (Chicago, Galícia, Szibéria) meg az Ararát tövéből kőműveskanállal a kezében visszatérő édesapám után nekem is paraszti módon kellene leélnem az életemet. A földművesmunkát is csak akkor szerettem meg igazán – kora hajnaltól késő estig végigdolgozott középiskolás meg egyetemista nyaraim bizonyíthatják –, amikor a vegetatív szintű élet lidércnyomása alól már felszabadultam; amikor a szülőföld már nem csupán karom erejét várta tőlem, ellenkezőleg: szabaddá tette az értelmemet.

A lehetséges szülőföld szellemtartományyaiból térek meg hát időnként a valószínűtlen változásokat átélő valóságosba. Úgy is fogalmazhatnék: legszívesebben azért töltöm odahaza szabadságot is, mert tőle nyertem szabadságot ahhoz, hogy életem végéig azt végezhessem, amit hitem szerint csak teljes értékű emberként tehetek meg érte is.

Az *Otthonirodalom* című kötetem élén megjelent vallomásomban említettem, hogy pályakezdésem idején leginkább a *visszatérő riport* válfaja állt a „kezem ügyében”. Amire az készítetett, hogy megéreztem: mindenüvé „hazavártak”, ott is, ahol még sosem jártam. Egy idő után aztán azt tapasztaltam, hogy valamiért ez idegesíti Szilágyi Dezsőt, aki az RKP KB tagjaként az Előre keretében szerkesztett Falvak Dolgozó Népeért is felelt. Már megint Zerind, megint Makfalva, Kibéd, Vargyas, Gyergyó vidéke, Szilágynagyfalu, Székelyhíd... – tolta le közvetlen főnökömet, az agrármérnökbe oltott újságíró/szerkesztő, falurajongó Simonka Lászlót. Küldjön inkább

Modvába, Dobrudzsába, ismerjem meg az országot... Elmentem persze Moldvába is. Előbb a csángóföldi falvakba, ahonnan udvarhelyi iskolatársaim származtak (Szabófalva, Lészped, Klézse, Forrófalva...), később a Moldvába helyezett magyar orvosokat és gyógyszerészeket is felkerestem. Most döbbenek rá, hogy ők véletlenül sem csángó magyar helységekre kerültek.

A kilencvenes évek elejétől megszűnt a közvetlen kapcsolatom „riportszerző” útjaimon megismert jó embereimmel. Csak az általam szervezett Korunk-találkozók adtak némi alkalmakat erre. Örvendtem viszont, hogy az egyetemen az önismeretünket gyarapító tabutémák – a Maniu-gárdisták szárazajtai és Csík-vidéki nyakazása, az 1944. augusztus 26-i úzvölgyi betörés, a kollektivizálás rémtettei stb. – feltárásáról beszélhettem újságíró szakos hallgatóimnak (Benkő Levente, Ferenczes István, Gazda József, Gálfalvi György, Lőrincz György, Sylvester Lajos, Tófalvi Zoltán munkái kapcsán). S minthogy Csép Sándor 1975-ös úttörését (*Egyetlenem*) követően a szociofilmes tényfeltárás is kezdett teret hódítani akkoriban – főként Boros Zoltán, B. Nagy Veronika, Maksay Ágnes, Miholcsa Gyula, Simonffy Katalin, Tófalvi Zoltán, Xantus Gábor és Xantus Áron témaérzékenységének köszönhetően –, meghívhattam az Úzvölgyi hegyomlás szerzőjét, hogy mind tényfeltáró kötetét, mind az annak alapján készült dokumentumfilmet bemutassa.

Engem változatlanul az foglalkoztatott: mit kellene tennünk, hogy a felemás rendszerváltás okozta átmeneti létbizonytalanságban mellénk szegődjék a jövő? Lőrincz Györgynek, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány elnökének köszönhető, hogy – Gálfalvi György és Kántor Lajos biztatására – az alapítvány 2008-ban szociográfiai pályázatot hirdetett. Nem is hiábavalóan, miként az október 25-i eredményhirdetésekor kiderült. Magam arra próbáltam felhívni a figyelmet a *székelyudvarhelyi szociográfiai konferencián* – előadásom szövege a Korunk 2008. évi decemberi számában is megjelent –, hogy az 1989 utáni változások, illetve változatlanságok jórészt rögzítetlenek. Példaként hoztam fel a diktatúra nyomása alól szabadult kisebbségi társadalmunk riasztó atomizálódását, a hagyományos közösségek meg a családok felbomlását, a kivándorlási hullám felerősödését, városaink magyar népességének csökkenését, egyes vidékek elnéptelenedését/elöregedését, iskoláink ki-

ürülését, a reprivatizálás ellehetetlenítését, a külföldi munkavállalások – székely mesteremberek Magyarországon, csángó magyarok Spanyolországban – közelképbe hozását, a kis- és közepes vállalkozások gyökérverését és jövőbe kapaszkodását, a társadalmi önszerveződés régi hagyományainak (közbirtokosság, szövetkezeti mozgalom) újrafelfedezését. Addigra nyilvánvalóvá vált, hogy az ezredforduló táján „felgyorsult idő” nem nyújtott lehetőséget a szűkebb és tágabb világunkban bekövetkezett jelenségek mélyszerkezetét is érzékeltető tényfeltáráásra, az értelmezési lehetőségek felvillantására. A diktatúra alatt felgyűlt indulatok – amelyek jobbra a napilapok hasábjain és újabban az internetes naplók műfajában törtek felszínre – elfedték a reális önismeret és a megbízható jövőkép kialakításának távlatát. Másrészt: a szociográfia művelése köztudomásúan idő- és pénzigényes vállalkozás. Kézenfekvő volt a következtetés: pályázatok kiírásával az EMIA továbbra is elősegíthetné a szociografikus eszközökkel is felmutatható igazságok nyilvánosságra hozását, a „távolba szakadt” kezdeményezőkézség „hazatalálását”.

Esszébe és/vagy tanulmányba oltott pályakezdő munkáimnak nem ez volt a befogadó tere. Nem is lehetett, már csak életviszonyaim megváltozása okán sem. Ebben a könyvben (*Hazatérő szavak nyomában*) olyan helyzetábrázolásokat talál az olvasó, amelyek bevilágítanak egy korszakváltás megélt elő- és (részben) utótörténetébe. Ez indokolta, hogy 2021 márciusában egy-egy rövid utóiratban jelezsem a mai vissza- és az előretekintés némely mozzanatát. S ez némi meglepetést tartogatott számomra is. Kiderült például, hogy Homoród menti közbirtokosságok valamelyes anyagi háttérrel tudnak nyújtani azoknak a kezdeményezéseknek az újjáélesztésére, amelyeket a hatalom a nyolcvanas évek derekától ellehetetlenített; Zerinden a Képtár iránti külföldi érdeklődés váltotta ki az önkormányzat jövőépítő akaratát, amelynek következtében – pályázások és vállalkozók segítségével – ma már nemzetközi hírű zerindi művésztelepről beszélhetünk; Tamási utóélete a turizmus révén gazdag faluvá tette Farkaslakát – ismerték fel idejekorán a nagygalambfalviak –, Kányádi Sándor szülőfaluja előtt is megnyílhat ez az út, hiszen a költő temetése után valóságos zarándokhellyé vált a sírja...

Kolozsvár, 2021. március 16.

HAZATÉRŐ SZAVAK NYOMÁBAN

Pegazus a háztetőn

AHOVÁ BEHUNYT SZEMMEL IS ELTALÁLHATSZ

1

Ritkán szoktam előre jelezni hazaérkezéseimet. A levél ugyanis csak jó öt-hat nap múltán jut édesanyám kezébe. Ennyi idő alatt annyi minden történhet manapság az emberrel; rendszerint például az, hogy a jelzett időben az ország egészen más csücskében leledzem. A távirat rossz ómen, kímélnünk kell egymás idegeit vele; a telefonüzenetet pedig (a szomszéd faluból) vagy átadják, vagy nem. Ezért aztán édesanyám ösztönös megérzéseire bízom magam, amíg lehet. Mert olyan még nem fordult elő, hogy ő ne tudná minden külön értesítés nélkül is holtbiztosan, mikor érkezem. Olyannyira nem szokott csalódni megérzéseiben, hogy amíg nem városról szállították falunkba a kenyeret, érkezésem előestéjén minden alkalommal diadalmas arccal jelentette édesapámnak: márpedig holnap sütni fogunk. S nyomban hozzá is látott a szitaláshoz. Amiből tudhatta Ararát látott apám, hogy másnap együtt üljük körül a békesség asztalát.

Renitens későn kelő létemre hazautazásaimat régóta úgy intézem, hogy lehetőleg hajnalban érkezzem. Hogy újból és újból megbizonyosodjam a „hiszem, mert képtelenség” mágikus erejéről? Mindig lobogott a tűz a kemencében, szép magasra nőtt a tészta a tekenőben. Mellesleg a csodaszámba menő és immár kiveszőben levő hajnali rituálé nem is nekem szólt, hanem az unokáknak: hogy ha még hirtelenebbül megyek el, mint ahogy érkezem, legalább házikenyeret vihessek magammal a gyerekeimnek.

Nem voltam én mindig későn kelő persze. Holott a szemem már diák koromban is nehezen alkalmazkodott a – kakasszóval hírül adott – hajnalhasadáshoz. Elég volt édesapám szöszmötölése a fél-

homályban, s én máris pattantam ki az ágyból. Vakáció ide vagy oda, tiltotta az önérzetem, hogy bevárjam kíméletesen hangzó, ám annál félreérthetlenebb ébresztését: „Négy óra múlt, fiam, a tehenek mindjárt elrágják a jászlát...”

Abban az időben a szüleim ugyanis jó másfél évtizeden át fejőgondozók voltak a közös gazdaságban. Tizenöt-húsz tehén ellátása, fejése hárult rájuk, amellet hogy a mezei munkából is ugyanúgy kivették részüket, mint mások. Építeni akartak, hát meg kellett fogniuk a dolog végét, ahol csak lehetett. Örültem, hogy két-három hónapon át én is segítségükre lehetek. Ettől ugyan még nem jutott kevesebb gond édesanyámra, de legalább a ház körüli dolgokat kapkodás nélkül elvégezhettem reggeliben, amíg indulnunk kellett a mezőre.

Ezeknek az ébresztés nélküli ébresztőknek köszönhetem, hogy szülőföldem immár a hajnal színváltozataival él bennem. Mentem édesapám mellett, egyik gübbenőből a másik ásításba lépve, és egyszer csak szokatlan látvány verte ki szememből az álmoságot: a messzi földről kenyérnekvalóval hazatérő kápolnásfalusi szekeresek vonulása. Ahány szekér, annyi lobogó fáklya, és a gyeplőt egyikben sem tartotta kezében a gazda: a gabonára dőlve, pokróccal betakarózva az igazak álmát aludta. A lovak mégis mindig hazataláltak.

Azóta sokszor felvillant előttem ez a kép. A szülőföld az, ahová behunyt szemmel, megeresztett gyeplőszárral is eltalálhatsz.

2

Az ötödik évtized küszöbén mind gyakrabban felmerül a magamfajta országjáróban a megkerülhetetlen kérdés: tolla erejével mozdított-e valamit azoknak a sorsán, akik közül elindult, s akik közt a leginkább otthon szeretné tudni magát – minél távolabb él a szülőföldtől, annál inkább?

Mi tagadás: a hetvenes évek elején még alaposan megviselt a hazahívó szó bántó hiánya. Nem minden ok nélkül persze. Egy balsikerű karcolattal annyira felkavartam volt akkoriban odahaza a kedélyeket, hogy – sürgősen más műfajra váltottam. Nyakig bele-

merültem az országjárásba, a gondjaimra bízott hetilap szerkesztésébe, s igyekeztem még a látszatát is elkerülni annak, hogy „beavatkozom” az otthoniak életébe. Hogy ez akaratom ellenére mégsem sikerült? Bármerre jártam, bármit láttam, tapasztaltam, mindig csak az adta a kezembe a tollat: felismeréseimre odahaza is szükség lehetne. A felbomlott értékrendszerű hajdani faluközösségek új egyensúlyhelyzetének megteremtése, anyagi és szellemi újjáépülése érdekében. Ha kezdetben még azzal vigasztalhattam magam, hogy a két Homoród mentének amúgy is megvan a maga szépírója, egyre inkább rá kellett ébrednem arra: Szabó Gyula aligha róhatja le az én „adósságaimat”. S amióta ezt tudom, a hazatérő szavak útján a szellemi otthonteremtés lehetőségeit fürkészem.

Hogy is kezdődött tulajdonképpen? Forráskönyvem megjelenésekor, 1976 decemberében többen is szóvá tették odahaza: a *Víznyugattól vízkeletig* tíz riportja közt helyet kaphatott volna bár egy az útnak indító szülőföldről is. Három év múltán, a *Látóhegyi töprengések* otthoni fogadtatása során sem volt másképpen, csak a korábban megfogalmazott igény vált közben még célratörőbbé: odahaza is akad „töprengenivaló” bőven, s ha már annyira ragaszkodom a tisztultabb öneszmélést nyújtó szellemi magaslatokhoz, kilátónak ott a bágyi várhegy, ahonnan tiszta időben a Fogarasi-havasokig látni; tollam erején múlik csupán, hogy a hajdani órhely a szellemi otthonteremtés mai szimbólumává emelkedjék. Nem felelhettem másként, mint ahogy első ízben: azt, amit én szeretnék megírni a szülőföldről, azt a munkát előbb el kell végeznünk, és közösen kell elvégeznünk.

Rendhagyónak bizonyult maga az „alapkőletétel” is: 1979 májusának utolsó hetében festőművészek, grafikusok járták a vidék falvait, s a jó hangulatú táborozást záró rögtönzött tárlaton 48 olajfestmény, pasztell, szénrajz, akvarell meg vázlatok sokasága jelezte, hogy nem eredménytelenül. Annyira megszerették Kénost, Gyepést, Remetét, Abásfalvát, Keményfalvát, Bágyot, Lókodot, Szentmártont, Recsenyédet, Szentpált, Szentpétert, Városfalvát (meg a szomszédos Brassó megyéhez tartozó Jánosfalvát és Darócot), hogy azóta minden évben visszakíváncsoznak. Hogy kik is? Akik 1973 végén, 1974 elején elsőként válaszoltak az Arad megyei zerindiek felhívására is, és nemcsak műveiket küldték el az ottaniaknak, de

személyes jelenlétükkel, ott készített alkotásaikkal is megpróbálták felfedezni a művészi alkotómunka értelmét-szépségét.

Azt nyilván kezdettől tudtuk, hogy a „zerindi csoda” még egyszer nem ismétlődhet meg, mégis az ottani képzőművészeti táborozások, irodalmi estek, művészeti és tudományos kérdésekről tartott megbeszélések érlelték a Homoród menti kezdeményezés tervét. Lévén, hogy ezekről rendszeresen beszámolt a falusiak hetilapja, s a Homoród mentén szép számmal akadt előfizetője a Falvak Dolgozó Népeinek.

Nem csupán számunkra fontos, de mindenekelőtt a parasztbarkok építészeti hagyományait őrző Nagy-Homoród menti falvak holnapi művelődése szempontjából rendkívül lényeges – jegyezhettem fel Balázs Imre szavait a községvezetőkkel folytatott első megbeszélés során –, hogy az itteni képzőművészeti gyűjtemény megalapozása magas művészi mérce érvényesítésével történjék. Mert erőteljes változásokon megy át ez a vidék. Fontos tehát, hogy olyan művészek fejezzék ki ezeket a változásokat, akik épp ezekre a legérzékenyebbek...

Nem valamiféle „alapítóokmány” szövegét fogalmazta 1979 májusában Balázs Imre, most mégis úgy érzem: a Homoród menti szellemi építkezések alapkőletétele volt valójában az a megbeszélés. Ha minden évben meghívunk öt-hat képzőművészt egy hétre – latolgattuk –, s közben írókat, előadóművészeket, tudományművelőket, kutatókat, mezőgazdasági szakírókat is vendégül látunk, hosszabb távon ez a vidék is felzárkózhat az anyagilag és szellemileg fejlettebb tájegységek szintjéhez. Merthogy a hetvenes évek második felében ez a tájegység még „fehér folt”-nak számított Hargita megye közművelődési térképén, s a fáziseltolódás felszámolása érdekében a külső impulzusokra éppúgy szükség mutatkozott, mint a helybeliek összefogására, cselekvőkészségük célirányos kibontakoztatására.

Hátrányos helyzetből indultunk kétségtelenül. Hiszen ez a vidék távol esik a nagy művelődési központoktól, a község maga pedig nem egyetlen nagyobb településből, hanem tizenkét apró faluból áll. Az első perctől kezdve tisztában voltunk azzal, hogy tartós eredményre csak akkor számíthatunk, ha nem csupán – az időközben központilag várossá fejlesztendő községnek előirányzott –

Homoródszentmártonban, hanem egyidejűleg mind a tizenkét faluban megpróbáljuk tartalmasabbá tenni az emberek életét; s nemkülönben akkor, ha e folyamat felerősítéséhez, felgyorsításához a megyei művelődési szervek támogatása mellett megnyerjük irodalmi, művészeti és tudományos életünk jeles személyiségeinek közreműködését is.

Merész álmokat szövögettünk? Csak amilyeneket a felgyorsult idő megkövetelt a szülőföld sorsáért felelősséget vállaló helybeli értelmiség fiatal nemzedékétől. Hogy közben akadtak tamaskodók, némely esetben tengelyakasztók, akut szellemi szűklátókörűségben szenvedők? Ilyenek minden korban voltak és vannak. De mégsem az egy helyben topogóknak, a „nem érdekel, mit ez nekem” felfogás híveinek lett igazuk, hanem azoknak, akik nem tudtak és nem akartak lemondani a többre törekvés igényéről. Akiknek önbizalmát, cselekvőkészségét erősítette az a tudat, hogy a megyei szervek nemcsak számontartották, de egy idő után számon is kérték a kezdeményezés továbbfejlesztését; s ehhez nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatást is biztosítottak.

Épp a megalapozott távlati célkitűzéseknek meg a következetes „aprómunkának” köszönhető, hogy hat évvel a „nagybányai hangulatú” völgy képzőművészeti felfedezése után már fel lehetett avatni Homoródszentmárton első városi jellegű intézményét: az állandó képzőművészeti tárlatot. (Egyelőre a megüresedett bentlakás egyik emeleti termében kapott helyet, de a tervek szerint majd a vidék nevezetes műemlék épületébe, a késő barokk Bíró-kúriába kerülhet.) Az esemény előkészítésében nemcsak annak volt nagy szerepe, hogy minden egyes művelődési hetet kiállítással nyitottunk és zártunk (bemutatván a frissen készült alkotásokat is), de legalább ennyire lényeges az is: 1984 tavaszán sor kerülhetett a vissza-visszajáró művészek csoportos bemutatkozására a rangos Korunk Galériában.

A tárgyilagosság is azt kívánja, hogy itt átadjam a szót az esemény krónikásainak. Beke György írta A Hétben:

„Valamennyi falusi galéria közül legfontosabb éppen a homoródszentmártoni most alakuló, gazdagodó képtár, amely a művészi alkotás folyamatába is betekintést enged a község érdeklődőinek. A jó fél évtizede indult művelődési hét egyik fontos program-

pontja minden esztendőben festők egyhetes táborozása ezen a vidéken. [...] 1984 tavaszán a művészeti tábor tagjai közös kiállításon mutatták be a Nagy-Homoród mentén született vagy onnan ihletődött képeik egy részét Kolozsvárt, a Korunk rangos galériájában. Ebben nincs semmi rendkívüli, az immár intézményi szerepet betöltő Korunk Galéria, Kántor Lajos irodalomkritikus törődése nyomán, minden jelentős művészt vendégül lát... A tárlatok megnyitói pedig külön művészi műsorokkal igazi irodalmi matinék. Ezúttal az volt a különleges ezen a megnyitón, hogy népes csoportban eljöttek a művészta­bor otthont adó gazdái; földművesek, tanárok, tanács­i vezető­k, egymagukban vagy családjukkal együtt. Mintegy ötvenen nyitották meg a pénztárcájukat, fogadtak közösen autóbust, fizettek szállodát a Szamos-parti városban, hogy jelen lehessenek a művészek az ő művészeik közös tárlatának a megnyitóján.”¹

Dr. Nagy Miklós ekképp összegezte következtetéseit az Utunk hasábjain:

„Áltatnánk magunkat (és másokat), ha természetesnek vennők azt, ami nem természetes: hogy a földdel folytatott évezredes küzdelemben a megélhetés legelemibb gondoljaival küszködő szántóvető egy csapásra rádöb­bent szépérzéke fejlesztésének szükségességére, festmények, szobrok, művészi szőnyegek élvezésének ízé­re. Hogy ez a fordulat bekövetkez­hessen, a szelle­mi építkezés útját alaposan el kellett egyengetni előtte. Ahhoz, hogy egy falusi köz­­ség értékrendjében a képzőművészeti alkotások olyan helyet foglaljanak el, amilyent a Homoródszentmárton vonzáskörében élő falvak népe esetében, komoly együttműködésre volt szükség köz­­sé­gi vezető, iskola, írók, művészek, tudományterjesztő szakemberek között... És ami nem jött volna létre, ha valaki nem buzdítja, nem fogja össze ezeket az erőket a szelle­mi, lelki építésre. És nemcsak erre, hanem – tudatában annak a hatásnak, amit a gazdasági helyzet gyakorol az életminőségre – a gazdasági tevékenységben is a látókör bővítésére, a tágabb perspektívában való gondolkodásra is.”²

1 Beke György: *Homoród eljött a Szamoshoz*. A Hét, 1984. 22.

2 Nagy Miklós: *Autóbusznyi kultúrszomj*. Utunk, 1984. 15. (ápr. 13.).

És hogy a művészi értékteremtés hitelessége felől se maradjon kétsége senkinek, hadd idézzük Murádin Jenő műkritikus és művészettörténész véleményét az Igazságból:

„Évente megismételt festőútjaik során e művek alkotói a képzőművészet nyelvén próbálták meg föltérképezni egy földrajzi egység táji sajátosságát, mégpedig úgy, hogy abba beleférjen a vidék topográfiai érdekessége, de az egyébként megfoghatatlan szellemi domborzati formák kitapintása is. E két pólus közé írható fel ez a kiállítás. Vannak képek, amelyek inkább az egyszerű látásélményeket hordozzák, és olyan művek, melyek gondolati síkon közelítik meg a táj szellemét. Így csoportosított a rendezés is. A kiállítás tengelyébe Balázs Imre sugallatosan szép képét helyezte. Korábbi munkáit ismerve, ez a kép talán kísérletinek tekinthető egy módosult-változott alkotói kifejezésmód felé, s ez teszi számunkra még érdekesebbé. [...] Kusztoz Endre szénrajzain mintha fokozott drámaiság érződne. *Odvas fa* című nagy méretű rajzát szimbólummá tudja nagyítani. Sok év után először portrét is láthattunk tőle. [...] *A Homoródmenti képzőművészeti felfedezése* (katalógusuk címe ez) élményt hozó kísérlet volt. Ismételni kell –: érdemes.”³

Szükség volt erre a „megmérettetésre”, merthogy így véltük megvalósíthatónak a Balázs Imre által megfogalmazott igényt: a legkiérleltebb alkotásokkal alapozzuk meg a gyűjteményt, s egyben ez lehessen a mércéje a későbbi gyarapodásnak is. Méltán hangsúlyozta tehát Burus János, Hargita megye közismert művelődési szakirányítója 1984. november 17-én a képtárávató ünnepségen: „A Homoród menti művelődési hét eddigi hat rendezvényesorozata – »kicsiny lehetőségek közt, nagy erőfeszítéssel« – bebizonyította életképességét, példát adva másoknak is arra, hogy miként lehet újat, érdekeset felmutatni egy vidéki (eléggé zárt) helység szellemi életében.”⁴

Olyan teljesítmény ez, amelyhez fogható eddig csak a zenében ismeretes: *Laus terrae natalis* (A szülőföld dicsérete) – a homoródszentmártoni születésű Zoltán Aladár szimfóniája.

3 Murádin Jenő: *Homoród menti tájak*. Igazság, 1984. ápr. 18.

4 Burus János: Állandó tárlat Homoródszentmártonban. Hargita, 1984. nov. 28.

Honnan indultunk és meddig jutottunk a művelődési hetek rendszeresítésével? A képtár megléte önmagában még nem fejez ki mindent. Ha úgy tetszik: látványos eredménynek számít, a szó átvitt és konkrét értelmében egyaránt. Jelentéssé csak akkor válik, ha érzékeltetni tudjuk annak a szellemi felhajtóerőnek a jellegét, amely a gyűjtemény létrejöttét is elősegítette. Máthé András magyar szakos tanár, a rendezvények egyik házigazdája így fogalmazta meg közös törekvésünk lényegét – még körzeti iskolaigazgató korában:

– Úgy tűnik, hogy ennek a községnek a vezetői, a tájegység szellemi munkásai még idejében felismerték: felelősséggel tartoznak azért, hogy a Nagy-Homoród völgyében az emberek otthon érezhessék magukat. Nem nézhettük tétlenül ugyanis, hogy a szemünk láttára néptelenedjenek el hét-nyolcszáz éves települések. Hiszen ha az elvándorlás tovább tart, egyik-másik falunkban maholnap az sem lesz, aki egy sírgödröt kiásson. Ennyiből is látszik, hogy súlyos kérdések ébresztgették lelkiismeretünket. Így jutottunk arra a következtetésre, hogy kötelességünk felgyorsítani azokat a folyamatokat, amelyek egy új egyensúlyhelyzet kialakításához vezethetnek. Előbb a községközpont agráripari településsé fejlesztése kínálkozott kivezető útnak, majd pedig annak távlata, hogy Homoródszentmártont is a várossá fejlesztendő községek sorába iktatták. Ekkor még inkább felmerült a tudatos jövőépítés szükségessége. Világosan láttuk, hogy a közösségi hagyományok visszahódítható értéktartományainak tudatosítása mellett utat kell nyitnunk az új értékek befogadásának. Hogy a régi paraszti életforma eltűnésével keletkezett űrt az élet új minőségét kialakító-vezérlő értékrendszer tölthesse ki.

*

Olyan célkitűzések ezek, amelyek csupán az évi egy rendezvény-sorozattal aligha vezethetnek tartós eredményekre. Egyre inkább ráébredtünk arra, hogy csak a mindennapok türelmes aprómunkájával válthatjuk valóra elképzeléseinket. De ama bizonyos aprómunka ellaposodna, elszürkülne, elsilányodna, ha végzői időről

időre nem kapnának szellemi feltöltődést, erősítést. A szellemi otthonteremtés ma elképzelhetetlen az írókkal, művészekkel, a különböző tudományok művelőivel való közvetlen kapcsolatteremtés megtermékenyítő impulzusai nélkül... Hogy eddig jó úton haladhatunk, a leginkább az bizonyítja, hogy ezeknek a kicsi falvaknak a lakosai ma már talán el sem tudnák képzelni az életüket e rendezvények nélkül.

E megállapítás ugyan nem szigorúan tudományos közvélemény-kutatás alapján született, de rendelkezésünkre áll egy kérdőíves felmérés is. Ez utóbbit Forrai Tibor humoródszentpáli fizika szakos tanár készítette tanulói körében arról, hogy mivel gazdagodtak a művelődési heteknek köszönhetően. A következtetésekre annál is inkább oda kell figyelni, mivel a távlatokat tekintve a most felnövő nemzedék a legfőbb haszonélvezője a művelődési élet megpezsztülésének:

a) Az fogja meg a legjobban a gyermekeket, ha szemük láttára zajlik az alkotó tevékenység, illetve: ha valamiképpen maguk is részt vehetnek benne. Az előbbire jó példa volt az, amikor Nagy Olga népmese-szociológiai előadása után Balázs Imre a hallgatóság szeme láttára elevenítette meg a közismert mesehősöket. Aligha lehetett volna ennél megfelelőbb alkalmat találni arra, hogy a mesés-könyvek illusztrálásának műhelytitkaiba is betekintést nyerjenek a meserajongó gyermekek és a népmesét eladdig lebecsülő felnőttek.

A szentmártoni művelődési otthon nagytermének falait megtöltő festmények többeket kíváncsivá tett: miként készül a pasztell, az akvarell, a tempera, a szénrajz, az olajfestmény? Miként tanult meg a művész varázslatos gyorsasággal rajzolni, festeni. És akkor maga Balázs Imre is mesélni kezdett. Példázatát, úgy vélem, sosem fogják elfelejteni, akik a művészet titkait ezután próbálják megfejteni. Hát azt, amikor Veress Zoltán biztatására népdalokkal, találós kérdésekkel, közmondásokkal és versekkel (többnyire Kányádi-versekkel!) vetélkedtek a szentmártoni meg a szentpáli iskolások? Hát amikor Veress T. Magda gombaismeretből „vizsgáztatta” őket? Kányádi Sándortól hallottak először arról, hogyan születik a vers; Gelu Păteanutól, hogy miként jön létre a műfordítás. És ma már arra is büszkéek, hogy a VI. művelődési hét megnyitóján Városfalván egy olyan Kányádi-verssel lettek gazdagabbak, amelyet maga

a költő tanított meg nekik. Gelu Păteanu pedig olyan közvetlen, bensőséges hangot ütött meg Szentpálon, hogy a hetedikes Tóth Zoltán nem restelt előhozakodni a kéréssel: miként is zengene románul a számára legkedvesebb Weöres Sándor-remeklés, *Ha a világ rigó lenne?* Nehéz eldönteni, mi lepte meg jobban a diákokat: az-e, hogy a jeles műfordító úgyszólván percek alatt teljesítette a kérést, vagy az, hogy még ő mondott köszönetet a Tóth Zoltánnak dedikált kézirat átadása közben, amiért felhívtuk figyelmét erre a költeményre?! Az ilyen mozzanatok hogyan hagynának maradandó nyomokat a most felnövő nemzedékek életében? S mi mindent megtudtak közben, az eredeti vers és a román változat egybevetése során e két költészet, e két kultúra sajátos meg közös jegyeiről, az igazi testvériség mibenlétéről, szólammentes értelméről?!

b) Az „első kézből” kapott információk mindig az újdonság varázsával hatnak, különösen akkor, ha egy-egy tudományszak legavatottabb képviselői számolnak be az őket foglalkoztató kérdésekről. Itt most nemcsak a történész Imreh Istvánra, Demény Lajosra, Egyed Ákosra, Ferenczi Istvánra, a geológus Kisgyörgy Zoltánra, a mezőgazdasági szakíró Nagy Miklósról és Pap Istvánra gondolok, hanem például a sugárgenetikus Imreh Sz. Istvánra is, aki vetített képes előadásában bemutatta a kromoszómák világát. A jelenlévő állatorvosok, agrármérnökök, orvosok egyöntetűen azt vallották, hogy felért számukra egy szakmai továbbképzéssel. Maga a kutató sem ment el „üres kézzel”: az előadást követő megbeszélésen annyi további kutatást igénylő gyakorlati kérdés merült fel az átöröklés, a növény- és állatnemesítés stb. köréből, hogy csak ezekből összeállíthatna a maga számára egy évtizedes kutatási programot. És persze az sem mellékes, hogy ezt követően egyébről sem esett szó hetekig az iskolákban: milyen csodálatos a kromoszómák világa...

c) Amikor Benkő András zenetörténész Zoltán Aladár életpályájáról és munkásságáról tartott – zenehallgatással egybekötött – előadást a zeneszerző szülőfalujában, a közönség épp a szülőföld dicséretét zengő szimfónia hallgatása közben bizonyult – enyhén szólva – fegyelmetlennek. A tapasztaltak alapján sürgősen levontuk a konzekvenciát: mielőbb be kell pótolnunk ezen a téren a lemaradást, s mind az iskolai, mind az iskolán kívüli zenei nevelést magasabb színvonalra kell emelnünk.

d) A megkérdezett negyven tanuló közül senki sem írta azt, hogy az elmúlt hat év rendezvénysorozataiból bármelyik előadás vagy találkozó fölösleges lett volna. Többen azt hangsúlyozták, hogy csupa olyasmit nyújtottak ezek a rendezvények, amiről az iskolában nagyon keveset vagy pedig egyáltalán nem tanultak.

4

A hazatérő szavak útjának egyik – feledhetetlen élményt nyújtó – egyengetője Imreh István történész volt, aki zsúfolásig megtelt teremben igyekezett „elhozni” Homoródszentmártonba 1980. pünkösd vasárnapjának délutáni hangulatában a nagy fejedelmet, még mielőtt a csorda hazajönne. Hadd tudják meg a Homoród mentiek, mielőtt az otthoni gondok hazaszólítanák a tizenkét falu népét: értékeinket óvni és gyarapítani nem mai keletű igény. Már Bethlen Gábor korában is az volt. Az országépítő fejedelem ma alighanem ebben kortársunk. Hiába szabadkozott Imreh István, hogy „kicsi a krónikás és nagy a fejedelem” – szavait egy álló hétig ízlelgették az emberek. A kapálóban az asszonyok mind ezt hajtogatták: „Ó, bár csak egy ilyen papunk lehetne...!”

– Milyen gondolatokkal tért is vissza Kolozsvárra annak idején a Nagy-Homoród mentéről? – kérdeztem tőle a rendszerváltást követően.

– Olyan korban éltünk – tekintett vissza a magunk mögött hagyott évtizedekre a jeles történettudós, akit az elsők közt emelt sorába a Magyar Tudományos Akadémia –, amikor csak tikkadt, csak szomjas, csak elgyötört lehetett az ember, aki szeretett volna értéket teremteni, s nem tudott, és nem merhetett. Csodálatos dolog volt akkor az egyetemen belekapaszzkodni a diákokba – és ugyanakkor saját népünkbe. Az olyan találkozók, mint amilyen a szentmártoni is volt, éreztették meg velem igazán a szolgálattelvés, a cselekvés öröme; annak érzékelését, hogy szellemi emberként nem hiábavaló a létem.

– Bizonyára emlékszel rá, hogy Demény Lajossal arról beszélgetetek előadás előtt: így jobban fel tudjátok mérni, hogy az erdélyi/

romániai magyar történetírásnak melyek a fehér foltjai, melyek az elvégzendő kutatási feladatok...

– Azon a szép találkozón Demény Lajos (az 1990. május 20-i választások után a romániai szenátus tagja) lemondott a maga előadásáról (alig tíz percet vett igénybe mindössze), mert érezte, hogy akkor ott annak a Bethlen Gábornak a szavaira van szükség, aki annak idején azt mondta: „Ha mindnyájan csak a magunk életének nyugodalmát keressük, úgy az hazánk vész el.”⁵ A közösséghez való kapcsolódás erős vágyát, szükségességét beszéltük meg tehát, s azt, hogy megsokszorozott erőfeszítésekkel, nyughatatlansággal nekünk is tenni, cselekedni, építkezni kell. Nagyon jó volt érezni – és nagyon jól lehetett érzékelni –, hogy leginkább az építkező fejedelmet szerették meg a Homoród mentén. Azt, akit Móricz Zsigmond is politikai hitvallása sugalmazójául fogadott el; azt, aki, országhatárokon túlra menve, hadi úton járva is az itthon félbe-szerbe hagyott építkezéseket sürgette leveleiben. A szentmártoniak és szomszédaik a valóság talaján álló fejedelemmel kötöttek ismeretséget; azzal, aki jó gazdája Erdélyországnak; aki tudja a helyét Európában és a világban; aki nem feledi a vitézlő székelyek gondjait; aki törődik a jobbagygyermekes iskoláztatásával; aki „székely módra” készíteti el a fogarasi kincstári birtok istállóit; rábólintottak arra is, hogy gyűjtötte a Corvinákat, és megadta a módját a külhoni követek fogadásának. Most már azt is elmondhatom, hogy talán így válhatott szoborból emberré, rokonná, mienkké; pajzsunkká is kissé, amikor életet, hitet, nemzetiséget, falut rombolt, pusztított szemünk láttára az önkény.

– A hivatalos történetírással és főként történelemtanítással párhuzamosan élt tehát (ahogy és ameddig lehetett) a *mi-tudat* erősítése. A diktatúra alatti szellemi ellenállás közegeiként az „élő történelem”, a szavakba szüremelő história fórumai jó ideig lehetővé tették az ellenőrizetlenebb, a szabadabb szólást...

– Csakhogy ezt is úgy kellett tennünk, hogy ne vágjuk be a kaput a holnapai szolgálattelvés lehetősége előtt. Bár tudatában voltunk a

5 Imreh István: *Az önértéktudat forrásai*. Kérdezett: Cseke Péter. Korunk, 1992. 4. 8–13.

szolgálatos fülek jelenlétének, az 1980-as pünkösdvasárnapi találkozó idején még lélektől lélekig járhatta útjait a szó...

– Igen, mert nemcsak Bethlen Gábor fejedelmet „hoztad el” a Homoród mentére, hanem a korabeli népi életvitelt, az együttélés formáit is felidézted. Mégpedig a nagy fejedelem korabeli székely falutörvények alapján.

– Bethlen Gábor korában megsokasodtak a rendtartások: a pontokba foglalt jogok és kötelességek helyi kódexei, a korporatív privilégiumok írásba rögzítései. Ha tehetnél egy sétát a 17–18. századi szülőföldeden, és mindenik communitásban kérnéd nótárius urat, hogy mutassa meg a faluközösség törvényét, egyiküknek sem okozna gondot. Nyugodt lélekkel állíthatom ezt, miután egy csoportban, falubokorban már eddig is öt falusi statútumról találtam feljegyzést. Bethlen Gábor 1618. évbeli rendeletében arról szól, hogy „*Dályán* lakó híveinek [...] ennek előtte olyan rendtartások és egymás között való végzések lött[ek] volna”,⁶ amelyek szabályozták a földbirtoklást. 1628-ban – még mindig az ő fősege alatt – *Bágy* szokásjogi határozatait írják össze. 1632-ben ugyancsak *Dályában* tartanak tanúvallatást *Kányád* falutörvényéről. 1670-ben és 1740-ben *Homoródszentpál* statútumát, 1808-ban *Homoródszentmárton* normáit újították meg. Ez utóbbinak a gépírási másolatát át is adtam volt Nagy Attila polgármesternek. Azt kínáltam benne olvasnivalóul a helybelieknek, hogy 1808-ban „választott is a nemes közönség, mindeneknek egyenlő akarattából határbírád”. Amivel azt szerettem volna sugallni, hogy nekik is mindnyájuk megegyező akaratából (unanimi consensu) kellene felelős faluvezetői posztra eljárót tenniük. A demokratikus választást igyekeztem felmutatni olyan múltbeli erkölcsi értéként, olyan csodálatos eszmeként, ami nélkül egészséges, szép, tiszta és jövőt hozó társas élet ma sem lehet. És azt is, hogy a „hivatalbéli” embernek az ősi székely normák szerint is kötelessége jól elvégezni azt, amit hivatala reá ró.

6 Uo.

Amikor Máthé András körzeti iskolaigazgató Székelyudvarhelyre került tanárnak, Nagy Attila polgármester pedig 1984 tavaszán más beosztást kapott, volt, aki azt hitte: ezzel végképp „befellegzett” mindennek, hiszen kiesett az a két alapember, aki hatáskörénél és hivatásérzeténél fogva a legtöbbet tette a vidék gazdasági és szellemi fellendítése érdekében. Nagy Attila utódai – Csomor Imre és Zsombori Balázs – szerencsére megpróbálták továbbvinni azt, amit ő elkezdett.

Amíg a község élén állt, valamiféle szemérmesség mindig visszafogta a tollam: ha csak lehetett, elkerültem, hogy Nagy Attila munkáját, vezetői stílusát nyilvánosan „dicsérjem”. Itt az ideje, hogy mulasztásaimból törlesszek.

Csak most jövök rá, hogy valahányszor találkoztunk, a távlati meg a napi gondok megbeszélése mellett rendszerint szót ejtettünk legfrissebb olvasmányélményeinkről is. Nem az lepett meg, hogy minden könyvújdonságot megvásárol – elvégre értelmiségi családban nőtt fel, és végzettsége szerint maga is az agrárműszaki értelmiséghez tartozik –, hanem az: számára a sorsformáló értelem könyvei a közösségért végzett munka nélkülözhetetlen segédeszközei. Nemcsak önbizalmát, önértéktudatát erősítették tehát, hanem a gondjaira bízott közösség sorsa iránti felelősséget is elmélyítették benne.

Így volt ez akkor is, amikor rendre felfedezte magának például dr. Nagy Miklós és dr. Pap István könyveit. Addig nem volt nyugta, amíg a neves agrárszakírók el nem látogattak a Homoród mentére. Nem személyes ismerkedésre persze, hanem azért, hogy az együtt gondolkodást a helyszínen folytathassák: mi mindent lehetne és kellene még tenni ezen a vidéken is a korszerű mezőgazdálkodás meghonosításáért? Ugyanazt a célt szolgálta a szentpáli születésű neves agrármérnöknek, az országszerte ismert Dimény Sándornak a hazahívása is, aki több évtizedes csíkszentmártoni tapasztalatait osztotta meg az otthoniakkal. Amikor pedig A Hétben megjelent Ferenczi Géza történész tanulmánya az 1519–1521-es székely felkelésről – amelyet köztudomásúan Városfalva határában vertek le –, Nagy Attila nemcsak azt szorgalmazta, hogy a székely

felkelések szakértői a helybeliek előtt számoljanak be kutatási eredményeikről; elsőként sürgette az ásatások megkezdését a még nyitott kérdések tisztázása érdekében, és az ehhez szükséges segítségről sem feledkezett meg. Sőt azt a gondolatot is felvetette: illendő lenne valamilyen emlékművet állítani a hajdani csatatéren, a Vérérekdomb mellett. (Tirnován Vid szobrászművészhez méltó feladat lehetett volna, azt hiszem...)

A múltidézés sosem öncélú. Ez igazolódott be 1981. június 7-én, a harmadik művelődési hét utolsó napján, amikor a bágyi Várhegyről a várfesztiválra igyekvők hosszasan kígyózó karavánjait szemlélhettem.

Annai évtizedes elvándorlás után először tapasztalhattam a Homoród völgyéből kirajzottak hazasereglését, jöllehet az akkori vonzerő nem volt más, mint az első ízben szervezett (azóta hagyományossá vált) népünnepély. De hát sor kerülhetett volna-e erre, ha 1979-ben nem kezdődik meg a tájegység – Jánosfalvi Sándor István, Orbán Balázs és Bözödi György után hányadik? – újrafelfedezése? Hát akkor, ha a harmadik művelődési hét előkészítése során Nagy Attila nem teszi elénk az 1980-as *Korunk Évkönyvet*, s nem olvas fel egy részletet Péter Vass Ferenc tanulmányából, amelyben a szerző az erdélyi parasztvárak számbavétele során kiemelten szól a 17. századi török- és tatárbetörések idején épített (és több ezer ember menedékéül szolgáló) bágyi várról is?

A sors paradoxona, hogy maguknak a bágyiaknak is Nagy Attila kellett hogy felidézze a hat falu által 1660–1661-ben emelt vár építéstörténetét és önvédelmi szerepét. Igaz, a várnak ma már csak az alapjai látszanak. De az mégiscsak furcsa, hogy a maiak közül már senki sem tudott arról a Bach-korszakban betiltott népszokásról, amelyet a vidék hajdani krónikásai ekképpen örökítettek meg: „Pünkösd napján csoportosan keresik fel a várhelyet, az öregek elbeszélnek a fiataloknak a várral kapcsolatos hagyományokat, majd leeresztik a szalmával becsavart égő kereket a hegyoldalra, mint valaha, amikor az ostromló ellenségre eregettek.”

Hogy a helybeliek több mint egy évszázad múltán újból leeresztették a hegyoldalra a tüzes kereket, az nem csupán a látványosság kedvéért történt. Az összefogás mai értelmét megvilágító és a tudatos jövőformálás értékszimbólumát fedezték fel benne az odasereg-

lettek. Akkoriban mondotta volt nekem Dáné Aladár, a bágiak előjárója: ha előre tudták volna, hogy már az első alkalommal ezernyi ember lepi el a vármezőt – szabadtéri színpadot építettek volna, hogy azon mutassák be az egybegyűlteknek a helybeliek híres táncaát, a bági dobbantóst, és hogy a máshonnan érkező együttesek is felléphessenek rajta. Nos, azóta ez a színpad is elkészült, sőt arról is gondoskodtak a bágiak, hogy a kopár oldalba fákat ültessenek. Árnyéktartónak, szélfogónak majdani rendezvények idejére.

Újólag tapasztalhattam, hogy Demény Lajos 1980-as figyelmeztetését jól megjegyezték a helybeliek: „Nem vagyunk többek másoknál, de nem is vagyunk kevesebbek...”

6

Nem számoltam utána, hogy szellemi életünk jelesei közül hányan fordultak meg a nyolcvanas évek derekáig a Homoród mentén. Az a lényeg, hogy – miként az alábbi vallomásokból is kiderül – a továbbhaladáshoz nem hiányzik a szellemi erődök háttértámo-gatása sem.

Kányádi Sándor: Számomra az a sikeres író-olvasó találkozó, ha a karon ülőktől a botra támaszkodókig mindenki jelen van a terem-ben. Annak örülök, ha ilyen alkalmakkor nemcsak értelmiségiekkel találkozunk, hanem földművesekkel, gyárba járó munkásokkal, bányászokkal – akikért voltaképpen írunk. Akik, sajnos, nem olvasnak annyit, mint amennyit elvárnánk tőlük, de azért szívesen hallgatják a verset, igénylik az irodalmat és a művészetet.

Érdeemes elgondolkozni egy kicsit a dolgokon: hogy is van az, hogy az emberiség évezredek óta ragaszkodik a művészethez? Még akkor is, amikor úgy tűnik, hogy helyen-helyen az embereknek már mindenük megvan, ami vágyaikat kielégíthetné, életüket kitölthetné. Egy neves francia gondolkodó ekképpen tűnődött ezen: a művészet valóban nélkülözhetetlen – csak azt tudnók, hogy mihez? Egyszer nekem is feltették ezt a kérdést Zetelakán, és akkor hirtelen rávágtam, s azóta is ezt vallom: Azért létszükségletünk a költészet s általában a művészet, mert annak a hiányérzetünknek az ébren tartója, mely folytonosan előbbre viszi a világot.

*

A nagy kérdés nyilván az: miként válhat nélkülözhetetlenné számunkra a művészet? Hiszen nélküle is meg lehet élni – vegetatív szinten, persze. Hadd tegyem fel én is a kérdést a városfalviaknak: vajon miért érezték fontosnak, hogy ilyen szép, tágas művelődési hajlékot építsenek maguknak? Hát a bágiak meg a többi kicsi falvak lakosai ebben a völgyben? Szerintem azért, hogy legyen ahová időnként eljőnnünk, legyen ahol a kultúra iránti fogékonyságunkat táplálunk. Mert – miként ezt a Homoród mentén szervezett művelődési hetek is bizonyítják – a művészet csak akkor válik nélkülözhetetlenné, ha az emberek részesednek már belőle.

*

Gelu Păteanu: Negyvenöt éve írok, harminc éve fordítok. Ötvenhárom évesen ötvenhét magyar irodalmi alkotás román tolmácsolása sorakozik polcaimon Énlakán. Hogy ez sok-e vagy kevés? Nem tudom. Csak azt, hogy gazdag embernek érezhetem magam. Szellemiekben persze. Mert ami kincset a román és a magyar irodalom kitermelt magából, azt mind a magaménak tudhatom. Hogy mekkora boldogság ez, csak az tudja felmérni, aki azzal is tisztában van, hogy egy-egy nép, nemzet lelkületét mindig az illető nép, nemzet költői, írói, festői, szobrászai, zeneszerzői fejezik ki a leghitelesebben. Én pedig naponta olyanok közt forgolódom – olykor személyesen, máskor műveikkel ismerkedve –, akiktől ennek a lelkületnek az alakulása, alakítása függ.

*

Ez az út pedig a Homoród mentiek előtt is nyitva áll. Főként a fiatalabb nemzedékek előtt. Hiszen már jó pár éve országos hírvű emberek járnak ide. Nemcsak az élő meg az írott szó művészei, hanem a társművészetek képviselői is. Ez az alapja a következő évtizedek fejlődésének is. Nem érezheti elesettnek magát az az ember, aki előtt nyitva az anyanyelvű műveltségszerzés útja, s ugyanakkor pedig jártassá válik két olyan egyetemes nyelvben, mint amilyen a képző- és zeneművészet.

Munkára ajzott lélekkel ébredek. Hosszú hónapok óta első ízben. Nem betegségből lábadozóan, de azt sem mondhatnám, hogy valamilyen néven nevezhető bajtól szabadulva. Gyógyírként hat rám mégis e ritka adomány: írással kezdhetem a napot. Mint abban a nem is távoli időben, amikor még el sem tudtam volna képzelni másképpen. Hát nem fura, hogy aminek természetes, mindennapi életszükségletnek kellene lennie – mint amilyen például az én esetemben az írás, épp arról derüljön ki: adott pillanatban megvonható, netán kegyként osztogatható?! És bármennyire hihetetlenül hangzik: nem is kellett hozzá más, csupán egyetlen toll-, illetve – hajnali félálomból riasztó – csengőgombnyomás. Na persze: az ajtóban három ismeretlen férfi állt. Frissen borotváltan, jól öltözöten, diplomatatáskásán. Katonás tartással, kifogástalan udvariassággal, kifejezéstelen tekintettel. Magam pedig: akár a jóhiszeműség pizzaszáma bújtatott szobra. Szürrealista filmekben láttam ilyen kísérteties álomjelenetet, mint amilyenbe most akaratomtól függetlenül belekeveredtem. Az lett volna csakugyan – álom? Erre vallott, hogy amikor védekező reflexeim első ösztönös lendületével, önmagam számára is teljesen meglepő módon tiltakozni próbáltam, hogy nincs szükségem testőrségre, legképtelenebb képzelgéseimben sem vágytam soha effélére – a hangszálaim meg sem rezdültek, egyetlen szó sem hagyta el a számat. Mintha csak erre spekuláltak volna: így a tulajdon beleegyezésemmel nyomultak be a lakásunkba. Elvégre a hallgatás nemcsak néma tüntetést, tiltakozást – bizonyos helyzetekben beleegyezést is jelent. Ezt követően már nem is törődtek azzal, hogy jelenlétüket megindokolják vagy önmagukat igazolják, hanem nekiláttak – bár tudtommal akkoriban még semmiféle veszély nem fenyegetett –, hogy megvédelmezzenek. Alighanem saját magammal szemben. Nem is maradt utánuk más – a szégyenérzetem csupán. Amiért nem ismertem fel idejekorán a betolakodók lélektani hadviselésének titkát: mindenik úgy nyit ajtót reád, hogy érdekeid védelmezőjének tünteti fel magát.

Azóta gyakran erre a tolakodó ajtócsengetésre riadok, valahányszor úgy hajnal felé végre elnyomna az álom.

Na, de töltöttem már annyi álmatlan éjszakát, hogy ne várjak most biztatást: használjam ki a pihent agysejtek fogékonyságát szaporán. Amire a pásztor a kapunk előtt is belefújna a kürtjébe, én már fel is írtam a címet (*Pegazus a háztetőn*), sőt az első bekezdéssel is elkészültem. Megtehettem, mert ezúttal nem a villanycsengő álom(re)szelő hangja ugrasztott ki az ágyból, hanem a címbeli – harmadfűkorában háztetőre szálló – kiscsikó.

Amiből újra megbizonyosodhattam arról, hogy a legnehezebb helyzetekben mindig jelt ad magáról valamiképpen az ősi anteuszi törvény. Az öcsém szerint – aki jóval gyakorlatiasabb ész- és főként kézjárású –: egyszerűen a levegőváltásnak köszönhetem visszatérő íráskedvem. Ha már így áll a helyzet – vonta le a kézenfekvő (lábán járó?) következtetést –, akkor bizony gyakrabban járhatnék haza. Ha egyéb nem, annyi gyakorlati haszna neki is származna belőle, hogy munkatársai végre felhagynának a számára mind kényelmetlenebb kérdezősködéssel: „Hát miféle író a bátyád, hogy újabban csak hírből hallunk felőle?!” Nem annyira személyemet, mint inkább bezúzásra ítélt vagy a nyomdai munkálatokig el sem jutott könyveimet hiányolván.

Elhajtották a csordát, s ilyenkor már nekem is rég talpon kellene lennem, hogy a gyermekkoromban belém rögződött szokás szerint magam is mozdítsak valamit az életben. Mely hajnali felélénkülésével újólág azt adja tudtomra, hogy nem vonhatom ki magam az itthoni világ íratlan törvényei alól. Miféle dolog is az – erősödik fel bennem némi lelkiismeret-furdalás kíséretében az egyik hajdani intelem, mely mindig a legérzékenyebben érintett –, hogy jóformán még fel sem keltem, és máris teszem tönkre a szemem?!

Csak hát: tehetnék-e mást?! Lehetne-e ma már fontosabb dolgom annál, mint maga az írás? Még akkor is, ha az itthoni világ szemében az nem számít munkának. Legalábbis az én gyermekkoromban s még azután is jó ideig – nem számított annak. („Nem dolgozik, csak ír” – hányszor kesergett efféle vélekedések hallatán szegény Horváth István is.) De azóta történt egy és más. S a változások sosem egyirányúak. Előfordulhat például, hogy a hajdani tilalomfák már csak bennünk élnek. Mert közben épp az a világ lett oda mögülük, amelyik állította őket. Lám, édesapám is ezzel a mondattal nyitott rám az előbb: ha befejeztem a dolgom, segítsék majd neki.

Valami cserepet ígértek a szomszéd faluból, azt kellene hazahozni. Hogy háztetőnkön legalább a nagyobb réseket lehessen valahogy bedugdosni. Jól tudja, hogy ezzel amúgy sem oldódik meg (csak elodázódik) az ő legnagyobb gondja, hát hagyja, hogy írjak nyugodtan. Én sem akarom már egyből megváltoztatni a világot, tollam erejére bízom hát magamat.

Két világ határán élünk, egy átmeneti kor (remélhetőleg: nem átmeneti) emberei. Olykor naponta érezzük, hogy paradoxonok feszítik szét – némelyek szerint: ezek tartják össze – a létünk. Hát nem különös? Eddig még sosem fordult meg a fejemben, hogy amikor szülőfalumban vagyok, akár írással is kezdhethném a napot. Most mégis azt teszem. Mert már ez a világ is érzi, sőt naponként tudtomra adja – táplálván bennem is a hitet –, hogy az írás is „mozdíthat” valamit az életben. Lehetséges, hogy korábban is ugyanezt sugallta, csak én nem érzékelttem kellőképpen? Nemcsak önmagunkért, de a világért is azzal és akkor tehetjük a legtöbbet, ha mindenekelőtt a saját gondolatainkat tartjuk rendben, és nem azon fáradozunk, hogy a másokéi fölött őrködjünk. Mert aki önmagával rendbe jön, az nincs terhére-ártalmára önmagának, sem pedig a világnak. Aki képes kiküzdeni önmaga belső harmóniáját, az előbbutóbb a külvilággal is meg tudja teremteni azt.

Nem pusztán a létezés primér élményével ajándékoz meg tehát az itthoni világ, hanem annak a felismerésnek a bizonyosságával is, hogy a létélmény megragadása és értelmezése – az értelmessé alakított, életté formált lét követelményeinek a tudatosítása – adhat értelmet az én életemnek is.

Hogy mi köze mindehhez a címbeli csikónak?

Ébredésem pillanatában még csupán abban voltam biztos, hogy nem úgy kerül írásom élére, miként az adomabeli bika a torony tejéjére. A többi munka közben világosodott meg bennem.

A véletlen úgy hozta, hogy édesapám hetvenkettedik születésnapjára toppantam haza 1986. június 7-én este. (Magam is igyekeztem persze.) Csöndes borozgatás közben egyszer csak szóvá tettem: legfőbb ideje, hogy végre kíméletesebben bánjon az egészségével. A múltkoriban is mennyire ránk ijesztett, amikor elkapta volt az a hideg eső kaszálás közben a mezőn! Azt sem tudtuk, hogy a vese- vagy a tüdőgyulladástól féltsük-e jobban... Miért lót-fut

megállás nélkül még most is naphosszat? Miért hajta magát a hetvenen túl is annyira? Amit akart, elérte: a két keze munkáját dicsérő családi ház felér egy életművel. Hiszen egész életében ehhez gyűjtött, ezt építette. Ami pedig a megélhetéshez kell, úgy-ahogy kikerül...

– Hull a cserép a házról, fiam; a csúrt is teljesen újra kellene földni már, annyira foghíjassá vált...

Tekintete valahová a messzeségbe réved. Nem akarja, hogy észrevegyem, mennyire fáj még most is neki: bár három világlátás után újra tudta kezdeni az életet mindig, erejéből és tehetőségéből arra mégsem futotta, hogy az anyai nagyapám által építtetett istállót is újrarakassa. Kíméletesnek szánt – ám korántsem épületesre sikeredett – gondolattal rukkolok hát elő:

– Legjobb lenne az egészet lebontani...

– De könnyen beszélsz, fiam! És aztán ki épít másikat helyette...?!

– Minek másikat, édesapám? Tudtommal az öcsémnek sem az a leghőbb vágya, hogy...

– Akkor sem hagyhatom fedél nélkül szegény tehenet, ameddig csak kaszálni tudok neki...

– És a tinó...? Meg az idei borjú...?

– Inkább fojtottam volna meg őket, amint az anyjukból kijöttek...?! Nem vitt rá a lélek. A gazdaság istállójába sem vezethettem be egyiket sem, mert az éjszaka leple alatt vittek be oda épp eleget...

– Ha ez így megy tovább, maholnap kaszálás közben jön édesapámért a nagy kaszás...

– Bár legalább egy csikóm nyargalásznék a kertben – sóhajtja elnyújtottan.

– Még csak ez hiányzik! Hát nem elég, ami van...?!

– Tudod, fiam, mostanában gyakran eszembe jut, hogy milyen szép csikókat nevelt annak idején Nagy Gábor bácsi. Pedig akkoriban már alig volt ára a lófélének. Most pedig egy pár harmadfű csikóért autót lehet venni. Nem fájna többé az én fejem, hogy mi lesz ezzel a csúrral, ha legalább egy olyan csikóm lehetne, amilyeneket Gábor bácsi nevelt...

Nem is tudja édesapám, hogy serdülőkorom legnap sugarasabb élményével ajándékozott meg akkor este. A régóta elhunyt Nagy Gábor bácsi nevének hallatán először arra gondoltam, hogy lám, holtában is mennyire hasznos lehet az ember, ha életében szépre, jóra, nemes dolgokra törekedett; ha azt tette, amit önmagáért és másokért – akár a körülmények ellenére – tennie kellett. És egyszer csak magam előtt látom Gábor bácsit, amint jön elő kedvenc csikójával a májusi kertből. Aztán egyetlen, alig hallható füttyjelre a kicsikó párnaként terül feje alá a gyepre. S mivel a szemem láttára történt mindez, később már abban sem kételkedtem, aminek szemtanúja nem lehettem. Évekig jártam ugyanis csodájára ennek a csikónak. Hanem egyszer – hiába mentem. Érdeklődésekre, hogy merre keressem, újracserepezett házukra mutatva Gábor bácsi azt felelte: „Hát nem látod? Felszállt a háztetőre...”

8

Úgy terveztem, hogy amíg odahaza vagyok, megírok három kisesszét az Utunk 1987-es évkönyve számára. Azért hármat – így szólt a szerkesztőségi tanács –, mert akkor nagyobb esélyem lesz rá, hogy legalább az egyiket közreadják. Nem jelent volt meg persze egyik sem. De én mégis hálás vagyok Lászlóffy Aladárnak meg Király Lászlónak, hogy akkor írásra biztattak. Első házkutatásunkat (1985. október 1.) követően három-négy hónapig még a munkadűh (ez is egyfajta „kisebbségi” betegség volna?) megszállottságával dolgoztam, később azonban az az érzés hatalmasodott el rajtam: aligha írok én már az életben valami érdemlegeset. Ha nem is sikerült egyből legyűrnöm magamban a csengőszindrómával vészjelzett traumát – már csak azért sem, mert később újabbak következtek –, az effajta „munkaterápia”, „hasonszervi gyógy mód” fölöttébb hasznosnak bizonyult olyan szempontból is, hogy mélyebb, drámaibb valóságismerethez segített.

A Homoród mente akkor kezdett hallatni magáról, amikor másutt a művelődési önszerveződés jegyében indult 1968 utáni kezdeményezéseket rendre elsorvasztották, megfojtották, vagy pedig kisajátították. Nem csoda, hogy a Hargita megyei illetékesek is úgy tekintettek az itteniek szellemi építkezéseire, miként a nem kívánt gyermekáldásra szokás: ha már nem akadályozhatták meg világra jövetelét, kénytelen-kelletlen tudomásul vették a létezését. Később azonban a bosszúállás sem maradt el, amennyiben a kezdeményezőket rendre leváltották, illetve a rendezvények szervezésétől eltiltották.

Ez történt velem is. A háromkötetes *Erdély története* (1986) című akadémiai traktátus megjelenését követő magyarelles kampány idején még Lászlóffy Aladárral, Mircea Popa irodalomtörténésszel és Ion Oarcăsu kritikussal együtt járhattam író-olvasó találkozókra Hargita megyébe (irodalomtörténeti tényekkel és írói példázatokkal hirdetve a hivatalosan gerjesztett nacionalista uszítással szemben: amikor a politika szétválaszt bennünket, az irodalom küldetése a lelkek békéjének megteremtése), időközben a IX. Homoród Menti Művelődési Hetet is előkészíthettem, de magán a rendezvényen már nem vehettem részt.

Meglehet, hogy a hatalom épp szándékával ellentétes hatást ért el ezzel. Attól kezdve ugyanis az otthoniak tisztában voltak azzal, hogy a következő lépés már csakis a rendezvény betiltása lehet. S ez nemcsak az önvédelmi reflex működését erősítette bennük – országszerte javában folyt már a kis településeket felszámoló falurombolás, a magyar helységnevek használatát is megtiltották –, hanem valaminő túlélési stratégia megfogalmazását is elősegítette. Másként is lehet gondolkodni, másként is lehet gazdálkodni, másként gondolkodva és hatékonyabban dolgozva teremthetjük csak elő az anyagi és szellemi javak emberhez méltó bőségét – minden rendezvénynek voltaképpen ez volt a végkicsengése. A láthatártágító, igényszintnövesztő események odavezettek ebben a szellemileg korábban ingerszegénynek tekintett környezetben, hogy a nyolcvanas évek második felében az emberek felismerték: korántsem mindegy, hogy miként élnek; hogy milyen igényszinttel becsü-

lik önmagukat. Nem csupán a szűkebb és tágabb közösségért felelős életvitelt vállalók tartoznak számadással nekik – saját körükben maguk is létfontosságú képviselői a nemzetrezés és a nemzet közösségének.

10

Nem a semmiből építkeztek tehát a Homoród mentiek, amikor – az 1989. decemberi fordulatot követően – az önszervező társadalom megteremtéséhez hozzákezdtek. Tudták, mi a dolguk, és otthonos mozdulatokkal láttak munkához. Sorozatos megpróbáltatásaink és gyakori önfeladásaink, alattomosan kitervelt felszámolásunk minden elképzelt felülmúló fogatosítása ellenére s a túlélés reményében megkötött, ám pusztulásunkat csak késleltető megalkuvásaink után, úgy érezték, végre a szabad otthonteremtés lehetősége jött el a mi számunkra is, az alulról fölfelé épülő társadalom kialakításának ideje.

SZELLEMI LÉGSZOMJBÓL OCSÚDVA

Az idők változásának jeleként – és persze Kászoni József tiszteletes jóvoltából – a decemberi fordulat utáni művelődési hetet a szentmártoni vártemplomban nyitottuk meg. Barátaim arra kértek, hogy ebben a „korfordulós új esztendőben” én tartsak nyitó beszédet. A Helikon hasábjairól⁷ másolom ide az elhangzottakat:

Sorsfordító időket élünk. Hunyorogva szoktatjuk szemünket a hirtelen kitágult láthatárhoz; lélegzetet is úgy veszünk, mintha attól tartanánk: holnap-holnapután esetleg megint nem jutunk elegendő levegőhöz. Ami nem csoda: olyan sokáig voltunk szellemi légszomjra ítélve, hogy teljesen elszoktunk a teremtő gondolatok szabad légáramlásától. Vagyis: a létezésünk egészét érintő és mozgásban tartó felismerések, törvényszerűségek korlátozásmentes

7 *Szellemi légszomjból ocsúdva*. Helikon, 1990. 24.

megfogalmazásától, kinyilatkoztatásától, amelyekben „egyszerre kap értelmet munka és játék, az ember egyéni léte történelmének metafizikája, s ugyanígy a kultúra, az emberi kapcsolatok, az emberi méltóság s lelkiemelő”. (Csoóri Sándor)

Hogy mennyire éreztük a Nagy-Homoród mentén is a teremtő gondolatok fájdalmas hiányát, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tizenkét évvel ezelőtt „amikor a művelődési hét intézményesítését elkezdjük, magunk indultunk a felkutatásukra. Ha egyebet nem is, annyit talán sikerült tudatosítanunk azóta, a rideg és a sokszor bizony embertelen anyagi világunkban csakis a szellem erejével teremthetünk magunknak otthonosságot. Elneveztük nyomban ezt a szüntelen kereső-kutató, minden egészséges gondolatot „haza hordani” kívánó folyamatot szellemi otthonteremtésnek. Hiszen már akkor is sejtettük, ha éppenséggel másként fogalmaztuk is meg: „Egy nép annyit hódít meg a világból, amennyit teremt, s amennyit a maga arcára formál belőle. De hát a tétel fordítottja is érvényes: mindent elveszít egy nép, amit nem tud saját ízlésébe, ösztöneibe, lelkiületébe beolvasztani.” (Csoóri Sándor)

Azon kell elgondolkoznunk tehát, hogy kellőképpen fel vagyunk-e készülve mindarra, ami a továbbiakban ránk vár? Mivel hogy nem elég csak messzire néznünk, közben a lábunk elé is kellene tekintenünk. Nehogy hasra vágódjunk az első előnkbe kerülő – netán alattomosan odahelyezett! – akadályon. De azzal is számolnunk kell, hogy aki minden akadályoztatás nélkül kivonul a tájból és az őt számon tartó kisebb meg nagyobb közösségek társadalmából – itt óhatatlanul a lelkiismeret tökéletlen működésére is gondolok –, az minden bizonnyal kirekeszti magát a történelemből is. Márpedig mi aligha engedhetjük meg magunknak ezt az önveszejtő nagyvonalúságot – nevezhetnők nemzeti felelőtlenségnek is persze, hiszen mások húznának hasznát belőle, csakis ők nyernének újabb életteret vele –, ha a rajtunk keresztül zúduló Időt nem töltönnék ki a magunk történelmi jelenlétével.

Épp eleget dolgozott ellenünk a történelem; épp eleget voltunk az időből joggal kirekesztve.

Szinte hallom, amint megfogalmazódik máris az önérzetes, az egyéni és közösségi méltóságérzetünket védő kérdés: hát nem élünk mi ebben az évezredben itthon ezen a tájon?!

Ha a régészeti ásatások és az oklevelek tanúságtételétől el is tekintenénk, akkor is égbekiáltó a bizonyosságunk. A szó szoros értelmében. Hiszen olyan hajlékban fohászkozhatunk például az ezredforduló küszöbén Homoródszentmártonban is az Úrhoz, amelyet egy 12. században épített és a 14. században átalakított templom helyén emeltünk az ő nagyobb dicsőségére. Ha tatár vagy török veszedelem fenyegetett, őseink nem a menekülés módozatain tanakodtak, hanem várakkal vették körül magukat. A szentmártoni unitárius templom körül látható vármaradványok sem mások, mint egy 14. századból származó regionális védelmi várnak a romjai. Amiből csakis arra következtethetünk: egyebet sem tettünk ebben a kedvezőtlen történelmi széljárásnak kitett, erősen huzatos Hargita alatti völgyben, mint hogy feldúlt otthonainkat újra meg újra felépítettük, védelmi (paraszt)várrendszerünket (a szentmártoni mellett ott volt még a bányai, aztán lennebb a daróci meg a kőhalmi) időről időre megerősítettük. Volt, amikor fejedelmi segédlettel, mint például Bethlen Gábor idejében.

Később azonban elkövetkezett az is, hogy a várfalaknál – ezeket végül is lerombolták a törökök, a tatárok meg a szellemi meghódolásunkat is kívánó osztrákok – jobban megvédtek bennünket az iskolák. Maholnap négyszáz esztendeje annak, hogy a Marosvásárhelyi Gergely uram által 1593-ban alapított székelyudvarhelyi kollégium felé erről a vidékről is elindultak – nem sokkal a szentmártoni őszi vásár előtt – saroglyájukban degeszre tömött szalmazsákjaikkal a szeptemberi lovas szekerek. Hogy aztán a rajtuk ülő kisdíákok szellemi érettségükről és népük iránti felelősségükről bizonyosságot téve – a tehetségesebbek fejedelmi vagy egyházi stipendiumokkal külföldi tanulmányutakon is megfordulva – visszatérjenek igehirdetőnek, illetve kántortanítóknak. Az '56 után ártatlanul meghurcolt, börtönviselt Gellérd Imre tiszteletes úr kérdezte volt tőlem nem sokkal az első képzőművészeti tárlat megtekintése után: van-e tudomásom arról, hogy a Homoród menti szószékek Európát járt igehirdetői egyben az európai kultúra szálláscsinálói is voltak ezen a vidéken?! Hogy a szószékről nem csupán az Igét hirdették, hanem a kortárs Európa leghaladóbb gondolatait is? Emlékük ne menjen hát feledésbe már csak azért sem, mivel ezután törekvéseinkben nagy segítségünkre lehetnek. Aminthogy vannak

máris. Művelődési egyesületünk ezért választotta névadójául Jánosfalvi Sándor Istvánt például.

Egyel több okunk van tehát arra, hogy észrevegyük a gyönyörű jelképet: a várfalak tövéből messze látszóvá magasodó templomot. Várfalak omlásával a védelmi szerep ugyanis egyre inkább a templomainkra testálódott. A templomokra és az iskolákra.

A mai sorsfordító időkben is ez a kettő lehet a menedékünk, a jövőt illetően pedig a legfőbb szövetségeseink. A közösségi lelkületünket a leginkább megőrző templomaink mellett legyenek hát valóban a mieink az iskoláink is. Mindenekelőtt szellemiségükben – elvégre ettől próbáltak megfosztani bennünket az utóbbi évtizedekben.

Szűkre szabott életünket ne fecséreljük hát hiábavalóságokra. Minél messzebbre látunk, és minél többet fogunk fel a minket körülvevő világból, annál inkább érezzük-tudjuk: hol a helyünk, és mi a dolgunk e kíméletlen Időben.

TUDATHASADÁSOS ÁLLAPOTBAN

Hogy is zajlott le vidékünkön a rendszerváltás? – ezt próbáltam tisztázni 1992. április 19-én értelmiségi barátaimmal, akik a nyolcvanas években a leginkább ki voltak téve a totalitarista hatalom nyomásának, és akik a helybeliek szemében mégis a hatalom képviselőinek tűntek; akik mást akartak, mint amit a diktatúra rájuk és a Homoród menti népre próbált kényszeríteni, s mégsem voltak/lehettek a cselekvés élvonalában valamennyien, amikor lehetőség nyílt a társadalmi cselekvésre. A beszélgetés résztvevői: Forrai Tibor tanár, a homoródszentpáli iskola igazgatója, az 1990 februárjában megalakult Jánosfalvi Sándor István Művelődési Egyesület ügyvezető elnöke; Geréd Gábor tanár és magánvállalkozó, 1989. december 22. előtt szentpáli iskolaigazgató, majd a székelyudvarhelyi Benedek Elek Tanítóképző német szakos tanára; Máthé András magyar–román szakos tanár, 1983 őszéig körzeti iskolaigazgató Homoródszentmártonban, a székelyudvarhelyi Orbán Balázs Általános Iskola 1990 elején újraválasztott igazgatója; Nagy Attila mezőgazdasági technikus, 1974 és 1984 között községvezető, majd a

szentpáli téész elnöke, 1990-től növényvédelmi főtechnikus és a Homoródmente Művészetéért Alapítvány elnöke.

N. A.: 1980-ban történt, hogy megérkezik hozzánk egyik marosvásárhelyi barátom, és azt kérdi tőlem, hogy milyen falu lehet az az Arvățeni? Mondom, hogy Árvátfalva. Akkor estem gondolkodóba: ezeknek a kicsi falvaknak, amióta csak léteznek – némelyek több mint nyolcszáz éve –, magyar az elnevezésük, s most, ha egy kicsit távolabbról idetéved valaki, nem tud kiigazodni közöttük. Megrendeltem hát a kétnyelvű helységnévtáblákat, és fel is szereltük azokat a községnek mind a tizenkét falujában. Nem telik bele két hónap, egy éjszaka felvernek álmomból: menjek azonnal a néptanácshoz, mert itt vannak a megyétől... A megyei néptanács titkára várt rám néhányadmagával: amennyiben reggelre nem szedetem le a falutáblákat, szedhetem a sátorfámat. Kiderült, hogy előző nap kint járt egy tábornok a megyei pártbizottság első titkárával, hogy a nagyfőnöki medvedadászatot előkészítsék, és megakadt a szemük a kétnyelvű táblákon. Mondom Bertalannak, akit a nyakamra küldtek, hogy sem a nagy nemzetgyűlés, sem az államtanács nem hozott olyan határozatot, amely megtiltaná a kétnyelvű helységnévtáblák használatát. Mire ő Deák Ferenc-féle bölcsességgel vágta ki magát: ha valakitől valamit erőszakkal elvesznek, azt bármikor vissza lehet harcolni, csak az vesz oda örökre, amit önként adunk fel. Hát ez félig-meddig be is vált, mert a decemberi fordulat forró napjaiban azonnal visszakerültek helyükre a kétnyelvű táblák. Mindenesetre 1980 táján Hargita megyében mi voltunk az egyedüliek, akik ezt megpróbáltuk. Másutt még csak gondolni sem mertek erre...

G. G.: Itt a kommunizmussal szemben nem volt ellenállás. Az az egy-két ellenzéki gondolkodású sem került közvetlen konfliktusba a hatalommal. Lehet, hogy maga a hatalom sem akart nyílt konfliktust. De hogy nem nézte jó szemmel a művelődési heteket, az biztos. Utána nyomban megjelent a Szekuritáté: ki, hol és mit beszélt?

KATARZIS NÉLKÜL NINCS ÚJRAKEZDÉS

G. G.: Egy olyan időszakban kezdődött el a művelődési hét szervezése, amikor a Homoród mentén a legválságosabb volt a helyzet. Ezek a kicsi falvak annyira ki voltak zsigerelve, hogy annál jobban már nem lehettek volna. Anyagi biztonságérzet nem volt, szellemileg pedig...

M. A.: Azt az úrt, ami a népművészet elhalásával vagy legalábbis háttérbe szorulásával keletkezett, ki kellett tölteni. De nem giccsel, városzéli kultúrával, hanem igazi értékekkel. Megpróbáltuk hát minden területen (mezőgazdaság-tudomány, biológia, néprajz, történelem, irodalom, képzőművészet) korszerű gondolkodáshoz hozzásegíteni az embereket. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy Imreh István előadása gondolkoztatta meg először az ittenieket, s főként a gyerekeket. Akik közül nagyon sokan akkor döbbenek rá arra, hogy az iskolában nem azt hallják, ami a mi igazi történelmünk. A legtöbb gyermek azonnal ráérezett erre a kettősségre, hogy tudathasadásos állapotban élünk. Hogy a mi történelmünk valójában egész más, mint a hivatalos történetírás szája íze szerinti. Az ilyen előadások meggyőzték a kezünk alatt felnövő nemzedékeket, hogy létezik egy olyan történelem is, amelyik az ő azonosság-tudatukat táplálja, erősíti, és amitől őket megfosztották. Nem arról van szó, hogy mi ezeken a rendezvényeken valamiféle forradalmi propagandát fejtettünk volna ki. A személyiségformálás hatása azonban hosszabb távon a társadalmi cselekvésben is megmutatkozik...

N. A.: Én most is úgy látom, hogy mi akkor egy komoly cél érdekében dolgoztunk, ami nem mindenkinek tetszett. És megindultak a jelentgetések, és a rendezvények elleni bujtogatások. Hogy mi Bágyban például irredenta nótákat énekeltünk, holott népdalokat fújtunk. Amikor a rendezvényt pünkösöd nagyhetére tettük, és a művelődési napokat a bágyi várfesztivállal zártuk, a hivatalosság még meg is magyarázta nekünk, hogy „így legalább a pünkösdről eltereljük az emberek figyelmét”. Attól kezdve azonban, hogy rájöttek, az 1848 előtti hagyomány felújításával voltaképpen saját történeti tudatát próbáljuk visszaadni a népnek, a felsőbb szervek gyanakvása már nem ismert határt...

M. A.: A diktatúra természetrajza ezt megmagyarázta. Ha marxista imaesteket szervezünk várfesztivál és tüzeskerék-leengedés helyett, az is gyanús lett volna. Mert a diktatúra lényegéből fakad, hogy ő szabja meg: ki, mikor és mit tehet. Aki a saját fejét használja, az eleve ellenség. Szerintem erre a rendezvényre nem is annyira a párt, hanem a belügyi szervek figyeltek fel. Könyves elvtárs például...

F. T.: Volt, amikor meg sem várta, hogy a rendezvények sora lezáruljon, már hét közben megjelent...

Cs. P.: Ki is volt ő tulajdonképpen?

G. G.: Az az őrnagy, aki a Homoród mentéért felelt. Nekem már korábban meggyűlt volt a bajom vele, mert apám – aki afféle parasztköltőként ártatlan dolgokat írdogált – verseket juttatott ki Magyarországra. Meghurcolták szegényt, s engem is elég keményen elővettek miatta. Ezért is kerültem én aztán minden olyan rendezvényt, amelyen nagyobb tömeg gyűlt össze. A szervezésben részt vettem, az előadásokon ott voltam, de már a közvetlen beszélgetésektől távol tartottam magam. Ha rendszerellenes beszédekre nem is került sor, azért elhangzott ez-az, s nem szerettem volna, hogy esetleg rám gyanakodjanak, ha...

Cs. P.: Virgil Salanțiu és Gelu Păteanu nem magánbeszélgetésekben, hanem a nagyközönségnek tartott felrázó előadásával nyerte meg a helybeliek tetszését...

G. G.: Nagy szerencse volt, látod-e, hogy ez valahogy spontán módon így alakult. Nem volt erőltetett jellege, mintha felülről írták volna elő...

Cs. P.: Salanțiu egyáltalán nem rejtette véka alá, hogy mi a véleménye a mezőgazdaság lezüllesztéséről. Igaz, többet megengedhetett magának, jóllehet a kolozsvári mezőgazdasági főiskolán őt sem nézték jó szemmel...

G. G.: Minden tisztelem a két polgármesteré, Nagy Attiláé és Csomor Imréé, akik „tartották a hátukat” ezekért a rendezvényekért. Az az igazság, hogy az értelmiségnek is többet kellett volna tennie, de már nem volt értelmiség sem. Akik itthon voltunk, akik idevalók voltunk, igyekeztünk részt vállalni a szervezésből, de például a tanítók és a lelkészek közül a legtöbben tüntetően távol tar-

tották magukat mindentől. Lehet, hogy őket is az tartotta vissza, ami engem.

Cs. P.: Arra a leghatározottabban emlékszem, hogy Nagy Attila az elején nemcsak hivatalos, néptanácsi körpecséttel ellátott meghívót küldött a lelkészeknek, de személyesen is felkereste valamennyiüket, kérte a támogatásukat, igényelte a rendezvényeken a jelenlétüket. És a tizennygy lelkészből megjelent – kettő.

N. A.: A gyanakvást az ő részükről is el kellett viselnünk. Aki közülük átélte az ötvenes-hatvanas évek terrorját, az nyilván távol maradt. Mások attól tarthattak: nehogy csapdába húzzuk őket. Még a diktatúra vége felé sem jöttek el, amikor pedig jól láthatták, hogy a ránk nehezedő nyomás ellenére mégiscsak csináltunk valamit, amire ők is büszkék lehetnek. Még akkor is csak félve, családtagjaikon keresztül közelítették meg bennünket...

M. A.: A távolmaradást akkoriban én is nagyon zokon vettem, főként az idősebb embereket, közülük is az értelmeseket, akiknek a támogatásában bíztam, és akikért, akik utódaiért dolgoztam. Az okokat fürkészve aztán rájöttem, az elsődleges az volt – és ezt ma is így látom –, hogy akkoriban a nép utált mindenféle összejövetelt. Tehát eleve ellenérzéssel fogadott mindenféle „világmegváltó” vagy annak látszó kísérletet...

Cs. P.: Miként Balázs Ferenc korában is, jóllehet például a szentpáliak épp az ő eszméinek a gyakorlatba ültetése révén építhették ki maguknak a két világháború között a „megmaradás szigetét”...

M. A.: Ha lelkészek szervezték volna azt, amit mi kezdeményeztünk, akkor az egyszerű emberek szemében sokkal nagyobb hite lett volna a hívó szónak. Csakhogy mi, a vidék értelmiségi szülőitei, akik a szülőföldért a távlati és a mindennapi aprómunkát vállaltuk, olyan helyzetben voltunk, hogy a hivatalos politikát is rajtunk keresztül valósították meg. Tehát a szavaink foganatja nem az volt az emberek tudatában, aminek hittük, reméltük. Akárhogy is vesszük: én körzeti iskolaigazgató voltam, propagandista voltam, egy csomó bizottságnak a tagja voltam... A család, a rokonság, a szülőfalu elfogadott mint magánembert, de amikor pódiumról beszéltem, azt úgy értelmezték/értelmezheték: az nem én vagyok. Furcsa módon: minél őszintébben próbáltam szólni, annál többet kockáztattam.

N. A.: Nem annyira saját magunkat kompromittáltuk, hanem minket kompromittált a rendszer. Közületek talán én tudom a legjobban, hogy mennyit kivédünk azokból a csapásokból, amelyek ellenünk irányultak. Mennyit szidattuk magunkat. Mennyire próbáltunk oldalutakat keresni vagy teremteni. Úgy jöttek ránk, hogy alig tudtunk létezni. A disznóhús kilóját kilenclejes áron kellett az államnak átadni – megszabott tonnaszámmra. Mindenféle terményből szintúgy. A tizenöt árnyalattal veteményesből. De amikor megyei értekezleteken azzal álltam elő, hogy a háztájit 56 árnyalattal emeljék, akkor bezzeg elhallgattattak.

G. G.: Az utolsó pártkongresszus előtt történt, a tézisek megbeszélésén. Meghallgatjuk az előterjesztést, és akkor föláll egy oklándi traktorista, s azt mondja (miután egy csomó blőd szöveget románul lenyomtak, amit nem értett jóformán senki sem): sokkal jobb lett volna, ha nem töltetik vele itt teljesen fölöslegesen az időt, mert ő ezen a délutánon ennyit meg ennyit tudott volna szántani. Abban a pillanatban megfordult a fejemben, hogy föl kellene állni és meg kellene mondani: az anyjuk mindenit, most már legyen vége az egésznek! De rögtön megszólalt a mellettem ülő román milicista: „Ce a zis? Ce a zis?” (Mit mondott? Mit mondott?) Rettenetesen elszégyelltem magam, hogy íme, ez az ember képes volt kimondani az igazat, és én ott lapítok, és mindössze annyi „jót” teszek, hogy a gyanakvó milicista előtt nem áztatam el a karakán traktoristát. Azóta is sokszor elemeztem magamban a történeteket: miért volt ez lehetséges?! Az a helyzet, hogy kiépítettem magamban egy külön világot, meg tudtam valósítani a magam viszonylagos szabadságát, és aztán már nem érdekelt, hogy mi folyik tovább. Nekem megvolt a heti két szabadnapom, megvolt a szentpáli gazdaságom, volt, amivel foglalkoznom. Tudtam az ő hülyeségeiket, rájuk hagytam, mert én úgyis azt csinálom, amit akarok. A tanfelügyelőségénél is jól voltam „elkönyvelve”. Ha kellett, halat vittem, ha egyébre volt szükség, egyebet. Nekem nem is volt különösebb bajom senkivel. Aminek megvolt az az előnye, hogy így a kollégáimat is meg tudtam védeni. És amennyire lehetett, igyekeztem őket tehermentesíteni.

M. A.: Hát háritani háritottunk mi is Attilával eleget, amíg csak lehetett...

Cs. P.: A leginkább Nagy Attila fizette meg az árát annak, azt hiszem, hogy ennek a vidéknek az igényeit a helyi hatalom embereként felvállalta... Szemben azokkal, akik az övénél alig valamivel nagyobb párt- és/vagy állami funkcióban Ceaușescu közvetlen helytartóinak tekintették és tekintették magukat.

N. A.: Eltávolításomat nemcsak a kétnyelvű helységnevtáblának, a művelődési hét felpártolásának „köszönhettem”. Az egyik vád ugyanis az volt, hogy párttitkár létemre pappal barátkozom.

Cs. P.: Most már bevallhatom, hogy ebben egy kicsit én is „ludas vagyok”. Amikor megtudtam, hogy Kovács Lajos püspök úr Kászoni Józsefet – akit kolozsvári gyermekkorától ismerek – kinevezte Homoródszentmártonba unitárius lelkésznek, azt mondtam neki: a legteljesebb bizalommal fordulhat bármiben hozzád...

N. A.: Szememre vetették, hogy mi tárgyalnivalónk lehetett esténként, miért töltjük együtt a szilvesztert...

Cs. P.: Hadd mondjam el most már azt is, hogy abban az időben nagyon féltettelek...

N. A.: Én meg a fiaimat. Zsoltit, miután behívták katonának, a vulkáni szénbányába vitték egyenesen... Hiába próbáltam kimene-kíteni, mindenütt csak azt mondták: olyan a dossziéja, hogy semmit sem tehetnek érte...

Cs. P.: A fordulat után nem merült fel annak az igénye, hogy Nagy Attila esetleg visszakerüljön a község élére?

N. A.: Én az első pillanattól kezdve azt mondtam: ha szükség van rám, bármiben segítek. Tanácsadásra gondoltam mindenekelőtt, s főleg a mezőgazdaság talpraállítását illetően. De nem nagyon veték figyelembe ajánlataimat...

M. A.: Én Attilát tökéletesen megértem. Egyik közös ismerősünk sorsa talán jobban megvilágítja, hogy miért volt helyénvaló az álláspontja. Balázs László magyar szakos tanár szintén nehéz időkben volt polgármester Korondon. Mivel jól dolgozott, őt is kirúgták. Aztán az RMDSZ felkérésére jelöltette magát. Ebből egy olyan botrány lett, hogy heteken át szellőztették az újságok: Korond kommunista polgármestert akar? A helyhatósági választások előtt engem is felkértek, hogy városi tanácsosjelöltként induljak. Visszautasítottam. Nem akartam, hogy aztán az Udvarhelyi Híradóban

azt írják: a kommunisták megint odatolakodtak, meg akarják ragadni a hatalmat. Pedig én nem is voltam kommunista...

Cs. P.: Azért különbséget kellene végre tenni: végeredményben azok voltak többségben, akik túlélési stratégiából váltak annak idején párttagokká, és nem meggyőződésből vagy pláné karrierizmusból...

M. A.: Az átlagember nem disztinvál. Mert éveken, évtizedeken át ott látott a gyűlések emelvényein...

F. T.: Nem is az átlagemberrel van a baj, mert az észre sem veszi talán az ilyesmit. De elég egy rosszindulatú valaki, aki most akar érvényesülni, hogy ezt megszellőztesse...

*

G. G.: December 22-én én már bent voltam Udvarhelyen. Volt egy nagyon jó román barátom, és én akkor azzal voltam elfoglalva, hogy őt és a hozzá hasonló gondolkodású románokat valahogy megnyugtassam. Azért az én lelkiismeretem sem volt egészen tiszta, mert éreztem, hogy húszéves kommunista múlttal...

Cs. P.: Nem párttagsági múltat akartál mondani?

G. G.: A helyzet az, hogy én számításból lettem párttag; azért, hogy érvényesülni tudjak. Na már most: én rettenetesen szégyelltem ezt a dolgot. Amikor jött ez a változás, azt hittem, hogy most egy nagyon komoly katarzisos folyamat indul be. Mindenki elismeri a kisebb-nagyobb bűneit, s aztán majd meglátjuk, hogy miként léphetünk tovább. Ezért mondtam a szentpáli templomban, ahol a falugyűlés zajlott 1989 végén: ha valaki ellen vétettem, vagy ha úgy érzi, hogy valaha is valamivel megbántottam, akkor az most mondja el. Hogy legyünk tisztában a dolgokkal. Én nem jövök Saulként, hogy Pálként távozzam. Vállalom a múltamat. Ha valami olyasmit csináltam, azt most olvassák a fejemre. Ha kiszolgálója voltam a hatalomnak, és abból a köznek kára volt. Nem állt fel senki, nem vágott a fejemhez senki semmit. És akkor én azt mondtam: egy lépést hátrább mindazok, akik eddig valamiféle vezető szerepet vállaltunk. Jöjjenek a hiteles emberek; azok, akik a múltban valamiképpen tanújelét adták elhivatottságuknak, és nem kompromittálták magukat... Akkor tényleg azt hitte az ember, hogy meg

fog változni minden. Most valahogy olyan nevetségesnek tűnik az egész.

Cs. P.: Magam azokban a hetekben-hónapokban Erdély-szerte sokfelé megfordultam, és mindenütt azt tapasztaltam, hogy a hiteles emberek elsősorban a lelkészek közül kerültek ki. Forrai Tibornak a Falvak Népében megjelent *Homoródszentpáli tudósítása* szerint (1990. 4.) így volt ez a Homoród mentén is.

F. T.: Lelkésze válogatja. Azóta sokukról kiderült, hogy bizony nem éppen azok voltak, akiknek szeretttük volna tudni őket. Magyarozatát nem tudom adni, de tény, hogy most is távol tartják magukat a rendezvényeinktől. Ha ők ott lennének rendszeresen, egész biztos, hogy a közösség is másként viszonyulna. Kászoni József 1990-ben felajánlotta, hogy a szentmártoni templomban nyissuk meg az első szabad művelődési hetet. Még a tapstól sem zárkózott el. Mások másutt egész másként jártak el. Nem tudok rajtuk eligazodni, ez az igazság...

Cs. P.: Tótkés László nagyváradi intelme jut eszembe: a diktatúra bukása után nem hivatkozhatunk már arra (rossz lelkiismeretünket nyugtatandó), hogy azért nem látjuk el a hivatásunkkal járó teendőket, mert a hatalom értelmiségi kényszerpályára helyezett bennünket...

F. T.: Abban a tudósításban, amelyikre hivatkozol, van egy olyan passzus is, amelyik így szól: „December 22. után rájöttem, hogy minden falunak van egy nagy szülöttje. És nem is egy. Hanem maga a nép. Amelyik itt maradt, kitartott, küzdött fennmaradásáért, robotolt az esztelen tervekben megfogalmazott rekordtermések negyedének-tizedének eléréseért, hogy aztán abból is kismizmizék. A nép, aki a megfutamodott értelmiségiek – orvosok, tanárok mérnökök és lelkészek – nélkül is megőrizte halálra ítélt anyanyelvét, szokásait, kultúráját...” Nos, az új helyzetben, amikor végre kezünkbe vehettük volna sorsunk irányítását, nagy hátrány az, hogy még azok is elmentek, akik korábban a diktatúra nyomása ellenére mellénk álltak, akiknek volt valamelyes szervezői gyakorlatuk...

G. G.: Bármennyire is paradox módon hangzik, de ki kell mondanunk: sok mindent ma sem tudnánk jobban megcsinálni (vagy még úgy sem), mint amikor mindennap éreztük a már-már elviselhetet-

lennek tűnő nyomást. Most, amikor szabad volna, úgy néz ki, hogy még annyira sem fogunk menni, mint korábban...

Cs. P.: Mindez egy általános folyamat része, sajnos; a marosvásárhelyi progromot követően a kivándorlás felerősödött...

F. T.: Egy idő után olyan közömbösség alakult ki, hogy azt el nem tudom mondani. Ha korábban panaszkodtunk is rá, a mostanit el sem tudtuk képzelni...

G. G.: A diktatúra alatt, ha meghúztad magad, mint egy kicsi nyuszi, vígan vegetáltál. Most ezeknek kellene fölállalniuk a nagyobb szerepet, de nem látok köztük olyan egyéniséget, aki alkalmas lehetne a község tizenkét falujának az összefogására. A három általános iskola tantestülete is úgy összemert, mint a Dóka túrója. Forrai Tiboron kívül alig van valaki, akivel ma már szellemi párbeszédet lehetne folytatni. A község vezetőségnek pedig nincs autoritása...

Cs. P.: Ha jól értem: a lelkészek a társadalmi önszerveződésben betöltött átmeneti szerepvállalásuk után ismét befelé fordulókká váltak, a tantestületek az értelmiségi mobilitás (és kivándorlás) felerősödése következtében meggyengültek, az agrárértelmiség pedig még mindig nem talált magára az új helyzetben...

G. G.: Én azt látom, hogy nem egy igazságosabb rend készül. Nem számoltattak el senkit. Nem történt meg az a katarzis, ami nélkül nincs újrakezdés és továbblépés. Országos szinten is, sajnos, ez így történt. Azért vagyunk most ebben a felemás állapotban. S ez nagyon rányomja a bélyegét a mai közérzetre.

LEÁLDOZÓBAN A KÖZÖSSÉGI GONDOLKODÁS?

Cs. P.: Egész beszélgetésünk alatt az járt az eszemben, hogy mindenki áldozata volt s egyszersmind haszonélvezője is a Ceaușescu-féle rendszernek, s ezért jár annyi gonddal-bajjal az újrakezdés...

G. G.: Csakhogy most mindenki igyekszik megfélemlkezni arról, hogy ő hasznot is húzott valamennyire. Hogy mást ne mondjak: jó, hogy megvolt az oka rá, s ha nagyon akarjuk, egyéni bosszúállásnak is felfoghatjuk, de ez semmit sem változtat azon a tényen, hogy

mindenki lopott például a kollektívából. Ami erkölcsi szempontból bűnnek számít...

Cs. P.: Ezek szerint a diktatúra ellenére sem egyértelmű (vagy épp azért nem egyértelmű?) helyzetet szüntetett meg a decemberi fordulat – korántsem egyértelműen. Az önszerveződés biztató jeleit látván naivság volt azt hinnünk, hogy egyéni és közösségi érdek többé szembe nem állítható, a hatalom által egymás ellen ki nem játszható?

M. A.: Az biztos, hogy sok tekintetben most sokkal nehezebb, mint a diktatúra egyéniségorsvasztó és közösségromboló évtizedeiben. Addig teljesen a túlélésre, egyéni és közösségi átmentésre...

Cs. P.: Kellőképpen elő nem készített jövőbe való menekülésre, menekítésre...

M. A.: Erre voltunk berendezkedve, persze... Nem csoda, hogy az emberek a viszonylagos szabadság állapotában hirtelen irányvesztettek lettek. Majd olyannyira kiismerték magukat az új helyzetben, hogy ma, sajnos, azt kell mondanunk: annak már vége, hogy valaki önzetlenül tesz valamit a köz érdekében. Ez a magyarázata a helybeliek mostani közönyének...

Cs. P.: Az értelmiségi hivatás lényege azonban a felemás rendszerváltás ellenére sem változott, ha a valóban elhivatottak száma lényegesen meg is csappant: az önmagán túlmutató élet értelmének a tudatosítása, a mindenkori jelent meghaladó távlat felvillantása.

M. A.: Itt a biztos távlat az lenne, hogy ha az 1990 februárjában életre keltett és jogi személyként bejegyzett Jánosfalvi Sándor István Művelődési Egyesületnek összegyűlne egy olyan tőkéje, amelynek kamataiból fedezhetnők a rendezvények költségeit... Előre nem látott segítséget jelenthet számunkra, hogy például Kászoni József tiszteletes megvásárolta unitárius konferenciák szervezése számára a termelőségvetkezeti székházát...

Cs. P.: Ez azt jelenti, hogy tizenkét meghívottnak mindig lehetne ott például szállása...

M. A.: Még százhusznak is, azt hiszem...

N. A.: A gyepesi tiszteletes sem tétlenkedett időközben: presbiterinek segítségével rendbe tette a volt téesszékházat, ami eredetileg egyházi iskola volt, és felajánlotta a tizenkét személy számára

berendezett épületet a vidéket megismerni vágyó képzőművészek táborhelyéül. Ez azt jelenti, hogy jelentős irodalmi-művészeti rendezvények színhelye lehet a továbbiakban is a Homoród mente – anélkül, hogy valakinek könyörögnünk kellene az anyagi támogatásért.

M. A.: Eddig még nem számoltunk velük, de szerintem csak idő kérdése: az úgazdagok figyelme kezd kiterjedni a művészi értékekre is. És mi azt szeretnők, ha nem is beszéltünk nyíltan róla, kezdettől fogva azt melengettük magunkban, hogy a szentmártoni születésű Román Viktor világhírű szobrászművész alkotásainak (is) a szálláscsinálói lehessünk...

Cs. P.: Az omladozófélben levő Bíró-kúriát szemeltük volt ki a helytörténeti, néprajzi, képzőművészeti gyűjteményünk számára, amely a Párizsban élő szobrászművész szülőfalujának adományozott alkotásai révén válhatna igazán nevezetessé...

N. A.: A kapcsolatot már felvettük vele, s azt üzenté, hogy amint lehet, hazalátogat, hogy megbeszéljük a részletkérdéseket. De addig sem ülünk ölbe tett kézzel: működik már a Homoródmente Művészetéért Alapítvány, amely ugyancsak törvényszéken bejegyzett jogi személy, és amelyik nemcsak a '91–92-es képzőművészeti táborozások költségeit fedezte, de az elkövetkezőkre is fel van készítve. Nemrég pedig itt járt Németországból az egyik képzőművészeti főiskola professzora, akinek nagyon megtetszett a mi vidékünk, s aki azzal ment el, hogy diákjaival szeretne itt dolgozni minden évben két-három hétig a Homoród menti művésztelepen. Sőt hajlandó lenne befektetni is ennek érdekében.

Cs. P.: Ezek szerint egy újabb paradox jelenséggel állunk szemben. Ti úgy érzékelitek, hogy itthon bizonyosfajta közönyösség mutatkozik e rendezvények iránt, miközben mind távolabbról érkeznek visszajelzések, és az érdeklődés nőttön-nő azokban, akik hírét vitték az itteni kezdeményezéseknek.

CSALÁDI VÁLLALKOZÁSOK ESÉLYEI

G. G.: A termelőszövetkezetek állatállományát szétzüllesztették. A nagy istállók mind üresen maradtak. De az egyéneknél sincs állat, az a baj. Egy úgy-ahogy működő rendszert felszámoltak anélkül, hogy azt valamivel helyettesítették volna...

Cs. P.: Hogyan zajlott le a közös vagyron szétoztása? Teljesen spontán módon...?

G. G.: Az emberek vérszemet kaptak, ugye, s aztán... Én akkor már kevés időt töltöttem Szentpálon, mert Katona Ádám mellett szerkesztettem a Szabadságot Udvarhelyen. Az iskolaigazgatásról lemondtam, egyfolytában azt hajtogattam, hogy én bűnös vagyok, hagyjanak ki mindenből – és engedtem előre másokat... Igaz, akkor már tudtam, hogy németet fogok tanítani a 2-es számú udvarhelyi líceumban.

Cs. P.: Az állatállományt szétoztották vagy széthordták. De mi lett a sorsa azoknak a nagy istállóknak, amelyekből minden faluban volt kettő-három, és amelyeket többnyire állami hitelből építettek? Hogy a központilag előírt állatlétszám meglegyen...

G. G.: Az istállókat elárverezték...

Cs. P.: Ki tudta azokat megvenni? Hiszen évekig nyögte egy-egy falu népe, ha istállót építettek...

G. G.: Megvették a juhos gazdák meg a vállalkozó szelleműek. Egy-egy istállót az elején százhatvanezer lejért adtak, egy-egy olyan istállót, ahová be lehetett kötni kétszáz számos állatot, ahová a víz bevezetve, a villany bekötve... Tulajdonképpen elkótyavetyéltek mindent.

Cs. P.: Mi jött létre a téeszek helyén? Hogy történik most a földművelés?

G. G.: Családi vállalkozások, rokonságot és szomszédságot fellevő társulások alakultak. Akinek volt valami vagyona, és a helyzetet felismerte, rögtön traktort vett...

Cs. P.: Félmillióért...?!

G. G.: Az elején hozzá lehetett jutni százhuszonvalahány-ezerért... No, de a mezőgépeszek közül sem tudta mindenki megvenni a traktort. És ráadásul földjük sincs...

Cs. P.: Mi történik az ingázókkal?

G. G.: Nagy részük hazakerül. Van köztük egy mozgékonyabb réteg, amelyik magánvállalkozásba kezdett, de a többség... Többségüknek alig van birtoka: egy-két-három hektár csupán. Abból megélni nem tudnak. Ráadásul még a földek sincsenek kiosztva, rendbe téve, feljavítva. S az a sok birtokviszály, az a mindenféle konfliktus! Állandóan lázas állapotban, feszültségben él a falu. A hajdani szegényparaszt most is ott marad a porban. Végső soron ezek voltak, akik kitartottak a kollektív mellett. Ennek a rétegnek óriási pofoncsapást jelentett az, ami történt. Mert teljesen felkészületlenül érték őket a változások. Az egy-két hektáros kisbirtoknak nincs jövője; ha korábban nem tudtak városon elhelyezkedni, most még kevésbé van erre kilátás, mert számolódnak fel a városi munkahelyek; kellene a külföldi segítség, ami egyelőre nincs... A családi vállalkozások viszont meg fognak ugrani. Szentpálon is van már négy-öt ilyen vállalkozás, ők azok, akik akkor is kitartottak az állattenyésztés mellett, amikor az jóformán semmit sem hozott a konyhára, aztán idejében gépeket vettek, most ötven-hatvan hektár földet bérelnek...

Cs. P.: Ez a mostani helyzet engem nagyon emlékeztet a két világháború közöttire. Érdekes, hogy most is az a Homoródszentpál ugrott ki, amelynek vállalkozó szellemű gazdái már a két világháború között is gépeket vásároltak...

G. G.: Ha jól számoltam, legalább tíz traktor magánkézben van...

N. A.: A tavaly a művelődési hét alatt elvállaltam volt a mezőgazdasági nap megszervezését. A földtörvényt szerettük volna tövitől hegyéig megtárgyalni, s az ezzel kapcsolatos gyakorlati teendőket megbeszélni. Én az előadókat kihoztam, de nem volt, akinek beszéljenek. Bosszant a dolog, mert ha ez a rendezvény sikerül, akkor sok mindent meg lehetett volna előzni. Szentmártonban például a területek kiosztása még most sem végleges. A határ fele szántatlan, műveletlen; ami pedig meg van szántva, és művelni is akarják, azokon a területeken sem lesz meg a kívánt eredmény...

Cs. P.: Szó esett arról, hogy külföldi segítség kellene...

G. G.: Csakhogy a külföldi vállalkozók szemében kb. olyan a hírünk, mint Pápuaföldnek. Jól tudom, mert nekem egy német állampolgárral van közös kft.-m. Mintha valami óriási elszántságra lenne szükség ahhoz, hogy közénk jöjjenek.

Cs. P.: Sokan a faluturizmusban reménykednek...

G. G.: Amíg nincs rendes úthálózat, normális telefon-összeköttetés, üzembiztonság, addig nem bízhatunk ennek a fellendülésében.

Cs. P.: Vállalkozóként te magad miben segítheted az itthoniakat?

G. G.: Szentmártonban újraindult és fellendült – ugyancsak családi vállalkozásként – a posztószövés és ványolás. A villanymotorokat az osztrákok hozták, s ennek az útját magam egyengettem. A volt szentpáli állami gazdaság húszüzemet indított be, a halastó is privatizálódni fog. Amióta ezt megtudtam, mind az foglalkoztat, hogy egy egész húsfeldolgozó gépsort behozzak. Gondoltam egy mobil malomra is... De mindehhez olyan tőke kellene, amilyennel nem rendelkezem.

*

Az útnak indulás lobogó izgalmánál csak a megérkezés hamu alatt parázsló öröme felemelőbb. Aminthogy a hazatérés bizonyosságánál is csupán az a megnyugtatóbb, ha idő teltével az ember újból útra kelhet.

Csak legyen, akikért felkerekedjünk.

És lobot vessen a hamu alatt őrzött parázs, amint megérkezünk...

1979–1992

UTÓIRAT 2021 MÁRCIUSÁBAN

2019. november 1-jén elektronikus levélben keresett meg Sata Attila szentmártoni házi orvos, a Homoródmente Művészetéért Alapítvány elnöke, s hiteles tájékoztatást kért a hetvenes-nyolcvanas évek történéseiről, az alkotótábor akkori működéséről. Kérését örömmel teljesítettem, mert így tudomásomra jutott az is, hogy előkészületben a magyar, román és angol szövegű művészeti album. Vártam a kiadvány megjelenését, ám a kezdeményezőknél is be kellett várniuk a Hargita Megyei Tanács, a Gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Központ és az önkormányzat anyagi támogatását.

„Minden álom valósággá válik azok kezében, akik elég erősek ahhoz, hogy hinni tudjanak benne” – idézték 2021. február 28-án a *40 év képekben*⁸ bemutatásán Schiller szavait.

Betegsége okán nem számíthattak Nagy Attila jelenlétére, magam a vírusjárvány miatt nem tudtam hazautazni a vissza- és előrettekintő rendezvényre. A fájdalmas veszteségek sorjáztatásakor Máthé András mellett a táboralapító művészek: Balázs Imre, Balázs József, Gámentzy Zoltán, Kedei Zoltán, Kusztoz Endre, Maszelka János, Szécsi András neve hangzott el. Mindezt Bodor Klárától, az alapítvány alelnökétől tudom, aki személyesen ismerte valamennyiüket, minthogy annak idején mindig jelen volt a művelődési heteket záró tárlatmegnyitókön.

„Kedei Zoltán egyik utolsó útja 2020-ban Szentmártonba vezetett – olvasom március 8-án kelt levelében –, hogy aztán az égiek népes alkotótáborához csatlakozva most örök érvényű gondolataival erősítsen bennünket: »A falu küldött, és az üzent értünk. Hogy az a művészet, amelyet képviselünk, hivatását maradéktalanul betölthesse.« Üzent a jelenlévőknek Marosvásárhely egykori főépítésze, Román Elemér is, aki a 2008 szeptemberében felavatott Román Viktor-szoborparkkal megvalósította világhírű szobrász öccse hajdani álmát. Bükkfalvában, a gyermekkori »tündéerkertbe«, ég és föld közé helyezte el 14 világszerte ismert alkotásának mását – jól felismerhetőek a székelykapu, az eke, a szekér inspirációi –, hadd szóljanak az utókorhoz: »A fénynek a szoborban kell lennie. Ennek pedig harmóniában kell lennie a Nappal.« Bizonyosságául annak: alkotójuk úgy szerette Saron-sur-Aubent, hogy el nem feledhette Szentmártont.

Aki szeretné megfürdetni lelkét a szépben, a jóban, az igazban, az nyissa ki ezt az albumot. Biztosan megérzi és megérti: »Ha valahol a Jó gyökeret vert, ott mindig a Szép készítette az utat.«

Tovább akarjuk járni ezt az utat.”

Hogy miképpen? Elgondolásairól dr. Sata Attila tájékoztatott. Az albummal és a kiállítással szeretnének eljutni a Kis-Homoród

8 Kiadta a Gyergyószentmiklósi Kulturális és Művészeti Központ és a Homoródménte Művészetéért Alapítvány. Készült a gyergyószentmiklósi F&F International Kiadó nyomdájában.

mentére, Székelyudvarhelyre, Csíkszeredába, Gyergyószentmiklósra, Sepsiszentgyörgyre, Kézdivásárhelyre, Brassóba, Marosvásárhelyre, Kolozsvárra, Bukarestbe, a budapesti Kárpát-ház Galériába. A nyári táborozások alkalmával pedig szeretnék külön-külön is felfedezni a község falvait, hogy aztán felmutathassák mindenkinek a sajátos arculatát.

Román Viktor 84. születésnapján, március 12-én este Geréd Gábor hívott telefonon. Örömmel hallom, hogy őshonos gyümölcsfacsemetéket ültet a bükkfalvi emlékparkba: batult, pónyikot, cigányalmát, besztercei szilvát, veresbélú körtét... A kilencvenéves Román Elemér meghagyása szerint. Az emlékparkot és a temetőt egyébként László Árpád (unitárius és református) kántor gondozza párjával, Ildikóval. A 19. századi építészeti örökség őrzőiként máris kis skanzen alakítottak ki maguk körül, ami a szoborpark összepségű hangulati háttéréül is szolgál.

Sikerült-e megszerezni a Marosvásárhelyen megjelent Román Viktor-albumot? – kérdezi a mai gondok oszlatásában három évtizedes tapasztalatot „felhalmozó” barátom. A szoborba gyúrt lélek – mondja – nem hiányozhat a könyvespolcomról. És máris olvassa, hogy a Mentor ezekkel a sorokkal ajánlja Veress Ferenc munkáját: „Élt a múlt század második felében egy székely szobrász-zseni, aki – miután már zsenge gyermekként ráérezett arra, hogy a mindent Teremtő által megalkotott anyag alakváltoztatásra képes –, mielőtt elindult volna a Végtelenbe, közel öt évtizeden át a világ minden sarkában hagyott egy-egy gondolatnyi emléket, fényösvényeket jelölt meg a lelkével, reményt és új törekvéseket gyűjtött és ültetett el, hogy az emberek a Nagy Alkotó szemével is láthassák és felismerhessék annak a metamorfózisnak a lényegét, amely az ősananyagot szépséggé gyúrhatja, értékke változtathatja. A formák, a cselekvő léte meghatározó energiák és dinamizmusok, a léleknyugvást hordozó egyensúlyhelyzetek mind-mind ott vannak a Mindenségben, és ahhoz, hogy érzékelhetővé váljanak, csak arra van szükség, hogy valaki lehívja onnan őket.”

Kisjenői csonka fenyő – a Nagyzerindi Képtárban

UTAK A MŰVÉSZET FELÉ

Nagyzerindi művésztelep? Ilyen nincs is, ezt te találtad ki – ilyenformán vélekedett a dologról az egyik barátom, amikor egy vita során azt próbáltuk tisztázni: vajon minek nevezzük azt a folyamatot, ami ebben az Arad megyei községben a képzőművészeti nevelés megalapozása érdekében kialakult? 1973 decemberében, amikor Fazekas József – a zerindiek fiatal művelődési igazgatója – a Falvak Dolgozó Népe hasábjain szóvá tette képtárteremtő szándékukat,¹ aligha gondolta valaki, hogy másfél esztendő múltán már ilyen problémák is felmerülnek... Valljuk be: jó néhány hónapig – a zerindieken és az adományozó művészekén kívül – nem is hitte senki, hogy ez a nemes kezdeményezés végül tető alá kerül. Hiszen az előítéletek makacsul tartják magukat. Nem kellett rosszindulat ahhoz, hogy sokan így vélekedjenek: miért nem végzi inkább a maga dolgát a falusi ember, hogy ne másnak kelljen mennie helyette a mezőre?! De közben a művek állandóan érkeztek Zerindre. Mert ennek a községnek az értelmiségivé nőtt szülőttei derekasan végezték a maguk dolgát – az övéik érdekében. A jövő érdekében. Idejekorán felismerték, hogy magasabb szintre csak akkor jutnak, ha az anyagi jólét megteremtésével párhuzamosan fogékonyabbá teszik az embereket a szellemi értékek befogadására is. És hogyan figyeltek volna fel a képzőművészek erre az igényre, és hogyan segítettek volna elő a zerindi embereknek ezt az első, tehát döntő találkozását a művészettel, amikor – mint Kusztoz Endre írta szénrajza kísérőlevelében – annak örülnek a legjobban, ha a nép, amelyből vétettek, igényli műveiket: „A falusi ember szemében eddig a vagyongyűjtés jelentette a gazdagságot. Szellemi javak

1 Fazekas József: *Zerindi Képtárért*. Falvak Dolgozó Népe, 1973. dec. 5.

gyűjtésére nem volt sem ideje, sem lehetősége. De most már igényli ezeket is, mert fokozatosan ráébred arra, hogy olyan világot nyitnak meg előtte, amelynek birtokában emberileg sokkal gazdagabbá válhat.”²

Sosem éreztem ennyire élményszerűen és tisztán az élet új jelenségeinek az erőre kapását – a gondolat kipattanásától a képtár felavatásáig –, mint ebben az esetben, és sosem éreztem ennyire az új értékeket teremtő gondolatok életre keltésének felelősségét sem. De aggodalmam, ha nem is volt alaptalan, fölöslegesnek bizonyult. Mert a képtár megnyitásának első évfordulóján már arról értesített Szekernyés János A Hétben, hogy „a képtár után egy művésztelep megszervezésének ötletével foglalkoznak újabban a zerindiek. Az ajándékozás mellett, amelyre a jövőben is számítanak, a művészek nyári táborozásának elősegítésével szándékoznak gyarapítani és frissíteni képtárunk állományát...”³ A rádióhallgatók pedig fültnúi lehettek annak a pillanatnak, amikor Fazekas József azzal a gondolattal fordult az adományozó művészekhez, hogy látogassanak el mielőbb községükbe, mert szeretnék megismertetni velük az alföldi táj varázsát, az itteni szépre vágyó és többre törekvő emberek lelkivilágát. Hogy cserében mindazért, amit eddig kaptak – valamit ők is nyújthassanak...

BESZÉLGETÉS A KÉPTÁRBAN: 1974. MÁJUS 20.

Tyukodi Lajos tanácselnök: A jövőt nem egy esztendőre tervezzük. Fiainkra, unokáinkra, dédunokáinkra is gondolunk, amikor ma valamihez hozzákezdünk. Azt szeretnők, hogy száz vagy kétszáz esztendő múlva is érték legyen az, aminek ma lerakjuk az alapját. A zerindi nép szorgalmas, öntudatos, fegyelmezett. Mert jól akar élni? Senkinek sem mindegy, hogy miként éli le az életét. Azon fáradozunk, hogy mielőbb iparosítsuk a községet. Hogy a faluból kikerült értelmiségiek és szakképzett fiataljaink is itthon kapjanak

2 Kusztoz Endre: *Szellemi javok gyűjtésének jött el az ideje*. Falvak Dolgozó Népe, 1974. jan. 24.

3 Szekernyés János: *Zerind – van ilyen falu?* A Hét, 1975. máj. 16.

munkát. Nem lesz könnyű a dolgunk, de mi már ennél nehezebbeket is megoldottunk. Nagy segítség nekünk ez a képtár abban, hogy az emberek sokkal jobban érezzék magukat itthon, mint eddig.

Kocsik József, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Arad megyei Tanácsának elnöke, művelődési felügyelő: Azt hiszem, a Falvak Dolgozó Népe többet tett annál, minthogy életre segített egy egészséges elgondolást. Legalább ennyire fontos az is, hogy általánosítani tudta a képtár létrejöttével kapcsolatos felismeréseit: „Szellemi javak gyűjtésének jött el az ideje!”⁴ A legjobbkor fogalmazták meg ezt a célkitűzést, és a legjobbkor jött a zerindieknek ez a képtár. Olyan perspektívát nyit a község művelődési életében, amilyenre eddig gondolni sem mertek. Egyébként az élet fejlődésének dialektikus törvényszerűsége ez: az anyagi és szellemi gyarapodás feltételezi egymást. Akik a teljesebb, értelmesebb emberi életutakat járják, azok számára minden egyes szakasz egyben újabb kilátást is kínál...

Kusztos Endre grafikus: Kedei Zoltánnak van itt egy festménye: *Híd a Maroson*. Sokatmondó, jelképet sugalló, értékes alkotás. Meg is kérdeztem tőle: miért éppen ezt a munkáját küldi Zerindre? Azt mondta, azért, hogy minél több ilyen híd épüljön ki, mint ez a képtár. Bandi Dezső pedig azt üzenté: a marosvásárhelyi meg a környékbeli műkedvelő művészek azzal a szándékkal akarják eljuttatni alkotásaikat ide, hogy felébresszék az önkifejezés vágyát az itteniekben; hogy bebizonyítsák: a népi önkifejezés is út a művészet felé.

Csanádi János magyartanár: Amikor a zerindi olvasók először találkoztak a Falvak szerkesztőivel, 1971 telén akörül gyűrűzött a vita: mi módon lehetne a falut is szellemi vonzó ponttá változtatni? Úgy érzem, hogy nem volt hiábavaló a kérdésfelvetés, hiszen már tettünk is valamit – széles körű összefogással persze –, hogy Zerint azzá válják. Az irodalmi körben eddig jobbra csak a szó művészetével ismerkedtünk. Ezután lehetőségünk nyílik arra is, hogy érezzük és értelmezzük a képzőművészeti eszközökkel teremtett világ hozzánk szóló üzenetét is.

Papp Mária tanár: Anyagilag eléggé tehetősek már itt az emberek. Meglátszik ez az új lakásokon, a bútorzaton, a ruházkodáson, a

4 Lásd Kusztos Endre idézett cikkét.

gyerekek iskoláztatásán, nevelésén. Jártak itt költők, írók nemegyszer. Megismerkedtünk a közeli Kisjenőn élő Olosz Lajossal, találkoztunk Franyó Zoltánnal, Bajor Andorral, Anavi Ádámmal, Tóth Máriával, Lászlóffy Csabával... Olyan érdeklődést tudtak kelteni az irodalom iránt, hogy a legtöbb lakásban immár ott van az egyre bővülő házikönyvtár. Ezzel a képtárral pedig egy újabb igény gyökerezik meg az emberekben: giccs helyett igazi műalkotást fognak vásárolni.

Csáky Barna fizika szakos tanár: Meglepődtem, amikor azt hallottam, hogy a marosvásárhelyi festőművészek zsűrizéssel döntöttek el, hogy melyik munkájukat küldjék el Zerindre. Nem akármivel – értékes alkotásokkal akarják elérni, hogy a nép közelebb kerüljön a képzőművészet világához. Ezt a gesztust csak akkor méltányolhatjuk kellőképpen, ha arról a tapasztalatról sem feledkezünk meg, hogy nem mindenki értékeli így azoknak a tenni akarását, akik a képzőművészeket is szeretnék megnyerni saját közösségük előbbre juttatása érdekében.

Szilágyi Katalin, az Olosz Lajos Irodalmi Kör tagja: Sokan láthattuk most Kusztos Endrét munka közben. Lestük a szavait és a mozdulatait. S milyen nagy dolog, hogy ezután immár őt idézhetjük: ő mondta, ilyenek látta, az volt a véleménye, hogy... Akarva-akaratlanul kulcsot adott a kezünkbe... a művészet értelmezéséhez. Jó lenne, ha mások is eljőnének Zerindre, minél gyakrabban és minél többen.

BANDI DEZSŐ LEVELE A ZERINDIEKHEZ (RÉSZLETEK)

Kedves Barátaim!

Egy ígéret alapján sokáig vártam, hogy elszállítják a műkedvelők által a zerindi képtárnak ajánlott munkákat. Végül is kénytelen vagyok postán elküldeni Szász Erzsébet (háziasszony, Jobbágyfalva) szalmából szótt faliszőnyegét, Kiss Anna (nyugdíjas takarító, Marosvásárhely) *Vadászok* című varrott szőnyegét, Czirják Lujza (földműves, Marosvásárhely) üvegfestményét, Mátyus Erzsébet (Kibéd) két balladaillusztrációját, Simó Regina (edényvirágzó, Szováta)

Fazekasok című rajzát és Tamás Pál (munkás, Marosvásárhely) *Vadászok* című rézdomborítását. Ugyanakkor küldök 35 db fényképet fiatal és idősebb, falusi és városi műkedvelők munkáiról, valamint néhány [azaz: húsz – Cs. P. megj.] újságcikket.

Kezdetől örültem annak, hogy a zerindi értelmiségiek olyan komolyan veszik a gondjaikra bízott tömegek sokoldalú nevelését – ezen belül: esztétikai nevelését is –, s hogy ebben annyi képzőművész sietett a segítségükre. De ugyanakkor arra is gondoltam, hogy a zerindiek azonkívül, hogy közvetlen forrásból ismerkedhetnek meg számos kortárs hazai művészeti törekvéssel, talán vágyat érezhetnek természet adta vizuális, plasztikai és ábrázoló önkifejező hajlamaik gyakorlására, kiművelésére. Ezért gondoltam, hogy helyes lenne megmutatni a zerindieknek egy olyan utat is a művészet felé, amelyen minden ép érzékű ember járhat. [...] A sokoldalúan fejlett ember önkifejező készsége nem szorítkozhat csupán a beszédre. Le kell küzdeni azt a rohamosan terjedő kényelmes felfogást, miszerint kellemesen, szépen, kifejezően, tartalmasan énekelni, zenélni, táncolni, szerepelni, szavalni, írni, rajzolni, festeni, mintázni csak hivatásos, tanult előadók, művészek képesek, s a néptömegek szorítkozzanak csak ezek szolgáltatásaira, és ne kontárkodjanak. Művészetünk története arról is tanúskodik, hogy a hivatásos művészet mellett magas színvonalú népi önkifejező gyakorlat is virágozhatott; hogy az ember önkifejezésének egy időben számtalan egyaránt érvényes szintje és formája létezhet. Kísérleteim és tapasztalataim meggyőztek arról is, hogy ahol nincs, ott létrehozható, de mint minden kultúrának – ennek is legalapvetőbb, elemi feltétele: a gyakorlat. [...] Nem kell tehát Zerinden sem képzett rajztanárra várni. Ápolni kell egy olyan közérdeklődést, társadalmi talajt, ahol nem ítélnék el senkit, ha bármilyen színvonalon is rögzíti élményeit, vágyait, emlékeit, elképzeléseit és véleményét környezetéről s a világról, és mindezt olyan anyagban és technikával, amelyhez bármikor hozzájuthat (ceruza, tus, toll, akvarell, fa, kő, vas, réz, tű, cérna, szövőszék, rongyhulladék, vessző, gyékény stb.). Egy-két munka után egy meghívott képzőművész-pedagógus véleményét, tanácsot adhatna mindenki sajátos adottságainak megfelelően a követendő útról.

Gondolom, az is hasznos lenne majd, ha a műkedvelő művészek munkáiból több kiállítást is rendeznének. Meghívhatnák például az Arad megyei Brusturiról Ion Niță Nicodim naiv festőt, akinek alkotásai már bejárták a fél világot. A nagy távolság igen megnehezíti a Maros megyei műkedvelőkkel való érintkezésüket. A mellékelt újságcikkekből azonban tudnának módszereket meríteni. Ugyanakkor szívesen vállalom, hogy ha kell, akár levelezés útján is véleményt, tanácsot adok rajzokról és más munkákról. Ez természetesen nem lehet annyira helytálló, mint az eredeti művek bemutatása közben adott magyarázat, de több mint semmi.

További jó munkát kíván:

Bandi Dezső⁵

BESZÉLGETÉS A KÉPTÁRBAN: 1975. MÁJUS 21.

Kabay Annamária, a Bukaresti Rádió magyar adásának a szerkesztője bizonyára nem sejtette, hogy riportja sugárzásának napján, 1975. május 21-jén a meghívott művészek már javában „csattogtatják” az ecsetet Zerinden. Sőt még aznap este jól sikerült találkozóra, eszmegazdag megbeszélésre került sor, amelyen nemcsak az alkotók, hanem a szép számban érdeklődő helybeliek is részt vettek.

Kocsik József: Most, hogy itt van köztünk Incze István, Gámentzy Zoltán, Balázs Imre és Ughi István, valamint Elekes Vencel – aki ezúttal is újabb alkotásokkal gyarapította a képtár anyagát –, talán érdemes lenne számba vennünk: a képtár egyéves léte milyen gondolatokat sugallt, milyen érzelmeket fakasztott az emberekben?

Fazekas József földrajztanár, a művelődési otthon igazgatója: Kezdjük talán a „szemmel látható” gyarapodással. Gámentzy Zoltán, Alaszu Pál, Kusztos Endre, Hajós Imre, Karácsony János, Incze István, Török Pál, Plugor Sándor, Nagy Pál, Karancsi Sándor, Szép György, Fekete Zsolt, Márkos András, Gaál András, Búzás András, Kósa Bá-

5 Bandi Dezső levele Fazekas Józsefnek. Marosvásárhely, 1974. márc. 7. Idézi Banner Zoltán a *Rejtőzködő művészet* című művészettörténeti írásában. In: Fazekas József: *A Zerindi Képtár. A visszajáró történelem útján*. Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 2000. 9–10.

lint, Eisele Szűcs Zoe, Miklóssy Mária, Balázs Imre, Kedei Zoltán, Siklódi Tibor, Szócs László, Ughi István, Szotyori Anna és Kovács Dénes művei után – ők a képtáralapítók lényegében, valamint a műgyűjtő Elekes Vencel (az ő révén jutottunk hozzá Varga Nándor Lajos, Bárczi Zoltán, Gyurics Éva, Pataki Béla, Virányi Endre, Varga Edit, Tavasz Noémi, Dobroszláv Lajos, Remsey Gábor és Pirk János egy-egy alkotásához) – Veress Pál, Alexandra Şainelic, Balla József, Dumitrescu Mircea, Balogh Lajos, Drócsay Imre, Gheorghe Ivancenco, Csutak Levente, Ságghi Annamária és Györkös Mányi Albert alkotásai érkeztek meg hozzánk. És persze a Bandi Dezső küldeménye...

Sergiu Vaida módszertani irányító, Bukarest: Az újdonság lenyűgöző erejével hatott rám ez a képtár. Csak gratulálni tudok mindenkinek, aki nem sajnálta érte az áldozatot. Külön öröm számomra, hogy épp egy olyan megbeszélésre toppantunk be, amelyik – a Zerinden táborozó művészek és a zerindiek ismerkedésén túl – igazi hídverés a képzőművészet és a művészet iránt fogékony lelkek között. Nagyon fontosnak tartunk minden ilyen akciót. És azt szeretnők, ha minél jobban ki is aknáznák a meglévő vagy ezután létrejövő gyűjtemények sokoldalú nevelő hatását.

Tyukodi Lajos: Nagy terveink vannak, és az az igazság: ez a képtár szoktatott hozzá, hogy sokkal nagyobb összefüggésekben gondolkozunk, tervezzük meg a holnapot... Új iskolát, új óvodát építettünk, s így felszabadult a régi patika még jó állapotban levő épülete. Arra gondoltunk, hogy az első három szobába beköltözhetne a képtár, a többiben pedig elszállásolhatnók a Zerindre érkező művészeket.

Incze István festőművész: Megérkezésünk napján az első dolgunk az volt, hogy megtekintsük a képtár anyagát és az új szálláshelynek kiszemelt önálló épületet. Mit mondjak? Van valami felemelő abban, hogy amikor az ember Nagyvárad felől érkezik meg ebbe a községbe – épp egy képtár fogadja. Mondtam is a kollégáknak: addig nem megyek el innen, amíg meg nem örökítem. A környezete is olyan szép, hogy az udvaron akár szabadtéri szoborkiállítás is lehetne rendezni...

Bondár Ferenc iskolaigazgató: Szerencsésen indult ez a képtár. Többek közt azért is, mert nem egyedüli jegye a szellemi korszerűs-

désnek Zerinden. Az új iskolában a kabinetrendszerű oktatást próbáljuk meghonosítani. A fizika szakos Csáky Barna elektromos feleltetőgépet szerelt fel. A folklórgyűjtő Csanádi János pedig úgy rendezte be a magyar nyelv és irodalom kabinetet, hogy az a nyelv-művelés eleven műhelyévé válhasson, hogy az irodalom, a népművészet és a képzőművészet éltető levegőjét szívhassák magukba a gyerekek. Ugyanígy dolgozik a román szakos Csáky Apollónia is, hogy tanulóink minél tökéletesebb nyelvtudással és a testvériség eszményével kerüljenek ki az életbe. Ha most ehhez hozzávesszük azt, hogy rajzórákat, tárlatvezetéseket, előadásokat tartunk a képtárban, hogy hamarosan tornatermet és úszómedencét építünk – akkor könnyű belátni: optimális feltételeket teremtünk ahhoz, hogy gyermekeink ne szenvedjenek szellemi hátrányban csak azért, mert történetesen falun születtek.

Csanádi János: Sosem felejtjük el azt a napot, amikor megérkeztek az első festmények: Gámentzy Zoltán akvarelljei. Hogy rohantunk a postára, mekkora izgalommal bontottuk fel a csomagot! Azóta hányszor kérdezték meg tőlünk: vajon miként keveri a színeket, hogy ennyire hatásosak a képei? S most, íme, négyen is itt vannak, mind a négyen más-más technikával dolgoznak – olaj, akvarell, pasztell és tempera –, s valamennyien láthatjuk, hogy miként varázsolják újjá a Körös-parti tájat, a zerindi házakat, az alföld világát... Egy év igazán parányi idő egy képtár életében. De mert ez volt az első, a hatása sokkal szembetűnőbb. Véletlenül került például Varga Nándor Lajos Tamási-portréja mellé Kuszto Endre havasi tája azzal a jellegzetes ábeli kunyhóval. De az már nem volt véletlen, hogy amikor a *Vihar a hegyen* című Tamási-írást kellett bemutatnom tanulóimnak, a képtárban tartottuk meg az órát. Ott és akkor döb-bentünk rá tulajdonképpen arra, hogy Tamási gyermekhőse a Kuszto által közénk varázsolta tájon tanulja meg és állja ki a nehézségekkel való szembenézés próbáját... Ezek a gyerekek különben annyira a magukénak érzik már a képtárat, hogy ha nem lenne, nekik talán már fájna. Akik közülük időközben nagyobb városokban jártak, nem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem, hogy felkeressék az ottani képtárat, és megtekintsék a kiállításokat. Hogy aztán idehaza boldogan meséljék, a „mieink” közül ott kivel találkoztak... Éppen ezért szeretnénk egy olyan albumot elkészíteni,

amely bemutatná a zerindi képtár alkotóinak életét, művészi pályáját. Amióta gyűjtjük az adatokat, valahogy másképp nézzük az itteni munkákat is. Nem dicsekvésképpen mondom, de a mi irodalmi körünk volt az egyetlen, amelyik megemlékezett Karácsony János 74. születésnapjáról. A képtár felavatásának egyéves fordulójára pedig azt terveztük – ő volt az első, aki elment a mieink közül –, hogy felidézzük életpályáját, munkásságát. Mennyire jelképes ez is: neki mennie kellett, de a *Gyergyói Nap* örökre itt maradt...

Elekes Vencel gyergyószentmiklósi műgyűjtő: Amikor Karácsony János meghallotta, hogy a zerindiek mit akarnak, levelet íratott velem Fazekas Józsefnek – akkor már arasznyi távolságból rakta fel a színeket: jöjjenek el hozzám, és válasszák ki a nekik tetsző műveket! Tudta, hogy milyen nagy dologra vállalkoztak a zerindiek, és abban reménykedett: hátha példájuk nyomán mások is mozgolódni kezdenek. Azok, akik között nevelkedett, akik között leélt egy életet... Én is azt mondtam: azok, akik a semmiből övéiknek egy ilyen képtárat hoztak létre, megérdemelnek minden támogatást. Mert a falusi ember rendkívül fogékony a művészi szépre. Amikor négy évtizedes munkám betetőzésekként szülőfalumban, Gyergyóújfaluban állítottam ki először gyűjteményem egyik tekintélyes hányadát – 149 festményt és grafikát, 225 ex librist és kisgrafikát –, tíz nap alatt 3044 aláírást számolhattam meg a kiállítási naplómban. És még hányan voltak, akik nem jegyezték be nevüket... A nagyfokú érdeklődés láttán elhatároztam: ha földél kerül föléje, szülőfalumnak ajándékozom ezt az anyagot, amivel „hazaállítottam”. Nos, miután ajánlatom „hivatalosan” is elhangzott, a megyei pártbizottság propagandatitkára nyomban intézkedett: egy emelettel magasabbra húzzák a község új művelődési hajlékát. Hogy megfelelő helyre kerülhessen a képtár...

Balázs Imre festőművész: Ma már fogalom a zerindi képtár – az első falun létesült állandó kiállítás. Létrehozásában az első, mert ezt megelőzően Zetelakán és Szárhegyen régebben létesülhetett volna, ha... Ha úgy startolnak, mint a zerindiek, hogy országra szóló eredménnyel hívják fel magukra a figyelmet. Végző elrendezési formájában válik igazán modern képtárrá ez a gyűjtemény, amikor a naivoktól az absztraktokig tekintheti át a látogató – szobáról szobára járva – az anyagot. De így is feltűnt már az első tárlatné-

zés során, hogy itt nincs kimondottan gyenge alkotás, élettelen mű – annak ellenére, hogy nagy és kis méret váltakozik. Másrészt: a rajztól a metszetig, a vízfestménytől a nagyobb lélegzetű olajkompozícióig minden technikai előadásmód képviselteti magát. Így, ilyen változatosságban tud igazán hatni, s egyre inkább betölteni hivatását egy olyan község művelődési életében, ahol az emberek egyre fogékonyabbak a szép iránt. Nagyon sok művészt küldött a falu. És nagy részük nem felejtette el azt a világot, amelyik tehetőséggel, életlátással útnak indította őket. Íme, a bizonyosság. De a zerindiek se feledjék egy percre se: nem minden falusi gyűjteményből lehet – zerindi képtár.

Szabó József gyógyszerész: Amikor meghallottuk, hogy festők érkeznek: izgalomba jött az egész falu. Vajon mit látnak meg ők szépek, ami mellett mi naponta elmegyünk észrevétlen? Az eredményt szemügyre véve, csak azt mondhatjuk: jöjjenek máskor is, és jöjjenek mások is! A tél is szép az alföldön, nem csak a nyár. Hátha megérjük, hogy egyszer Zerinden született alkotók munkái is felkerülnek a zerindi képtár falára...

Sergiu Vaida: Ahogy visszaérkezem a fővárosba, nemcsak a tanácsnál képviselem a képtár ügyét, de a képzőművészek szövetségénél is szorgalmazni fogom: hadd gyarapítsák minél többen... De gondoljanak arra is, hogy a képtár mellett népi művészeti iskola nőjön ki ebben a községben. Ez lenne a kezdeményezés igazi sikere. Akkor talán nem kell olyan sokáig várniuk a zerindi születésű alkotók műveire.

A KISJENŐI CSONKA FENYŐ

Mégsem lehet gyöngye az az irodalom, amelyik sorozatos nagy veszteségeit is rendre figyelmeztető jelekké, élő jelképekké tudja avatni. A farkaslaki tonnás hegyi beszéd, a varjúvári kiáltó szó, a magyarózdi torony és megannyi társa mellé, íme, beállt az örökös szellemi szolgálattevők sorába a kisjenői csonka fenyő is. Ünnepi sereglés nélkül ugyan, de az emlékművet emelőik legbensőségebb ünnepeként. Amiként Olosz Lajos költészete sem ünnepi lár-mával kényszerítette ki figyelmünket a hatvanas évek végén elke-

dődött újrafelfedezése során, hanem azzal a megrendítő felismeréssel: magunkat szegényítjük, ha nem veszünk tudomást arról a szellemi magaslatról és magatartást sugalló erőről, amelyet Olosz Lajos jelenthet számunkra az egyetemes emberi értékek végvári őreként. Ami talán eléggé egyértelműen megmagyarázza ennek a költői sorsnak a sajátos paradoxonát: hallgatásai beszédesebbek voltak, mint ritka szép költői megnyilatkozásai. Bár mindig távol élt a külvilág tülekedő zajától, nem igaz, hogy elzárkózott volna az ember sorsát mindenkor meghatározó erők harcától. Nyomot hagytak benne az embert felemelni hivatott korok éppúgy, mint azok, amelyek porba sújtották, a végsőkig megalázták. Ám költői érzékenysége romlott korok romlandó anyagát sosem engedte be a versbe: hallgatásaival erősítette a szellem kiküzdött magaslatát. Ilyenformán a legnagyobb áldozatot hozta a költészetért: merte vállalni, hogy a hallgatást rákényszerítő évtizedek egész költői életművét feledésre ítélik. Szerencsére nem így történt. Költészetének romlatlan anyaga valósággal kikényszerítette, hogy a szellem megmaradásának elve ezúttal is érvényesülhessen.

Ezért nem véletlen hát, hogy a Kisjenőn megforduló Kusztoz Endrét éppen az Olosz-ház előtt strázsáló, derékba tört fenyő készítette megállásra. Az utolsó – a valamikori huszonkettőből. „A világnak egy kevély sarka ez: / strázsát áll körül huszonkét fenyő.”⁶

Az első pillanatban még úgy tűnt, hogy a felfedezés öröme a megbizonyodásnak szól: lám, az alföld világa is tartogat Kusztoz számára olyan témákat, amelyek csakis az ő világlátásával és művészi megjelenítő erejével válhatnak nyilvánvalóvá, jelentéshordozó üzenetté. Hanem amikor a csaknem kész mű láttára elősereglettek a nagyzerindi Olosz Lajos Irodalmi Kör tagjai, akkor ért csak az igazi meglepetés: „De hiszen ez már nemcsak az Olosz-versek strázsáló fenyője; múltak tanulságát hordozó, jövőnek feszülő jelképe; csonkaságában is teljességet sugalló, befejezettségében is folytatást ígérő.” Talán maga Kusztoz sem tudná megmondani, hányszor találta magát szemközt a fenyő motívummal. Most mégis azzal a belefeledkezéssel dolgozott itt, mintha ez lett volna az első

6 A költő *Fenyőim alatt* című verséből.

találkozása. Eddig többnyire a sziklákon is megkapaszkodó életet jelentette számára a fenyő; nem annyira a magasba törést sokkal inkább a megkapaszkodást. Ezúttal a magasba törés és a helytállás drámájával kellett szembenéznie. Nem a gyökereket, hanem a megtöretést exponálja. De mindjárt fel is oldja a feszültséget. A törés alatti ágakat úgy helyezi el, hogy azok valósággal megkoszorúzzák ezt a megtöretett életet. Sőt egyetlen oldalágat merészen a magasba íveltet. „Benne van az étellel szembenező Olosz-dac – hallom ismét a mellettem állókat –, a vállalás és az elfordulás, a költői életmű derékba törése és a késői sarjadás jelzése, valamint a szellemi folytonosság érzékeltetése...”

Kusztos elégedetten mosolyog: volt értelme a munkának.

Huszonegy fenyőnek kellett elpusztulnia az alföldi tájban, amíg a szóban forgó költői életmű a végső formáját elnyerte. Meglehet, hogy a jelképsugalló huszonkettediknek sem kegyelmeznek már sokáig az évek. Ám a kisjenői csonka fenyő mégis dacolni fog az idővel.

Merthogy a mű – rendeltetéséhez híven – immár ott áll a zerindi képtár falán.

Hosszú utat tettek meg a nagyzerindi fiatalok, amíg Olosz Lajos költészetének a felfedezésétől eljutottak annak a felismeréséig, hogy a maguk helyén és a maguk módján ők is a szellemi folytonosságot képviselhetik. Jó tudnunk, hogy ehhez a legtöbb biztatást magától a költőtől kapták. Amiként ezt az egyik késői Olosz-vers is tanúsítja, amelyet a zerindi irodalmi körnek küldött. Az önnön sorát villám sújtotta fában aposztrofáló költő nyugodtan nézhetett szembe az elmúlással, mert megérte, hogy

*mernek már a lelkek áldozni
a Körösök partján, a Leveles alatt.
Dalokba fonják ébredő álmukat,
harmat lepte népi meséket mondanak,
és dal, mese, szépség kell már nekik,
hogy ékesítsék az összevont szemöldökű
komor életet.⁷*

7 Az 1971. augusztus 10-én írt költemény címe: *Vers a vén cserfához*. Több napilapban és folyóiratban megjelent.

Joggal megilleti hát a zerindi fiatalok irodalmi körét Olosz Lajos neve. A kérdés csak az, hogy miként sáfárkodnak ezzel az örökséggel.

1977-ES SZEMBESÍTÉSEK AZ OLOSZ LAJOS IRODALMI KÖRBE

Kovács Csongor: Számomra csaknem minden újdonság volt, meglepetés. Írók munkásságával ismerkedtünk meg, folyóirataink művelődéstörténeti szerepéről beszéltünk, irodalmi versenyeket rendeztünk. De nekem a leginkább mégis az tetszett, amikor a köri tagok alkotásairól vitatkozhattunk. Mindenki elmondhatta a véleményét anélkül, hogy harag lett volna belőle. Hiszen tudatában vagyunk annak, hogy minél igényesebb kritikai szellem honosodik meg a körben, annál többet nyerhetünk. Nevetséges dolog lenne azt hinni, hogy mindenkiből, aki tollat vesz a kezébe, feltétlenül író lesz. Sokkal fontosabb, hogy minél szélesebb körben terjesszük az irodalmi műveltséget; hogy a művészetek értéséhez és értelmezéséhez segítsük hozzá Zerinden is az embereket.⁸

Szólósi Mária: Zenei középiskolát végeztem, s érettségi után itthon vállaltam állást. Olyan adottságokat és lehetőségeket fedeztem fel itthon a művészeti nevelésre, amelyek engem is többre köteleznek. A szépirodalom elválaszthatatlan a képzőművészettől és a zenétől. A zerindi képtár léte már önmagában is arra figyelmeztet bennünket, hogy ne feledkezzünk meg erről az összefüggésről. „Sokszögecsítünk” kellene az irodalmi kört: legyen a közművelődésnek fóruma, amelyik általános műveltségünk megalapozását szolgálja.

Papp Mária: Aki figyelemmel kísérte a középiskolások országos irodalmi versenyének eddigi történetét, az bizonyára tudja, hogy Sepsiszentgyörgyön az én lányom, Papp Hortenzia nyerte a KISZ-díjat. Ezt nem szülői hiúságból említem, ellenkezőleg; azt szeretném érzékeltetni vele: ha nincs ez az irodalmi kör, sosem kaptá vol-

8 Adorján Mihály, L. András Zsuzsa, Fazekas József, Fodor Lajos, Iuliu Lucaciu, Papp Hortenzia, Szabó József, Besenyő Sándor írásait a Vörös Lobogó, a Falvak Dolgozó Népe és a Művelődés közölte.

na meg ezt az indíttatást. Pedig szeretjük az irodalmat, és áldozunk a könyvekre. Magam is falun születtem, és amikor városra kerültem, tele voltam félszegséggel, alacsonyabbrendűségi érzésekkel küszködtem. És egy fél élet sem volt elegendő ahhoz, hogy kigyógyuljak belőlük. Úgy vettem észre; az én lányomnak még nem volt hátránya abból, hogy történetesen falun született és nevelkedett.

Szabó József: Sosem gondoltam arra, hogy valaha is írásra adom a fejem. Gyógyszereszként kerültem a községbe, ide nősültem, igyekeztem a munkakörömet becsülettel ellátni. Az irodalmi kör tudatosította bennem, hogy még hasznosabb munkát végezhetnék, ha közérdekű tapasztalataimat másokkal is megosztanám; ha megküzdének a szakmai önkifejezés eszközeiért. De nemcsak bennem játszódtott le ez a folyamat. Miután megjelentek első cikkeim, tollat ragadott az agrármérnök Keresztes Károly, a pedagógus Kovács Vilma és más is.

Iuliu Lucaciu: Már évek óta Aradon tanítok, mégsem tudok elszakadni Zerindtől. Itt kezdtem tanári pályámat, itt nősültem, fiaim itt tanultak meg járni és beszélni... Itt éreztem át először, hogy a szellemi építkezés nem csupán néhány lelkes értelmiségi magánügye, hanem közösségi gond. Az irodalmi kör rendezvényein a község apraja-nagyja jelen van. A képtárért sem egy-két ember lelkesedik: örülni tud szépségeinek immár minden jóérezésű zerindi és nem zerindi lakos. A zerindi példa egyre inkább meggyőz arról, hogy a szellemi gazdagság mindenekelőtt a szellemi felemelkedésre vágyók akaratától függ.

Fazekas József: Van valami törvényszerű abban, hogy a vidékünk-ről indult értelmiségiek mind visszakíváncoztak ide. Aki csak tehet, előbb vagy utóbb igyekezett hazakerülni. Ma már teljes joggal elmondhatjuk: a községünkben élő értelmiségiek a szó szoros értelmében otthon vannak Zerinden. Születésük vagy házasságuk révén helybelinek számítanak. Régi igazság: aki saját falujában vállalja a „prófétaságot”, annak naponta kell bizonyítania. Talán ez a tudatosan vállalt kötődés, ez a bensőnkből fakadó parancs a forrása eredményeinknek is. Ha őszinték akarunk lenni, el kell mondanunk: már-már zavar, hogy az utóbbi időben annyira „felkaptak” bennünket. Sajtóban, rádióban, televízióban egyaránt „divatba” jöttünk. Pedig nem tettünk semmi különöset, amit másutt ne lehetne elvégezni.

ZERINDIEK GYARAPODÁSA – AHOGY CSANÁDI JÁNOS LÁTJA

Csanádi János barátom ekképpen tájékoztatott a '75-ös táborozás utóhatásáról:⁹

A látogatás idején készítettem elő egy fogalmazást. Témája: séta bölcsőhelyem körül. És a szemlélődő ötödikes gyerekek nemcsak a falut és a környékét látták, hanem az Inczét, Gámentzyt, Balázs Imrét és Ughi Istvánt megihlető tájat is... Egy másik tanulmányi megfigyelési utunk alkalmával megtekintettük a Zerinden festett és elajándékozott, illetve részletre megvásárolt képeket is. Ekkor született meg az ötlet: alkalmi kiállítást kellene szerveznünk ezekből a munkákból... Az iskolában valóságos festési és rajzolási láz van. A naiv művészi képzelet kezdi újjáteremteni az alföldi tájat, a Körös menti rónaságot, benne a szülőföld arculatát és az önmagukat is alakító embereket.

A maga sokirányúságával élmény marad minden egyes köri találkozó. Az irodalmi és a képzőművészeti alkotásokkal ismerkedve ráébredtünk arra, hogy a világból kiszakítottan nem élhetünk. Bármit teszünk, részei vagyunk a nagy egésznek, a minket körülvevő valóságnak. Aki ma nálunk a szülőföld újjáteremtésén fáradozik, annak szükségszerűen tágabb viszonylatrendszerben kell gondolkodnia. Mert hiszen ma a szülőföld fogalma is sokkal tágabb, mint ahogy eddig hittük. Természetesen a szellemi szülőföldre gondolok, mely nálunk a községi képtár révén szétfeszítette immár a földrajzi korlátokat.

Kezdjük előbb a veszteségekkel, mert ezek is számottevőek és sokatmondóak: Karácsony János, Hajós Imre, Kovács Dénes, Incze István, Nagy Pál. Mindeniküknek van alkotása – nem is egy – a zerindi képtárban. Egyikük sem tehet eleget immár meghívásunknak: látogassanak el a községbe, ismerkedjenek meg az itteni többre törekvő emberekkel, akiknek szívében – művészi üzenetük révén – eddig otthonra leltek. A veszteségtudat azonban – a kölcsönhatásoknak ebben a láncolatában – a szellemi gyarapodás

9 Csanádi János levele Cseke Péternek. Zerind, 1975. máj. 31.

újabb erőforrásává válhat. Hiszen a figyelem most már a befejezett életműre irányul. Karácsony János életpályájáról és munkásságáról például már kétszer is beszéltünk az irodalmi körben. Nem tudok arról – bárcsak ne lenne igazam! –, hogy másutt is rendeztek volna eddig hasonló megemlékezéseket. Pedig Karácsony János emléke többet érdemelne. Mindenekelőtt a hagyaték megnyugtató elhelyezését és a pályáját, munkásságát tudományos szinten elemző képzőművészeti kismonográfia megírását, kiadását. Kusztoz Endre szavai és itt készült művei is ebben a hitben erősítenek bennünket. Gámenty Zoltán szintén azzal az igyekezettel dolgozott nálunk, mintha tőle függne, hogy az alföldi táj rejtett szépségei fényre derüljenek.

NEKÜNK ITTHON VANNAK ELVÉGEZNIVALÓINK
KUSZTOS ENDRE VALLOMÁSA A MŰVÉSZETRŐL 1977-BEN

A véletlen úgy hozta, hogy az Amerikai Egyesült Államokból hazatérő Kusztoz Endrének épp az Olosz Lajos Irodalmi Körben volt az első találkozása a közönséggel. A Héttben azon nyomban beszámolt útjának tanulságairól, de hát a zerindiek nem akartak lemondani az élőszo varázsáról sem.

A világ legtermészetesebb dolga, hogy ismét együtt vagyunk – ez volt a találkozó alaphangulata. Ha nem ígérte volna meg, ezzel kezdte Kusztoz, akkor is eljött volna Zerindre: annyiszor eszébe jutottak itteni élményei.

– Például mikor...?

– Május 20-án arra ébredtem, hogy három évvel ezelőtt avattuk fel a zerindi képtárat...

– Az csakugyan akkor volt: 1974. május 20-án...

– Először május 9-én kíváncszott ki belőlem ilyen gondolat: Ma egy éve nyílt meg kiállításom Makfalván, amikor Király Lászlót, Páll Lajost és Ráduly Jánost mutatta be az irodalmi színpad... Attól kezdve mind erőteljesebben jelentkeztek az itthoni élmények, emlékek. Ott láttam meg csak igazán, hogy nekünk itthon vannak elvégeznivalóink, emberi és művészi kötelezettségeink. Képzőművészeti kiállításokat, múzeumokat látogattam. Időm nagy részét

olyan művek tanulmányozására fordítottam, amelyekről tudtam, hogy léteznek, de szemtől szembe csak most kerülhettem velük. Ottani ismerőseim nem kis meglepetéssel kérdezték: honnan tudom én, a távoli földről érkező, hogy Gauguin, Rembrandt, Van Gogh, Cézanne, Monet, Renoir, Degas vagy Picasso örök értékű alkotásait pontosan melyik múzeumban kell keresnem? Hogyne tudtam volna, feleltem, amikor főiskolás korom óta készülök a szóban forgó művek megtekintésére. Aki remekművek vonzáskörében él, az el sem tudja képzelni, hogy mi zajlik annak a lelkében, aki csak álmodik róluk. Szóval: ez az út számomra nagy beteljesedés és megbizonyosodás volt. A modern művészetek múzeumában nemcsak a 20. század irányzatait tekinthettem át, de a magam művészi törekvéseinek az igazolását is felfedezhettem. Művészember számára talán nincs is nagyobb dolog annál, mint amikor meggyőződhet arról, hogy amiben hitt, és aminek művészi megformálására törekedett, az nem csupán az ő személyes ügye: szükségük van rá az embereknek. Egyébként ebben a hitemben erősítettek meg azok is, akik munkáim iránt érdeklődtek.

– Az érdeklődésnek milyen jeleit tapasztalhattad?

– A nagy meglepetés az volt, hogy Király László nekem dedikált *Menyasszonybokrok* című versével fogadtak. Hogy mit kerestek műveimben? Az otthon varázsát, az itthoni táj hangulatát. Ott döbbenem rá, hogy ami első pillanatra a művészi megjelenítő erő varázslatának tűnik, az mennyire bennem élő, belőlem kiszakíthatatlan valóság. Amit ott láttam, ott tapasztaltam, az mind az itthonit juttatta eszembe. S hadd tegyem hozzá: e nélkül az út nélkül nem ismerném eléggé magamat, nem ismerném eléggé annak a valóságnak az értékeit, ami itthon vesz körül engem. Ha egy folyóparton megálltam, ott is elgyönyörködtem. De a látványon rögtön felülemelkedett a gondolat: lehet akármilyen megragadó, mégsem a Duna, mégsem az Olt, nem a Maros, nem a Küküllő. Ugyanígy voltam egyéb ottani tájélményeimmel is: hasonlíthatott ugyan a mi erdélyi környezetünkhöz, de sem a Bucsint, sem a Madarasi Hargitát, sem a Békás-szorost nem pótolhatta. Egyszóval felfokozottabban éltem át a mi itthoni valóságunkat. És képzeletem jól működött: kiszűrte belőle mindazt, ami számomra ezutáni törekvéseim szempontjából is a leglényegesebb.

– Sejtettem, hogy nem felhőkarcolókat fogsz rajzolni Amerikában...

– Olyan szorongás fogott el, amikor az égből csak egy kis pászma látszott, hogy azt el nem tudom mondani... szerencsére a természet ott is a segítségemre sietett. Alig érkeztem meg, Lincoln Parc városában lakó ismerőseim már azzal fogadtak: épp jókor jöttem, mert most vonult el az árvíz, és rengeteg érdekes formájú gyökeret feltépt. A Csendes-óceán közelében is az indás, hordalékos helyeket kerestem, azok készítettek megállásra. Az egzotikus növények, a pálmák inkább kompozíciós megoldások szempontjából érdekelték...

– Találkoztál-e itthoni színekkel?

– Igen, hogyne. A lakásokban. Nagyon sok helyen a modern, kényelmes lakások legfőbb díszé és legféltettebb kincse a mi itthoni népművészetünk: írásosok, varrottasok, népi kerámiák. A könyvállványokról is jórészt ugyanazok a jól ismert kötetek integettek felém, amelyek már nálunk sem hiányoznak a falusi értelmiségiek házi könyvtárából. Nagy volt az örömem, amikor egy New York-i könyvesboltban megpillantottam Ráduly János könyvét, a *Kibédi népballedákat*. Később szükségem lett volna rá: mire visszamentem, már valaki megelőzött a vásárlásban.

– Mi az, amit ott tanultál meg a leginkább becsülni?

– Mindenekelőtt azt, hogy a művész nem menekülhet üres absztrakciókba korunk valósága előtt: annak kell hangot adnia magas művészi szinten, ami minket fejez ki. Sütő Andrást is segítségül hívva – aki néhány évvel korábban megelőzött engem amerikai utamon –: minél jobban ragaszkodunk, minél több szállal kötődünk ahhoz a földhöz, amelyből vétettünk, annál többet jelenthetünk a nagyvilág számára is.¹⁰

10 Vö. Cseke Péter: *Kusztos Endre otthonteremtő varázslatai*. Falvak Dolgozó Népe, 1997. szept. 13.

JÁRATLAN UTAK – ÉPÜLŐ HIDAK KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS 1978 JÚNIUSÁBAN

Hogy is van ez? Kezdetben egy ember végigsüvegelte a kolozsvári művészeket, támogatásukat kérte, hogy faluja népe közelebb kerüljön a művészet éltető melegéhez. S aztán voltak mások, akik a máshol fogant ötletet is úgy meg tudták gyökereztetni az igazi lokálpatriotizmus talaján, hogy életképesnek bizonyulhatott. Mert vállalni merték a járatlan utak kockázatát az övéik érdekében, a jövő érdekében. „Könnyű volt a zetelakiaknak, mert van nekik egy Márton Jánosuk” – ezzel fogadott 1973 nyarán Fazekas József katonacimborám. S lévén hogy félszóból is értjük egymást, arra biztatam: éppen ezt írja meg a falusiak hetilapjának. Hogy sajnos nekik nincs egy Márton Jánosuk. Akkor már javában folyt A Hét képtárakciója, később az Utunk a torockóiak óhaját pártfogolta, s reménykedni lehetett: hátha nem maradnak üresen a zerindi falak sem.

Ám reménykedni nem elég. A képtárteremtés buzgalma adott esetben a képzőművészek áldozatvállalása ellenére is hullámvölgybe juthat. Ez történt például Torockón: hiába küldték el képzőművészeink szép számban műveiket, hiába nyílt meg a múzeumban a kiállítás, ahogy eljött onnan Farkas Zoltán gazdamérnök, a kiállítást bezárták. A koltóiak is abban reménykednek, hátha az ő Teleki-kastélyuk lesz a legalkalmasabb helye A Hét képtárának. De szerencsére másfajta döntés született. Szerencsére, mert így másképp próbálkoznak. A Petőfi-szobában eddig is több portré és versillusztáció volt. Ezek számát szeretnék korszerű gyűjteménnyé gyarapítani. Ugyanígy akarnak Dózsa-képtárat teremteni maguknak a dálnokiak. A tordaszentlászlóiak? Ott Györkös-Mányi Albert irányítása mellett beindult a képzőművészeti kör. Györkös linóleummetszésre tanítja szülőfaluja fiataljait, ugyanakkor Boldizsár Zeyk Imre magyarszakos tanárral megszervezi évente négy-öt művész szentlászlói tárlatát. Gyergyószárhegyen és Árkoson már rendszeresen működnek a nyári alkotótáborok... Kusztoz Endrét pedig arra kérte szülőfaluja: „csupán” két munkát válasszon ki számukra a Dózsa-házba. Minden esztendő terméséből csupán ketőt...

Olyan jelenség ez, amit már nem lehet figyelmen kívül hagyni. Még akkor sem, ha az épülő hidak mellett a már felhagyott utakat is számba kell vennünk. Mint ahogy Zerinden is kérdéses volt, hogy a képtár mellett beindul-e egyáltalán a népi művészeti oktatás. De a '75-ös kerekasztal-beszélgetés egyik nagy meglepetése éppen az volt, hogy a műgyűjtő Elekes Vencel zerindi ihletettséggű munkát kapott ajándékba – a nyolcadikos Fazekas Rózsika igen jól sikerült rajzát.

Ezeken a termékeny, gondolatgazdag napokon pattant ki az ötlet: annyi tapasztalat halmozódott fel immár a zerindiek háza táján, hogy érdemes lenne megpróbálkozni elméleti általánosításukkal is. Az előzmények alapján nyilvánvaló, hogy nem azért merült fel az eszmecsere igénye: hadd legyen ilyesmi is Zerinden! Szükségyszerűen bekövetkezett folyamatról van szó; annak a felismerésnek a tudatosodásáról, miszerint: elméleti igény nélkül, a korszerű művelődés szerkezetének és az irányt szabó tendenciáknak az ismerete nélkül a maguk alkotó energiáit sem tudnák kellőképpen kibontakoztatni.

Új keletű hagyomány gyökérverése? A minősítések egyelőre el is maradhatnak. Fontosabbak a tények, amelyek önmagukon túl mutatva törvényszerű folyamatok bekövetkezéséről tanúskodnak: a zerindiek szellemi látóhatárának bővülése együtt jár annak a felismerésnek a tudatosodásával, melynek végső eredménye a küzdelem; a küzdelem azért, hogy emberi lehetőségeik felső határán próbálják meg leélni az életüket. Hogy ez sikerül-e? Jóslásokba nem bocsátkozhatunk. A lényeg az, hogy az igény már megvan rá. A képtár számszerű gyarapodásánál is bizonyára többet jelent az – száznál jóval több művet vallhatnak immár magukénak a zerindiek –, hogy szellemi sugárzásából mi épül be az életükbe.¹¹ Az értelmezést megkönnyíti Banner Zoltán művészettörténeti betájolása: „A zerindi képtár [...] örök példa, örök mementó marad, hiszen az erdélyi magyar művészet rejtőzködésének a feloldására tett első kísérletként írja be magát művészetünk történetébe.”¹²

11 Fazekas József 2000-ben 140 alkotó 278 művét tartotta számon. Lásd in: Fazekas József: *A Zerindi Képtár*. 105.

12 Banner Zoltán: *Rejtőzködő művészet*. In: *A Zerindi Képtár*. 6.

„Körös partján nem jó elaludni”

A hetvenes évek derekán Zerind még csaknem teljesen fehér folt volt közművelődésünk térképén. Ma pedig valóságos szellemi vonzópont, ahol a korszerű művelődési modell értelmezésére is igényt tartanak.

Hogy időközben milyen folyamatok játszódtak le a zerindiek tudatában? És mi gyorsította fel ennyire az ottani változásokat? Csak jelzésekre szorítkozhatok. 1969-ben ismerkedtem meg Fazekas Józseffel, aki sokat mesélt otthoni barátairól; arról a fiatal értelmiségi nemzedékről, amely – a főiskoláról, az egyetemről hazatérve – célul tűzte ki magának a szülőföld szellemi arculatának megváltoztatását. Akkoriban egyedül Csanádi János neve ragadt volt meg emlékezetemben, aki magyar szakos tanárként nem akarta elhinni, hogy a Körös-köz vidékének népi hagyományai teljesen kivesztek volna a fergeteges időkben. A következő évben Fazekas József már az első zerindi népdalestről tudósított a Falvak Dolgozó Népében, mégpedig ezzel a sokatmondó címmel: *„Körös partján nem jó elaludni.”* Később arról is hírt adott, hogy megszervezték a fiatalok népdalvetélkedőjét, amelyen a Csanádi János által felfedezett nótafák voltak a zsűritagok. Ezt követően pedig az események ugyancsak felgyorsultak: megalakult a citerazenekar, előadták a *Zerindi lakodalmas*t, létrejött az irodalmi kör, az irodalmi színpad rendre megismertette Olosz Lajos költészetét az egész Körös-közzel, népballadák színpadi megjelenítésére vállalkoztak, községi múzeumot nyitottak, felmerült a képtárteremtés gondolata...

Kocsik József: Azt kellene megvizsgálnunk, hogy ennek a képtárnak a jelenléte milyen nyomokat hagyott a község művelődési életében, illetve milyen fejlődési távlatot nyit a zerindiek szellemi nagykorúsodása érdekében...

Angi István esztéta, a Kolozsvári Zeneművészeti Egyetem professzora: Induljunk ki abból a tényből, hogy egy olyan kulturális környezetbe, amelyet szociológiailag községi kulturális környezetnek nevezünk, bevonult a képzőművészet. Mégpedig a legmagasabb szinten. A zerindiek jogosan lehetnek büszkéek nagyon értékes, nagyon gazdag képtárukra. A kérdés most már az, hogy ez a büszkeség milyen művelődési tartalmat takar: miben segítette, mihez segítette hozzá a zerindieket? Változott-e például a látásmódjuk, nemese-

dett-e a gondolkodásuk? Közelebb hozták-e ezek az alkotások a 20. század kulturális értékeit a zerindiekhez? Képzőművészek küldték el műveiket ide az ország minden részéből. De nemcsak ennyit tettek: közülük többen eljöttek már ide, és itt zerindi témákat dolgoztak fel. Tehát a kép nemcsak mint esztétikai érték jelent meg Zerinden: része a község történetének, tehát művelődéstörténeti érték is ugyanakkor. Ennél azonban jóval több történt; olyasmi, aminek előzményeit a népművészetben fedezhetjük fel, ahol a különböző művészeti ágak elválaszthatatlanok, és a legtermészetesebb módon erősíti az egyik művészeti élmény a másikat. A képtár jelenléte is – lévén, hogy időközben irodalmi, képzőművészeti és zenei rendezvények színhelyévé vált – ebbe az irányba hat; vagyis olyan kulturális funkcióval rendelkezik, amelyet már egy összetettebb kultúra fogalma határoz meg.

Csanádi János: Olosz Lajosnak van egy költeménye, amely, úgy érzem, segítségünkre lehet ezen a megbeszélésen. *Humánium* a címe, Henry Barbusse-nek ajánlotta 1919-ben. Így hangzik:

*Volt eddig is világ hét csudája.
Emberek építették mindet,
de kövek közt otffejtett tetemek heverték.
De fog még épülni új csoda,
nem tudom, hányadik, de első:
lelkek építik
az emberiesség piramisát.
Nem idő rágta kőből,
mint Cheops, a tiéd,
melyet a felébredő számum
homokkal szítál be.
Érzésekből csak,
harmatos gyengékből,
minden holnap többet hint
szívetekre ebből.¹³*

13 Lásd Cseke Péter: *A kisjenői csonkafenyő*. Olosz Lajos szimbolista létköltésze-
te. Látó, 2016. 7.

Nos, a zerindi képtár is csoda a maga nemében, olyan csoda, amely bennünk építi az emberiség piramisát. Senki sem hitte, hogy lesz – és mégis: van.

Matekoviits Mihály aradi matematikatanár: Évek óta figyelemmel kísérem a zerindi kulturális alakzatok metamorfózisát, és próbálom lemérni azoknak a művelődési intézményeknek a hatását, amelyek községi kulturális szinten teljesen újszerűek. Tapasztalataim arról győznek meg, hogy az emberek sokkal igényesebbek lettek ezekben az években. De ha már most szembetűnő ez, amikor még a csodával határos módon veszik tudomásul a képtár létezését, akkor vajon milyen következtetést lehet majd levonni néhány évtized múlva. Hiszen addigra eltűnik ez a „csodás” színezet, a képtár pedig meghatványozódik: az emberek belső világának egyik meghatározó tényezőjévé válik.

Hevesi Ildikó: Az iskolában inkább a tudományos és a műszaki haladás „csodáival” ismerkedünk meg manapság. De vajon érti-e a maga korát az a fiatal, akiben nem alakul ki a fogékony-ság a művészetek iránt? Azt hiszem, ebben nyújt nekünk nagy segítséget ez a képtár.

Tyukodi Lajos: Én azt hiszem, ennek a képtárnak nagy szerepe van abban, hogy közelebb kerültünk egymáshoz. Valódi közösségi szellemről azóta beszélhetünk Zerinden, amióta a képtárteremtés láza hatalmába kerített bennünket. Csak azon a héten, amikor az anyagot átköltöztettük az új helyiségbe, több mint hatvan ember dolgozott napokon át... S bár a község vezetősége a kezdeti bizonytalankodás után felkarolta az ügyet, ezek az emberek voltak azok, akik valósággal kiharcolták a képtárnak az új helyiséget...

Csanádi János: Sokszor szóba kerül köztünk: mi is a mai fiatalság életeszménye? Megelégszik-e azzal, hogy szakmát tanul, hogy jól keres? Azt tapasztaltam, hogy ennél többre vágyik...

Papp Mária: Ennél valóban több kell. Mindenekelőtt olyan alkal-mak, olyan lehetőségek, amikor a mindennapokon felülemelkedhetünk. Amikor egy-egy ilyen találkozórol, megbeszélésről hazamegyek: többnek, magabiztosabbnak érzem magam. A szellemi felfrissülés, újratöltődés után másnap már egészen más közérzettel látok munkához... Egyszóval: a szellemi elszigetelődésből való ki-törésnek számunkra ez a képtár a biztosítéka.

Szabó József: Marosvásárhelyen végeztem a gyógyszerészetit, ott szoktam rá a tárlatlátogatásra. Ha eljutok egy-egy városba, ma sem mondom le arról, hogy a kiállításokra benéztek. Mégis azt mondanám: tulajdonképpen Zerinden kerültem bensőséges kapcsolatba a képzőművészettel. Hiszen itthon azt is megfigyelhettem, hogy miként készül a grafika, az olajfestmény, a tempera, az akvarell... Szóval, az alkotási folyamatokat is nyomon követhettem. Ugyanakkor számtalan ismeretség, barátság alakult ki a képtár létrehozása óta. Nemcsak a festőművészek táboroztak nálunk, mi is felkerestük ott-honukban, műtermükben őket...

Papp Hortenzia: Ez a képtár egy közösségé, Zerind község lakosaié... De azt hiszem, nemcsak hozzánk szólnak ezek a művek. Hiszen az az alkotó, aki a maga korának és népének szellemét fejezi ki, egyben az egyetemes emberi haladás szószólója is. Nem csoda tehát, hogy úgy érezzük: olyan szellemi javak birtokosai vagyunk, amelyek még a felnőttek viszonyulásán is változtatni tudnak, hát akkor hogyan hatnának az ifjabbakra?

Angi István: Amikor megtekintettem a képtárat, az első kérdésem az volt: hány művet is vallhatnak magukénak a zerindiek? – Száz-kettőt – hangzott a felelet. – Száznegyvet – javított a válaszon nyomban Kusztoz Endre, mert ő két újabb művet hozott ismét Zerindre. Ezután rögtön meg kellett kérdeznem azt is: nem az az érzésük, hogy túl sok kép van jelenleg a falakon? Hogy egyszerre a fele vagy a harmada is elegendő volna? Mert nekem úgy tűnik, hogy még nem tudnak eléggé gazdálkodni ezzel a roppant gazdagsággal. Tematikusan kiállításokat lehetne szervezni, aztán váltogatni az anyagot a költői, a zenei vagy a népművészeti estek hangulatának megfelelően... És ugyanígy a vizuális kultúrához tartozó szakmai kérdések megvitatása alkalmával is... Hogy az olyan fogalmak mellett, mint tangens, kotangens stb., hamarosan helyet kapjanak a zerindi fiatalok szókincsében az olyan kifejezések, mint kompozíció, külső forma, belső forma stb. Hiszen a vizuális kultúrához tartozó szakmai ismeretek nélkül egészében nem lehet megérteni, értelmezni ezeket az alkotásokat sem.

Más gondolkodásmódra van szükség

Vajon miért tartották fontosnak ezek az emberek, hogy önálló képtárunk legyen? És vajon miért tartják fontosnak a képzőművé-

szek, hogy műveikkel Zerinden és tucatnyi más, hasonló helyen jelen legyenek? Mi készíti a zeneszerzőket arra, hogy műveik komponálása mellett kórusokat patronáljanak, zenei írás-olvasásba vezessenek be szellemileg rendkívül fogékony, kottaolvasásra is hajlandó földműveseket?

Félreértés ne essék: szó sincs arról, hogy a zerindi változásokat valamiféle abszolút mércének tekintsük. Csupán arról, hogy több mint egy évtizedes közművelődési tapasztalataim térképén Zerind az a pont számomra, ahonnan a visszatekintés a legtanulságosabb; ahonnan a bejárt út törvényszerűségei előttem is a legvilágosabban kirajzolódnak; ahonnan az elméleti megvilágítások fényében tenni-valóink a legjobban látszódnak.

A társadalom mélyszerkezetének átalakulásával tudati szinten a paraszti világkép is széthullt elemeire. Az új életforma-alakító struktúrának pedig egészen más gondolkodásmódra van szüksége ahhoz, hogy hordozóinak tudatában önmagára ismerhessen; hogy létét kinyilváníthassa. Más szóval, új értékrendre van szükség, amelyhez igazodni lehet, amely megszüntethetné az átmenetileg fellépő tájékozódásvesztettség bizonytalanságait; amelyik nemcsak a kollektív önfenntartás feltételeit, de a kollektív önalakítás lehetőségeit is megvilágíthatja.

A régi módon már *nem akarnak*, és a korszerűen élni még *nem tudnak* ellentétpár vizsgálatát esetünkben az teszi időszerűvé, hogy az anyagi vágyak sokkal hamarabb telítődnek, mint ahogyan a szellemi fogékonyság kielégülhet. S ahol a viszonylagos anyagi jólét hirtelen betölti a paraszti sorsból kitörők vágyait, és ahol ezzel egy időben nem nő az élet fölé értelmesebb célokat sejtető perspektíva, ott a *másként érdemesebb* példázatát felmutató erőknek sincs hatalmuk. Csak a sorsával szembenézni nem akaró, korlátozott önkörében magát jól érző kispolgári „szellemnek”. Milyen erők működésére, mekkora társadalmi összefogásra lenne szükségünk ahhoz, hogy a paraszti életforma-váltás nálunk egészséges kimenetelű lehessen? Milyen tendenciák hatását kellene felerősítenünk ahhoz, hogy ezek az emberek valóban képessé váljanak arra, hogy teljesebb emberséggel éljék le az életüket? Hiszen ha a startolás színhelye és üteme nem is, de a cél ma bárhol a világon azonos. Mi hiány-

zik tehát az életünkben ahhoz, hogy valóban azzá válhassunk, és akként élhessünk, amiként szeretnénk?

Azt szoktuk mondani, hogy a második világháború után felszámoltuk az analfabetizmust. De vajon teljesen-e? Megfelelkezhetünk-e arról, hogy fejlődésünk mai fokán nemcsak az számít analfabétának, aki nem tud írni-olvasni?! Hiszen már a zenei anyanyelven alapuló kultúra hiánya is – s a vele együtt járó zenei írástudatlanság – egyenesen a fél-anyanyelvűség körébe sorolandó.

Íme, tehát a felismerések egyik csoportja, mely munkára riaszthat.

S nemcsak ez. Mert aki az emberi felemelkedést csak közösségek körkörös egymásba kapcsolása révén tudja elképzelni, s akkor is erre helyezi a hangsúlyt, amikor úgy tűnik, a valóságban sok minden ellentmond ennek, az könnyen abba a gyanúba keveredik: fetisizálja a közösséget mint olyant. Ez a veszély kétségtelenül fennáll – feltéve, de nem megengedve –, ha nem történetiségükben, dialektikus fejlődésükben szemléljük az emberi közösségek kialakulását, fejlődését és széthullását. Igaz, olyan korban élünk, amikor a legjobb közösségteremtő szándék is önmaga ellentétébe csaphat át; makroközösségek nyelnek el mikrostruktúrákat; álközösségek kiáltják ki magukat igaziaknak, miközben olyan céloknak engedelmessé válnak, amelyek nem függenek össze alapvető érdekeikkel. De ez nem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk magáról a közösség-esszméről. Ahogy évről évre szaporodnak azok a kérdések, amelyeket a föld lakói csak emberiségként oldhatnak meg, úgy ez mind nyilvánvalóbb.

Ez talán elegendő indok lehet arra, hogy jobban szemügyre vegyük minden egyes közösségi forma történelmi teherbírását. Mert miként az emberi fejlődést elősegíteni, felgyorsítani és humánus tartalmakkal kitölteni hivatott új gazdasági-társadalmi struktúra sem a semmiből jött létre, hanem a régi elemeiből alakította ki egy új rendezőelv – ugyanígy a magasabb rendű közösségek állandósítására is nagyobb a kilátás ott, ahol még elevenen hat a régiek teherbírása; ahol még termékenyítő, eszméltető lehet a múltból felénk sugárzó közösségi hagyomány.

Azt gondolom, hogy az eddigi fejtegetésekből eléggé egyértelműen kiderült: olyan korszerű művelődési modell kidolgozására

lenne szükségünk, amelyik dinamikus, nyitott rendszerként funkcionál, és amelyik egyaránt szolgálja mind az egyén, mind pedig az őt magában foglaló közösség belső világának kiépítését, az ember sorsát minden korban eldöntő erők működésének a megismerését, az élet meglévő és lehetséges formáit meghatározó törvényszerűségek tudatosítását; más szóval: amelyik egyetemessel mér, és eredetiségre ösztökél; amelyik hozzásegíthet a tőlünk függetlenül létező és a bennünk épülő valóság értelmezéséhez.

A régi paraszti műveltség – rendszerelméleti megvilágításban ez ugyancsak nyilvánvaló – kapcsolatgazdag kultúra volt. A modern idők kapcsolatszegényítő hatása alól azonban a falu sem tudja kivonni magát, s ha valahol igen, hát itt válik döntő feladatunkká az új világtkép fogalmi rendszerének a kiépítése.

De ahhoz, hogy például a népi kultúra értékeit beépíthessük mai művelődésünkbe, illetve a falut alkalmassá tegyük a magasabb kultúra befogadására – mielőbb tisztáznunk kellene a „kétirányú forgalom” szabályait. Sokan hajlamosak megfélekedezni arról, hogy a népi kultúra értékei attól még nem szűntek meg általános emberi értéknek lenni, amiért egy mára már túlhaladott világtkép égisze alatt jöttek létre. De hamis tudathoz vezethetne az is, ha a „tisza forrás” bővületében a népi kultúrába beleszületett ember öntudatát fetiszálnók. Hiszen ma sokkal inkább a magáénak érzi a népi kultúra értékeit az értelmiségi, mint az a földműves, aki a paraszti életformaváltás során eldobna mindent magától, ami egykori sorsára emlékezteti. S különben is: a folklóröntudat ma faluhelyen sem önmagától alakul ki, tudatos folyamat eredménye. Hogy a jövő szempontjából nélkülözhetetlen értéktartományokat hódíthassunk vissza az enyészet elől. S itt nemcsak önmagukban az értékek fontosak; sokkal lényegesebb a népi kultúra egyes elemeinek egységgé, rendszerre szerveződése; az egyes elemek rendszeren belüli önmozgásának ismerete. Ennek segítségével ugyanis bármilyen helyzetből el lehet indítani az embereket a magasabb műveltségeszmény vonzásai felé is.

Hogy mire alapozzuk ezt? Arra, hogy a két kultúra rendszerén belül, illetve a két rendszer között – akár matematikai pontossággal kimutatható – horizontális és vertikális mozgás figyelhető meg.

Ha például a passzív készletként létező népdalkincset aktivizáljuk, ezzel nemcsak a kollektív önazonosság élményét átélő emberek önértéktudatát erősítjük: a népdalokon alapuló zenei anyanyelv tudatos birtoklása egyrészt utat nyit a zenei műveltség, másrészt az irodalmi tudat megalapozása felé. Mert például az esztétikai élményt lényegében ugyanazzal a jelrendszerrel – a valóság és a tudatsíkok közötti vibrálással – hozza létre mind a nép-, mind pedig a műköltészet. Elegendő lehet ezúttal Hankiss Elemért idézni, aki a népdalokról állapította meg: „ha nem volna abszurd, azt mondanánk: szerzőik és alakítgatóik tisztában voltak a görög–latin retorika minden csínjával-bínjával, mert csak úgy hemzsegnék például a magyar népdalokban és népballadákban a klasszikus retorika figuráira emlékeztető fordulatok, mikrostruktúrák”.¹⁴ A népművészet sokszor emlegetett gazdag motívumvilága sem egyéb, mint egységes struktúrájú, stilizált jelrendszer. Aki tisztában van az itt uralkodó jelentésárnyalatokkal, az lényegében sokkal közelebb áll a modern képzőművészeti kultúra értelmezéséhez, mint az, akinek naponként giccskirakatok rontják az ízlését.

Tulajdonképpen arról van szó, hogy elegendő lehet egyetlen elemnek az aktivizálása, felgyorsítása, hogy az a maga rendszerén belül hatással lehessen az összes többire; és nemcsak ezekre, hanem a másik rendszer hasonló elemeire is.

A szellemi nagykorúsodás küszöbére érkezett falu jelentős művelődéstörténeti pillanatot él át. Ráérezett arra, hogy örök értékek nyomába eredve felépítheti az „emberiesség piramisát”. Hogy ez sikerül-e? Más krónika lapjaira tartozik. Mindenesetre nagyobb az esély erre ott, ahol az emberek meg tudnak küzdeni azért, hogy amit sajátjuknak vallanak, az az övék is legyen.

KRITERION-ESTEK NAGYZERINDEN

Sokszor kellett elviselnem sanda célzásokat a hetvenes években amiatt, hogy előszeretettel éltem a visszatérő riport (Ruffy Péter)

14 Hankiss Elemér: *A népdaltól az abszurd drámáig*. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 41–82.

műfajával. „Már megint Kibéd, már megint Zerind, már megint Szilágynagyfalva, már megint Makfalva” – hányszor hallottam a felszínnél tovább nem látók, a valóságot a maga lényegi összefüggéseiben megismerni és megérteni képtelenek álszent „kifakadását”. Egyetlen vigaszom csak az volt, hogy az olvasói visszajelzések sosem fogalmaztak meg ilyen burkolt elutasítást. Ha valamiért szemrehányás érhet ez ügyben, akkor csak az, hogy miért nem jártam eddig is a magam útját sokkal célirányosabban, következetesebben, nagyobb magabiztossággal. Mert nem egyetlen riporteri módszer kizárólagos alkalmazásáról volt és van szó, hanem a sok közül egyiknek az intenzív műveléséről; arról, amelyik a szellemi építkezések törvényszerűségeit a leginkább láthatóvá teheti. Ezek a törvényszerűségek pedig bárhol azonosak, viszont ott mutatkoznak meg a legjobban, ahol a szellem munkásai, a jövőbe vezető utak építői a legtöbbet dolgoznak.

Mint ahogy Zerinden is.

Nos, az a tény, hogy az 1980-as Aradi Tavasz fesztivál egyik kiemelkedő eseménye lehetett az első zerindi Kriterion-est, visszamenőleg is igazolta addigi törekvéseinket. Amikor a rendezvény szervezőinek meghívására Zágoni Attila kollégámmal megjelentünk a községben, még nem is sejtettük, hogy az aradi Kriterion-nap íróvendégeivel együtt tartunk közös irodalmi estet a zerindi képtárban. Ottani barátaink fogalmazták meg először, hogy vajon sor kerülhetett volna-e erre, ha az utóbbi évtizedben nem „hallat” magáról annyit Zerind. Legkevesbé ők számítottak erre a meglepetésre, erre az ajándékestre – pedig ugyancsak megérdemelték, jócskán megdolgoztak érte. Nem kétséges viszont az sem, hogy az aradi Kriterion-nap résztvevői is kíváncsiak Zerindre – annyit hallottak, olvastak az itteniek szellemi építkezéseiről. És nem csalódtak. Amint a képtár megtekintése, illetve az irodalmi est befejezése után rendre megfogalmazta ezt Domokos Géza, Kányádi Sándor, Tóth Sándor, Bodor Pál: jóval többet kaptak (láttak, hallottak, tapasztaltak), mint amennyire számítottak.

Olyan szellemi szinten zajlott le ez a találkozó a zerindi képtárban.

Eredeti szándékom az volt, hogy a találkozó után a Falvak Dolgozó Népe számára interjút készítsek Domokos Gézával, a Kriterion

igazgatójával a kiadó első évtizedének mérlegéről. Ám hamarabb elkészültem vele, merthogy a kérdéseket az Olosz Lajos Irodalmi Kör tagjai feltették helyettem. Nekem csak a válaszokat kellett lejegyeznem.

*

Ha 1980-ban még csak spontán módon jött létre a Kriterion-est, két év múlva már eleve úgy készítették elő a hagyományos Aradi Tavasz rendezvénysorozatot, hogy az aradi íróvendégek másnap a zerindiek közt is jelen lehessenek. Nem lehet hát eléggé dicsérni az aradi művelődésszervezők rátermettségét, akik a spontán módon létrejött művelődési jelenségek tudatosításával, felerősítésével ezúttal is újfajta művelődési hagyományok gyökeresítését segítették elő. (A Majláti Vasárnap, illetve az Alföldi Őszköszöntő is spontán megnyilatkozás volt kezdetben.)

Az 1974 óta működő zerindi képtárnál ideálisabb körülmények ritkán szolgálják a művészet és a közönség egymásra találását, alkotók és befogadók együtt gondolkodását. Nem hinném, hogy akadna író, aki ne fogadná el a zerindiek meghívását. És nem is pusztán a község nevezetessége miatt; elsősorban azért, mert időközben az itteniek is felnőttek a képtárral megteremtett szellemi igényszínthez.

Ennek köszönhető, hogy bár kevesebb íróvendége volt a második zerindi Kriterion-estnek, a találkozó éppen olyan bensőségesnek, forró hangulatúnak, gazdag eszmeiségűnek bizonyulhatott, mint az első. Mert Zerinden nem hallomásból ismerik az írókat, hanem műveik alapján. A hozzájuk szóló, az értük is szót emelő művészi üzenet alapján tartják számon őket. Amiképpen tisztában vannak az irodalmi életben zajló jelenségekkel is.

Hogy miről akartak mégis többet megtudni, élményszerű és hiteles válaszokat hallani ezúttal az irodalmi kör tagjai? Sommásan szólva: az írói életmód mibenlétéről, a szerzők műhelygondjairól, irodalmi vitáink természetéről, klasszikusaink újraértékeléséről, az irodalom közszellemének jellegéről.

Mivel Tóth Mária is jelen volt, hát természetszerűen röppent fel a kérdés: az írói önmegvalósításért folyó küzdelemben milyen sajátosságok jelentkeznek a nőírók munkásságában? És Tóth Mária

nemcsak saját helyzetéről, könyvről könyvre megújuló küzdelmeiről vallott, de pályatársnői sorsát és írói fejlődésrajzát is érzékeltette, hogy kifejtse: a sajátosnak tartott női érzékenység és látásmód milyen körülmények között eredményezhet esztétikailag érvényes, maradandó értékű műveket. Bajor Andor és Zágoni Attila jelenléte az írói paródia műfajára irányította az érdeklődők figyelmét: milyen szerepet tölt be ez a közkedvelt műfaj az irodalmi életben? A kérdés Zágoni Attilának adott jó alkalmat arra, hogy kifejtse: az általa is művelt paródia nem feltétlenül a gúny műfaja; igaz ugyan, hogy a parodista eltúlozza, karikírozza írótlársai legjellegzetesebb vonásait, de csak azért, hogy ilyenformán még jobban belopja az írókat az olvasók szívébe; a parodista szerepe ugyanakkor hasonlatos a kritikushoz is, amennyiben viszonyulása óhatatlanul értékítéletet jelez: csak azt lehet parodizálni, aki eredeti egyéniséggel és stílussal bír. Hogy ennek ellenére az írók egy része leginkább akkor ünnepli a parodistát, amikor mások vonásait nagyítja fel? A műfaj művelőjének vállalnia kell ezt a kockázatot.

Nagyvárosi galéria

Amikor a községi tanács új székházának építése elkezdődött, Haneş Ioan tanácselnök azzal az életképes javaslattal állt elő: ne hagyják „üresen” az új székház és a művelődési otthon közti telket; ha már annyira nevezetessé tette Zerindet ez a képtár, megérdemli, hogy jelentőségéhez méltó helyre kerüljön. Annál is inkább, mivel azt is elhatározták: 1984-ben otthonossá varázsolják közművelődésük tágas, de korántsem bensőséges hajlékát. A beton támpillérek nemcsak a mennyezetet tartják most már biztonságosabban, de a színház és moziterem akusztikáját is előnyösen megváltoztatták; a színpad korszerűsítése, a világító és hangerősítő berendezések felszerelése ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy igényesebb előadásokat láthasson a szellemi igényességének emeléséért áldozatvállalásra is képes zerindi közönség.

Felavatása után tíz esztendővel így került a község központjába – s egyben az érdeklődés középpontjába – ismét a zerindi képtár. Kezdetben ugyanis a művelődési otthon oldalszárnyában működő könyvtár fogadta volt be a pinakotékát. A festmények, grafikák, szobrok gyarapodásával aztán a régi gyógyszerház vált a gyűjte-

mény szálláshelyévé. Nem sokáig, mivel a falakat kikezdő salétrom ellen nem nagyon lehetett védekezni. S bár a főút mentén áll ez az épület, de mégiscsak a település szélén. A máshonnan érkezők nehezen akadtak rá. Ha pedig megpillantották, időbe telt, amíg ki nyitatták a képtárat.

Az 1984. május 18-án felavatott – nagyvárosi galéria hangulatát árasztó – kiállítóteremben mintegy félszáznyi műalkotás fogadta a látogatót. Felületes ítélező számára úgy tűnhet: csaknem egyharmadára csökkent a kiállítási felület. Valójában a képtárépület három helyiségből áll: főtérre néző, korszerű megvilágítású kiállítóteremből; egy könyvtárteremből és egy raktárhelyiségből. A képtár és a könyvtár nem véletlenül került ismét egy fedél alá. A könyvtárterem falai ugyanis jócskán növelik a kiállítási felületet, és amennyiben idővel olvasótermet rendeznek be a galériában – van már ilyen elképzelés –, a társművészetek jelenléte feltehetőleg serkentőleg hat majd az olvasáskultúrára. Amellett, hogy ilyenformán megnő mindkét közművelődési intézmény funkcionalitása, igen csak lényeges az is: az új épületben nemcsak a különböző rendezvények idején lehetnek kedvenc műalkotásaik között a zerindiek, hanem bármikor, amikor kedvük támad az olvasásra. Ami pedig a raktáron elhelyezett műveket illeti: szó sincs arról, hogy évekig ott porosodnának. Éppen a megfelelő raktározási feltételek biztosítása teszi lehetővé, hogy a gyűjteményből időnként különböző tematikus kiállításokat lehessen rendezni.

Ennek a lehetőségnek a kihasználására egyébként Banner Zoltán műkritikus és művészeti szakíró is nyomatékosan felhívta a figyelmet a zerindi képtár anyagának alapos szemrevételezése során. Banner, aki az Utunk művészeti rovatának szerkesztőjeként is állandóan figyelemmel kísérte ezt a kezdeményezést, ezúttal hármas minőségben volt jelen: előadóművészként és az *Ólomharang* című verseskötet szerzőjeként a harmadik zerindi Kriterion-estet tette gazdagabbá (Bajor Andor, Kányádi Sándor, Tóth Mária és Tóth Sándor társaságában), műkritikusként pedig a szépségigény által életre hívott új közművelődési intézményt nyitotta meg:

„Nincs előttem piros szalag, ollót sem hoztak plüsspárnán az ünnepi díszbe öltözött zerindi lányok, mégis azt mondom: a zerindi képtár új épületének a felavatása van akkora esemény, mint egy új

vasúti híd vagy egy sportcsarnok átadása. Amikor a meghívót kézbe vettem, nem gondoltam, hogy ekkora eseményhez igénylik szerény közreműködésemet. Tulajdonképpen az író-olvasó találkozó záróakkordjai ébresztettek rá a nap igazi jelentőségére. Az irodalmi kör tagjai Körös menti balladákat adtak elő a körvezető tanár, Csánádi János gyűjtéséből. Öröm volt hallani, hogy milyen mély átéléssel, megrendítő kifejezőerővel mutatták fel azt a kulturális örökséget, ami a török–tatár világ óta szellemi folytonosságot jelentett a Körös-köz népének. A zerindi fiatalok nemcsak szépen énekelnek, méltóságteljes a táncuk is. Fejlett az olvasáskultúrájuk. Most pedig belépnek a látás iskolájába.

A zerindi polgár évtizedek óta tévét néz, miért kellene kijárnia a látás iskoláját? – kérdezhetnék teljes joggal tőlem. Csakhogy aki így kérdez, az bizonyára nincs tisztában azzal, hogy a képzőművészeti nevelésre is érvényes Kodály intelme; ennek is az ember születése előtt kilenc hónappal kellene megkezdődnie. Mert hosszú évek, évtizedek kellene ám a képzőművészeti ábécé elsajátításához. Szerencsésebb népek akkor nyitották meg a maguk zerindi képtárát, amikor mi Európának ebben a térségében még törökkel-tatárral küszködtünk. Hátrányunk kétségtelen, de nem behozhatatlan. Hátrányos helyzetünkől nem siránkozással juthatunk ki, hanem – miként a zerindi törekvések is bizonyítják – európai szintű szellemi önépítéssel.”

KÉPTÁRTEREMTŐK KÁLVÁRIÁJA

Amikor egy szilaj legényesben robbant ki minden tehetetlenségünk

Amikor zerindi barátaimtól először hallottam a történetet, eszembe sem jutott a feljegyzése. Egy szilaj legényesben robbant ki minden tehetetlenségünk. Az 1991. március 15-én tartott Korunk est hozta el az alkalmat, hogy rögzítsem: mit éreztek, miként gondolkodtak azokban a kálváriás időkben?

Fazekas József: Mint tudod, a képtár felavatásának első évfordulójára meghívtuk az ajándékozó művészeket. Néhány napot itt töltött akkor Elekes Vencel gyergyószentmiklósi műgyűjtő is feleségestől. Újabb adományokkal érkezett (főként Magyarországon élő műv-

szek alkotásaival), és mielőtt továbbutazott volna, ellátott címekkel: az ő erdélyi művészbarátai közül kiket keressünk fel minél sürgősebben a képtár további gyarapítása érdekében. Korábban is az ő baráti kalauzolása, beajánlása révén jutottunk volt el Plugor Sándor, Török Pál, Karancsi Sándor és mások műtermébe. Ezúttal törekvéseinket méltányoló nagykárolyi és szatmárnémeti festőművészeket ajánlott volt figyelmünkbe, akikkel addigra már le is levelezte volt az egészet... Egy tanév végi napon akartunk indulni az én kocsimmal, de engem váratlanul behívtak a megyéhez valami eligazításra. Megkértem hát Bondár Ferenc iskolaigazgatót meg Csáky Barna kollégámat: menjenek ők helyettem. A művelődési otthon igazgatója voltam akkor, elláttam hát őket szabályosan kiállított szolgálati menetlevéllel. Azt is feltüntettem rajta, hogy az úticél: képzőművészeti alkotások szállítása a zerindi képtár számára. Majd a földbe gyökerezett a lábam, amikor abban az órában, midőn Szatmárnémetiben kellett volna lenniük, Bondárék megjelentek értem az aradi gyűlésen...

Bondár Ferenc: Be sem értünk volt Szatmárra, egy civil leállított bennünket. Irtó dumás pasas volt, be nem állt a szája: honnan jövünk, hová megyünk, mi járatban vagyunk? Amikor megtudta, hogy egy szomszéd falusi, feketegyarmati származású lelkészgyakornoknál (most Sándorhomokon szolgál) töltjük az éjszakát, még lelkesebbé vált. Nagyszerű, nagyszerű, ő jól ismeri a lelkészeket, különben is ott dolgozik a szállásadónk közelében. (Később tudtuk meg, hogy az a Szekuritáté épülete volt.) Még aznap délután a parókiáról felhívtunk néhány festőművészt, megbeszéltük velük a másnapi találkozás időpontját, és ellátogattunk Szatmári Ágnes műtermébe (ő ugyanis azonnal fogadott, és két gyönyörű olajfestménnyel tisztelte meg a zerindieket). Erdős I. Pál (akkoriban a Romániai Képzőművészek Országos Szövetségének alelnöke, aki a Szatmár megyei egyesületet is vezette) műtermének ajtaján másnap reggel nyolckor csengettünk. Az Északi Színház épületének a háta mögött volt a műterme, ahová egy csigalépcsőn juthatott fel az ember. Ezt azért említem, mert már akkor feltűnt, hogy minden fordulóban egy-egy katona áll, de hát mi erősen naivak voltunk, semmi-re nem gyanakodtunk. Amikor benyitottunk, Erdős fel s alá járt a műteremben, majd hellyel kínált ugyan, de ő maga mintha pará-

zson járkált volna. Alig váltottunk néhány szót, megéreztük, hogy szeretne mielőbb túladni rajtunk. És bár Elekes Vencelnek azt ígérte, hogy amit kiválasztunk, azt adja a képtárnak – üres kézzel távoztunk tőle. De ha csak ennyi történt volna!

Alig csuktuk be magunk mögött az ajtót, utunkat állta egy civil. Azt kérdi: a mienk-e lent az a piros Dacia? Akkor menjünk csak vele. A Szekun kötöttünk ki, ahol korántsem voltak már olyan udvariasak, mint Erdős műterme előtt. Bekísértek egy terembe, jól megvárakoztattak, provokáltak. De erre is csak később jöttünk rá. A teremben ugyanis már volt egy kifestett nő meg egy nem éppen bizalomgerjesztő férfi, akik megpróbálták szóra bírni minket. Mindenekelőtt azzal, hogy elkezdtek lázongani: ártatlanul kerültek oda, engedjék ki őket azonnal! Faggatózásukra csak annyit válaszoltam, hogy bizonyára tévedés van a dologban, fel nem tudom fogni, miért hoztak minket oda. Aztán Csáky Barnát elvitték, hogy átnézzék a kocsi csomagtartóját. Elvették Szatmári Ágnes mindkét festményét. Azóta sem került vissza egyik sem – sem hozzá, sem hozzánk.

Mialatt a kocsit átkutatták, engem levittek a pincébe, s az egyik cellában az ajtót rám csukták. Középen volt egy asztal, mellette két szék, felül egy kicsi kis ablak, amelyen át bokamagasságig látszott a külvilág. Belül persze a kilincs hiányzott. Ültem és tűrtem egy jó darabig, de aztán csak elfogyott a türelmem, és kezdtem ordítózni, dörömbölni. Ez kilenc óra tájban volt – és pont déli tizenkettőkor nyílt meg az ajtó. Akkor vittek csak kihallgatásra. Ahol elmondtam, hogy mi semmiféle törvénytelenséget nem követtünk el. Hiába hajtogattam, hogy Bukarestből is kaptunk támogatást, nemcsak az ottani művészemberek részéről, hanem az országos művelődési tanácstól is, a kihallgatást vezető tiszt váltig azt erősítette, hogy „ez egy magyar akció”. Amikor végre elengedtek, meghagyták, hogy délután ötkor jelentkezzünk az aradi Szekuritátén. Előbb egy terepjáró követett, majd egy piros Dacia vett át bennünket, Bihar megye határát elhagyva pedig egy fehér. Épp csak annyi időnk volt, hogy beszéljünk a családnak, faljunk valamit, és máris hajtottunk tovább.

Fazekas József: Amikor Bondáréktól megtudtam, hogy mi történt, azonnal lerohantam a községünkért (is) felelős megyei pártinstruktort, és megkértem, hogy a helyzet tisztázásában legyen a segítségemre.

günkre. Kitérő választ adott: a szomszédos (román) községnek nincs képtára, s az ottani kollégák nem is kerülnek ilyen helyzetbe. S azzal faképnél hagyott, vonjam le a következtetéseket magam, ha akarom. Amikor láttam, hogy törököt fogtam vele, megkerestem Kocsik Józsefet, aki nemcsak a megyei művelődési bizottság szakfelügyelője volt, hanem a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Arad Megyei Tanácsának elnöke is. Délután ötkor ott lesz az épület bejáratánál, ígérte. Ott is volt. Engem nem hívtak ugyan, de úgy gondoltam: ha már miattam meghurcolták a fiúkat, ott kell lennem nekem is. Ha nem segíthetek rajtuk, osztozom a sorsukban. Alig értünk a bejárat ajtóhoz, láttuk, hogy sirül ki onnan a már említett pártaktivista. Akár hívták, akár önként jelentkezett, semmi kétségünk nem volt afelől, hogy milyen beállításban tájékoztatta ő a belügyi szerveket.

Miután jelentették érkezésünket, egy őrnagy fogadott bennünket. Nem ültetett le, végig állnunk kellett egy hatalmas ovális asztal mellett. Tettetőleg azzal kezdte: miért jöttünk hozzájuk? Miután Bondár Feri nagy felindultságában, ahogy tudta, előadta a szatmári kalandot, azt kérdezte: akad-e valaki közülünk, aki románul és összefüggően el tudná mondani neki, hogy mi is történt voltaképpen? Azonnal jelentkeztem, és azzal fejeztem be: nem értem, hogy miért jelentünk akkora gondot számukra? Válasz helyett megtudtuk, hogy az UTA (az aradi focicsapat) kivel játszott az előző napokban, és milyen esélyei vannak a továbbjutásra. Miután a témát kimerítette, Kocsik folytatta részünkről az ellentámadást. Nem érti az eljárást, semmi olyan dolog nem történt, amiről az illetékes megyei szervek az első perctől kezdve nem tudtak volna; annál kevésbé talál magyarázatot a letartóztatásra és meghurcoltatásra, mivel pár héttel korábban maga a megyei propagandatitkár fogadta az ajándékozó művészek egyik képviselőjét, valamint a képtáralapítás ötletét kezdettől felpártoló Falvak Dolgozó Népe szerkesztőjét. Szemmel láthatóan az őrnagyot nem hatotta meg ez sem. Azzal bocsátott el, hogy látni szeretné a gyűjtemény pontos leltárát, és a képtáralapítás teljes dokumentációját.

Azon már meg sem lepődtünk, hogy hazafelé tartva feltűnően követtek bennünket. Másnap elkészítettük a leltárt, összeállítottuk a kért dokumentációt. Ez utóbbi tartalmazta annak a levélnek a má-

solatát is, amit Sergiu Vaidához, a művelődési minisztérium szakirányítójához küldtünk, s amiből kiderült, hogy gyűjteményünk – az ország első községi szintű képtára – számára festményeket, grafikákat várunk a Képzőművészek Országos Szövetségétől is.

Nem értettük egész pontosan, hogy mi is a gond voltaképpen ezzel a képtárral, de azt világosan láttuk: egyáltalán nincs a hatalom ínyére. Igaz, hogy zömmel magyar művészek juttatták el alkotásaikat hozzánk, de azt a legnagyobb rosszindulattal sem lehetett állítani: a kortárs román művészet hiányzik a zerindi képtár falairól. Hiszen éppen az volt a felemelő az egészben, hogy magyar kollégáik biztatására ők is fontosnak tartották eljuttatni műveiket hozzánk.

Végeztük tovább a kötelességünket, de attól fogva állandóan éreztük: figyelik minden lépésünket, számontartják, hogy kik járnak hozzánk, kikkel találkoznak, és főként azt, hogy mit mondanak... Órákon át mesélhetném az ezzel kapcsolatos történeteket.

Beke Györgyöt vonták felelősségre miattam

Beke György jegyezte fel naplójában 1985. február 6-án:

„Barabás hívott, kérdezte, hogy mikor jártam Zerinden.

– Még soha, ezután készülök.

– Koppándi azt állítja, hogy lázító beszédet mondtál a zerindi képtár felavatásán – árulta el barátját Barabás.

– Ha nem is jártam ott soha? Most már értem. Cseke Péter barátom toborozta össze azt a képtárat az Arad megyei magyar községnek, ő csakugyan sokszor járt ott, habár nem hinném, hogy lázító beszédet mondott volna nyilvánosan. Nem kívánt bajt hozni zerindi barátai fejére. A feljelentő nem értette meg jól. Hiszen lám, a nevet is félrehallotta: Cseke, Beke...

Barabás elmondta ezt Koppándinak. A válasz nagyon tanulságos volt: »Ha nem is lázított Beke György Zerinden, lázított ő eleget másutt.«¹⁵

15 *A lándzsa hegye*. Kortárs, 1990. 56. [Barabás = Barabás István, A Hét főszerkesztő-helyettese, Koppándi = Koppándi Sándor, az RKP KB osztályvezető-helyettese, aki a romániai magyar sajtóért felelt.]

*

„Megfejthetetlen talánynak tűnik, hogy a román állambiztonság miért éppen a zeréndi képtárat tekintette Románia számára veszélyesnek, és indított ellene országos hajszát [...]? Hiszen a Székelyföldön, illetve Belső-Erdélyben a hasonló kezdeményezéseket eltűrte, ha nem is nagyon támogatta. Attól rettentek meg Aradon, hogy a zeréndi értelmiségiek addig nem ismert összefogása bontakozott ki a képtár körül? A zeréndi nyári művészeti táborok zavarták a hatalom román urait? A festők személyes jelenléte, akik szinte kivétel nélkül magyarok voltak? A rendezők mindig hívtak román művészeket is, egyik-másikuk néha el is jött. Balázs Imre, Gámentzy Zoltán, Incze István, Kusztos Endre, Török Pál, Ughy István rendszeres vendég volt, a megyeszékhely Aradot pedig Alaszu Pál képviselte... Amíg a táborozásokat egyáltalán megtűrték. De itt, a határ közvetlen közelében táborozhatnak-e megbízhatatlan művészek, ráadásul magyarok?”¹⁶

Naplóbejegyzések olvasása 1991 márciusában

Csanádi Jánostól tudom, hogy a '75-ös kálvária után állandóan rejtegetniük kellett a zeréndi képtár látogatási naplóját. Óriási veszteség lett volna, ha elviszik és megsemmisítik – mondotta 1991. március 15-én, amikor a kezembe adta –, hiszen jelentős személyiségek tisztelték meg mély értékű gondolataikkal a zeréndieket.

„Vannak életbevágóan fontos közhelyek; ilyen például ez a „közhely”, hiszen közösségi hely is ez a közképtár. Amikor nagyon lehangolódom, erre és az ehhez hasonlókra gondolok, hogy megerősödjék újra a hitem: érdemes.” (Bodor Pál, 1980. V. 17.)

„Sokat hallottam-olvastam a zeréndi képtárról, és... többet találtam itt mégis, mint amire számítottam.” (Tóth Sándor, 1980. V. 17.)

„A zeréndi képtár egyedülálló művelődési intézménye honi magyar közművelődésünknek. Remélem, tovább gyarapodik, és kitarító terjesztője lesz a képzőművészeti kultúrának. Ebben a munkásságukban rám is számíthatnak.” (Kovács János, 1981. IX. 21.)

16 Beke György: *Bartók szülőföldjén*. Barangolások Erdélyben. 4. kötet. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 187.)

„Újra itt voltam Zerinden, a régi szeretettel: Bajor Andor, 1982. V. 19.”

„Mondják, a művészet nélkülözhetetlen, de csak ha már része-sedtünk belőle. Hisszük, hogy a zerindiek számára egyre inkább nélkülözhetetlen lesz a kép, a szobor, sőt a vers és a zene is. Jó találkozás!” (Kányádi Sándor, 1984. V. 19.)

„Remélem, hogy Zerind értelmisége folytatni fogja az erdélyi magyar festészet összegyűjtését, megőrzését, ápolását...” (Hosszú Zoltán szenátor, 1990. június 2.)

„Aki belép ebbe a kis terembe, egyszerre a nagyvilágban, Európában találja magát. Ez a képtár egy új, egy szebb világ szigete, s őszintén remélem, hogy ez az új világ egyben a mi világunk is lesz, ahol emberként és magyarként is jól érezzük majd magunkat. Kéves faluban érezheti ezt az ember, s Zerind büszke lehet erre... Tárják ki a kapukat, tágítsák világukat. Ehhez kívánok sok sikert.” (Tokay György parlamenti képviselő, 1991. június 2-án.)

Az 1990-es esztendőben az a megtiszteltetés érte a községet, hogy július 22-én a világ különböző tájain (Ausztria, Cseh- és Szlovák Köztársaság, Hollandia, Kanada, Németország stb.) működő magyar pedagógusok csoportja látogatta meg a képtárat a Magyarok Világszövetsége szervezésében: „Őszinte csodálattal és gyönyörűséggel néztük végig a képtárat. A kis faluban megbúvó gyűjtemény igazolja, hogy »nem sokaság, hanem lélek... tesz csuda dolgokat«... Örömmel visszük munkájuk hírért szerte a világba...”

1974–1991

UTÓIRAT GYANÁNT A HARMINCÉVES UTÓÉLETRŐL

Fazekas József barátomat arra kértem, hogy foglalja össze ezt a harminc évet – lehetőleg harminc sorban. Maga helyett az Olosz Lajos Irodalmi Körben „felnőtt” tanítványukat, Siska-Szabó Hajnalka festőművészt ajánlotta, aki, bár Aradon él, a Nagyzerindi Nemzetközi Művésztelep kurátora. Örömmel szemelgettem válszából:

– Az 1980-es évek végéig az állagmegőrzés volt a tét. A könyvtár részévé vált mint dekoráció. Így értük meg a kétezres éveket, amikor az önkormányzat vezetése úgy gondolta, hogy fel kellene eleveníteni a hetvenes évek végén megszakadt hagyományt. Bedobtak a mély vízbe: hívjak meg művészeket, próbáljak szervezni egy művésztelepet. Egyre több országból érkeztek a meghívottak. Először a Kárpát-medencéből, később már hét-nyolc országból, három kontinensről. Jöttek kárpátaljai magyarok, hozták az ukrán barátait is, jöttek felvidéki magyarok szlovákokkal, jöttek lengyel és német művészek, de Dél-Koreából, Indiából is érkeztek. Van Kaliforniában élő magyar, aki, amint hazaérkezik, szalad is Zerindre.

Az évente szervezett alkotótáborok zárókiállítása alkalmával jelen vannak a társművészetek képviselői is. Amikor 15 éves volt a művésztelep, nemcsak a regionális média, hanem a Duna Tv is tudósított rólunk, amikor negyvenéves lett a képtár, akkor az Erdélyi Tv is műsort sugárzott az eseményről.

Mindig valamilyen közös téma az inspirációs forrás: a víz, a föld, az árnyékok, a kövek, az ablak... Ami együttgondolkodásra készíti a művészeket, akik „átmentik” a megörökítésre érdemesített alföldi értékvilágot.

Az első években családoknál szállásoltuk el a művészeket, mint a hetvenes években, de aztán a községben is akadt mecénásunk, aki a saját kúriájában biztosítja a szállást. Barteralapon, lévén ő is műgyűjtő. Sok mindenben segít a helyi önkormányzat is. Minden táborozás után itt marad két műalkotás: egy a szponzoroknak, egy a galériának. A tizenötödik évfordulóra összeállítottam egy albumot. Minden évben adunk ki katalógust, amiben az itt dolgozó művészek „jelenlétét” dokumentáljuk.

A képtár egész évben látogatható. A több mint 350 műalkotást számláló gyűjtemény azonban kinőtte már a jelenlegi kereteket. Bővítésén gondolkozunk.

Kányádi apó testamentuma

A *Brassói Lapok Írói Albumában* ekképp örökítette meg gyermekkori emlékezéseit Kányádi Sándor: „Gyermekkorom óta a könyv a legértékesebb jószág. Az volt apám csekélyke gazdaságában is. Ha mi egy jó könyvbe fogtunk, én olvastam, ő hallgatta, várhatták a bivalyok az itatást. Talán ezért is voltunk mindig bivaly- és lótar-tók, mert a bivaly igénytelen, a ló pedig gyors mozgású, s így hamarább nyélbe lehetett ütni a földműveléssel járó teendőket, több időnk maradt olvasásra. Merő véletlen, tragikus véletlen következménye, hogy rendhagyó módon, abból a több évszázados székely gazdálkodó faluból és familiából tanári diplomával rendelkező értelmiségi lettem. Korán árvaságra jutottam, tizenegy éves koromban meghalt édesanyám, néhai Kányádi Miklósné született László Juliánna. Sokat dolgoztam, hatéves korom óta, így szoktam panaszkodni, megkeresem, amit megeszem s a magamravalót, az utóbbi tíz évben a másokra valót is. Árván maradtam, s az addigi mindenkit földhöz verő, erős kölyökből – máról holnapra – halálos beteg, csenevész gyermekké váltam. Máig az a lábadozó nyár eddigi életem leggondtalanabb nyara; játszhattam a magam korúakkal a sáncmarton. Az orvosok további fizikai munkára alkalmatlannak nyilvánítottak. Olykor még hallom a spanyolfal mögötti suttogást:

- A lovakat se viheti ki a csordába?
- Semmit, ami megerőltető.
- Hát akkor?
- Esze van?
- Azt mondják, a tiszteletes úr is azt mondja.

Otthon aztán édesapám – hónapok múltán, hogy visszatért belém az élet – megkérdezte, mit szólnék a kollégiumhoz? Vállaltam. Hát akkor menj – mondta –, négy sarka van a világnak, olyan pályát válassz, amelyet akarsz, engem ne átkozz, ha meghalok, hogy ez is lehettem volna, meg az is, de volt egy makacs apám. Így kerültem a székelyudvarhelyi református kollégiumba. Aztán a háború

idején egy németországi hadikórházból jött a levél: »Fiam, ha tudsz, menj iskolába.« Meg is neheztelt emiatt az otthoni közvélemény, hogy ez aztán az apa, még ilyen világlátásban is arra biztatja a fiát, hogy menjen iskolába, ahelyett hogy itthon ülne a gazdaságban. Nem volt más választásom – különben is mindenki ipari pályák felé orientálódott abban az időben –, beiratkoztam a fémipari középiskolába, ugyancsak Udvarhelyen. Ott is érettségiztem 1950-ben. Ekkor már verseket írtam, ott fedezett fel Páskándi Géza, s közölte első zsenyémet az Ifjúmunkásban. Hogy jól tette-e, ma sem tudom. De már nincs visszaút. Meggyőződésem, hogy édesapám a költő, én csak szerény írődeákja vagyok. Igyekszem hűen megfogalmazni, amit tollba mond.”¹

Az idő tájt, amikor ezek a sorok megszülettek, Kányádi Sándor nemegyszer megállított utcán, szerkesztőségben, rendezvényeken: „Mondtam már, hogy édesapám a lelkekre kötötte, ha találkozunk, el ne felejtsek szólani neked...” Tudhattam: minden sorom megmértetik – főként azok, amelyek a falusiak hetilapjában, a Falvak Népeben jelentek meg –, s hogy ezentúl immár Kányádi Miklós bácsi színe előtt is helyt kell állanom. Amióta pedig a *Brassó Lapok Írói Albumában* olvashattam a fentebbi emlékidézést, azóta nemcsak az volt a fontos számomra, amire Kányádi apó esetleg rábólinthat: „na, ezért tényleg nem volt kár a drága papiros”; azt is kezdtem vizsgálni, hogy vajon mi lehet az, amiért csóválná a fejét: „kár annak a papír, aki nem tudja megművelni.”

Emiatt késlekedtem volna? A fejcsoválásaitól tartva halogattam vajon a személyes találkozást? Ha így történt, akkor ugyancsak sokat veszítettem vele. Magyarázhatnám persze a sokféle szólító újságírói kötelezettségekkel, de jól tudom: nem ez a lényeg. A lélek – a szellem? – másképpen járja útjait, mint az ember. Meglehet, hogy valami alkati fogyatékoság is közrejátszott késlekedésemben: akiről tudva tudom, hogy valamennyire is számontartanak, akik számára az írásaim valamit is jelentenek, épp azok előtt vagyok a legveszélyeztettebb. Mintha attól tartanék: nehogy aprópénzre váltsam azt az erkölcsi tőkét, amit írásaimmal csak gyarapítani szeretnék.

1 Részletek a Brassói Lapok 1971. aug. 7-i számában megjelent írói vallomásból.

Szüleimnek volt egy szomszéd falusi Balázs Pali bácsi, akinek 1940 után szegődményes szolgaként sikerült állást kapnia a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, akárcsak a Dél-Erdélyből menekült Horváth Istvánnak. Én már a bölcsészkar nagy tekintélyű gondnokaként ismertem meg Pali bácsit a Marianum épületében, amikor édesanyám 1963. szeptember elsején a „gondjaira” bízott. Aki annyira komolyan vette megbízását, hogy amikor pár napra rá megjelent az első versem, nyomban átvitt a bölcsészkarral szemközt lakó Kányádi Sándorhoz, a következő héten pedig felvitt Horváth Istvánhoz, a dombra kaptató Görögtemplom utcába. A felvételi után beköltözhettem a Biasini Szállóval szemközti diákoththonba, s így mindkettőjükhez közel kerültem. A szó konkrét és átvitt értelmében egyaránt. Hiszen csak „egy hajtásnyira” volt a Napsugár szerkesztősége is, ahová Kányádi 1960 és 1990 között, harminc éven át, naponta bejárt, ha éppen nem volt kiszálláson, többnyire Napsugár-találkozókon.

Egyetemi hallgató koromban két dolgot szerettem igazán: könyvtárba és a Gaál Gábor Körbe járni. Alighogy bejutottam az Egyetemi Könyvtár katalógustermébe, az első dolgom az volt, hogy megnézzem, mit találok Kányádi Sándor, illetve Horváth István könyvtári lapján. Az udvarhelyi gimnáziumban fölöttem járóktól – Farkas Árpádra, Magyar Lajosra, Molnos Lajosra, Balázs Andrásra, Éltető Józsefre, a Gaál Gábor Kör korabeli hangadóira gondolkok – úgy hallottam ugyanis, hogy megjelenése után nem sokkal visszavonták a költő 1957-es *Sirálytánc* című verseskötetét. Nem hittem a szememnek, amikor a kötet címre rápillantottam, és az addig bennem csak foszlányokban élő címadó költeményt egészében elolvashattam.

Sirályok táncoltak, keringöztek

a víz fölött.

S az öreg tenger a maga módján

gyönyörködött,

gyönyörködött bennük, s olykor egy-egy

bárányszép habot

kecsesen reálibbenő sirályok

alá ringatott.

*Szép is volt ez a szinte magáért való
lengő játék.
Ha sirály volnék, gondoltam, én is
így csinálnék.*

*Megbűvölten csodáltam én is ez
ördögi, víg
kenyérkereset szórakoztató,
új cseleit.*

*És értettem már az egész táncos
ceremóniát:
ki-ki megfogta véle a maga
kis vagy nagy halát.*

*De nem bántott e szép haszonlesés,
csak akkor szomorodtam el,
mikor a tenger birkózni kezdett
a szelek seregeivel,*

*s a sirályok, ó, a siráltság, össze
s szétriadt;
jóllakottan és veszekedve keresték
az árbocokat.*

*Tágult, s majd elfért egy vitorlában
az egész láthatár.
Nem volt köztük egy égre kiáltó bátor
viharmadár.*

A címadó verset azóta is emblematicusnak érzem; nem véletlen, hogy a „hibátlan szerkesztésű, szarkasztikus kicsengésű metaforikus példázat”² a korabeli diktatórikus rendszer tűréshatárának bizonyult. A Ceaușescu nevéhez fűződő kommunista vészorszak-

2 Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 36.

ban – később magamnak is valami hasonlót kellett átélnem – a bezúzásra ítélt könyvével együtt magát a szerzőt, Kányádi Sándort is anatómia alá helyezték. Az eljárás is kísértetiesen hasonlatos volt: önérdüküket védő vagy megfélemlített feljelentők perverz módon azt követelték, hogy a szerző vagy a szerkesztő fizesse ki a bezúzás költségeit is.

*

Amikor 1977 nyarán végre szemtől szembe kerültem Kányádi Miklós bácsival, mind a ketten úgy éreztük: ennek a találkozásnak jóval korábban kellett volna megtörténnie. Akkor sem a riporter szándék vitt el hozzá, hanem a lélek parancsa. Látnom kellett végre azt az embert, akinek a tekintetét magamon éreztem, valahányszor új íráshoz kezdtem. Szerettem volna megköszönni neki, hogy évek óta kitüntetett figyelmével; hogy mindig a legjobbkor jutottam eszébe... Ha csüggesztő éveimben valamitől új erőre kaptam, mindenekelőtt a nagygalambfalvi üzeneteknek köszönhettem, hogy a megkezdett úton továbbhaladhattam. Amint a feljegyzései között rábukkantam az egyetlen gépelt lapnyi írásra, amelynek ő a szerzője (*Kányádi Miklós utolsó kívánsága arra nézve, hogy milyen legyen a temetése*), az első gondolatom az volt: vajon nem követtem-e el valami szentségtörést már pusztán azzal is, hogy egyáltalán kézbe vehettem? Hiszen olyasmiről van szó, ami csakis a családtagokra tartozik. Ide iktatom a teljes szöveget:

„Én, Kányádi Miklós 1976. január 13-án felkerestem lelkipásztoromat, és arra kértem, hogy írja le utolsó kívánságomat, melyeket temetésemről már régebben kigondoltam. Éveken keresztül fontolgattam: vajon helyes-e, amit akarok? Bármire gondoltam, mindig visszatértem előbbi szándékaimhoz, és azokat helyénvalóknak találtam. Gyermekeimmel ezeket már évekkel ezelőtt közöltem. Bízom gyermekeimben: hiszem, hogy utolsó kívánságom teljesítik, és temetésemet akaratom szerint rendezik. Szerény temetést akarok, mert együttéreztem a háborúban elesett bajtársakkal, de szeretem és embernek néztem azokat is, akiknek nem járt ki a temetési pompa. A mások gondolkodása, véleménye nem szabad, hogy befolyásolja gyermekeimet, sem temetésemet. Ezért kérem és meghagyom, hogy temetésem a következőképpen történjen: 1. Temetkezési he-

lyem édesapám ölében legyen, a kertben. 2. Koszorút se koporsómra, se síromra ne tegyen senki se. 3. Temetésem után evés-ivás ne legyen, ennek helye a disznó halála után van, nem az én halálom után. 4. Zenekar sem a koporsóm mellett, sem a síromnál ne muzsikáljon. A fentieket azért írtam le, hogy örökre megmaradjanak; hogy az élőknek jó példát adjak; hogy életük értelmét ne a külsőségekben, lakmározásokban keressék, hanem az emberségben, tisztességben, szerénységben, az élők megbecsülésében. Az élet megjavítását akarom, nem a halál kidíszítését. Életet és nem halált akarok, ennek megfelelően: 5. kívánságom az, hogy síromon virág nyíljon. Ennél szebb tiszteletet nem akarok, nincs is! Úgy gondozzák síromat, ahogy én gondoztam az édesapám sírját.”

Hogy a másolással ne töltssem az időt, megengedte, hogy a gépelt szöveget magammal vigyem Kolozsvárra. Arra kért csupán, hogy aztán mielőbb adjam át a fiának.

Nem kis bölcsesség szükséges ahhoz, hogy az egyes ember a körülmények hatalmán felülemelkedhessék, hogy munkás élete példájával és halálával új törvényt szabhasson. Kányádi apó élete (1904. jan. 20. – 1982. dec. 19.) értelmes volt: emberségből példát mutatott, tehát a halála sem lehet értelmetlen.

Amikor testamentumát tollba mondta, és kézjegyével ellátta, hetvenkét éves volt. Nagyobbik lányától, Csomor Albertné Kányádi Rózától (sz. 1937) később megtudtam: évek múltán is felemlgette, hogy milyen jól kibeszélhette magát velem. Hogy mi volt a véleménye arról, ahogyan találkozásunkat a *Látóhegyi töprengések* című 1979-es Kriterion-kötetemben megörökítettem, azt sosem mertem megkérdezni a fiától. Megelégedtem azzal, hogy amikor édesapja utolsó kívánságának szövegét átadtam, nem talált vétket a kéziratomban.

– Hogy zajlott le a temetés? – kérdeztem Rózától.

– Úgy, ahogy azt apó meghagyta. Nyílnak a sírján a virágok.

„Lőjetek sort, ha adódik rá mód” – ezt suttogtá Miklós bácsi a kórházi ágyon. Rózától tudom, hogy Nagy Gábor tiszteletes és Borbély Gábor főesperes prédikálta el a kertben, a vörös bélű körtefa alatt. A végtisztességtevő sortűz azonban nem éppen úgy sikerült, ahogyan azt a költő szerette volna. Aminek engedélyezését az illetékes „nagyhatalmú tábornok” nem merte vállalni, azt Kányádi

apó és Kányádi Sándor iránti tiszteletből a helybeli nyugalmazott rendőr és puskatulajdonos, Szakács Miklós hajtotta végre a költő „vezényszavára”.

A *Levéltöredék* című apasírató rekvium szerint ekképpen:

*a békés szándékú végtisztességtevés
céljából öt vaktöltényre és öt
kiszolgált puskára sem futotta
a szövetséges mint annyiszor viharosvéres
történelmünk során most is csak mézes
mázás szavakkal etetett
s nem küldött fölmentő sereget*

*de ne bántsuk az ígértevet
a tegnap még nagyhatalmú tábornok mára öt
puskának s öt vaktölténynek sem volt már ura
kukoricát szedni küldték el falura
elszomorító volt ahogyan szemlesütve
sikertelenségét később elmesélte
s te mintha tudtad volna hogy minden igyekezet
meddő marad ezért a sortüzet
már jó előre megszegődted
egy liter pálinkát adtál a tisztelgőnek
falunk egyetlen puskatulajdonosának
de ő tisztességből vállalta bár tudta másnap
szinte biztos hogy végleg
búcsút mondhat a vadászengedélynek*

*Lelked az Úrnak a tiszteletes úgy adta számba
hogy aki hívó szinte megkívánta
őt is majd ilyen igéktől kísérve
tegyék föl illés szekerére
és eljött csíkból a testvér felekezet
espöröse s mondott köszönetet
prédikációba illő történeteidért
búcsúzóul mibennünk áldott
lelkedért elmondtuk együtt a miatyánkot*

*Aztán lőttünk ha nem is sort csupán
egy puska volt a minden frontok mindkét oldalán
elesettekért és a haza sose tér
elhurcolt rabokért
és érted.*

Pécsi Györgyi szerint a *Levéltöredékek* minden bizonnyal a magyar irodalom legszebb apasíratói közé tartozik. Korán elhunyt édesanyjáról, akit a *Holtomig ismeretlen* című költeményében sirattat el 1964-ben, igen kevés személyes emléke maradt. Annál maradandóbb élményélességgel idézhette fel édesapja emberi nagyságát, erkölcsi tisztaságát, rendíthetlenségét.

„Egyik korai lét- és sorsösszegző hosszú versét is neki szentelte, az *El-elcsukló ének* címűt. E poémában árnyaltan fogalmazta meg, miért válhatott számára példaképpé; szociografikus egzaktussággal nemcsak sorsát, de külső megjelenését, apróbb szokásait is megörökítette a költő. A *Levéltöredékek*ben újra őt idézi: emelkedett, enyhén pátoszos, fájdalmas vallomásban, el-elcsukló hangon, megrendülten siratja el. A gyász felidézésével újra megerősíti a köztük lévő mély emberi, bensőséges, meghitt, ugyanakkor tartózkodó, férfias, patriarchális viszonyt (a költő a versben tegezi, holott életében, az akkori székely falu hagyománya szerint magázta). A temetés körülményeinek felidézése, a méltatlanság érzése (nem teljesíthették maradéktalanul utolsó kívánságát), a megalázó és sokszor megalázott élet a költő tiberi keserű panaszát és hamleti vívódását hívja elő: »Magam akit atyjának szelleme segít / segített véghez vinni amit végbe vitt / bosszút kin állhatnék azért / ami bennünket ért / meg a kint kin torolhatom / és ha megtorolom / mit érek azzal el / a megtorlás új megtorlást követel / rakódik a bűn rakásról rakásra / s a léleknek nem lesz itt maradása«. A földi életben elmaradt igazságszolgáltatás után ismét (vö. *Halottak napja Bécsben*, *A folyók közt* című verseket) az égi igazságszolgáltatás felé fordul, »érdemes volt-e vágnod odaátra / van-e a halottak szent köztársasága / megbékül-e a lélek ha már nincs a test / vagy a testnél szörnyűbb kínokat növeszt?«, helyreáll-e az erkölcsi világrend a világ metafizikai teljességében? A fájdalom, a gyász, a méltánytalanság és az igazság-

szolgáltatás elmaradásának sötét tónusát azonban kiegyenlíti, harmóniába oldja a halál, mely az élet része...”³

*

A leáldozott diktatórikus rendszerben Kányádi Sándor igazán nem kényeztetett el bennünket gyakori jelentkezéseivel az irodalmi sajtóban, miközben a Napsugár-korú gyermekek állandó vendége volt. Nemcsak a lap hasábjain, az iskolákban is. A folyóirat megjelenésének huszadik évfordulója (1977. január) jó alkalmat kínált ahhoz, hogy arról faggassam a költőt: mit jelent számára ez a munka? Akkoriban *Betűpiramis* címmel kötetet terveztem az 1956 utáni romániai magyar sajtó jelenségeiről, meghatározó laptípusairól. Elképzelésemet nem hozhattam ugyan tető alá – az Utunk és A Hét által felvállalt lapportrésorozatomat leállították –, de máig emlékezetes maradt az a verőfényes téli délelőtt a Béke téri diákművelődési ház legfelső emeletén, ahol Kányádinak vagy Lászlóffy Aladárnak vitt kézirataimmal annyiszor megfordultam diákéveim alatt. Szerencsémnek tarthatom, hogy Napsugár-témakörben nekem nyilatkozott először a költő.

*

– A magamfajta ember huszonöt évi aktív szolgálat után is nehezen tudja munkának tekinteni ezt a *mi*-féle munkánkat, a szellemit. De ha mindenképpen ragaszkodsz a válaszhoz, akkor – a jó öreg hasonlattal élve – leginkább magvetésnek nevezném. S ezzel már azt is megmondtam, hogy nemcsak munkása, de valamiképpen haszonélvezője is vagyok a Napsugárnak azon túlmenően, hogy eltart. Hiszen 57 000 példányban jelenik meg immár, ami elég tekintélyes olvasótábornak mondható. Ha ennek az apró népségnek csak egytizede marad meg felnőtt olvasónak, akkor is elmondhatjuk, hogy szép számban toboroztunk híveket a költészetnek, az irodalomnak, s egyben magunknak. Mert az irodalmat nem lehet me-reven szétválasztani külön gyermek- és külön felnőtt irodalomra. Egyébként sem szeretem a gyermekirodalom kifejezést. Minden

3 Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2003. 198–199.

valamirevaló írás – és különösen a vers – gyermekeknek is való. Csak egyik korábban, másik későbbben.

– És fordítva is ugyanez a helyzet. A makfalvi és a kibédi találkozók, amelyek lényegében már valóságos szerzői estekké nőttek ki magukat, tudomásom szerint eléggé meggyőzően bizonyították ezt: a legfiatalabb korosztálytól a legidősebbig – ahogy a városfalvi találkozó után is elhangzott: a karon ülőtől a botra támaszkodóig – mindenki maradandó élményként tartja számon Kányádi Sándor költészetét. Gyakran kap személyre szóló meghívókat a Napsugár-olvasóktól?

– A magvető hasonlatot abban az értelemben is érvényesnek érzem, hogy Benedek Elek úttörő munkáját folytatva – a mai körülmények és lehetőségek között – iskolától iskoláig járunk. Kezdetben együtt indultunk el mindenüvé, ahová hívtak bennünket. Az utóbbi években már nem győztünk eleget tenni a meghívásoknak; hogy mégis mindenütt ott lehessünk, ahol várnak, magam külön is útnak indultam. Csak az 1977-es esztendőben hetven napot voltam kiszálláson, s az alatt félszáznyi találkozón vettem részt.

– Visszahatnak-e ezek a találkozások valamilyen formában az írói munkára?

– Valóságismeret címén gyakorta számonkérlik a magamfajtatól, hogy miként tartja a kapcsolatot az olvasókkal, a művelődésre vágyó néppel. De hogy ennek a kapcsolatnak milyen mélységei lehetnek, mi mindent tudatosítanak az emberben, arra ritkán kíváncsiak. Ha már kérdeztél, felidéznek egy történetet. Az egyik találkozón egy falusi kisiskolás tanítója sugallta kérdését, melynek veleje az lett volna, hogy mi a vers, ijedtemben – mint a háborús történetek katonája a még föl nem robbant gránátot – visszadobtam: „Hát te mondd meg, szerinted mi a vers?” „A vers az – kapaszkodott tekintetembe bátorításért –, amit mondani kell.” Derűtség morajlott végig a termen. Csak mi ketten álltunk megilletődve. Ő egy kicsit a bumerángthól szabadulás fellélegzettségével, s hálásan is ugyanakkor, amiért nem nevettem ki. Én meg annak a súlya alatt, hogy ez a kisfiú kimondta, amit én régóta sejdíték, hiszek, s el-elmondok alkalomadtán, ha nem is ilyen egyszerűen. A vers az, amit mondani kell. Mintha valami távoli, az idők kezdetétől hirtelen ideért fuvalat legyintett volna meg. Mintha Homérosz riadt volna föl bóbisko-

lásából, s nyitotta volna rám fénnel teli világtalan szemét. Mintha a Gutenberg óta könyvbe száműzött versek, poémák egyszerre mind hazaszabadultak, pódiumra, képernyőre álltak volna, hangszalagon masírozva, vagy hanglemezek körmenetében énekeltek volna. Mintha Petőfi Sándor ült volna be közénk. Vers az, amit mondani kell. Nem kötelezően, hanem szükségből. Hiszen mondjuk mi mindannyian, amikor magunkban olvassuk is, mondjuk a verset. Kérdésére talán csak a hangunk, a suttogásunk lehet a válasz.⁴

*

Egyik alkalommal, amikor a Napsugár szerkesztőségéből eljőve a Széchenyi téri piac felé kanyarodott utunk, két köszörűs munkájának látványa állított meg a bejáratnál. Később derült ki, hogy a maga sorsmetaforáját látta meg benne. „A szavak vándorköszörűse vagyok, elkopott névszókat, kicsorbult igéket élezek” – ekképp fogalmazta meg költői hitvallását a Kossuth és Herder-díjas költő 2008. január 21-én, amikor Budapesten kitüntették a Magyar Kultúra Követe megtisztelő címmel. Amit azoknak a személyiségeknek ítélnék oda, akik munkásságukkal kiemelkedő érdemeket szereztek a magyar kultúra külföldi képviselésében; akik tevékenységükkel, kezdeményezéseikkel hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kultúrát külföldön is megismerjék.

1978–2009

UTÓIRAT

Utoljára 2016 februárjának harmadik hetében találkoztam „szavaink vándorköszörűsével” a budai Litea Könyvszalomban, ahol megtisztelte jelenlétével az *Erdélyi értékhorizontok* című könyvem bemutatóját. Minthogy a kötetben szerepel a *Kányádi apó testamentuma*, óhatatlanul szóba került az apasírató rekviem is, majd „élő-

4 Bővebben in: Cseke Péter: *Hazatérő szavak*. Publicisztikai írások, riportok (1970–1985). Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 1985. 99–112.

ben” hallhattuk a *Levéltöredékek* részleteit. Másnap, február 19-én délelőtt a Fátyol utcai parkban megmutatta Elek apó kútját. Boldog volt, hogy elképzelése megvalósult: a 2006-ban felavatott emlékkőnél a gyermekek Benedek Elek-meséket és – a Kaláka együttes jól ismert megzenésítésében – Kányádi-versfeldolgozásokat hallgathatnak.

Tisztelőinek több templomnyi gyülekezetében 2018. július 7-én, amikor örök nyugalomra helyeztük az édesapja mellé, ott lehettem magam is. Ami ezután következett, az már az utóélet lapjaira tartozik. Előbb arról értesültem, hogy zarándokhellyé vált a költő sírja; aztán az emlékházépítés terve jutott el hozzám; a Magyar Nemzet 2019. augusztus 28-i számából megtudtam, hogy megjelent Pécsi Györgyi „aktualizált és kiegészített” Kányádi-monográfiája, mely a lehető legteljesebb képet nyújtja a költő életéről és munkásságáról; Kolozsváron, a Vallásszabadság Házában 2019. november 19-én bemutatták többnyire tizenöt fiatal szerző versértelmező kötetét (*Közelítések Kányádi Sándor Halottak napja Bécsben című verséhez*); a Kossuth rádió *Határok nélkül* című műsorában elhangzott, hogy ősztől a nagygalambfalvi iskola felveszi Kányádi Sándor nevét. Megszólalt Chicagóból a költő egyik nagy tisztelője: ők is Kányádirtól nevezik el hétvégi iskolájukat. *Szabófalvától San Franciscóig* – villant be a híres költemény, a világon szétszóródott/szétszóratott magyarság koordinátatengelye.

Kibéddei megáldott Ráduly János

1

Egy levél szólított 1974 derekán Kibédre, mely hitelesen tükrözi Ráduly János akkoriban eléggé megrendült, ám a nehézségek ellenére mégis bizakodó lelkiállapotát: „...úgy érzem, most ismét bele-rázódtam a régi kerékvágásba; megjött a munkakedvem, tele vagyok tervekkel, s újra dolgozom. Nagy-nagy kiesést jelentett nekem ez a tavasz, roppantul felkavartak a dolgok, s adott pillanatban már-már értelmetlennek láttam mindent. Most nyugodtabb helyzetben vagyok, s fölmértem lehetőségeimet: más nem maradt hátra, mint dolgozni és dolgozni! Még ezen a nyáron száz mesére szeretném gyarapítani mesegyűjteményemet. Tehát mintegy húsz népmese felgyűjtése, nyelvi egységesítése vár reám. Már csak ez egymagában elegendő lenne az egész esztendőre. De le akarom zárni a kibédei határ- és ragadványnevek gyűjtését is, hogy a jövő hónap végéig tanulmányt postázzak Kolozsvárra akadémiai folyóiratunk, a Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények szerkesztőségének. Ugyanakkor megkezdtem legjobb énekesem, a 75 éves Majlát Józsefné Ötvös Sára teljes balladarepertoárjának a módszeres lejegyzését. Képzeld, több mint negyven balladát ismer! Ez a készlet pedig a romániai magyar folklórisztikában valósággal párját ritkítja. Különösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egy olyan faluban él, ahol teljesen megbomlóban van a lakosság régi, társas életmódja. A kísérő tanulmányt is meg akarom írni. Felhasználása: majd jövőben. S mindezek mellett még rám vár jó néhány cikk megírása is... Erről jut eszembe: az ősz folyamán szeretnék eljuttatni hozzátok, a Falvak Dolgozó Népe szerkesztőségéhez egy-két folklórszociológiai felmérést is. Van már némi tapasztalatod a szerkesztésben, bizonyára megtalálod a módját annak, hogy helyet szoríts nekik. Nem magam miatt, a kibédei folklóröntudatának ébrentartásáért. Az anyagiak nem érdekelnek; mindig zavarban va-

gyok, amikor pénzről hallok, munkám honorálásáról van szó. A kiadóktól egyelőre semmi jel. Talán most véglegesítik a '75-ös terveket. Nagyon izgat a balladás könyv ügye. A mesék egyelőre révbe jutottak. Ha valamit megtudsz, rögtön értesíts.”¹

Álmatlan éjszakáimon egyre inkább ott komondorkodik a nekem szegzett szentencia: kész vakmerőség, amibe belefogtam. Hiszen a falu kimondottan feudális hagyaték, s minden, ami hozzá kötődik, eleve csak kelet-európai mércével mérhető. Ráadásul: most már a falusi ember is egy-kettőre meg akar szabadulni mindattól, ami paraszti múltjára emlékeztetné.

Vajon minek köszönhetek többet – kérdem ilyenkor magamtól reggelente –: a vállveregetéseknek vagy a mozdulataimat követő sanda tekinteteknek? Szerencsére kezdem már kiismerni képességeimet és korlátaimat (az enyémeiket és amiket mind gyakrabban eléembe raknak), s belátom, hogy sokkal nagyobb türelemmel kellene viseltetnem saját magammal és főként másokkal szemben. De csupán azért foglalkoztatna a népi kultúra ügye, mert történetesen falun születtem? Csak a kenyérkereset lehetőségét jelentené számomra ez a munka, és semmi többet?

Észérvek nélkül magamat sem érte.

*

– Amióta nem jártál itt, te, Péter, képzeld, magam is háztulajdonos lettem! De nem azért mondom, hogy felvágjak veled, hisz még ki sem fizettem... Arra gondoltam, ha már úgysem mozdulok el innen, legalább érezzem, hogy a magaméban élek. S aztán jön a harmadik gyerekünk is, hát kell a hely. Olyan kibédi ember segített ki kölcsönpénzzel, akinek se lányát, se fiát nem tanítottam soha! Tudod, milyen nagy dolog ez faluhelyen? Ha megjelenik végre a balladáskötetem, az adósságból is inkább törleszthetek. De az a baj, hogy túlságosan nagy a csend körülöttem... Ahogy Kibédre kerültem, egy kerek évtizeden át minden energiámat erre a kötetre fordítottam; azt akartam, hogy előbb egy műfajt gyűjtsék fel teljesen...

1 Ráduly János levele Cseke Péternek. Kibéd, 1974. júl. 11.

– Ha jól tudom, 1971-ben véglegesítetted a *Kibédi népballadák* kéziratát. Három év múltán sem tudsz semmi bizonyosat felőle? Azért mégsem kellene ilyen hosszú kötélre hagynod a dolgaidat...

– Nézd, nem szeretek kimozdulni itthonról, ez az igazság. Még kevésbé tudom elképzelni magamról, hogy könyörögjek valakinek: legyen szíves, tegye meg, ami a kötelessége. Ha folytonosan egy-egy ilyen ügyel házagolnék, sosem fejezhetném be magát a gyűjtést.

– Úgy látom, jó lábbal keltél ma...

– Szabadságon vagyok...

– Vagyis: dolgozni szeretnél...

– Tudod, ha megkezdődik a tanítás, nincs időm gyűjteni. Legfennebb rendszerezem, ellenőrzöm és kiegészítem a már lejegyzett anyagot.

– Szívesen veled tartok magam is, ha nem hátráltatlak a munkában...

– Nézd, ez a nap a tied. Már nagyon vártalak, hogy egy kicsit kibeszélgethessük magunkat. Holnaptól pedig hozzáfogok a *kibédi népballadák*, népmesék kisugárzásának vizsgálatához. Először is Kalányos Albert bácsit szeretném kikérdezni Szovátán. Ha nem sietünk, utána kell mennünk az erdőre. Szénégető. Visszafelé majd benézünk Kusztos Endréhez, a grafikushoz. Az ő szénrajzai nélkül el sem tudnám képzelni a *Kibédi népballadákat*. Most üzenték, hogy az agyagszobraitól híres Vass Áron bácsi, Tamási Áron jó barátja – aki különben anyai ágról rokonom – betegeskedik; őt is meg kellene látogatnunk Makfalván...

Alighogy ebben megegyezünk, kopognak az ajtón. Az újságokkal és levelekkel együtt könyveket hoz a postás. Ráduly felkapja a fejét: de hiszen ezeket egyszer már elküldték! A jelek szerint a marosvásárhelyi könyvlerakat emberei nagyon feledékenyek. Vagy pedig túlbuzgóak.

– Miért nem küldöd vissza a tévesen címzett csomagot...?

– Nem árt az, ha az embernek van, mit elajándékoznia. Hamarabb rákapnak mások is a könyvekre... Képzeld, száznál több példány fogyott el a faluban a Benkő András zenetörténész gondozá-

sában megjelent Seprődi-kötetből,² a *Nagyapó mesefája* harmadik kötetéért pedig harmadfél-száz példány után is a szövetkezeti el-
árusító nyakára jártak...

– Meghiszem azt, csakhogy Seprődi János a falu szülötte, a Ion Creangă Könyvkiadónál megjelent gyűjteményben viszont huszonegy kibédi népmese is olvasható, és mindenik alatt ott áll, hogy gyűjtötte Ráduly János ...

– Szóval belenéztél a kötetbe?!

– Engedelmet kérek: hároméves fiam össze is tépte már a borítóját... A meséket viszont kívülről tudja.

– A magamfajta csak örülni tud az ilyesminek. Akárcsak Márton Gyula tanszékvezető professzor levelének. Akár hiszed, akár nem: egy nyarat köszönhetek ezeknek a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékéről érkezett soroknak: „Hálás vagyok, hogy gondolt rám, és tiszta szívből kívánok további jó munkát. Ha Kibédén mindent összegyűjtött, ki kell terjesztenie a munkát az egész vidékre. A könyvet most szerdán bemutatom a másodéves hallgatóknak, akikkel nyelvjárástanórám lesz, hogy lásák, milyen szép munkát lehet végezni faluhelyen.”³

*

„Szöveg és dallam pusztá feljegyzése, ha mégoly pontos is, még semmit sem mond a dallam életéről, élettanáról. Megállapítandó: változik-e ismétléskor, vagy idővel, ugyanazon énekes ajkán? Szándékosan-e vagy öntudatlanul? Továbbterjesztése jelent-e mindig változást? Mik a változatképződés körülményei, okai, törvényszerűségei? Régi feljegyzések helyi és személyi adatai alapján újra felkereshetők az énekesek. Nagyérdekű megfigyelésekre számíthatunk: évek, évtizedek múlva változott-e a dallam előadása? Ha nem élnek már: van-e nyoma a dalnak, vagy velük tűnt el? A megváltozott étellel változott-e a zenei ízlés? Fogyott vagy szaporodott a dal-készlet? Miért hagytak el egy-egy dalt? [...] Mindezek kutatására nem kell fonográf. Sőt értékes zenefolklorista munkát lehet végezni

2 Benkó András: *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Kriterion, 1974.

3 Márton Gyula levele Ráduly Jánosnak. Kolozsvár, 1973. máj. 12.

akár egyetlen dallam lejegyzése nélkül. De a legtanulságosabb volna egy-egy község teljes dallamtérképét, zenei életének minden részletre kiterjedő leírását, szóval zenei monográfiáját elkészíteni, akár önállóan, akár egy teljes községleírásba szervesen beillesztve. A falusi munka [ti. a népköltészeti gyűjtés – Cs. P.] hosszabb helyben lakást kíván, állandó érintkezést ugyanazon emberekkel. A vándorgyűjtő típusa régebben volt időszerű, mikor rövid idő alatt is sok anyagot talált. Egyes különlegességek kutatója ma is igyekezni fog minél több helyen megfordulni. De legfontosabb kérdéseinkre választ elsősorban az egy-egy helyet hosszasan megfigyelő kutatástól várhatunk.”⁴

„Ráduly János kibédi népballada-gyűjteménye révén folklórkutatásunk oly magasan kiemelkedő művel gyarapodott, amely nemcsak itthon, hanem nemzetközi szinten is megérdemelt figyelmet fog kelteni, illetve megérdemelt sikert fog aratni. Ráduly vállalkozásának lényege: mind a magyar, mind a román folklorisztikát együvé számítva, elsőnek tárta föl egy falu teljes balladaköltészetét, elsőnek adott áttekintést egy falu teljes balladaanyagáról. Tudvalevő, hogy az eddigi balladagyűjteményeket úgyszólván kivétel nélkül a tallózás jellemezte. Ráduly műve az első népballadai falu-monográfia. [...] Az egész gyűjtemény magas irodalmi szintű; hibátlan, kiváló változatok hosszú sorát tartalmazza. Emellett olyan ritka típusokkal ékeskedik, mint például a Barcsai-ballada két változata, amelyet hatvan év óta egyetlen gyűjtőnek sem sikerült megtalálnia; vagy például a *Szegény kicsi Erzsi*, amelyik a Székelyföld közepén, a 20. század utolsó harmadában egy mostanig merőben ismeretlen klasszikus balladatípusunk felbukkanását jelzi. [...] Kibéd a magyar balladakutatás klasszikus pontja: itt gyűjtötte szülőfalujának zenefolklórját – köztük balladákat – a század elején Sep-rődi János. Ráduly tulajdonképpen az ő munkáját folytatja és teljesíti ki sokkal magasabb szinten.”⁵

*

– Mondd: mit csináltál volna, ha nem kerülsz Kibédre?

4 Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Bp., 1937. 67.

5 Részletek Faragó József 1972. febr. 7-én kelt szakvéleményezéséből.

– Akkor talán még nagyobb szerencsém lehetett volna...

– Elégedetlen vagy...?

– A kérdésedre válaszoltam...

– A rosszhiszeműek félreérthetnek...

– Pedig csupán elődeimre gondoltam, akik mércét állítottak számomra, de meg is kötötték a kezem. Néhány műfajról például eleve le kellett mondanom. Holott folklorisztikai térképünkön rengeteg a fehér folt, ahol nem köti semmi az ember kezét. Nem az jelentett gondot, nehézséget, hogy az előttem járók megbolygatták a talajt – hisz a folklóröntudat sem terem magától: elődeimnek köszönhetem, hogy itt kevesebb bizalmatlansággal találkoztam, mint amiben részem lehetett volna egyebütt –, hanem hogy rengeteg utánajárás, erőfeszítés kellett az elvégzett munka felmérésére. Márpedig ha a gyűjtő nem tudja, hogy elődei mit végeztek, s ha nem látja világosan a népi kultúra rendszerjellegét – amiből nem lehet csak úgy taláломra kiragadni egyet s mást –, a jó szándékkal épp annyit árt, mint amennyit használni szeretne. Ősz János (1863–1941) több mint ötven mesét gyűjtött, míg Kibédén tanított, de a Kemény Zsigmond Társaság pályázatára beküldött anyag nagy része még mindig kéziratban van. Tanítványa, az etnomuzikológus Seprődi János (1874–1923) feltérképezte a falu dallamkincsét, hagyatékát azonban csak halála után ötven évvel vehettük kézbe.

– Ezek szerint idejében felismerted kibédi voltod előnyeit és hátrányait...?

– Miután ráébredtem arra, hogy épp abból kovácsolhatok előnyt a kutatómunkában, amit kezdetben hátránynak hittem, úgy éreztem magam, mint akit a sors megáldott...

– Tegyük fel, hogy valamilyen okból el kellene hagynod ezt a falut...

– Kettészakadna az életem. Pedig bárhol könnyebb lehetne a dologom. Különösen az oktató-nevelő munkám, amiből élek. De kibédi balladát csak Kibédén gyűjthetsz. Ez alól csak Bartók volt kivétel. Csakhogy ebben is mély törvényszerűség nyilatkozott meg. Hiszen épp a kibédi Dósa Lidi (1885–1970) dallamvilágával való véletlen találkozás volt a döntő élmény számára ahhoz, hogy – Kodály biztatására – elinduljon világot behálózó népzene gyűjtő útjaira. Emlékezz csak vissza: 1970-ben, amikor Dósa Lidit kerested, még ma-

gam sem tudtam, hogy tizennyolc évesen a Gömör megyei Gerlicepusztán énekelt Bartóknak. Azóta arra is büszkék a falubeliek, hogy Lidi néni Pestre került hűgának, az ugyancsak szolgálólánynak szegődött Annának a dalait is fonográfra rögzítette 1906-ban a zeneszerző.

– Nem titok, hogy Sylvester Lajos a Kovászna megyei művelődési bizottság elnökeként 1968–1969-ben többször is hívott volt Sepsi-szentgyörgyre, a Népi Alkotások Házához. Nem gondolkoztatott meg az ajánlata? Hisz nem községi, hanem megyei szinten igényelték a közreműködésedet...

– Furcsa vitát juttatsz eszembe. 1973 nyarán felkészítőn vettem részt a kolozsvári tanártovábbképző intézetben, ahol a kollégáim egy adott pillanatban önmagammal és a tudománnyal szembeni felelőtlenség vétkében marasztaltak el. Merthogy megítélésük szerint nekem városos és főként kutatóintézetben lenne a helyem, s én pedig szemmel láthatóan nem vagyok hajlandó egy ilyen helyet kiverekedni magamnak. Láttad volna azokat a döbbsent arcokat, amikor elmagyaráztam: tulajdonképpen magam tértem ki egy hasonló ajánlat elől. Nem bántam meg. Pedig utána még jó ideig viaskodtam magamban. Hisz nyilvánvaló, hogy a családom szempontjából hátrányos helyzet mellett döntöttem. No, de azt számítottam, hogy itt már megkezdtem egy egész életre szóló munkát, és az félbeszerbe nem maradhat. Hogy esetleg másutt többet tehettem volna? De nem biztos, hogy maradandóbbat is. Ne felejtsd el, hogy itt egy olyan – műveltségileg még alacsonyabb fokon álló – közösséghez kötődöm, amely folytonosan érezteti velem: ha kellőképpen eleget akarok tenni mindannak, ami az életben rám hárul, akkor a tudományos munkáról egy percig sem mondhatok le. S nekem ez létkérdés.

*

Vajon milyen lehet az a közösség, amely annyira ki tudja tölteni egy ember életét, mint a Ráduly Jánosét Kibéd? Meddig terjednek szellemi határai? Milyen az irányultsága?

Csak akkor alakulnak ki tartós közösségek – figyelmeztetnek a szociológusok –, ha létrejönnek azok a feltételek, amelyek közt az emberek bátran kiélhetik egyéniségüket; ha az egy célban és egy

érzésben találkozik képessé válnak arra, hogy maguk fogalmazzák meg és rendezzék be maguknak a világot, s bár egész civilizációnk szempontjából meghatározó jelentőségű kérdéstről van szó, mégis hajlamosak vagyunk megfeledkezni a legkézenfekvőbb eszközökről, amelyek a tartalmas, sokrétű emberközi kapcsolatok kialakítását szolgálhatnák. Nyilvánvaló ugyanis, hogy fejlődésünk mai fokán nemcsak az számít analfabétának, aki nem tud írni-olvasni. A rajzkészség hiánya is kimerítheti a félanalfabetizmus fogalmát. De már a népdalokon alapuló zenekultúra hiánya s a vele együtt járó zenei írástudatlanság egyenesen a félanyanyelvűség körébe sorolandó. Persze ma még kevesen vannak, akik elsődlegesen zenei hangokkal, színekkel és vonalakkal akarnák kifejezni magukat. De ez nem jelenti azt, hogy a vonalak és a hangok ne lennének a betűkkel és a szavakkal egyenrangú kifejezőeszközei a gondolatoknak és az érzékeléseknek.

Hosszas lenne felvázolni az utat, amelyen a kibédiek eljutottak odáig, hogy Seprődi János szellemének adózva szervezzék meg a Kis-Küküllő menti kórusok negyedik találkozóját (1974. jún. 9.). Amiképpen hosszas magyarázatot igényelne az is, hogy Ráduly János folklórtudat-erősítő szerepe nélkül ez a folyamat mikor következett volna be. Jagamas János népzene-tudós érvelése azonban mélyen belém vésődött az első kibédi kórustalálkozón. „Népdalaink az ősi egyszólamúságban keletkeztek – jegyeztem fel a neves Kodály-tanítvány megnyilatkozását 1972. május 7-én –, s ha csodálattal tekint ma a világ az egyszólamú gregorián kultúrára, akkor nekünk sem szabad megfeledkeznünk arról, ami a miénk. Az egyszerűség nem azonos a primitívséggel... A népdalról mondta Kodály, hogy az a maga egyszerűségében monumentálisabb, mint a 19. század magyar műdalirodalma. Szeretném tehát felhívni a figyelmet arra, hogy az itt felhangzott népdalcsokrok rendkívüli jelentőségűek. Jó lenne, ha a több szólamban éneklők se hanyagolnák el a népdalt. Javasolnám, hogy falujuk legszebb dalaival kezdjék mindig műsorukat... A falusi nép szellemileg rendkívül friss, fogékony mindenre. Kalotaszeg falvaiban például már szolmizálni tanulnak az emberek. Itt a döntő alkalom, hogy kilábaljunk a zenei írástudatlanság állapotából. Nem maradhatunk meg azon a szinten, hogy továbbra is beszajkóztatjuk a kórusral a dallamot. Ad-

junk kottát a kezükbe, de vigyázzunk: hogyan vezetjük be őket a kottaismeretbe! Magasabb műveltséghez kell segíteni a falu népét. Mert az ősi kultúrát kezdi kinőni már, és végzetes hiba lenne, ha nem adnánk helyébe azonnal újat.”

Az 1974-es kórustalálkozó már csak azért is emlékezetes marad jó ideig a Kis-Küküllő mentén, mert a kibédiek Dósa Lidi-aranyérmét osztottak a legkiemelkedőbb teljesítményt nyújtó dalosoknak. Igaz, jelképeset. De kinőhet belőle idővel – s mindazoknak az összefogásával, akik hittel vallják: csak az a miénk, amiért megdolgozunk – a valóságos is. Mert a díj „aranyfedezete” nem más, mint a Seprődi János válogatott zenei írásait és népzenei gyűjtését tartalmazó Kriterion-kötet.

Gondoljuk csak meg: Dósa Lidi felfedezésétől – és ebben Rádulynak elvitatathatlan érdemei vannak⁶ – a Dósa Lidi-díj megteremtéséig alig négy esztendő telt el. Vajon milyen fokon állunk zenei műveltség dolgában majd négy évtized múltán? – kérdezi máris a jövőt fürkésző tekintet. Mert hát az kellene hogy legyen a következő lépés – érvelnek a kibédiek –: Seprődi János és Dósa Lidi szülőföldjén a kalotaszegiekhez hasonló népi konzervatóriumok kezdjék meg mielőbb zenepedagógiai tevékenységüket. Álmodom szalmáját csépelném magam is? Egyvalami azonban bizonyos: a közművelődés törvényszerűségei közé tartozik az is, hogy az egyszerű már megfogalmazódott szellemi igény valamilyen formában előbb-utóbb megnyilatkozik.

*

„Kiderül, hogy nincs egyetlen olyan ballada sem, amelyről a faluban mindenki tudna. Mi több, a falu egész balladatudata meglehetősen kicsiny: a lakosság 70,8 százaléka nem is hallott a balladákról. Művelődéspolitikai kérdés: íme, a parasztság nagy tömegei, amelyek már kinőttek a folklórból, de még nem nőttek belé egészen az irodalomba; a hagyományból már nem tudnak a népballadákról, de még a könyvekből sem értesültek róla. Egy-egy országban és szerte Európában minél több hasonló fölmérést kellene végez-

6 Lásd László Ferenc (szerk.): *Bartók-könyv 1970–1971*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 89–92.

nünk, hogy az európai ballada mai helyzetéről minél plasztikusabb képet nyerjünk. Tudnunk kellene, hogy a parasztság körében – területenként, nyelvenként váltakozva – milyen mérvben élnek még a hagyományos balladák; hol, milyen erőket volna szükséges vagy érdemes mozgósítani, hogy minden – szóbeliségénél fogva veszendő – értéket összegyűjtsünk. S vajon hogyan, mit és mennyit kellene publikálnunk ahhoz, hogy az európai parasztság, minekutána elvesztette őseinek évszázadokon át felhalmozott balladás örökségét, visszanyerje azt a könyvekből – most már nem, mint folklórt, hanem mint irodalmat –: a nemzeti és egyetemes kultúra egy részét.”⁷

*

– Pillanatnyilag sokkal fontosabbnak tartom, hogy szűkebb környezetemben megértésre találjak. Kerek évtizeden át jóformán semmibe vették az én folklorisztikai munkámat. Nem tekintették sem társadalmi, sem közművelődési tevékenységnek, mondván, hogy úgyis pénzt kapok majd érte. 1974 tavaszán azonban változott a helyzet...

– Úgy tudom, hogy ama bizonyos községi tanácsülésen a vidék értelmiségének hagyománymentő igyekezetét és tudatformáló törekvését számba véve nagy elismeréssel szóltak a te munkásságodról is...

– A személyes elégtételnél lényegesebb a felismert perspektíva. Megfogalmazódott: ha szélesebb alapokra helyezzük azokat az itteni kezdeményezéseket, amelyeket a sajtó – a tájegység közművelődéséről írva – nemegyszer példamutatónak nevez, úgy valóban magasabb műveltség birtokába juttathatjuk az itt élő embereket. A falusi életmód megváltozásából egyértelműen következik, hogy

⁷ *A népballadák egy romániai magyar falu köztudatában* című – Faragó Józseffel közösen írt – tanulmány végkövetkeztetése. Az 1969-ben keletkezett kibédi balladatanulmány nemzetközi „pályafutásának” érzékeltetésére álljanak itt a következő adatok. Megjelent: cseh, magyar [Művelődés, Ethnographia] és német nyelven. Elhangzott Faragó felolvasásában: Kolozsváron, Bukarestben, Budapesten és Brünnben tudományos ülésszakok és tanácskozások alkalmával, nemzetközi folklórfesztiválon, valamint az Újvidéki Egyetem és a Szabadkai Tanárképző Főiskola bölcsészeti karán.

három-négy évtized múlva – ha lenne is néphagyománymentő buzgalom –, már nem lesz, amit összegyűjteni. De közben az is tisztázódott, hogy a kezünkben levő kincsek felhasználását kár halogatnunk. Seprődi János már 1914-ben fontosnak tartotta, hogy férfikarok számára írt népdalfeldolgozások formájában juttassa vissza, illetve tegye széles körben ismertté a kibédi népdalkincs legszebb darabjait, hogy rögtön beépítse a tágabb közösség tudatába ezeket.⁸ Mihai Pop professzor, a bukaresti néprajzi és folklórintézet igazgatója nagyon egyértelműen fogalmazta meg mai teendőinket, amikor azt mondja: „A *Miorița* költője éppen olyan nagy, mint Eminescu. Az egyikről csak akkor mondhatunk le, ha a másikról is lemondunk. A folklór része a nemzet magas műveltségének.”⁹

– Megfigyeléseim szerint olyan közművelődési modell éreztetni jótékony hatását ezen a vidéken, amely épp a folklóröntudat erősítésével segíti elő az irodalmi, a zenei műveltség, illetve a képzőművészeti kultúra térhódítását...

– Felismertük, hogy népköltészeti gyűjtésekkel, népballadák, népmesék megjelenítésével (a sokra hivatott Mátyus Erzsébet népmese- és balladaillusztrációit is ide sorolnám), kórustalálkozókkal szervezésével stb. a kibédiek tehetnek a legtöbbet az egész vidéken a folklórműfajok, a néphagyományok értékeinek a tudatosításáért. De már a korszerű irodalmi műveltség megalapozásában a szomszédos makfalviaké a vezérszerep. Klasszikus és kortárs lírikusok költői üzenetének a tolmácsolásával irodalmi színpaduk ezt a rangot kétségtelenül kivívta. A lényeg szerintem mindenképpen az, hogy a kultúrát nem légüres térben terjesztjük... A társadalmi változásokkal nemcsak a balladaéneklő, hanem a mesemondó alkalmak is megszűntek. Mégsem kellett lemondanunk azonban arról, hogy gyerekeink kibédi népmesékből szívják magukba az igazságérzetet. A *Nagyapó mesefája* harmadik kötetének kibédi meséit például csak egy ember tudta, hordozta. A könyv megjelenése után mindenfelé olvashatták, s a faluban pedig kétszázötven család kincsévé vált újra. Seprődi a századfordulón jegyezte le a *Szabó Vilma*

8 *Eredeti székely dalok*. Gyűjtötte és férfikarra alkalmazta Seprődi János. Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár, 1914.

9 Idézi Cseke Péter: *Bihari Napló – nagyváradi látóhatár*. Utunk, 1975. okt. 17.

szép helyi változatát. Fél évszázadnyi kiesés után a kibédi kórus Sepródi gyűjteményéből újra megtanulta. Tehát ismét aktív darabjává vált a falu balladakészletének. De már magasabb szinten. Ugyanígy hússzoros súllyal tért vissza a Barcsai-ballada (szájhangományból csak ketten ismerik, könyvből negyvenhárman).

– Ahogy írnak rólad, hivatkoznak rád és felkeresnek – levélben és személyesen – hazai meg külföldi szakemberek, egyre inkább ráébredsz arra, hogy munkáddal nemcsak egy faluközösség tudatát, szellemi világát építed... Ezerkétszázötz kibédi lakos balladatudását mérted fel, s ennek alapján Faragó Józseffel olyan következtetésekre jutottatok, hogy a Jahrbuch für Volksliedforschung szerkesztője, az európai népballada-katalógus munkálatait kezdeményező és szervező Rolf Wilhelm Brednich 1970-ben ily reményeket fűzött a tanulmányhoz: ez a kísérlet „a többi európai országban szintén hasonló próbálkozásokra fog sarkallni”. De vajon a kibédiek tudják-e, hogy általad egy olyan munkának a társszerzőivé váltak, amelyik nemzetközi jelentőségűvé nőtt?

– Egyelőre csak annyi jutott el hozzájuk, amennyit erről Faragó József a Művelődés 1971. decemberi számában megírt. Talán ha önálló kötetű fejleszthetnők ezt a dolgot, akkor tudnának meg sok mindent – önmagukról.

– Na és a hasonló próbálkozások?

– Idő kell hozzájuk.

*

A művészi pályán a hetvenes évek elején elindult Mátyus Erzsébetnek éppen az említett kórustalálkozók jelentették az első „társadalmi megrendeléseket”. Kibédi népmeséket és balladákat megjelenítő grafikájával, a szülőfalu életéből, népi hagyományaiból ihletődött festményeivel lepte meg a Kis-Küküllő mentéről összesereglett énekeseket. Nem véletlen, hogy már első bemutatkozása után felfigyelt rá Bandi Dezső, a művészi alkotókészség felébresztését és kifejlesztését évtizedeken át hivatásszerűen gyakorló marosvásárhelyi iparművész.

Mátyus Erzsébet egyik támogatója első perctől kezdve: lényeglátásra szoktató tanára, Ráduly János volt. A másik természetesen Kusztoz Endre, kinek megannyi eszméletető élményt sugárzó tárta-

ta volt ezen a vidéken. Kolozsvár, Szováta, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr után pedig 1972 októberében bemutatkozhatott a Magyar Nemzeti Galériában. A kiállítást szervező Solymár István művészettörténész ekképp mutatott rá Kuszto művészi küzdelmeinek lényegére: „A legnagyobb kérdés minde- nek fölött az elmúlásé. Az élet színpadáról kérlelhetetlenül rendre eltűnnek növények, állatok, emberek, nemzetek, kultúrák. Mégis minden élő küzdelmet folytat az elmúlás ellen. Az önfenntartás, a termékenység, az utódokra hagyott tapasztalatok, az emberi alkotások részei az örökös küzdelemnek. A havasi fenyőfákat kidönti a vihar, de földre zuhantukban is kapaszkodnak gyökereikkel. Élet sarjad mellettük, mintha mitikus hősökként példát adtak volna. A hajnal pirkadása ott találja a művészt e hangtalan drámák színhelyein. Látó szemmel figyel, átéli a természet megrázkódtatásait, katarzist talál bennük önmaga emberi kérdéseihez, s kemény, tiszta rajzműveken közli velünk.”¹⁰ Hogyne lelné örömét a munkában, magyarázza Kuszto, amikor puszta jelenlétével is egész sor fiatalban ébreszthette fel a művészi önkifejezés vágyát? És hogyne válna a tehetségek erőpróbáinak irányítását, amikor munkáikból – mint Mátyus Erzsébet esetében – lenyűgözően nagy tisztség árad, s ugyanakkor nem kevés izgalom: a körülöttünk levő világ felfedezésének és művészi újáteremtésének vágya.

Miközben Kuszto színrajzait nézegetjük, ezek a gondolatok gyűrűznek tovább, és finoman kirajzolódik belőlük a Csokfalva–Szováta–Kolozsvár-térség három kiszögellési pontján élő, helyszíneit gyakran változtató grafikus művészi életpályájának íve, melynek vonzaskörében ott találjuk Rádulyt is. Mert nemcsak a nagy elődök példája hatott rá; Kuszto erőfeszítései és pályájának tanulságai nem kis mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az önmegvalósítás útjait keresve közösségi érvényű felismerések jegyében cselekedjék.

– A kolozsvári képzőművészeti főiskola elvégzése után haza kerültem. Elhiheted, mennyire örültem ennek. És akkor itthon furcsa meglepetés ért engem: a tágas kolozsvári terek után hirtelen úgy

10 Solymár István: *Kuszto Endre kiállítása*. Katalógusszöveg. Magyar Nemzeti Galéria, 1972. okt.

éreztem, hogy a hegyek rácsai közé kerültem. Jóval később értettem meg ennek a szellemi légszomjnak az okát: attól tartottam, hogy még az is kikopik belőlem, ami addig a művészi önkifejezés formáinak keresésére serkentett... De aztán rendre felfedeztem a sóhegyek világát, a dombok mozgását, az erózió hatását. És a tájban megláttam saját lelkivilágomat. Ha netán összkomfortba jutok, sosem kerülök szemtől szembe ezekkel az örvénylésekkel, halkuló ritmusokkal, az éjszakai erdő fától fáig dobáló rettenetével. Idehaza jöttem rá arra, hogy az igazi alkotások micsoda megrázkódtatásokból jönnek létre. Itt fedeztem fel: az az igazán nagy művész, aki a szörnyűt is át tudja érezni, és azt ki is tudja fejezni. Hogy ilyenformán megpróbálja feloldani a rettenetet. Mert a művészet nem csupán szépségkultusz... Már Szováta-fürdőn is, ahol a lakásunk van, egészen másképp érzékelem az életet, mint például Csokfalván, ahol édesanyám él, és ahol a legszívesebben tartózkodom. Hogy is tudnék én pihenő embereket ábrázolni, amikor a röghöz kötöttek élnek igazán bennem?! Idehaza a mindennapi küzdelmet látom szüntelen, az én korosztályomat, előregedett falusfeleimet, amint vihar után megtérnek, és reggel törődötten állnak ismét munkába. Hát nem tudok a rajzlap előtt sem elszakadni tőlük, mert itthon ez a művészi átlényegtetésre serkentő erő...

*

„Vass Áron, a szobrász is táncol. Az egyik nóta erősen megakad a fülemben: erről írta Bartók az *Este a székelyeknél*. Bizony, ez az este a székelyeknél, Marosszéken. Jókedv, erő, féktelen öröm, fájdalom, kacagás, minden együtt. Följünk borul a hatalmas sötét éjszaka, és ők járják a sárga lámpafénynél a táncot a régi nótára, mint őseink néhány száz évvel ezelőtt, még talán Dózsa György idejében a pusztákon, a tábortűz mellett, és nem tudják, hogy a nótájuk messzi országok operáinak zenekarán is felcsendül egy nagy művész munkája nyomán, s hirdeti, hogy ők itt vannak.”¹¹

Az 1938-as esztendőből idéztem Böződi György sorait, méltán nevezetessé vált szociográfiájából, a *Székely bánjából*. Másként hon-

nan is tudhatnók, hogy milyen erők lobogtak egy életen át abban az emberben, akit maga Tamási Áron is oly sokra tartott. Nem véletlenül, hiszen Vass Áron kórust, zenekart alapított, művelődési egyletet tartott fenn, hogy a makfalvi népben a többre törekvés igénye meggyökerezék. Különben miként is adhatnánk hírt magunkról a nagyvilágnak?

Csak akkor jutunk valamire, Jani fiam – fordul Ráduly felé a frissen felhúzott agyag formálása közben Áron bácsi –, ha meg tudunk küzdeni önmagunkért. Annak idején nekünk eszünkbe sem jutott volna, hogy festőművész bátyámmal együtt itthon rendezzünk kiállítást. A két tanítón kívül nem nézte volna meg senki. Ma pedig képzőművészeti kultúrán nőnek fel már nálunk is a gyerekek... A felismerés a fontos, és az érte való küzdelem. Hogy megtudja az ember minden miértnek az azértját, és minden azértnak a miértjét...

*

– Még ma is számontartják a falubeliek, hogy jó barátságban volt Tamásival...

– Nálánál megbízhatóbb és magabiztosabb embert életemben nem ismertem. Valósággal rajongott a népéért. Ezért kellett elmennie, és ezért is jött vissza olyan hamar.

– Amerikából?

– Onnan. Engem is hívott, de nekem akkor már családom volt, nem mehettem. Pedig ki tudja? Ha akkor vele megyek, hátha én is hasznosabb lehettem volna életemben. Hátha én is többet tehettem volna népem érdekében. Úgy emlékszem, arra akart feleletet kapni a népek konglomerátumában, hogy mi történik azzal, akit a többi megpróbál átgyúrni. Egyszer tőlem is megkérdezte: „Hát te mit csinálnál, ha agyagból volna az ember?” Mondtam is neki, hogy akkor én úgy mintáznám meg, hogy a leginkább megközelítse az Embert. Mert mindannyian törekszünk arra, hogy emberek legyünk, de hogy valaki minden szempontból megfeleljen, olyant még nem ismerek.

– Tegyük egy próbát, Jani. Figyeld csak:

*kenyér fuszulyka kenyér
semmi fuszulyka főtt törökbúza*

*szilvaíz szilvaíz fuszulyka
szilvaíz csirkehús paradicsomlé
szilvaíz paradicsomlé kenyér
kecsketej fuszulyka fuszulyka
köménylé semmi kenyér*

Ki írta ezt a szabadverset?

– Nem fogsz ki rajtam, barátom! Ötven kibédi tanuló napi étkezése: reggel, délben, este. A múlt század fordulóján itt tanított E. Keményfi Katinka, s 1900-ban díjnyertes pályamunkát tett közzé az Egészség című lapban a környékbeli falvak táplálkozásáról...

– Látsz-e összefüggést a végsőkéig lepusztult életmód és a kibédi nép egykori balladatermő indulata között?

– Különösen akkor, ha a század eleji állapotokból megpróbálunk visszakövetkeztetni – nem történelmietlenül persze – a 14. századtól kezdve bekövetkezett történelmi-társadalmi változásokra. Hiszen a ballada a feudalizmus korának egyik alapvető népi műfaja... Nem véletlen, hogy Keményfi Katinka az iparosítás, a mezőgazdaság fejlesztése, a közlekedés javítása és az orvosi ellátás sürgetése mellett a népnevelést akarta előmozdítani, hogy „oszoljék az a mélységes sötétség, mely az agyukra, erkölcsi életükre nehezül”.¹²

„A lakosság a múltban túlnyomórészt szőlőből, gyümölcsből, közel száz év óta hagymából él, ez az életforma pedig – a vele járó sokféle és sok társas munkával meg szórakozással – a népköltészet virágzásának elsőrendű kereteket kínált. Napjainkban mintegy 50 asszony ingázik a makfalvi lenáztató üzembe idénymunkára. A 18–50 éves férfiak közül mintegy 250-en kerékpárral, autóbusszal, vonattal járnak reggeltől estig Makfalvára, Szovátára, vagy hétfőtől szombatig autóbusszal a távolabbi ipari központokba: a gyulakutai hőerőműhöz, de főként a marosvásárhelyi és segesvári üzemekbe dolgozni. A kenyérkereső lakosság tekintélyes hányadának ez a világszerte mind jellemzőbb életmódja már nem igényli és nem tűri a hagyományos balladaéneklést, viszont a balladaismeret modernbb formáihoz vezethet...”¹³

12 Részlet a már idézett kibédi balladatanulmányból.

13 Uo.

– Zágoni Attila 1971-ben nagyon tanulságos szűrőpróbát végzett kolozsvári, kisvárosi és falusi iskolákban. A Falvak Dolgozó Népeben megjelent írásában kimutatta, hogy a balladaismeret fokában nincs különbség városi meg falusi iskolák között. Pedig hajlamosak lennénk azt hinni, hogy a falusi gyermekek a népi hagyományokból eleve többet szívnak magukba. Elgondolkasztató jelenség, hogy többnyire a tankönyvekből ismert *Kőműves Kelemennére* és *Manole mesterre* szorítottak (volt, aki Varga Vilmos nagyváradi színművész pódiumműsorának címével, a *Maszek balladával* „jeleskedett”). Kibéden viszont tízesével, húszasával sorolták a címeket, sőt még a helyi változatok jellegzetességeire is felhívták a kérdező figyelmét...

– Ez várható is volt, mivel az Ősz Jánosról elnevezett irodalmi körben a hangsúlyt a folklórkutatás elméleti és gyakorlati kérdéseire helyezték, ballada- és népmesegyűjtő versenyeket szervezünk...

– Hát azt tudod-e, hogy milyen azoknak a tanulóknak az éltrendje, akik ezeken a versenyeken részt vesznek...?

– Hogy neked mik jutnak eszedbe...?! Hát ide hallgass: 1900-ban ötven gyerekből huszonegy reggel csak pusztán kenyeret evett. A hetvenes évek derekán egyetlen olyan tanulót sem találtam, aki reggelire pusztán kenyeret kapott volna. A század elején a gyerekek 8 százaléka ebédelt kétfogásosat, hét évtized múltán ez az arány 38 százalékra emelkedett. Folytassam?

– Keményfi Katinka elpanaszolta, hogy a kibédiek már az ölbéli gyereket is pálinkával traktálták...

– Az általam kikérdezett gyerekek 64 százaléka bevallotta, hogy – szülők jelenlétében vagy éppen azok biztatására – odahaza pálinkát iszik, különösképpen ősszel és télen. A szülői meg gondolatlan-ság eme felháborító ténye ellen minden eszközzel hadakozunk, de...

– Akik ma a faluhoz, illetve a városhoz kötődő munkahelyek között szabadon választhatnak – érzésem szerint tanítványaid már ezt teszik –, így mérlegelnek: milyen életformát tesz lehetővé számukra keresetük? Jövők nem kis mértékben attól is függ, hogy mennyire sikerül jól működő közösségi formákat kialakítanunk

magunknak. A fiatalok kellő időben megtalálják-e azokat az eszközöket, amelyek e közösségek fennmaradását szolgálhatnák?

– Nagy közösségi élmények formálták, alakították ki a falusi ember lelkivilágát, s most mindez a gazdagság kimosódhat az életformaváltás során. Márpedig ha az egyetemes emberi kultúra szerves részének tekinthető mindaz, amit az emberi szellem létrehozott, s ha a népi kultúra értékei ma is önkifejezésünket szolgálhatják, korszerű műveltségünket alapozhatják, akkor nagyon kellene vigyáznunk: nehogy idő előtt „kivetkőzzünk” belőlük. Ha arra gondolunk, hogy az évezredek fájdalomát, örömét és tanítását sűrítő népi kultúrát mennyi szenvedés szentelte meg, s hogy milyen nehéz századokon át kristályosodott ki bennük az emberi sors megrendítő hatású átélése, akkor mai teendőinket is egyértelműbben látjuk: a társadalmi és emberi felszabadultság állapotában ugyancsak kamatoztatnunk kellene ezeket a kincseket, ötvöznünk a magunk sorának a tanulságaival.

*

– Van úgy, hogy csak kilépek a kapun, hadd sétáljak egyet, ha valamit épp befejeztem – melegedik bele a beszélgetésbe a Kolozsvár felé tartó autóbuszon Kuszto Endre –, s azon veszem észre magam: fent vagyok Kibédén. Pedig elég sok ház van Csokfalvától felfelé, és elég sok kapuban megállítanak, s hívnak, hogy kerüljek beljebb. De sehol sem „ragadok” úgy ott, mint Rádulyéknál. Amióta ismerem őket, még egyszer sem nyitottam úgy rájuk az ajtót, hogy Jani kártyázott vagy névnapozott volna. Ha nem ég a villany a belső szobában, akkor biztosra veszem, hogy valamelyik nótafa üzent utána: összerakosgatta az éjjel annak a balladának vagy népmesének a szövegét, amelyiknél elakadt volt legutóbb. Ha viszont ég a lámpa nála, akkor a magnetofon-felvételeinek lejegyzésével bíbelődik, céduláit rendszerezi, tanulmányait fogalmazza, kéziratait javíttatja... Mondd: te meg tudnád tenni, hogy másfél évig ne válaszolj egy levélre? A múltkoriban nagyon összementem Kolozsváron valakivel, aki bokros teendői közepette másfél év alatt sem talált egy fél órát, hogy válaszoljon Ráduly levelére. Hát nem felháborító?! Egy nagyvárosban, ha bemegy az ember a központba, lép-

ten-nyomon találkozik, összefut azokkal, akikkel megoszthatja szakmai és emberi gondjait. De Kibéden...?

*

Heteken át, ha ismerősökkel és barátokkal találkoztam, megpendítettem:

- Ha azt hallod vagy olvasod, hogy Kibéd...
- Miért érdekel?
- Mond valamit ez a falunév neked?
- Na, várj csak... Van ott egy tanár, aki... Állj meg, ember, hová sietsz?! Csak nem akartad azt mondani, hogy már őt is... Hogy már nála is... Mondd ki már végre: mi van vele?
- Köszöni szépen. Él. Dolgozik.

Akikben tovább él az örökség

Áttekintve a *Kibédi népballadák* romániai, magyarországi és nemzetközi visszhangját (Utunk, Korunk, A Hét, Igaz Szó, Új írás, Forrás, Napjaink, Ethnographia, UralAltaische Jahrbücher, Journal of the Gypsy Lore Society), meggyőződhetünk arról, hogy Ráduly János önkéntes népköltészeti gyűjtőmunkássága igen komoly nyeresége mind a tudománynak, mind pedig a közművelődésnek. Akár Salamon Anikó, Kriza Ildikó, Sárosi Bálint, Vekerdi József, Bárh János vagy Szabó T. Ádám elemzését üjtjük fel, valamennyien egyetértenek abban, hogy Ráduly vállalkozása a jó ügy szolgálatának szerénységével és szívósságával felhalmozott, a tudomány mai követelményeinek körültekintően eleget tevő, hézagpótló munka.

Kriza Ildikó: „A kötet legértékesebb része: a feledésből mentett, régi klasszikus szépségű balladák. Olyan alkotásokhoz talált Ráduly újabb párhuzamokat, amelyekről régóta azt hittük, hogy végképp kihullottak az emlékezetből. [...] A gyűjtemény másik nagy érdeme a sokféle új ballada bemutatása. [...] Ráduly modern kutatási módszer (az ún. depth research) alkalmazásával olyan új eredményeket hozott felszínre, amelyek a tudomány számára rendkívül fontosak.”¹⁴

Sárosi Bálint: „A falu határán messze túlterjedő jelentőségű hagyománymentő kibédi pedagógusok sorába tartozik most már Ráduly János kibédi tanár is, aki a *Kibédi népballadák*at gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta. [...] Nem szépirodalmi olvasmánynak készült ez a könyvecske. [...] abban a felismerésben gyökerezik, hogy eljött a részletes és pontos monografikus felmérések ideje.”¹⁵

Vekerdi József: „A szép balladaszövegek és dallamok mellett az előszó különösen leköti a figyelmet. A kicsi székely falu tanítója [...] európai szintű tudományos munkát végzett.”¹⁶

Bárth János: „Az utóbbi évek egyik legjobb népköltészeti monográfiája jelent meg 1975-ben a bukaresti Kriterion kiadónál, a *Kibédi népballadák*. [...] Ráduly János munkáját soha nem látott siker koronázta. Egy faluból csaknem kétszáz balladaváltozatot sikerült összegyűjtenie, ami párját ritkítja a magyar népköltészeti kutatás történetében.”¹⁷

Nem sokkal e szövegek megjelenése után arról faggattam Ráduly Jánost, hogy milyen lehetőségeket lát a továbblépésre?

– Bár tíz évig jobbára csak balladával foglalkoztam, már a szóban forgó gyűjtemény sajtó alá rendezésekor világossá vált előttem: ezen a téren is van még tennivalóm. És ez ugyancsak izgalmas feladat: egyetlenegy balladaénekes teljes repertoárjának monografikus feldolgozását végzem. Ez a kötet szerves kiegészítése a már megjelentnek. Majlát Józsefné Ötvös Sára balladakészletét ugyanis az egész falu balladatudásának az összefüggésében vizsgálom, s ez olyan folklórszociológiai megállapításokra ad lehetőséget, amelyek nélkül magyar folklórképünk bizonyára szegényesebb maradna.

– *Kibédén élve miként lehet átfogó képet alkotni a magyar, a román, illetve a nemzetközi szintű folklórkutatásokról?*

– A szakkönyvek, a népköltészeti kiadványok, ha késve is, de csak eljutnak Kibédre. Legalábbis a hetvenes évek derekáig hozzájutottam minden fontosabb folklorisztikai műhöz, akár magyar, akár román, francia vagy német nyelven jelent is meg... De már a

15 Sárosi Bálint: *Kibédi népballadák*. Új Írás, 1976. 5.

16 Vekerdi József: *Magyar hagyomány, cigány hagyományörzők*. Napjaink, 1976. 2.

17 Bárth János: *A Tiszából s a Dunából foly egy víz...* Forrás, 1976. 9.

hivatásos kutatókkal való együttműködésünk meglehetősen esetleges. Magam fölöttébb nagy hálával tartozom Nagy Olgának és Faragó Józsefnek, akik kezdettől fogva figyelemmel kísérik és támogatják gyűjtőmunkámat. Tanácsokat adnak időnként, amikor ők is hozzájutnak, szakkönyvekkel látnak el. De már az is óriási dolog, ha olykor felhívják a figyelmem arra, hogy mi jelent meg. Nem ismerem eléggé vidéken élő kollégáim folklorisztikai tevékenységének feltételeit, aligha tévedek azonban, amikor ekképpen sarkítom a kérdést: két hivatásos kutató gondoskodhat-e valamennyi – szakmai figyelmet érdemlő – önkéntes gyűjtőről? Ezért hangsúlyoznám, hogy az intézeti körülmények között dolgozó kutatókkal való kapcsolattartásnak nem szabadna esetlegesnek lennie. Hiszen tevékenységünk szerves része a nemzetközi érdekeltségű folklórmentő munkának. A Művelődés hasábjain 1975–1976-ban lezajlott vita során – mely az önkéntes gyűjtők szakmai önképzését tűzte napirendre – különben is megfogalmazódott, hogy mennyire szükségünk lenne az olyan eszmecserékre, amelyeken megtárgyalhatnók közös feladatainkat. Mert nekünk a legnagyobb gondot még mindig a gyűjtésre vonatkozó módszertani útmutatók hiánya okozza. Olyan átfogó jellegű kérdőívek összeállítására, amelyekhez igazodhatnánk, nem került még sor. Ugyancsak megnehezíti munkánkat, hogy nélkülözzük a romániai magyar folklórkutatás eddigi eredményeinek a bibliografikus feldolgozását. Nem is beszélve az olyan magyar nyelvű kézikönyvekről, mint amilyenre a román kutatók mutattak eléggé fel nem becsülhető példát a *Folcloristica română* megírásával és közreadásával. Ezeket a munkákat várjuk mielőbb az intézetben dolgozó kutatóktól. Igazán megbízható módon, a tudomány korszerű követelményeinek eleget téve csak ezeknek a munkáknak az igénybevételével dolgozhat az önkéntes gyűjtő. Munkája ilyenformán szolgálná jobban, hatékonyabban mind a tudományos célkitűzéseket, mind pedig a közművelődés napról napra növekvő igényeit. Hiszen az önkéntes gyűjtők legtöbbször azon fáradozik, hogy munkája eredményét nyomban be is építse annak a közösségnek a művelődési életébe, amelynek vonzáskörében él, és amelynek szellemi arculata alakulásáért közvetlenül is felelősséget érez.

– Mit tudsz arról, hogy a kibédi balladák miként épültek be a szűkebb és tágabb közösség művelődési életébe?

– Tudomásomra jutott, hogy e népballadák jó néhány darabja számos alkalommal szerepel irodalmi színpadok műsorában. Nem sokkal a kötet megjelenése után például a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet hallgatói éppen kibédi népballadából állították össze egyik műsorukat Gergely Géza rendezésében. Bejárták vele Maros megye több vidékét... A nyárádszeredai középiskolások a *Kőműves Kelemen* című kibédi népballadaváltozat feldolgozásával országos díjat nyertek. A pécsi Jannus Pannonius Női Kórus előadásában három kibédi népballada hangzott fel dunántúli színpadokon, hogy aztán a kórus svédországi turnéja alkalmával svéd hangplemez is készüljön műsorukról. Ha már itt tartunk, hadd említsem meg azt is, hogy megkezdődött a kibédi népballadák térhódítása más nyelvi közegben is. A kötet 10-es számú balladája például – a *Szegény kicsi Erzsébet* – a gyűjteménnyel szinte egy időben jelent meg románul Petre Şaitiş fordításában a Dacia Könyvkiadónál.¹⁸ Az 50-es számú ballada angol nyelven látott napvilágot 1976-ban a *Journal of the Gypsy Lore Society*-ban.

*

Nagy Olga 1980 őszén négy kibédi folklórgyűjtemény alapján elemezte a „Ráduly-jelenséget”. Tanulmányának végkicsengése: jó érzés tudni azt, hogy „van hősi erőfeszítés, történik olyan »csoda«, hogy a tudományos feltételek mostohasága ellenére is fejlődik amatőrből rangos szakember. Ez azonban nem azt jelenti, hogy rábízunk magunkat a »csodára«, elhallgassuk súlyos aggodalmunkat amiatt, hogy nincs néprajzi szakképzés, hogy a »hivatásos« szakemberek száma véstesen megcsappant, és nincs utánpótlás. Mert jóllehet vannak »csodák«, hősi erőfeszítések, és a jövőben is lesznek, a tudomány szolgálata mégiscsak azt kívánja, hogy ne csupán a »hősiességre«, hanem a kedvező feltételekre is építsünk!”¹⁹

18 Petre Şaitiş: *Balade populare maghiare*. Ed. Dacia Könyvkiadó, Cluj-Kolozsvár, 1975.

19 Nagy Olga: *Egy tudományos pálya tanulságai*. Utunk, 1980. 42.

Seprődi és Ósz János nyomdokain

Ráduly János munkásságában jó ideig a rendhagyó jelleget vetjük észre elsősorban. Azt emeltük ki, azt méltattuk – ha ugyan kellőképpen –, amit tanári munkáján túl mintegy ráadásként végez felismerései sugallatára hallgatva; olyan szenvedéllyel, hivatástudattal és szakértelemmel persze, hogy a folklórtudomány korszerű műveléséhez szerezhetett magának illetékességet. A szintézist a gyűjtőmunkával egybeolvasztva, új csapáson tört utat magának; eredményei, felismerései azonban nem csupán a tudományt gazdagítják. Tudományos munkássága őt elsősorban ahhoz segíti hozzá, hogy tanári hivatásának messzemenően eleget tehessen. Jó ideig magam sem értettem, hogy ez miként lehetséges...

– Nevelőként kezdtem a pályát, bentlakási felügyelőként, de már Erdőszentgyörgyön több időt töltöttem diákjaim folklórtudatának a felmérésével, mint fegyvelmezéssel, az internátusi szabályzat előírásainak érvényesítésével. (Valószínűleg nem is volt szükség erre...) Kibédre kerülve aztán Ósz Jánossal és Seprődivel töltöttem feledhetetlen hónapokat. Miközben munkásságukkal ismerkedtem, rá kellett ébrednem arra: amit a folklorisztikában véghez vittek, az nem kis mértékben annak köszönhető, hogy nagy pedagógusok, kiváló tanári személyiségek is voltak ugyanakkor; olyan elveket vallottak, és olyan feladatokat oldottak meg a maguk korában, amelyek mai törekvéseink irányába mutatnak, azokat erősítik. Nem véletlen tehát, hogy mindketten pedagógus-eszményképpé nőttek a szememben. Példájuk ösztönző erő számomra ma is mind az iskolai munkámban, mind pedig a felnőttnevelésben. Hiszen akarhatunk-e, elérhetünk-e ma annál többet, mint hogy a falvak népe végre a szellemi nagykorúsodás ígázatában éljen?

*

Ósz János 1884 és 1901 között tanított Kibédén. Első emlékezetes ténykedése – miként erről az iskolai jegyzőkönyvek tanúskodnak – az alma mater anyagi alapjának a megszilárdítása volt. Hét évvel ideérkezése után már bejelentette: „az iskolai vagyont többé nem Csáki szalmája – nem felekezeti, de községi lett”²⁰ (1891. dec. 13.).

Mindent elkövetett, hogy a könyvtár állománya is szüntelenül bővüljön. „Értelmileg és érzelmileg pallérozott emberekre van szüksége a társadalomnak”²¹ – hangsúlyozta több ízben. Különleges jelentőséget tulajdonított az iskolában végzett gyakorlati tevékenységnek: „Ősz János az ő méhesét ideiglenesen felajánlja..., hogy a nagyobb osztályosok azon gyakorolják magokat...”²² (1892. jan. 10.) Mindenüvé fákat ültetett, gyümölcsösöket telepített a gyerekek segítségével, ahol a község előljárói lehetőséget biztosítottak erre. Kusztoz Endrének van egy számomra sokatmondó szénrajza: Ősz János almafája. A kibédi balladaskönyv megjelenését követően hozta reprodukcióját a Falvak Dolgozó Népe. Mi a bizonyosság arra, hogy valóban Ősz János almafája készítette megállásra Kusztozt? – kérdezték a tamáskodók. Az, feleltem, hogy egykori tanítványai még a nyolcvanon túl is emlékezetre méltó tettként tartották számon a faültetést – „hogy ízletesebb legyen Kibéden is az alma” –, de azt már nem tudták előszámlálni akadozó emlékezetükkel, hogy az iskolaudvaron jelképsugallóan terebélyesedő öreg jonatánról hányan is vágtak oltógallyat nyolc évtized során.

„Ősz János által rendezett népies estélyek” leírásával lepett meg néhány följegyzés. A nép kulturális elmaradottságának felszámolásáért következetesen munkálkodó pedagógus az iskoláskor után is megpróbálta összefogni az ifjúságot. Olyan népünnepélyeket szervezett, amelyeknek a kibédi farsangi szokások fennmaradását köszönhetjük. És ami ennél is fontosabbnak tűnik – kevés példa akadt rá faluhelyen akkoriban –: ifjúsági önképzőkört létesített, „Ősz János előterjeszti, hogy a község fiatalságából önképzőkörfélét alakított a saját vezetése alatt. Kéri az iskolaszéket, hogy szíveskedjen az iskolai termet e célra átengedni, és egyszersmind az ő felelőssége alatt az iskolai könyvtárt a fiatalság használatára átengedni addig, amíg a fiatalság abba a szerencsés helyzetbe jut, hogy magának külön könyvtárat alakíthat.”²³ (1895. nov. 10.)

„Kötelességét pontosan teljesítő tanító”²⁴ – alighanem ez a legtalálóbb feljegyzés róla Kibéden (1885. jún. 30.), jóllehet az első szol-

21 Uo.

22 Uo.

23 Uo.

24 Uo.

gálai éve után született meg ez a minősítés. Ilyennek ismerték végig. Ezért szerették az emberek, ezért emlegették később majd-hogynem a csodatát hangján. Sorsközösséget vállalt az egyszerű emberekkel – ezt szűrhettem ki azok szavából, akiket róla faggattam. Ami korántsem meglepő, hiszen maga is a nép fia volt, és a nép életét élte. Ez a bensőséges népmismeret és a mindig példamutató tettekre sarkalló közösségi felelősségérzete készítette őt arra, hogy iskolai munkája mellett fáradhatatlanul kutassa a nép szellemi alkotásait. Állandó „törzsvendége” volt a fonóknak és a kukoricafosztó kalákáknak; megnyíltak előtte az emberek, hiszen közülük valónak tárták fel titkaikat. Így lett népmesegyűjtésünk klasszikusa is egyben, aki félszáz népmesét hordott össze, miközben nyelvészeti és néprajzi kutatásokat is végzett. Halála évében megjelent népmese-gyűjteménye²⁵ méltó helyet biztosít számára folklórtörténetünkben. Amit az is bizonyít, hogy meséi újabb válogatásának kiadására is sor került²⁶ Faragó József gondozásában.

És arról még nem is beszéltem, hogy Ősz tanítványa volt Seprődi János, akiben korán felismerte a zenei képességeket meg a jó pedagógusigéretet, s akit anyagilag is támogatott, hogy elvégezhesse a középiskolát meg az egyetemet.

Számomra ugyancsak tanulságos volt Seprődi és a szülőfalu viszonyának a feltérképezése. Nemcsak kapni akart a falutól – gazdag népzenei anyagot gyűjtött –, hanem arra is volt gondja, hogy a szülőfalu népét a magasabb műveltség vonzaskörébe bevezesse. Amikor ide kerültem, az idősebbek még jól emlékeztek arra, hogy a század első évtizedeiben gyakorta megfordultak kolozsvári írók, zenészek, képzőművészek Kibéden; szóba álltak a néppel, felolvasztak írásaikból, előadásokat tartottak. Ő maga népdalfeldolgozásokkal segítette a kórus működését, gondoskodott a könyvállomány gyarapításáról. Egy 20. század eleji könyvjegyzék tanúsága szerint minden jelentősebb akkori kiadvány eljutott Kibédre. Részben ajándékként, részben jutalomként. Élénk kórusmozgalom virágzott akkoriban, s a kibédi férfikar ugyancsak komoly hírnévnek örvendett. Számtalan versenyen fellépett, díjakat szerzett. Nemcsak a

25 Ősz János: *A csudatáska*. Budapest, 1941.

26 *Az élet vize. Kis-Küküllő-völgyi népmesék*. Bukarest, 1969.

helybeliek szépségszerető áhítatát és többre törekvési vágyát tette közismertté, a magasabb kultúrát is „házhoz szállította” emberi kiteljesedésük érdekében. Mert a díjazás nem volt csupán jelképes: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának adományai mellett a kórus is több száz kötettel gyarapította a Kibédi Népkönyvtár állományát.

Ősz János és Seprődi példája ébresztett rá arra – folytatja Ráduly János –, hogy Kibéden élve annál kevesebbet, mint ők, magam sem tehetek. Végeredményben nekik köszönhetem, hogy már idejekorán olyan pedagóguseszményt alakítottam ki magamnak, amelynek vonzásában tágas szellemi építkezésen munkálkodhatom. Mindig arra törekedtem, hogy mai bonyolult világunk útvesztőiben a kibédiek lehetőleg ne rekedjenek meg, ne jussanak zsákutcába; másrészt pedig nemcsak a világot szerettem volna közelebb hozni Kibédhez – azon fáradoztam, hogy Kibédet is felmutassam a világnak a maga vitathatatlan értékeivel. Pedagóguseszményt említettem az előbb, nem véletlenül. Eszmények nélkül lehet ugyan élni, de aligha érdemes. Hogy néha elérhetetlen messzeségbe kerülünk tőlük? Hogy mindig többet mér ki a szem, mint amennyit el tud végezni a kéz? Nem emiatt szoktam elkeseredni, kétségbe esni... Még ha sok minden nem is sikerül úgy, ahogy szeretnők, az embernek folyton éreznie kell azokat a szellemi impulzusokat, amelyek a belső felhajtóerőt működésben tarthatják. Talán nem hat meglepőnek, ha azt mondom: azt a pedagóguseszményt, amelyik törekvéseimnek irányt szab, Sütő András írói munkássága erősítette meg bennem.

Régóta tudatában vagyok annak, hogy oktató-nevelő munkámat hivatásszerűen csak akkor végezhetem, ha tágabb összefüggérendszerben szemlélem az elvégzendő teendőket. Nyitott rendszerről van szó, a pedagógusi elvek olyan foglalatáról, amelynek középpontjában a változó körülményeknek kitett ember áll; pontosabban: az ember belső világának a kiépítése; ami az iskolai oktatás folyamatában csupán elkezdődik. Tehát az én munkám sem korlátozódhat csupán az órák megtartására.

Maradjunk egyelőre a magyar nyelv és irodalom tanításánál. Alapvető célkitűzésemnek azt tartom, hogy tanítványaim életében nélkülözhetetlenné váljék az irodalom, a művészet; szeretném elér-

ni azt, hogy ne szégyelljék soha anyanyelvüket; annak a tudatában éljenek: épp az anyanyelv alapos, bensőséges ismerete teszi lehetővé számukra, hogy teljes értékű emberek lehessenek ebben a korban. Érzéki csalódással magyarázható csupán az a – sajnos egyre inkább lábba kapó – felfogás, miszerint a tudományos-műszaki forradalom korában az irodalmi nevelés jelentősége csökken, hovatovább „elhanyagolhatóvá” válik. Holott inkább arról kellene beszélnünk: a mai körülményeink között is meg kellene találnunk a módját annak, hogy nyelv- és irodalomoktatásunk a korkövetelmények szintjén történjen. Aligha képzelhető el olyan oktatási rendszer, amelyik ne az ember külső és belső világának a kiépítését tartaná alapvető feladatának.

Időnként fel szokták tenni nekem a kérdést: tanítványaim közül hányan váltak folkloristává? Bevallom, mindig lehangol az efféle kérdéssel. Hiszen a lényeg egészen más, ilyen értelemben sosem törekedtem tanítványok nevelésére. Aminthogy magamat sem tekintem a szó szoros értelmében tanítványnak a folklorisztikában. Az az évi harminc-negyven diák, aki a kezem alól folyamatosan kikerül, a legkülönbözőbb foglalkozást választja – többnyire valamilyen szakmát –, amihez közvetlenül nincs szükségük azokra az ismeretekre, amiket én nyújthattam nekik. Mégis azt tapasztalhattam – és ahogy telnek az évek, egyre jobban meggyőződom felőle –, hogy anyanyelvi tudásszintjük, irodalmi-művészeti jártasságuk nem rekedt meg azon a fokon, amivel az iskola útra bocsátotta őket. S ha ez így van, akkor ez aligha magyarázható mással, mint azzal, hogy – a humán tantárgyaknak szánt csökkentett óraszám ellenére is – sikerült elérnünk a legfontosabbat: sikerült megsejtenünk velük valamit a „lélek fényűzésének” tartott irodalom és művészet nélkülözhetetlenségéről.

Már induló pedagógusként rájöttem arra, hogy az intenzív irodalmi neveléshez az óra korántsem lehet elegendő. Azok a tanulók, akikben sikerült felkeltenünk az érdeklődést, több ismeretre vágyanak; szeretnének betekinteni az írói alkotómunka sajátos műhelytitkaiba. Nos, ez az igény hívta életre 1962-ben az azóta megszűnés nélkül működő Ősz János Irodalmi Kört. Úgy látom, hogy akkor a legeredményesebb a kör munkája, ha annak az értéktudatnak a kikristályosodását segíti elő, amelynek megőrzésében, továbbépi-

tésében szellemileg maguk is érdekeltekké válhatnak. Ha azt mondom, hogy a klasszikus hagyaték behatóbb megismerésére vállalkozunk, műelemzéseket, könyvismertetések tartunk – esetleg irodalmi pótórákra gondol a kívülálló. Holott ebben az esetben épp az az érdekes, hogy a tanulók maguk vállalkoznak egy-egy írói életmű vagy irodalmi alkotás belső összefüggéseinek a feltárására és bemutatására csakúgy, miként a kibédi népköltészet értékeinek a felfedezésére és folklóröntudatot erősítő népszerűsítésére. Tehát nemcsak ismereteket szereznek, hanem a felfedezés élményével gazdagodnak az esetek többségében. Megteremtődik bennük az igény arra, hogy szélesebb kitekintéssel közeledjenek a népi kultúra jelenségeihez, ugyanakkor távlatot nyernek a műalkotások hozzáink szóló üzenetének, magunkra vonatkoztatható világának értelmezéséhez. Egyrészt az önbizalmukat szeretnők erősíteni – jelentős kultúra örökösei –, másrészt a felelősségérzetüket: tőlük is függ, hogy birtokolják-e mindazt, ami életük tartozéka kellene hogy legyen.

Hogy a kultúra egészéhez való viszonyulásuk mennyire bensőséggé vált az idők folyamán, azt talán nem is a köri munka kézzel fogható eredményein lehet elsősorban érzékelni (rendszeresek a népköltészeti gyűjtőversenyek, a televízió műsorában is sugárzott mesemondó vetélkedők). Ennél lényegesebb, hogy a végzetek jó része később sem vált hűtlenné az irodalomhoz. Sőt maguk igényelték azt az újabb fórumot, amelyik az irodalom, a művészet bensőséges átélését számukra továbbra is lehetővé teszi, így merült fel már az irodalmi színpad létrehozásának a gondolata, amelyik később a Seprődi János Irodalmi Színpad nevet kapta. Nem véletlenül. Hiszen már kezdettől a célkitűzéssel indult, hogy a népi kultúra és az ún. magasabb műveltség közötti utak járhatóvá tételén munkálkodjék. Sokat tett ez a pódium azért, hogy a gazdag kibédi népköltészet művészi tökélyig csiszolódott alkotásai – amelyek csak kevesek emlékezetében maradtak fenn a mai napig – újból benépesíthessék a falu folklórtudatát. Népdal- és népballadaesteket szerveztünk, bemutattuk Seprődi népdalfeldolgozásainak leg-sikerültebb darabjait. Ezek sikere ösztönzött arra, hogy két ízben is házigazdái legyünk a Kis-Küküllő menti kórustalálkozóknak – ugyancsak Seprődi szellemének adózva. Jelentős irodalmi évfordu-

ló alkalmával megemlékeztünk klasszikusainkról, majd figyelmünk – a makfalvi példa ösztönző hatására – a romániai magyar irodalom jelenkori alkotóinak munkásságára irányt. Így került sor egyik évben Kányádi Sándor, a másik esztendőben Sütő András szerzői estjére Kibéden. Bemutattuk ugyanakkor Beke Györgyöt, Király Lászlót, Magyar Lajost, Fodor Sándort, Nagy Olgát, Jakabos Ödönt, Tamás Máriát, Zágoni Attilát, Faragó Józsefet, Bölöni Domokost, Molnos Lajost, Gálfalvi Györgyöt, Györffi Kálmánt, Markó Bélát... Végeredményben az írói lelkiismerettel szembesültek ezeken az esteken a kibédiek; megéreztek és megértették – a szerzők jelenléte is elősegítette ezt – az írói elhivatottság mibenlétét. Mégis voltak, akik ajkbiggyesztve kérdezték: hogy létezik, hogy nálunk az élő irodalom telt házakat vonz? Ennyire fejlett lenne a kibédiek irodalmi ízlése? Nos, ha első hallásra nem is értik, de nem idegenkednek a legmodernebb hangvételtől sem. A felejthetetlen élményű estek hosszú hónapokig gyűrűző utóhatásából azt a következtetést vonhattam le: semmi rendkívüli nem történt Kibéden, csak ami törvényszerűen várható volt, az következett be. Egy nagy távlatú munka kezdte érlelni első gyümölcseit. A kölcsönös felelősség tudatában – meggyőződésem szerint – a jövőben még inkább igényt fognak tartani arra az irodalomra, amelyik minden körülmények közepette csakis a humánnummal szövetkezik.

Nem akarunk tehát semmi mást, csak irodalomértő olvasókat nevelni. Vagyis a korban felelősen élő és eszményeikért felelős életvitelt vállaló, közösségi érzületű embereket.

Meglehet, hogy ez nem is olyan kevés.

Újabb és újabb kéziratok az asztalfiókban

Ráduly János 1962. szeptember 1-jén került tanárként Kibédre. Alighanem már akkor tisztában volt azzal, hogy nem akárhová vette őt a népköltészet vezérlő csillaga. Hiszen elegendő fellapozni első visszhangos gyűjteményét, az európai szintű balladatudatásban élénk figyelmet keltő *Kibédi népballadákat* (Bukarest, 1985.), hogy a 100. sorszámú „történelmes ének” – a kibédiek így nevezik a balladát – alatt erre a meglepő lejegyzési időpontra bukkanjunk: 1962. szeptember 15. Ami egyértelműen arra vall, hogy tanári működésének első napjától kezdve eljegyezte magát a népköltészeti

kutatásokkal. Persze az azóta eltelt idő alatt Ráduly azt is megtehet-
te volna, hogy „csak” tanári hivatásának éljen. Hivatalosan senki
sem kérhette volna számon tőle az össze nem gyűjtött balladákat,
népdalokat, meséket, mondákat, legendákat, találós kérdéseket,
igaz történeteket. Elismerés helyett mégis jó ideig kellemetlensé-
gekben volt része, mert kezdetben sokan nem értették meg, akik
munkájába beleszólhattak: az iskolai feladatokon túl miért kell
egyébbel is foglalkoznia? Miért kell szüntelenül megbolygatnia az
amúgy is értékválsággal küszködő falu önértéktudatát? Az első
perctől fogva tisztában volt azzal, hogy mit köszönhet elődei gyűj-
tőmunkájának. Nem véletlen tehát, hogy az élő népballada-költé-
szet funkcionális vizsgálatában példaszerű teljesítményt nyújtó
első kötetét Ráduly a kibédi születésű Seprődi János zenetudós,
kelet-európai etnomuzikológus emlékének szentelte. Az 1979-ben
kiadott *Elindultam hosszú útra* – Majlát Józsefné Ötvös Sára ballada-
készletének monografikus feldolgozása – már pompás ráadás. A
Seprődi útjait egyengető Ősz János szelleme három mesegyűjte-
mény kiadása után is (*A vízitündér leánya*, 1978.; *Tündérszép Mosoly-
gó Ilona*, 1980.; *Az álmofejtő fiú*, 1985.) további munkára serkenti Rá-
dulyt. Az előkészületben levő két újabb kötet kéziratával 225-re
emelkedett az általa lejegyzett népmesék száma, s úgy véli, hogy
mintegy 300-ra kerekedik ki végül a tehetséges kibédi mesemon-
dók repertoárja. S mert kezdettől ez a teljességigény munkált ben-
ne, figyelmét egyetlen élő folklórműfaj sem kerülhette el. Sürgössé-
gi szempontok meg a kutatásra alkalmas nyári vakációk (amikor
mások pihenőszabadságukat töltik) döntik el, hogy mikor melyik
műfajjal foglalkozzék intenzívebben.

Nyilvánvaló, hogy az efféle vállalkozásokhoz alapos felkészült-
ség, naprakész tájékozottság, nem kis alázat és lemondás szükse-
ges. A derékba tört életpályák, a tető alá nem hozott ígéretes közös-
ségi vállalkozások, a felhagyott értelmiségi munkamezők és
elhagyott őrhelyek láttán egyre inkább kitetszik Ráduly János meg-
szállottságának igazi értelme, amit megismerkedésünk alkalmával
ezzel a magától értetődő természetességgel fogalmazott meg: kibé-
di balladát csak Kibédén gyűjthet az ember.

Könyvespolcunkon kötetek sora jelzi, hogy mit köszönhetünk
ennek a felismerésnek. Az első öt még a klasszikus népköltészeti

műfajok vonzáskörében született, és a folklorista Ráduly pályájának alapozását szolgálta. A hatodik, az előző kiadványokhoz képest rendhagyó társadalomnéprajzi munka – *Mikor a szolgának telik esztendeje. A kibédi gazdai szolgák életéből*. Bukarest, 1987. – már e pályakép kiteljesedésének lehetőségeit mutatja. Maga a cím népdalokat sejtet, szolgaköltészetet ígér, a kötet pedig magnóra vett parasztvallomásokot tartalmaz; mélyinterjúkkal feltárt igaz történeteket a szolgasorsról, társadalomtörténetünknek a közelmúltban lezárult korszakáról. Persze csak látszólag nincs köze ez utóbbi – a váratlan felfedezések eredetiségével meglepő – teljesítménynek Ráduly korábbi törekvéseihez. Amikor az első – 1978-ban lejegyzett – kibédi szolgavallomást 1981-es tanulmányában közreadta,²⁷ akkor mindössze az volt a célja, hogy a szolgadalok keletkezésének történetét, társadalmi hátterét megvilágítsa. A szolgaköltészet ezúttal sem kerüli el figyelmét, ám átfogó szempontrendszerének csupán egyetlen elemeként jelentkeznek itt a létforma által kitermelt kulturális megnyilatkozások. A nyolcvanas évek első felében ugyanis Ráduly törvényszerűen eljut a népi epika műfaji sokszínűségének árnyalt megközelítéséhez, s maga is felfedezi – főként Nagy Olga áttörése nyomán – az eleddig jobbára alábecsült igaz történetek sokrétű funkcionalitását, őt azonban nem a műfajnak a tréfás mese felé mutató ága foglalkoztatja, hanem annak tragikumot hordozó vonulata.

Ráduly János újabb vállalkozása tudományos és irodalmi értékével egyaránt kiérdemli figyelmünket. A *Mikor a szolgának telik esztendeje* mélyinterjúi darabjai úgy mutatják be a paraszti életforma egyik szélsőséges vetületét, a történelmileg már letűnt szolgasorsot, hogy azzal a két világháború közötti paraszttársadalomról kialakított képünket is árnyalják, korrigálják; de legalább ennyire lényeges az is, hogy a kötet jelentős mértékben gazdagítja a népi epikára vonatkozó ismereteinket. Az a réteg mond itt ítéletet – történelmi alulnézetből – egy életforma felett, amelyik intenzíven átélte azt. De mert egy olyan életformáról beszélnek, amelyből rég

27 Uő: *A kibédi szolgák óesztendei búcsúja*. In: *Népismereti Dolgozatok 1981*. Szerkesztette dr. Kós Károly és dr. Faragó József. Kriterion, Bukarest, 1981.

kiléptek, van távlatuk az élmények megrostálásához, megformálásához és értelmezéséhez.

Zsellérek, napszámosok, béresek, cselédek, summások életének, sorsának tudományos feltárását és írói ábrázolását mindenekelőtt a két világháború közötti falukutató mozgalmaknak, a népi írók szociografikus munkásságának köszönhetjük. Négy évtizeddel az intézményesített szolgaság felszámolása után és az említett valóságfeltáró művek ismeretében mi újat hoznak a kibédi szolgavallomások? A militáns faluszociológia csakúgy, mint a vihart kavaró népi szociográfia főként az uradalmi birtokokon élő cselédek világát tárta fel, a fennálló állapotok felszámolásának volt lényegében a szellemi gyúanyaga. A Székelyföldön azonban kevés volt az uradalmi birtok, s így az elegendő munkaerővel nem rendelkező középparaszti meg nagygazdarétegek váltak szolgatartóvá. Ennek megfelelően a szolgaságnak is meglehetősen patriarchális jellege alakult ki – szemben az uradalmi cselédség zárt, szervezett, hierarchikus formájával. A gazda-szolga ellentét kitermelte ugyan a szolgasors elleni lázadás egyéni formáit, de sosem vált szervezett erővé.

Ráduly könyvében a legfiatalabb vallomástevő 57 éves, a legidősebb pedig 82. Valamennyien a 8. és 15. életévük között ismerték meg a kényszerű szolgaságot. Az a tény, hogy az időbeli távolságon túl más életformák prizmáján át tekintenek vissza ifjúkori élményeikre (többnyire ipari munkásokká váltak, de a földműveléstől sem szakadtak el teljesen), lehetővé teszi, hogy az emlékezés szubjektivitása ne csapjon át indokolatlan elfogultságba. A hajdani sérelmek felidézése ellenére a kötet nem egysíkúan láttatja a szolgasorsot. Bemutatja a jó gazda típusát is, amelyik nem sanyargatta, nem hajszolta végkimerülésig a két rend ruháért, ellátásért és némi pénzért egész éven át dolgoztatott gyermekembert, hanem megtanította szakszerűen gazdálkodni, az íratlan közösségi törvények szerint viselkedni. Csakhogy aki jobb bánásmóddal enyhítette is a szolgák sorsát, alapvetően az sem tudott változtatni magán a szolgaság állapotán. Annál is inkább, mivel – s ez mutatja igazán, hogy a szolgasors mennyire determinált, behatárolt, perspektíva nélküli élet volt – a népes, föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező családok eleve rá voltak kényszerülve arra, hogy gyermekeiket minél előbb elszegődtesék.

A kötetben húszan idézik fel emlékeiket, de akár kétszáz vallo mástevő is helyet kaphatott volna benne, mivel Kibéden az aktív férfilakosságnak csaknem a fele belekóstolt a szolgálóéletbe, és mindenkinél van róla valamilyen élménytörténete. Mert mindenki másképpen, a maga egyéniségének megfelelően élte át a szolgálóéletet. Rádulynak persze nem kellett kétszáz férfit kifaggatnia ahhoz, hogy húsz olyan vallomáshoz jusson, amely mind a szociológiai érvényű tényközlést, mind a megformálást tekintve releváns. Az évtizedek során annyira megismerte a kibédieket, hogy nem volt nehéz kiválasztania a „nagy szótehetségű emberek”-et. Akik viszont sosem éreztek volna magukban belső indítást ahhoz, hogy történeteiket írásban is megfogalmazzák. Merthogy akit kisiskolás korában kiszakítottak a betűk világából – és a szolgálóélet ezt is jelentette! –, az felnőttként sem tudott soha bensőséges kapcsolatot teremteni az írásos kultúrával; legalábbis olyan mértékben nem, hogy az önkifejezéshez szükséges jártasságot megszerezze. Aligha meglepő tehát, hogy ez a réteg az írásbeliség korában is csak az élő beszédkultúra ősi törvényei szerint érintkezik a világgal.

És épp ebből adódik Ráduly mostani – telitalálat-értékű – felfedezésének jelentősége: napjaink népi kultúráját egyetlen településen hosszú időn át módszeresen, mélyrehatóan búvárolva olyan – eredeti látásmódról és megformálásról tanúskodó – beszédkultúrát hoz felszínre, amely helyenként a valódi irodalom élményével lép meg.

Szép példája ennek Seprődi József – a kibédi zenetudós unokaöccse – céltudatosan szerkesztett, a szervesen egymáshoz kapcsolódó epizódokat árnyaltan kikerekítő elbeszélése. Nem kevésbé szuggesztív ugyanakkor az elbeszélésmód másik változata – Fülöp Imrénél a legszembetűnőbb –, amelyik a tényszerűség erejével hat, szikárságában és tárgyyszerűségében válik megrázóvá. Nincs tudomásunk arról, hogy Ráduly népmesét is lejegyzett volna Seprődi Józseftől. Cseppet sem lepődnek meg azonban, ha valamelyik későbbi gyűjteményben találkozónánk a meséivel. A kötet így is kiváló lehetőséget nyújt a népmese és az igaz történet szimbiózisának, egymásra hatásának, műfaji átcsapásának vizsgálatához. *A vízitündér leánya* tanúsága szerint Lukácsi András előbb tréfás mesévé kerékkeltette szolgálóélet történetét (*Az én szolgálóéletem*). Most értjük meg,

hogy miért. Igazodott a gyűjtő elvárásához, aki akkor épp mesékért kereste fel a nagy szótehetségű elbeszélőt. Nem okozhatott különösebb nehézséget repertoárja gazdagítása, lévén, hogy ami vele szolgasága idején megesett, az a maga hihetlenségével eleve lehetőséget kínált a népmesei átlényegesítéshez: igaz ugyan, hogy már nyolcéves korában szolgálnia kellett, ám az őt először felfogadó abodi gazdának sem tellett (!) másra, csak egy nyolcesztendő szolgára („*Még nyóc esztendő se vótam, s szógáltam*”). Ez az eset is azt világítja meg, hogy az igaz történet századokon keresztül táplálta, aktualizálta, életessé dúsította a népmesei szüzséket. Más kérdés, hogy nem mindenik igaz történet épült be a népmesékbe. Már csak azért sem, mivel a mese a vágyköltészet műfaja. Másrészt: igaz története mindenkinek van, de meseépítésre és előadásra csak a legkiválóbb elbeszélő tehetségek vállalkoznak.

A kibédi szolgálóéletet bemutató kötetnek ott a helye a népi önéletírások (Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Bukarest, 1970.; Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Bukarest, 1975.; *Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz Salamon Anikó gondozásában*. Bukarest, 1979.), valamint a régi falu emlékezetét rögzítő parasztvallomások (Gazda József: *Így tudom, így mondom*. Bukarest, 1980.; Szentí Tibor: *Parasztvallomások*. Budapest, 1985.; Csalog Zsolt: *Parasztregény*. Budapest, 1985.) sorában.

Ráduly János huszonöt éves volt, amikor Kibédre került. Hatodik önálló kötetének a megjelenése után töltötte az ötvenet (1987. október 27-én). Amikor kiadásra előkészített kézirateit vettük számba, a rögtönzött mérlegkészítés alkalmával kiderült: hat nyomdakész munkája várja, hogy kiadóra találjon. Köztük Nichita Stănescu 250 költeményének a fordítása és egy gyermekverskötet, amelynek ő maga a szerzője. Ez utóbbira három évvel a kézirat benyújtása után sem kapott szerkesztői választ, hogy a kiadó milyen sorsot szán kéziratának. De mert az értelmetlen várakozás idegkárosító hatását a legeredményesebben munkaterápiával lehet gyógyítani, máris a cselédlánysors, a napszámos munka, a zsellérkedés, a népi foglalkozások, a népi gondolkodásmód nyomjeleit keresi a letűnt időkben, a lezárult életformákról tanúskodó és ideig-óráig még fellelhető igaz történetekben.

Mit köszönhetünk a kibédi cigányok hagyományőrzésének?

„Balladát Csíkban, Moldvában, Bukovinában még mindenki tud. Marosszéken néhol már a cigányokra maradt...” – írta Kodály Zoltán *A magyar népzene* című alapvető jelentőségű munkájában.²⁸ A jelenség a szájhagyományozás egyik általános érvényű törvényével magyarázható, amelyet Vekerdi József ekképpen fejtett ki: „Minél elmaradottabb körülmények között él egy népcsoport, annál tartósabban őrzi hagyományait, népi kultúráját. Ahogy a falvak lakossága áttér a fejlettebb termelésmódra, hagyományos életmódjával együtt hagyományos kultúráját is feladja. Nem véletlen, hogy a fejlettebb technikájú nyugati országokban már a múlt században is alig akadt jó mesemondó, míg pl. a román folklór ma is rendkívül gazdag és értékes: a Havasalföldön jobbnál jobb mesemondók találhatók. Ezzel függ össze a cigányok ismeretes hagyományőrzése. A cigányok mindenkor jóval elmaradottabb körülmények között éltek, mint annak a falunak a lakossága, amelynek szélén megtelepedtek. Minthogy saját régi kultúrával alig rendelkeztek, átvették, illetőleg saját használatukra átalakították a falu kultúráját. Idővel a falu gazdasági élete fejlődött, ezzel párhuzamosan régi hagyományai koptak, fogytak, de a cigánytelep nem tartott lépést a falu fejlődésével, és tovább őrizte a falutól átvett szellemi javakat, amelyekről a falu időközben már megfeledezett.”²⁹

Ez történt Kibéden is. Nem véletlen, hogy a falu népköltészetének első búvárlói (Ősz János és Seprődi) már a 19. század végétől kezdve cigány adatközlőktől is gyűjtöttek. Ahhoz viszont a folklórszociológiai, társadalom-néprajzi szempontokat érvényesítő Ráduly Jánosnak kellett jönnie, hogy választ kaphassunk arra a kérdésre: mit köszönhetünk a kibédi cigány közösség hagyományőrzésének? Ráduly ugyanis életre szólóan megszívlelte Kodály figyelmeztetését, miszerint a népköltészeti gyűjtőmunka ma már „hosszabb helyben lakást kíván, állandó érintkezést ugyanazon emberekkel”.³⁰

28 Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest, 1937. 14.

29 Vekerdi József: *Magyar hagyomány, cigány hagyományőrzők*. Napjaink, 1976.

2.

30 Kodály: I. m. I. h.

A kibédi folklór teljességre törekvő feltárásához kibédi tanárkodása első napjától hozzálátó Ráduly először arra figyel fel: ha régi szép balladákat akar gyűjteni, akkor mindenekelőtt a cigány közösség tagjaihoz kell fordulnia. Így fedezi fel Majlát Józsefné Ötvös Sárát, akinek balladakészlete (45 típus 60 változatát ismerte) messze kimagaslóan felülmúlta a helybeli énekesek tudásszintjét, és a magyar folklorisztikában is valósággal párját ritkítja. A falu készlete 66 balladatípust ölel fel, és Ötvös Sára lányán kívül mindössze két énekes akadt, akinek a repertoárja meghaladta a 25-öt. Figyelemreméltó ugyanakkor az is, hogy a balladák zömét – mindenekeelőtt a klasszikus szépségűeket – Majlát Józsefné szülőfalujában sajátította el, családja és a helybeli cigány közösség körében, jórészt tizenhat éves koráig. A falu folklórtudatát módszeresen feltáró Ráduly már ötödik éve jár a kibédi balladák nyomába, amikor megismerkedik a Zsil völgyéből lányaitól végképp hazatérő Sári nénivel. Mondhatni: törvényszerű volt ez a találkozás. Hiszen a megbicsakló emlékezetű énekesek addig gyakorta hivatkoztak arra, hogy a keresett balladát egyedül csak Majlát Józsefné tudhatja.

A szerencsés véletlen is a gyűjtő kezére játszott. Meghal a cigányközösség egyik tagja, akitől Ráduly sok mindent lejegyzett, és akinek éppen ezért illett megadni a végtisztességet. A tanár úr nem restell tehát beülni a cigány virrasztóba – és szenzációszámbe menő felfedezésre nyílik lehetősége. Estétől reggelig tanúja a cigány közösség ajkán újjászülető, élő népköltészet valóságos emberi szükségletet kielégítő szellemi erejének.³¹ Ráduly elsősorban a ballada-

31 „Virrasztani a késő délutáni órákban, szürkület körül kezdenek. Este kilenc óra körül már telt ház van. Kilenc óra után a házigazda vagy a megbízottja pálinkával, esetleg kenyérral kínálja meg az egybegyűlteket. Régi szokás a beköszöntő, amelyet általában a férfiak gyakorolnak: az érkező vendég néhány szóban részvétét fejezi ki, és vigasztalódást kíván a családtagoknak, ezt követően pedig az egybegyűlteket is felköszönti. A szövegeket pillanatnyilag rögtönzik, és szabadon, prózában mondják el. Vallásos jellegű formulákat is felhasználnak. A koporsó körül a halott legközvetlenebb hozzátartozói ülnek. Amikor megkezdődik a közös éneklés, a közeli rokonok a koporsó fölé borulva sírnak, miközben rögtönzött szövegekben szólnak az elhunyt családtaghoz. Így egybefonódik az ének és siratás, amely egy idegen számára megdöbbentő élményt nyújt. Ha zenész is akad a jelenlevők között, hegedűvel kíséri a dallamot. A virrasztó (sirató) reggelig tart. Az énekrepertoár régi székelly keservesekből áll. Ezeket rendszerint nem a saját dallamukkal ének-

éneklés szempontjából tanulmányozta a cigány virrasztót. De kiderült, hogy a találós kérdések jelentős hányadát is épp ilyen alkalmakkor mondják. Igaz, nem a halottas háznál, hanem a szomszédoknál. Mert ez is velejárója ennek a szokásnak, hogy a szomszédoknál is virrasztanak. Ahol szerephez jut a mesemondás is. A gyűjtő fültanúja lehet annak, amint adatközlői újabb és újabb variánsokat szerkesztenek.

Mit köszönhetünk végül is a kibédi (100–120 fős) cigányközösség hagyományőrzésének? Nos a *Kibédi népballadák* csaknem kétharmadát tőlük jegyezte le a gyűjtő. Az *Elindultam hosszú útra* című egyéniségmonográfia – mint már említettük – teljes egészében Majlát Józsefné Ötvös Sára ballada-énekesi repertoárjára épül, az ő kivételes teljesítményét mutatja be. Az eddig megjelent négy kibédi mesekötet anyagának több mint kétharmadát ugyancsak magyar ajkú cigány mesemondóktól hallotta Ráduly. Az 1990-ben megjelent *Hold elejti, Nap felkapja* című, találós kérdéseket tartalmazó kötet (mely a magyar folklorisztikában úttörő munkának számít, hiszen először kapunk átfogó képet egy falu találós kérdéseinek világáról, mintegy belülről világítva meg a műfaj keletkezésének és létezés módjának törvényszerűségeit) bevezető tanulmányából pedig azt tudjuk meg, hogy a teljes gyűjtemény közel egynegyede ugyancsak cigányoktól való. Ez esetben a mennyiségi aránynál figyelemreméltóbb az a tény, hogy olyan közegből érkezik itt a műfaj újjászületéséről visszajelzés, amelyikben az írásos kultúra szellemi impulzusai nem táplálják a fennmaradását.

Érdekes vizsgálódásra nyújt lehetőséget annak az izgalmas kérdésnek a megválaszolása, hogy miként alakították a cigány hagyományőrzők az átvett népi kultúrát. Mit vettek át, és mit hagytak el az egyes műfajoknál? És mi volt a változtatás oka? Illetékességünket nyilván meghaladja ez a kérdés. Ráduly idézett leírásából azonban kitérünk – és utal rá említett tanulmányában Vekerdi József is –,

lik: a szövegeket beágyazzák több keserves sorába, miáltal értelmileg sokszor össze nem függő dalciklus, azaz énekfűzér keletkezik. [...] Nos éppen az énekfűzér kialakításában jutnak szerephez a népballadák, főleg a lírai jellegűek, mivel tartalmi-formai vonatkozásban ezek állnak a legközelebb a keservesekhez.” (Ráduly János: *Elindultam hosszú útra*. Bukarest, 1979. 25–26.)

hogy sajátos cigány esztétikai érzék érvényesül a magyar nyelvű balladaéneklésben. A kötött szövegen azonban nem változtatnak, s mint Ráduly megállapítja, ennél a műfajnál jó megőrzőknek bizonyultak. A mesekinccsel más a helyzet: az alkotó típusú mesemondók állandóan változtattak rajta. A gyűjtő idézi az 1987-ben elhunyt Karácsony József szavajárását, miszerint „egy mese megyen tizenhat ágon”. Ami a mesekinccs élő, változó jellegére utal. Karácsony Józsefnek még halálos ágyán is volt egy meséje, s várta a tanár urat, hogy „leadja neki”.

Szorosan a szóban forgó kérdéshez tartozik annak a megállapítása is, hogy az a népi kultúra, amit a kibédi magyar ajkú cigányok megőriztek nekünk – éppen azért, mert egy jobbára írástudatlan közegben teljes értékvilágú kultúráként funkcionált, az élet fenntartásához nélkülözhetetlen szellemi szükségletet elégített ki –, őket is megőrizte. Nem züllöttek el, a falu befogadta őket, és amióta nevük a különböző folklórkiadványokban megjelenik, hálásak is nekik a helybeliek, hiszen részük van abban, hogy Kibéd nevének ma messze földön is jó csengése van.

Az idő azonban a kibédi cigány közösség életét és tudását is kezdte már. A letűnt diktatúra évtizedei éppúgy nyomot hagytak bennük, mint a legújabb változások. A fiatalok iskolába járnak ugyan, de ez korántsem azt jelenti, hogy el is indultak a magasabb kultúra felé. Amint kivetkőznek a korábbi életmódból – és a jelenlegi változások ezt csak siettetik –, azt a népi kultúrát is elveszítik, amit szüleik nemzedéke még megőrzött. És helyébe nem kapnak mást, csupán a kétes értékű szubkultúrát... a jövedelemszerző tevékenység országútján.

Amikor legutóbb Kibédre utaztam, a Kriterion szerkesztőségétől küldött madárlátta gyűjtemény, a *Hold elejti, Nap felkapja* örömszerző (szerkesztőségi nyelven „hencegő”) példánya mellé folyóirat is került Marosvásárhelyen a táskámba: „az első és mindmáig egyetlen cigány irodalmi és közéleti folyóirat”, a Phralipe (Testvériség) első három száma. Aki átadta, küldeményét ezzel az indoklással nyomatékosította: Ráduly könyvtárából ezután nem hiányozhat ez a folyóirat sem.

Az 1-es és a 3-as számból másoltam ki a befejezésnek szánt szövegrészeket:

„A diktatúra által megakasztott társadalomfejlődés több lehetőséget hagyott a hagyományos cigány közösségek fenntartására, mint például az önálló gazdálkodáshoz kötött, hagyományos paraszti életformáéra. Abban a társadalomban, amelyben a túlnyomó többség veszve vagy legalábbis veszélyeztetve érezte azt az életformát, amelyet a magáénak érzett, a cigányságot fonák módon az önzonosság lehetőségéért is irigyelni lehetett. Mindez azzal jár, hogy a cigányság helyzetét ma Romániában korántsem érzékelik olyan súlyosnak, mint amennyire az. Az egyik oldalon ott van a gazdasági csődtömeg, a tőkehiány, a másik oldalon a szociális intézmények ázsiai állapota, a feltorlódott szociális problémák félelmetes tömege. Van-e esély rá, hogy ebben a helyzetben a politikai névtelenségben élő, jobbára írástudatlan cigány kisebbség számára valamilyen jövőbe látó, a közhangulattal szembenemenni kész (és az ehhez szükséges tekintéllyel rendelkező) politikai erő kiharcolja azokat a programokat, intézményeket és feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy beinduljon a cigányság polgárosodásának a folyamata?”

„A romániai kisebbségek összefogása és szolidáris együttműködése a szó szoros értelmében életbevágóan fontossá vált. Különösképpen vonatkozik ez Románia két legnagyobb nemzeti kisebbségére, a magyarságra és a cigányságra. Szeretnénk, ha sem Romániában, sem Magyarországon nem feledkeznének el azokról a marosvásárhelyi cigányokról, akik testi épségük kockáztatásával a megtámadott, védtelen magyarok segítségére siettek [1990.] március 21-re virradó éjszaka. Reméljük, hogy az ő példájuk is hozzájárulhat a magyarság és a cigányság viszonyának javulásához úgy Romániában, mint Magyarországon és minden országban, ahol ez a két nép együtt él.”

1974–1990

UTÓIRAT

„Ráduly János már túllépett a bűvös százon, a száztízen is: ez nem az életkorát jelzi, hanem a neve alatt megjelent kiadványok számát – nyolcvanadik születésnapján (2017. október 27-én) eképp kezdte felköszöntését a Múzsza hasábjain közös barátunk, Böllöni Domokos. – A magas szám ne riasszon el senkit, és irigykedésre sem való, mert jórészt főleg füzetek sorát jelenti a szerző költségén, spórolt nyugdíjából. Egyik haikuját idézem: »Magamról ennyit: / Folyton belebotlom a / Nagy szegénységbe.« Ez nem költőieskedés, hanem a pusztá váló. Hiszen a kétszáz éve született nagy költőnk egyik őszikéjére utalva ezt is leírja: »A „független nyugalomra” – míg dolgoztam – vágyva vágytam. // A független szegénységre / – nyugdíjasként – / rátaláltam. (*Ki mit keres – Arany Jánosra gondolva*).«

Irigyelni kitartó és példamutató következetességéért érdemes, amellyel úgy rakja össze dolgos életének tégláit, hogy a ház állja az idő próbáját, és kívül-belül bejárható, tetszetős, kedvünkre gyönyörködhetünk benne. Talált magának kiadót (*Garabontzia, Marosvásárhely*), amely hajlandó a pár tíztől legfeljebb félszáz oldalig terjedő, tematikusan válogatott munkáit híven és gyorsan kinyomtatni. Így aztán a kései filozofnak, aki tanulmányozni óhajtaná ennek a sokoldalú embernek az irományait, nem lesz nehéz dolga, hiszen külön-külön olvashatja a gyermekverseket, a »felnőtt«-verseket, a haikukat, a fordításokat, a rovásírásról szóló gazdag közlésanyagot, az aprólékos néprajzi gyűjtőmunka szakszerűen szerkesztett darabjait és a szerző recenzióit, közművelődési írásait, újságcikkeit is. A tudományos igényesség, a szakszerűség a fő jellemzői e műveknek, jótékony ráadásként pedig az élő beszéd közvetlensége teszi rokonszenvenné Ráduly János stílusát, »narratíváját«. A szövegek olvastán szemünk előtt körvonalazódik az első generációs értelmiségi, egy igazi székel self-made man küzdelmes sorsa, akinek legértékesebb kincse a megszerzett tudás, amellyel okosan sáfarkodik, tálentomait nem herdálja el. Példamutató a hivatástudata és konok, céltudatos munkálkodása, végtelen türelme és szorgalma, kivételes munkabírása. Szellemi pillérei: az előtte járók nagyszerű példája, otthonosságtudata, ragaszkodó szülőföldszeretete.”

A járványhullámok kalodája miatt 2020 februárja óta nem találkozhattunk. A szomszédságában lakó magyar szakos lányától, Ráduly Judit tanárnőtől azonban megtudtam: a megjelent füzetek száma időközben 135-re emelkedett. Nemrég – kiadói felkérésre – a rovásírásról írt tanulmányait szerkesztette köteté.

2021. március 15.

A szülőföld az én tengerem

Magyar orvosok közt Moldvában

Első moldvai utam során a iași-i rádió egyik munkatársa azzal fogadott: „De hát miért nem a Moldvába helyezett magyar orvosokról, mérnökökről, technikusokról készítesz riportot? Sorsukról, helytállásukról és nehézségeikről kik tudnának nagyobb együttérzéssel írni, ha nem ti?” És máris sorolta azokat a helységeket, ahol rájuk találhatok. Ugyanakkor szociológiai értékű megfigyelésekkel is szolgált. Terepjárásai során úgy tapasztalta, hogy a magyar orvosok nagyobb számban előbb Bákó és Piatra Neamț környékén jelentek meg, majd egyre fennebb: Vaslui, Iași, Suceava és Botoșani megyében.

Csáky doktoréknál Trusești-en

Bár előzőleg kétszer is beszélünk telefonon, Csáky doktor alig hisz a szemének. Jártak ugyan már nála újságírók, sőt a tévések is felkeresték; de amióta itt él, ez az első eset, amikor egy romániai magyar lap munkatársa az ő moldvai élettörténetével akar megismerkedni; s aki ráadásul olyan furcsákat kérdez tőle, hogy miként tanította meg ő itt a gyerekeit magyarul, hányadik oldalon áll a könyvjelző Nagy Olga legújabb mesegyűjteményében, s mint van az, hogy Anikó és Barna egymás közt mégis románul beszélnek...? Ám mielőtt a végére is járhatnánk valaminek, az ajtóban megjelenik az ügyeletes. Nem sürgősségi eset – sürgős ügy csupán. Emberekre van szükség a kórháztól is a szürethez. Összefutnak a ráncok Csáky doktor homlokán. A személyzet így is megfeszített erővel dolgozik, hogy a belső átalakításokat mielőbb befejezhessék, s ráadásul akármelyik pillanatban betoppanhatnak a megyei egészségügyi igazgatóság felügyelői, akik a munkát ellenőrzik.

Meg kell beszélnem a dolgot a községi pártbizottság titkárával – jelzi vendéglátóm, hogy egy ideig magamra kell hagynia. Ha már

így áll a helyzet, én is vele tartok. Legalább megtudom, hogy a község vezetői mit tartanak az olyan emberekről, mint Csáky Csaba László.

Filimon Gheorghe, a trușești-i pártbizottság titkára és néptanácselnöke energikus ember benyomását kelti. Maga is azokat kedveli, akiket nem kell folyton noszogatni, s akik az életből mindig többet akarnak kicsikarni, mint amennyit az felkínál nekik. Még akkor is, ha nehezebb őket „irányítani”, „kézben tartani”.

– Nem Csáky Csaba László az egyetlen magas képesítésű és kiváló képességű magyar nemzetiségű értelmiségi nálunk – tér a tárgyra. – Itt dolgozik Faluvégi József állatorvos és Kovács Gyula gyógyszerész is. Hármójuk közül ketten vezető állást töltenek be: Ionița doktor után Csáky Csaba Lászlót neveztük ki a kórház élére. Faluvégi Józsefet pedig Mihăleşeni-ből hoztuk be az állatszaporítási és mesterséges megtermékenyítő központ élére. Hogy néha vitatkozunk, olykor élesebben is „összemegyünk”? Ez csak természetes. Mindenikünk a község jó előmenetele érdekében akarja érvényesíteni a maga igazát. A moldvaiak jóérzésű, melegszívű emberek, de valahogy ráérősebbek, mint az erdélyiek. Nekünk pedig fel kell gyorsítanunk a fejlődés ritmusát. Ha úgy tetszik, ezért is ragaszkodunk annyira Csáky doktorhoz, Faluvégihez... És ezért szeretnők azt, hogy lehetőleg tőlünk vonuljanak nyugdíjba. Persze tudjuk azt is, hogy egy dologgal szemben tehetetlennek bizonyulhat minden igyekezetünk. A szülőföld vonzására, az anyanyelv éltető erejére gondolok. Még volt magyar igazgatója a trușești-i kórháznak: dr. Rác Tibor. Gyógyszerész feleségével együtt kilenc évet töltött a községben. Én már nem találtam itt őket, mert később kerültem ide, de ma is lépten-nyomon hallok róluk. Amikor Szovátra költöztek, valaki megjegyezte: bárcsak magyar orvos kerülne dr. Rác Tibor helyébe...

„Csöndes óra” az igazgatói irodában

Mindig közbejön valami. Tudhattam volna pedig, hogy hiába érkeztem hét elején, vasárnap este előtt nem fogok felszállni a temesvári gyorsra. S ha zerindi barátaim nem jellemezték volna kellőképpen Csáky Csabát, most ugyancsak megbizonyosodhattam róla: egész héten alig hallom a hangját. Napról napra, óráról órára

halogatjuk a már megkezdett beszélgetést. Mert első a szolgálat, a sürgősség, a szünet, az építés, a kórházhoz tartozó körzetek ellenőrzése; és kiesik egy teljes nap, amikor – két ízben is – neki kell fogadnia feletteseit. Közben persze „mindent” megtudok, ami az itteni viszonyokról és viszonylatokról érdekel, de folyton az az érzésem: anélkül kell elmennem, hogy kedvünk szerint kibeszélhettük volna magunkat. Amikor végre egy szabad délelőtt ígérkezik, akkor is valóságos átjáróház az igazgatói iroda. Szerencsére kérdéseim nem igényelnek hosszas fejtegetéseket.

– Először is a kórház történetéről kérdezném...

– Csaknem százesztendő. Az 1883–84-es években alakult. Akkoriban két épületből állt – ezeket ma is használjuk –, aztán az ötvenes években, amikor még Truşeşti rajonszékhely volt, két újabb szárnyal bővült. A meggyésítés után jó ideig a botoşani-i kórház egyik külső osztályának számítottunk. Jelenleg pedig mi magunk is három osztállyal rendelkezünk: gyermekgyógyászattal, belgyógyászattal és szülészettel.

– Igen, de előbb be kellett bizonyítanunk, hogy hatáskörünk növekedésével voltaképpen a megyei kórházat tehermentesítjük, ők is komolyan foglalkozhatnak a nehéz esetekkel, ha mi előzőleg átszűrjük és csökkentjük a Botoşani felé igyekvő betegek áradatát. A mi körzeteinkből a körorvos először hozzánk utal be mindenkit, s tőlünk csak azok kerülnek tovább, akiken – kellő felszerelés és elegendő szakorvos híján – még nem áll módunkban segíteni.

– Hogyan lett igazgató?

– Amikor idekerültem, elődöm, dr. Ioniţă Nicu nagy örömmel fogadott. Hisz nagy szükség volt és van itt a szakorvosokra. Az évek során aztán szoros együttműködés alakult ki köztünk: nem létezett olyasmi, amit mi ketten ne tárgyaltunk volna meg. Amikor pedig ő jelentkezett szakorvosira, magától értetődőnek tűnt, hogy én vigyem tovább az együtt megkezdett munkát.

– Kórházigazgatóként mit sikerült eddig elérnie?

– Még csak az első lépéseknél tartok... Amint látta, most folyik a gyermekgyógyászati osztály különválasztása. Gyermekgyógyász vagyok; nem nézhettem tovább, hogy a belgyógyászattal közös épületben legyenek a gyerekek; állandóan a kórházi fertőzés veszélye fenyegette őket. Hogy nagyobb biztonsággal dolgozhassunk,

még az kellene, hogy mindenik osztálynak meglegyen a maga szakorvosa. Az a szívós munka és küzdelem, amit a kórház önállósulásáért folytattunk, most kamatozik. Ioniță doktor belgyógyásszá képezi át magát, dr. Tănase Maria pedig nőgyógyászati szakképzésre jelentkezett. Az eddiginél magasabb színvonalra csakis így juthatunk. A szakosítás nyitja meg ugyanakkor a kórház továbbfejlesztésének a perspektíváját is...

– Amikor ellenőrző körútra indul a kórházhoz tartozó körzetbe, milyen szempontokat érvényesít?

– Az igazgatónak mindenre ki kell hogy terjedjen a figyelme, és nemcsak azért, mert anyagilag is ő felel a körzetekért. Ha úgy tetszik: az erkölcsi kérdések nagyobb súllyal esnek latba. A körzetünkben működő orvosok szakmai biztonságától, helytállásától függ a mi munkánk hatékonysága is – nemcsak a lakosság rendszeres orvosi ellátása. Ha például valamelyik községben nincs kellő egyetértés a körorvos és a gyermekgyógyász között, egyikük indokolatlanul túlterhelődik, azt nemcsak a lakosság, mi is megérezzük. Előrebocsátanék valamit: Erdélyből jött kollégáimhoz, ha lehet, még szigorúbb vagyok. Ne nézzen olyan furcsán rám. Tapasztalatból tudom, hogy sok minden veszélyeztetheti a Moldvába helyezett kezdő orvosok munkabírását, erkölcsi tartását. Az ital nem kiút; egyedül csak az segít, ha első perctől kezdve komolyan vesszük a munkánkat. Kérdezze csak meg az egészségügyi igazgatóságot: sosem azzal volt baj, hogy valakinek a szakmai megbízhatóságával ne lettek volna megelégedve. Vásárhelyen nem osztogatják ingyen a jó jegyeket. Persze nemcsak erről van szó. Nemcsak annak az intézetnek a hírnevét rontjuk vagy öregbítjük, amelynek végzettjei vagyunk. Jelenlétünkkel, helytállásunkkal a moldvai lakosság szemében arra a nemzetiségi közösségre is fény vetünk, amelyből kiszakadtunk. Konkrét példát mondok. Az egyik faluban nagyon az ivásra adta a fejét valaki, botrányai voltak, és hamarosan el is került onnan. Történetesen nem orvos volt, de ennek most a lényegét tekintve nincs jelentősége. Évek múltán ugyanoda került fogorvosnak dr. Szmolka Ödön. Végig kilincselhette a falut – nem-hogy tisztességes lakást, még egy albérleti szobát sem kapott. Egy jó esztendő múltán tudta meg, hogy miért. Akkor már a szomszédos községekből is hozzá jártak kezelésre.

– Előjegyzési naptárában hány körzet meglátogatása szerepel erre a hétre?

– Albești, Durnești és Ștefănești.

Ellenőrző körúton

Albești-en a Stîna orvos házaspár és dr. Szmolka Ödön fogad. Útközben megtudom, hogy a kezdeti félreértések tisztázása után nagyon jó egyetértés honosodott meg a körzet orvosai között. A közegészség itteni őrhelye nem csak azért emelkedik ki környezetéből, mert az egykori bojári udvarból alakították ki. Minden szempontból egészséges példát sugároz. A kezdeti félreértések oka? Dr. Tîrnăveanu Mircea, amikor hazament szülőfalujába, egy Nagyenyed melletti községbe, Szmolka doktornak adta át a körzetest.

Szmolka Ödön 1948-ban született Szászrégenben, és 1974-ben végezte el a fogorvosit Marosvásárhelyen. Nemcsak felettesei elégedettek vele, még Trușești-ről is kijárnak hozzá kezelésre.

– Kérem, beszéljen arról: miként sikerült kiúsznia ama bizonyos „mélyvízből”?

– Az első pár hónap senkinek sem könnyű. Ráadásul – városi lévén – a falusi életet is csak kívülről ismertem. Jó ideig otthonról étkeztem: édesanyám egyre-másra küldte a csomagokat, a lesütött húsokat... Az volt a szerencsém, hogy itt találtam dr. Tîrnăveanu Mirceát, aki előttem végzett Vásárhelyen, s akivel a diákotthonban is együtt laktunk. Mindketten éreztük a bizalmatlanságot, a gáncsoskodást. De saját erőnkől járdát építettünk, mozaikpadlót öntöttünk, bevezettük a vizet, fürdőszobát szereltünk... Hogy milyen körülmények között? A mozaikozás például éjfélig húzódott, hogy aztán másnap kezdődjék a kivizsgálás egy feljelentés nyomán, mert – úgymond – egész éjszaka „dorbézoltunk” a rendelőben. Jóakaróink ugyanis csak a kivilágítást látták. No, de nem hagytuk magunkat: talpaltunk, veszekedtünk – s bizonyítottunk. Voltaképpen nincs miért csodálkoznom: eddig még egyetlen fogorvos sem töltött annyi időt ebben a községben, mint én. Az első két hét múltán továbbállt; a második sem ült itt annyit, hogy az emberek megszokhatták volna: nem a foghúzás a mi legfontosabb dolgunk. Az elején csak akkor tért be valaki a rendelőbe, amikor már nem bírta tovább

a fájdalmakat. Most arra kérnek: kezeljem ki a rossz fogat, csináljak koronát, hidat, egész fogsort. Megérik az emberek, ha valaki türelmesen foglalkozik velük, utánajár a dolgaiknak. Mit mondjak? Nagy erőpróba volt, de legalább elmondhatom, hogy megtanultam dolgozni.

– Nős?

– Feleségem ötödéves orvostanhallgató, a kislányunk nyolc hónapos.

– Ki vigyáz rá?

– A nagyszülők felváltva. De hamarosan én is mellette leszek. Megkaptam az áthelyezésemet a Régen melletti Örményesre. Igaz, hátravan még a feleségem kinevezése. De hátha nem keresztesződnek az útjaink... Reménykedünk...

– Itteni barátai?

– Faluvégi József állatorvossal, Kovács Gyula gyógyszerésszel és Kecseti Imre körorvossal találkozom a leggyakrabban. Faluvégi gyermekkori jó barátom, együtt nőttünk fel Régenben; Kecseti meg Kovács szobatársaim voltak a vásárhelyi diákothonban.

– Mit sajnál itthagyni, ha elmegy?

– Ha lehetne, legszívesebben magam után húznám a rendelőmet. Minden megvan immár benne, ami a jó munkához nélkülözhetetlen. Még meleg víz is folyik a csapokból...

– Hogy tapasztalta: az egyetem figyelemmel kíséri-e itteni tevékenységüket?

– Nemcsak az egészségügyi igazgatóság véleményét kéri ki rendszeresen; dr. Farkas Imre János eddig minden évben megkéréselt egy-egy kérdőívvel.

– Milyen kérdésekre kellett választ adnia?

– Amilyenekre most is. Mióta vagyok itt? Ellátási és lakásviszonyok; családi állapotom; kapcsolat az emberekkel és a hatóságokkal. El akarok-e menni, vagy a megtelepedés mellett döntöttem. Miért?

Kecseti doktor nehéz körzete

A durnești-i körorvos, dr. Kecseti Imre ditrói származású. Amikor meggyőződik, hogy „jó ügyben” járok, egy-kettőre feloldódik. S így azt is megtudom, hogy őt nem kell féltenünk az elkallódástól,

nem érzi magát „áldozatnak”. Magatartásából az otthoni indíttatás tüze sugárzik: életrevaló ember és egyenes jellem. Amire más nem volt képes, két év alatt rendbe tette ezt a „nehéz” körzetet. Mint ahogy a maga életét is meg tudja szervezni. Számára például a főzés nem probléma, éléskamráját a legpedánsabb háziasszony is megirigyelhetné.

– Melyik volt eddig a legnehezebb napja, Kecseti doktor?

– Idejövetelem után a harmadik éjszaka két szülést kellett vezetnem egyszerre. Égetett ollóval és otthonról hozott cérnával kellett dolgoznom, mert semmi sem volt kéznél, ami a sürgősségi beavatkozáshoz szükséges lett volna. Akkor döbbsentem rá, hogy tulajdonképpen hová kerültem, s hogy mi vár itt rám. Másnap bevezettem az éjszakai ügyeletet, rövidre fogtam a személyzetet. Lázadoztak, hogy ők nincsenek ehhez szokva. S tényleg jó ideig semmi hasznát nem vettem egyiknek sem. Amikor láttam, hogy a szép szó nem használ, kezdtem a büntetésekkel. Tíz nap alatt hússzor bírságoltam, el egészen 23 000 lejig. Ez aztán „kijózanítólag” hatott – és nem csak átvitt értelemben. Azóta van fegyelem. Az emberek pedig tisztelnek. Mert látják, hogy éjszaka is felkelek, és a legtávolabbi faluba is elmegyek. Amit az elődöm nem tett meg. Olyan éjszaka is volt, hogy kétszer kellett visszamennem ugyanahhoz a beteghez. Közben persze a szekeres lefeküdt; fél ötkor – esőben, sárban – gyalog indultam el; kilencre bent kellett lennem egy gyűlésen.

– Miért választotta az orvosi pályát?

– Hatéves koromban, amikor édesanyám súlyos beteg volt, magamban titkos fogadalmat tettem...

– Sok betege van?

– Általában hatvan és nyolcvan között, télen olykor száznál is több. Fele rendszerint gyermek. Délután négy-öt óra, amire végzek. Éjjel pedig gyakran kopogtatnak az ablakon: hét falu tartozik hozzánk... Hajnalig mesélhetném, hogy hány embert sikerült eddig talpra állítanom, de minek? A lényeg az, hogy olyan dolgokhoz kellett itt – kényszerhelyzetben – hozzáfognom, amikhez Erdélyben talán sosem lett volna bátorságom.

– Nyelvi nehézségei ...?

– Voltak. Az első két hónapban. Az igazság az, hogy nehezen jöttem bele, mert hiába kértem az embereket, nem javítottak ki. Túlsá-

gosan tisztelték bennem az orvost, semhogy a nyelvi vétségeken fennakadtak volna. Most viszont annyira ismerem a nyelvjárási sajátosságokat, hogy akár szakdolgozatot is írhatnék róluk. Persze más dolog az, hogy mit tud az ember – és mit érez. A legtöbbször úgy érzem, hogy anyanyelvemen sokkal jobban el tudnék magyarázni mindent.

– Nem hiányzik a társasági élet?

– Kezdetben gyakrabban összejártunk; mikor itt, mikor ott csaptuk fel a lacikonyhát. Nem az ételért, az italért; az hajtott, amit Ady – lelünkbe látóan – így fejezett ki: „Éhe a szónak, éhe a Szépnek”. Nagy dolog volt, hogy együtt lehettünk. Aztán lassan abbamaradt minden. Lukács doktornő férjhez ment, Szabó András Havirnáról elment, Szmolka most készül el, Szabó Ferenc pedig – a ştefăneşti-i körorvos – valahogy olyan magába zárkózott lett... Sajnálom, mert eddig tőle tanultam a legtöbbet...

– Mi a véleménye Csáky igazgató szigorúságáról?

– Az ő helyében bizonyára magam sem viselkednék másként. S különben is, ebben a viszonylatban kölcsönös a felelősségünk egymásért.

Váratlan találkozás gyepesi rokonommal

Dr. Szabó Ferencre egy tömbház negyedik emeletén találunk rá Ştefăneşti-en, ahová a víz nem jut fel, mi pedig fényes nappal is csak sötétben tapogatózva. Az első eset, amióta Moldvában vagyok, hogy a bemutatkozásnál rögtön kéri az igazolványomat. Amit nem rovak fel Szabó doktornak – tényről rögzíték csupán. Bizonyára oka lehetett rá. S különben is én kérek szívességet tőle: beszéljen itteni életéről, munkájáról, elképzeléseiről. Előbbi gesztusából azonban máris sok mindent értek – és megértek – az ő moldvai élettörténetéből, itteni magatartásából. Nehéz körzet a ştefăneşti-i építőtelep. Szabó doktort pedig „nehéz” embernek tartják. Befelé forduló, kontemplatív alkat, aki épp ebben a környezetben nem tudja érvényesíteni legértékesebb tulajdonságait. – Felkészültségét mindenki elismeri, de épp képességei alapján várnának többet tőle – jegyeztem fel már előbb Csáky igazgató véleményét. Gyermekgyógyász kollégája, dr. Rus Teofil is eredményesebb munkát végez-

hetne, ha a két körzeti orvos között az együttműködés gyümölcsözőbb volna.

Rövid beszélgetésünk nem várt fordulattal ér véget; a gyermekkori emlékek felidézésekor kiderült, hogy a székelyföldi Gyepesben közös rokonunk a fél falu. Csáky doktor pedig, úgy érzem, egy árnyalattal világosabban látja igazgatói teendőit.

– Tudod, hogy kerültem ide? – fordul tegezésre a szó, ha már rokonok vagyunk. – Azt kérdeztem a kinevezéskor 1973-ban: melyik a legnagyobb falu Moldvában? Azt mondták, Ștefănești. Erdélyben már nem volt számomra hely, Olténiától pedig „futott” mindenki... De a mai napig sem tudtam itt megszokni. Levesételt például akkor ettem utoljára, amikor még édesanyám főzött nekem Marosvásárhelyen. Meg aztán kikészíti a magamfajta rutinmunka; amikor száznál több beteg vár rád, tisztességes munkát nem végezhetsz. A kórház lenne a nekem való hely... Ott tudnám kiélni tudományos ambícióimat... Ezért is készülök el innen. Csak hát peches ember vagyok. Eddig minden évben beadtam a kérvényemet, csak épp az idén nem, amikor mindenkit elengedtek.

– Azt mondták a rendelőben, ha nem vagy itthon, keressünk a sporttelepen...

– Rengeteget focizom... Ez mindenem... Középpályás vagyok, bajnokságokon veszünk részt... Olyan mérkőzés nem zajlik le, hogy meg ne sérüljek. Most éppen a térdem a soros... a testi sérüléseket könnyebben viselem el... Nézd, inkább ez, mint a póker vagy az ital. Rengeteg a szeszes ital Moldvában, és a fiatal orvost mindenki kínálja. Aki száraz kosztot él, mint magam is, azt előbb-utóbb kikészíti az ital. Nagyon könnyű itt alkoholistává válni. Sajnos a fiatal orvosok nagy része nem tud vagy nem is akar ellenállni... A lányok sem. Ebből aztán nemcsak barátságok és házasságok születnek... Igen gyakran veszekedések, cirkuszok... Pedig amíg itt vagyunk, ki kell tartanunk. Aki iszik, elveszett ember.

– Olvasod-e diákköri lapjaidat?

– Első évben még járt A Hét, aztán valahogy elmaradt...

– Arra gondolok, ha mondjuk megnősültél volna, mégiscsak más lenne itt az életed. Rendes élet, otthon...

– Majd Erdélyben. Elvégre nem a meleg ételért nősz az ember. Akkor már jön a gyerek, és – komplikálódik minden...

Estére várnak Faluvégiék

– ezzel fogad Georgeta asszony, Csáky doktor bukovinai származású felesége, miután az ellenőrző körútról megtértünk.

Faluvégi József 1969-ben végezte az állatorvosit Bukarestben, egyetemista korában nősült, de – miként felesége nem kis malíciával tudtomra adja – földrajzból mindig „gyenge” volt.

– Amiért Mihăleşeni-t választotta?

– Rá sem nézett a térképre. Szüleim Bukarestben élnek, elképzelheti... Erdélyben nekem is könnyebb volna.

– De hiszen Trușești-en jó állása van most a férjének...

– Az igaz, de a kislányunk... Régenben. Egész nap nem vagyunk itthon. Jóska a nap nagy részét terepen tölti, én meg telefonista vagyok: délelőtt, délután leköt a szolgálat.

– Mondja, Silvia, a férje megtanította a kislányukat magyarul?

– Szavakra csupán. Pedig nekem is mindig azt mondta: amikor gyerekünk lesz, vele együtt majd engem is megtanít... Szerencsére a régeni nagymamának több ideje van. Mária most négyéves, és három nyelven beszél: románul, magyarul és németül. Jelenleg német óvodába jár...

– Édesanyám már nyugdíjas, azt szeretné, ha közelebb húzódnánk hozzá – kapcsolódik bele a beszélgetésbe Faluvégi József. – Nehezen lehet megértetni vele, hogy megkezdtem itt egy munkát, amit félbe-szerbe nem hagyhatok. A rackajuhokat karaküllel keresztezzük, a helybeli szarvasmarha-állományt pedig a Holstein fajtával javítjuk fel. És nemcsak Trușești-en, hanem a központunkhoz tartozó községekben is. Sosem gondoltam volna, hogy valaha ilyen izgalmas, szép munkaköröm lesz. 25 000 borjú volt – a nem szövetkezetesített övezetet is beleértve – az idei tervünk. Tudja, mit jelent ez? Ha felnőnek ezek a borjak, s az üszők fejőstehenekké válnak, tizenhét községben megduplázódik fokozatosan a tejhozam. Ha ez sikerül, nyugodtabb szívvel megyek el. Hogy aztán otthon előlről kezdjek mindent.

– Nagy körzete van. Amikor terepre megy, szokott-e ismerősökkel, erdélyi kollégákkal találkozni?

– Szinte mindenütt van, vagy volt, valaki. Tomos Árpád állatorvos például már elment Cristinești-ről, de Pusztai Tibor agrármérnök még ott van Hlipiceni-ben. Farkas Adorján fogorvossal Suliján

találkozom, Máthé Éva Ripiceni-ben körorvos... De várjon még, ne csukja be a jegyzetfüzetét.

Vallomásos délután

Kalotaszegi párnák, máramarosi csergék, bukovinai terítők. Horizont sorozat. Magyar Klasszikusok. A világirodalom remekei. Orvosi kézikönyvek. Szász Erzsébet szalmaszötte a falon, kitömött fácán, őzbaktrófea. A háziasszony behozza a kávé, s tapintatosan magunkra hagy.

– Úgy látom, a sorozatok hiánytalanok...

– A Horizontból és az Előre Kiskönyvtárból nem hiányzik egy sem. A marosvásárhelyi könyvelosztó központ emberei itt is gondomat viselik... Valamikor szorgalmas véradó voltam. A világirodalom remekeit még diákként vásároltam. Ha költői hajlandóság volna bennem, elmondhatnám: véren megváltott szerelmem a könyv. Ne csodálkozzék: engem is azok neveltek, akik az országos hírnévhez jutott zerindi értelmiségieket: édesanyám és édesapám.

– Tipikusnak tartja-e saját moldvai élettörténetét?

– Azokkal a nehézségekkel, dilemmákkal, drámákkal, amelyek jelzéseivel itt-ott találkozhatott, magam is megküzdöttem. Jelzéseket mondok, mert ezek a dolgok sokkal jobban belefészkelik magukat a lélek mélyrétegeibe, semhogy egy-egy futó beszélgetés során láttatni engednék magukat. De azt kell mondanom, hogy amit egy orvos tizenegy évi szolgálat után ebben az országban elérhet, én mind megkaptam. Még egyszer sem fordult elő, hogy például a szokásos évi vagy rendkívüli prémiumot más kapta volna – helyettem. Dr. Bînzar Vasile, az egészségügyi igazgatóság igazgatója ugyanis nem a nevek alapján, hanem a helytállás mikéntje szerint ítéli meg az embereket.

– Épp Bînzar igazgató mondta, hogy Csáky doktor a legrégebb magyar orvos a megyében...

– De az is lehet, hogy egész Moldvában. 1966-ban végeztem. A kinevezésem előtt futottam össze dr. Rác Tiborral, aki akkoriban épp ennek a kórháznak volt az igazgatója. Arra biztatott: ha úgy alakulna a helyzetem, kérjem magam Truşeşti közelébe. Az erdélyi helyeket valóban elválasztották előlem, s így kerültem Gorbăneşti-re. Mit mondjak? Az első esztendő után már el akartam menni. Di-

akkoromban nősültem, első feleségem akkor végezte Vásárhelyen a főiskolát. Azt válaszolták a Suceava tartományi igazgatóságtól, hogy nincs komoly okom a távozásra. Helyzetemet egyre kilátástalanabbnak éreztem, inni kezdtem, a munkám elhanyagoltam. A feleségem közben végzett, kihelyezték... S minthogy sehogy sem tudtunk összekerülni, válás lett a vége. De arra már Gorbănești-en rájöttem, szerencsére idejében, hogy az ital nem old meg semmit, s hogy a legváltáságosabb helyzeten is átsegíti az embert a rendszeresen és lelkiismeretesen végzett munka. Amíg ezek a dolgok zajlottak körülöttem, Gorbănești-re került óvónőnek második feleségem, leánykori nevén Frișmann Georgeta... A negyedik év végén már együtt akartunk elmenni Nagyvárad közelébe. Csakhogy mi történt? Azzal fogadott Bînzar igazgató: ha már négy évet lehúztam egy nehéz körzetben, legyen valami előnyöm is belőle; tegyem le a szakorvosi vizsgát. S azonnal felküldött Bukarestbe. Ez volt 1970-ben. Három év múlva már bekerültem volna Botoșani-ba, de átengedtem egy olyan kollégámnak a helyet, akinek a megyeszékhely többet jelent, mint nekem – s maradtam továbbra is Trușești-en, ahová már 1970-ben átköltöztünk volt. Itt legalább lehet dolgozni. Jövőben jár le az öt éves szerződése, addig még sok mindent el szeretnék végezni. Közben persze születtek a gyerekek: 1970-ben Csilla Ildikó, '72-ben Anikó Lili, '74-ben Csaba Barna. És velük együtt nőtt fel az immár nyolcadikos Sorin, akit feleségem első házasságából hozott magával.

– Amint tapasztalom, Anikó és Barna szépen beszél magyarul.

– Sajnos nem mondhatom el, hogy én tanítottam meg őket. A zerindi levegő viszont megtette a hatását. Másfél-két hónap elegendő volt ahhoz, hogy mindenikük folyékonyan beszéljen. Hozzám rendszerint magyarul szólnak, a feleségemhez pedig románul. Ildikó most is otthon van: Zerinden kezdte meg az első osztályt édesanyám felügyelete alatt.

Ha nem a szemem láttára történik, talán el sem hiszem: ahogy idáig jutunk a beszélgetésben, épp abban a pillanatban robban be Georgeta asszony Csáky nagymama levelével. Előbb maga olvassa át, s amikor már tudja, mi van benne, akkor következik az árnyalatokat is érzékeltető fordítás. Együtt hallgatjuk tehát:

„Édes Csabám, Getám, Anikóm, Csabikám, Sorin!

Épp most kaptuk meg leveleteket, amikor mi is írni kezdtük ezt. Ildikó nagyon meghatódott, hogy Anyuci sírt, s hogy mindenkinek hiányzik... Én végtelenül örülök, hogy velem van, bár nekem is fáj, hogy távol van tőletek. De az idő hamar telik, mindjárt itt a vakáció...

Az első iskolai nap nagyon szép volt. Ildikó hamar megtanulta, és értelmesen mondta el a versét. Elég volt két este a begyakorlásához. Szeretném elérni, hogy ne félelemből, hanem belátásból végezze a kötelességét. Nem tudnám és nem is akarom büntetni. Most még csak figyelem a gyereket, lássam, hogy alakul; s ha valamit el akarok érni vele, előbb előveszem a Gyereknevelést, és csak azután próbálkozom. Elmeséltem neki, hogy te, fiam, sosem szorultál segítségre, s hogy az ember csak arra lehet büszke, amit saját erejéből vitt véghez.

Tudom, hogy nagyon hiányzik most nektek Ildikó; de bizony egyelőre az a helyzet: állandóan mellette kell ülnöm, amíg meg nem szokja, hogy pontosan, szépen dolgozzék. Nem hiszem, hogy annyi gond és egész napi elfoglaltság mellett lenne nektek időtök és türelmetek ehhez.

Sok szeretettel csókol mindnyájatokat: Anyuka”

– Hát nem döbbenetes? – figyelek újból Csáky doktorra. – Édesanyám, aki nemzedékek egész sorát tanította betűvetésre, amikor az unokája neveléséről van szó, előveszi a gyereknevelési tanácsadót!

– Hadd el, mert Anikóval már nem lesz annyi problémája – hallok Georgeta asszony érvelését. Akkor már Ildikó is segítségére lesz. Nem gondoltam volna – fordul hozzám –, hogy ilyen nagy izgalomnak tesszük ki Anyukát. A nyarat amúgy is végig drukkolta miattam: mi lesz, ha – ígéretem ellenére – az utolsó pillanatban mégis meggondolom magam?! Hazudnék, ha azt mondanám, hogy könnyű volt megválnom Ildikótól. De Sorint is, ha elvégzi a nyolcadikat, Erdélybe küldöm... A gyerekek után aztán, remélem, mi is felkerekedünk. Csak járjon le előbb a Csaba szerződése.

– Szeretném, ha kérdésemre ugyanilyen őszinteséggel felelne: szüleinek nem okozott izgalmakat akkor, amikor felvette a Csáky nevet?

– Egyáltalán nem; miért? Családomban sosem voltak nemzetiségi előítéletek: román, német és ukrán szón nőttem fel, oroszul jól beszélek, magyarul is már szinte mindent értek. Csaba pedig az az ember, akire – jóllehet nem magas termet – bárki felnézhet. Két dolgot viszont tapasztaltam. Nem otthon, hanem itt. Nem értem, hogy van az, hogy Csaba mindenkinek tisztességesen írja a nevét, amikor a miénkről van szó, rögtön elakad a toll. Ezért most már nem mérgeledöm, előveszem a névjegykártyát... De a másik eset nem ilyen egyszerű. Amikor visszajöttünk Zerindról, Csabának az volt az első dolga, hogy beszámoljon a nyári élményeiről: az író-olvasó találkozóról, a zerindi képtár gyarapodásáról, Gámentzy Zoltán, Kuszto Endre és társaik zerindi táborozásáról. Fájt nekem, hogy a megszokott társaságból valaki mindegyre félre akarta terelni a szót. Mintha itt nem lenne szükség arra a szellemi gyarapodásra, amit Zerinden minden évben tapasztaltunk. Hiába intettem Csabának, hogy váltson témát...

– Nem hagyhattam abba, Geta, mert Zerinden épp arra jöttem rá – forrósodik fel Csáky doktor hangja, hogy én itt nem csak orvos vagyok s igazgató...

Akik Csáky doktort ellenőrzik

Kétféle ellenőrzés is ugyanazon a napon. Délelőtt dr. Haimovici Mirea orvosprofesszor Iași-ból és ketten a megyei egészségügyi igazgatóságtól: dr. Pancu Vasile aligazgató és dr. Vînturache Ion szakfelügyelő. Délután pedig maga a sokat emlegetett Bînzar Vasile. Más-más ügyben jöttek, de azonos eredménnyel végeztek: egyikük sem távozott elégedetlenül Trușești-ről. Nem irigyeltem ugyan Csáky doktort ezért a hosszú napért, de nekem épp kapóra jött: legalább megtudtam, hogy miként vélekednek a Moldvába helyezett magyar orvosok munkájáról a legilletékesebbek.

Dr. Vînturache Ion gyermekgyógyászati szakfelügyelő:

– Ha őszinte választ akar, akkor azzal kell kezdenem: eléggé megnehezíti a munkánkat az, hogy a legtöbben fájznak Moldvától; még jóformán meg sem melegedtek itt, s máris el akarnak menni. Ez persze nemcsak azokra vonatkozik, akikről érdeklődik: általános jelenség. Sokkal bosszantóbb, hogy azokról sem tudok másként beszélni, akik a mi moldvai tájainkon születtek. No, de ez már nem

ide tartozik. Ha viszont az előbbi jelenségtől eltekintünk, akkor csupa jót mondhatok. A moldvai lakosság nagyon becsüli a vásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti intézet végzettjeit. Szívós, kitartó munkával szereztek mindenütt hírnevet maguknak, a szakmának és az intézetnek. Hogy úgy mondjam, már kívülről meglátszik az, hogy magyar orvos működik-e a körzetben, vagy sem...

Dr. Bînzar Vasile, a botoșani-i egészségügyi igazgatóság igazgatója:

– Kérem, sem mi, sem a lakosság nem aszerint ítéljük meg az orvos munkáját, hogy az milyen nemzetiségű, hanem hogy elvégzi-e becsülettel a kötelességét, vagy sem. Sosem fordult meg a fejemben, hogy másfajta mérce is lehetséges. Igaz, a magyar orvosok közül kevesen telepednek meg véglegesen Moldvában. Nem tudom belátni, hogy ezt miért kellene felrónunk nekik. A lényeg az, hogy amíg itt vannak, addig becsülettel helytállnak. Aki eddig közülük elment, egyik sem a kötelessége elől szökött meg: beleegyezésünket adtuk hozzá. Az idén például mindenkit elengedtünk, aki áthelyezését kérte. Volt, aki meg is bírálta a nagylelkűségemért. Anynyi baj legyen. Először is: nemcsak az erdélyi orvosokat engedtük el, Olténiába és Munténiába is sokan kérezték. Másodszor: döntésünkben az az elv vezérelt, hogy minél több helyet szabadítsunk fel azok számára, akik haza akarnak kerülni Moldvába. Harmadszor: azt is tekintetbe vettük, hogy akik nem szándékszanak nálunk megtelepedni, még idejében tudjanak másutt elhelyezkedni. Amíg a megye orvosainak több mint a fele erdélyi, addig az orvosvándorlás úgysem fog megállni...

– Úgy tudom, ragaszkodik Csáky doktorhoz.

– Nagyon jól ismerem a képességeit és a munkabírást: megbízható, talpig becsületes ember. Az a fajta, aki jóval több, mint amilyennek az első benyomások alapján hinné lehetne. Igazgatóként is talpraesett, igényes, széles látókörű, koncepciózus ember. Mindenkiel szemben végtelenül türelmes, de amikor a kórház ügyéről van szó, nem enged a negyvennyolcból. Én mondom magának: jó kezekben van a trușești-i kórház.

Kiruccanások Suceava és Bákó megyébe

Vendéglátóim bejelentik: addig nem engednek el, amíg meg nem mutatják nekem Észak-Moldvát. Rendben van, adom meg magam, de nekem Bákó megyébe kell csomagot vinnem, Izvorul Berheciului községbe – és egyik udvarhelyi iskolatársamat is szeretném felkeresni azon a környéken. Egy délutánra marad tehát Ipotești, Arbore és Putna, hogy vasárnap Bákó megyében lehessenek.

Kovács doktornőt hiába keresem, mint legutóbb, a rendelő melletti orvosi lakásban. A földrengéskor ki kellett menekülniük belőle. Megrokkant a ház, beomlottak a közfalak. Szerencsére üresen állt az állatorvos szolgálati lakása, s minthogy dr. Kovács Mária történetesen Tescaru Gheorghe állatorvos felesége – most itt találok rájuk. A doktornő épp szülési szabadságon van. Ágnes egyéves és két hónapos, Elena Cristina pedig kéthetes. Ők állnak hát beszélgetésünk középpontjában.

– Tudod, amikor az első gyereket vártam, a férjem azt mondta: olyan nevet adjunk neki, amilyent én szeretnék. Másodszor már én kérdeztem meg az ő kívánságát... Ági most kezd beszélni, kicsit későre ugyan, mert egyszerre szeretne megkapaszkodni mind a magyar, mind a román szavakban. Lehet, hogy a nyelvpszichológusok ezt nem tartják a legszerencsésebbnek, mondván: előbb egy nyelvet ismerjen meg tisztességesen a gyermek. De hát én nem tudom elképzelni azt, hogy ne magyarul szóljak hozzá. Rajtam kívül pedig mindenki románul beszél vele... Jaj, ne haragudj, el kell látnom a picit; addig foglald el magad valamivel. Megjött A Hét, az Utunk, az Előre és a legfrissebb Korunk. Nem hiszem, hogy járt volna a kezedben valamelyik is...

– Mondd csak: mi volt az, amit a legnehezebben szoktál meg, amikor idekerültél?

– A félelmet. Nem viccelek: egy jó esztendeig attól félttem, mi lesz, ha éjjel felköltenek – mert felköltenek! –, és nem tudok segíteni a betegem. Nappal mégiscsak más, mindig van valaki az ember mellett, könnyebben kijön a mentő is...

– Amíg szoptattál, átnéztem a könyvtárakat. Tudod, mi lepett meg? Olyan könyvekre bukkantam, amelyekhez én Kolozsváron nem jutottam hozzá...

– Pedig te ajánlottad nekem a Tózsér-postát, miért nem fordulsz bizalommal hozzájuk?! Nagyon rendesek: kiadói prospektusokat, hosszú könyvlistákat küldenek. Csak legyen elegendő pénze az embernek. Mindent megkapok tőlük, ami érdek: néprajzi, népművészeti és képzőművészeti kiadványokat, a Horizont sorozat köteteit, a legfrissebb hazai magyar irodalmat...

– Úgy tudom, évfolyamtársaid közül négyen is dolgoznak a környéken...

– Már csak dolgoztak. Bartha Cecília Poraván volt, Deák András Parinceán, Deák Margit Klézsében... A Kerekes házaspárt viszont megtalálok Traian községben.

– Épp hozzájuk igyekszem...

Dr. Kerekes Zoltán és felesége, Mária meg a fogorvos Vánca Olga: hárman öröködnék Traian község lakosainak egészsége fölött. Pillanatnyilag. Mert Kerekes doktornak üzemorvosi állást ajánlottak fel az egyik bákói vállalatnál. A család is beköltözik hát a városba. Talán még örülni is tudnának neki, ha a történetnek nem lenne furcsa előzménye.

– Azt szeretttük volna, hogy amire a gyerekek iskolássá nőnek, hazakerüljünk Székelyudvarhelyre – meséli egykori iskolatársam. Öt évig kérvényeztük az áthelyezést, s amikor végre megkaptuk, csak a papírral maradtunk. Az egyik lábunkkal már Hargita megyében voltunk, s mégis vissza kellett jönnünk ide, mert mások kapták meg a nekünk ígért helyeket. Amíg Bákó megye nem engedte el, reménykedtünk: egyszer csak sikerül. Most, miután elengedett, s mégsem sikerült elhelyezkednünk Hargita megyében, már szégyellünk is a megyei egészségügyi igazgatóság felé menni. Zsolt második. Vásárhelyről magyar nyelvű tankönyveket szereztünk be neki. Kétszer annyit dolgozik, mint más, de mitévők legyünk?

– Vannak még mások is ilyen helyzetben?

– Harminckilenc körzet tartozik a bákói kórházhoz. Amikor gyűlésekre hívnak, akkor látjuk, hogy... akár magyarul is tarthatnók az értekezletet.

*

Mielőtt felszállnék a vonatra, Csáky doktort ismét vallomásos hangulatban találok. Mintha percek alatt akarná elmondani mind-

azt, amit egy héten át nem sikerült megfogalmaznia. Felbukkan Zerind, a Körös-part, és hirtelen rádöbben, hogy amikor mindenki a tengerre igyekszik, rendszerint ő akkor vág neki a hazafelé vivő útnak. – Az én tengerem a szülőföld – mondja az utolsó pillanatban, s közben észre sem veszi, hogy ettől a felismeréstől valósággal újjászületik.

1977. október

UTÓIRAT

Amikor a zerindi riport kiegészítése végett felhívtam Fazekas József barátomat, arra is választ kerestem, hogy mi történt 1977 óta Csáky doktorral. A '89-es változások után Arad megyébe került – jegyezhettem a válaszát –, jelenleg pedig nyugdíjasként gyerekgyógyász Kisjenőben.

Tárlat a Hargitán

Csoma Pista bácsi művészi csontfaragványait és szebbnél szebb kovácsoltvas munkáit nézegetem fent a Madarasi Hargitán, alig három kilométernyire az 1801 méteres Nagy-csúctól. Női díszeken és ékszereken (brossokon, karkötőkön, fülbevalókon, nyakláncokon és nyakékeken) virulnak ki örökkön élővé itt a nárciszok, az enciánok – a havasi gyopár megannyi változatáról nem is beszélve. (Csak viszonyításképpen: egy nyakék kifaragása két teljes napot vesz igénybe, a nyaklánc jó hetet – napi tízórás munkaidővel számolva.) Amint a maga tervezte kovácsoltvas éjjelilámpákat veszem szemügyre, az az érzésem, hogy a mives kéz előtt nemcsak a csontnak nincsenek megfajthetetlen titkai: a tömör vas is ugyanúgy szétnyílik – ha pedig a művészi szándék azt kívánja: összecsucodik –, miként a rózsa, máskor a gyermekkori tűzkigyók meg papírsárkányok hangulatát árasztja; a havasi esztenák régi billenő mérlegének emléke rögzíthető virágtartók alakjában kel új életre; aminthogy az elhullott szarvasagancsok is nagy becsben állnak ebben a műhelyben: valamennyi darab modern lakások plafonvilágításának lesz nélkülözhetetlen éke egy-egy kovácsoltvas láncsal függesztett lámpán. ...

Persze megtekinthettem volna én Csoma István munkáit a városban is (ha nem is épp ugyanezeket, mert soha semmiből nem készítek egyformát, és amint az alkalom úgy hozza, szereti meglepni magát az ajándékozás örömeivel), ha nem szalasztom el 1986 derekán a székelyudvarhelyi nyugdíjasok népművészeti kiállítását. Csakhogy én kíváncsi voltam erre a „magaslati” műhelyre, munka közben szerettem volna látni a minden rendű és rangú Hargitairajongók közkedvelt Csoma Pista bácsiját. Hátha ilyenformán fény derül arra is: mi készítette őt arra, hogy huszonnégy évi szolgálat után – néha fél fizetéssel, máskor meg a papírforma szerint kedves nővéri beosztásban volt a menedékház gondnoka – fent maradjon a havasok birodalmában?

Amikor elindultam a Madarasi Hargitára, azt az egyet bizonyosan tudtam, hogy már régóta nem lakik a menedékházban. Barátaim jelezték, hogy a székelyudvarhelyi faipari vállalat (IFET) Fehér Jenő igazgatósága idején – amikor kiderült, hogy a nyugalmazott gondnok csak „kirándulóként”, látogatóként tudja elviselni a várost, mivelhogy a havas szoktatta hozzá az egész lényét kitöltő életformához – takaros kis szoba-konyhás lakást építtetett számára a „hegyen”. (Fehér Jenő: „Eddig csak te adtál nekünk, Pista; most engedd meg, hogy mi is tegyünk érted valamit...”)

Sűrű köd telepedett a Hargitára, mire – baráti autós-segítéssel („ha egyszer Csoma Pistáról van szó!”) – felértem a menedékház közelébe. Június lévén – mely köztudomásúlag a sízés utáni és a málnászás előtti holtsezont jelenti itt –, a fiatal gondnokon kívül történetesen senki sem tartózkodott az épületben. Hogy egészen pontos legyek, még ő, Sebestyén Tibor sem, mivel az autózúgás hallatára vendégfogadásra készen várt az udvaron. S amikor megtudta, mi járatban vagyok, készségesen mutatta az irányt, amerre Csoma Pista bácsi házát meglelem.

És alig tettem meg száz métert a nagy ködben – ráadásul az eső is eleredt közben –, lenyűgöző hatású látvány készített megállásra: egy csaknem házmagasságú Szervátiusz-szobor körvonalai bontakoztak ki előttem. A szobor mögött pedig ott állt – semmi kétségem nem volt felőle – Csoma Pista bácsi háza. Hirtelenjében csak azt nem tudtam eldönteni, hogy a kis ház áll-e a nagy művész, Szervátiusz Jenő hatalmas kétágú fenyőből faragott alkotása oltalmában, vagy pedig a művészetek magaslati otthonául szolgáló épület óvja gyakori viharoktól, hargitai tűzfullánkoktól a házigazdának faragott szobrot.

Ha nem tőle magától hallanám, hogy már belépett a nyolcvanadik életévébe (1908. május 10-én született), meg nem fordulna a fejemben, hogy ne higgyek a szememnek; semmi kétségem nem volt ugyanis afelől, hogy aki kopogtatásomra ajtót nyitott, épp csak közelítgeti a hatvanat. Egyébként a tüzet szította, amikor a műhelyként is szolgáló konyhába beléptem. S nem csupán azért, hogy jöttemre odabent barátságosabbá váljék az éles havasi levegő: a vaskályhában ropogó illatos fenyőfa tüze egy készülő szarvasagancs lámpa kovácsoltvas szerelékeihez hevítette a fémét.

– Én magam sem akartam elhinni – jegyezhettem fel szavait immár a párálló-illatozó csipkebogyótea szürcsölgetése közben –, hogy kohó nélkül is boldogulni tudok... Igaz, minden szerszám a kezem ügyében áll, ami a kályhában hevített fém alakításához szükséges: üllő, kalapács, fogó, satu, kis kézi fúrógép... Nézze meg ezt a tömör vasat: úgy nyitom meg a fémet, úgy húzok ki belőle négy szálát, és úgy hajlítom-alakítom mind a négyet, hogy az elképzelt formajáték után újból visszasimuljanak a kiindulásul szolgáló eredeti tömörségbe. Ezen a munkán nincs hegesztés, forrasztás... Arra vigyázok a leginkább, hogy a vas ne legyen meggyilkolva. Nincs annál rettenetesebb... Egy időben nagy népszerűségnek örvendett mifelénk a kovácsoltvas-művészet. Azt szeretném, hogy ismét rangja legyen, megbecsülést vívjon ki magának...

– A csontfaragási készség kialakulását érteni vélem, hiszen Pista bácsiról köztudott: annyira szereti a hegyet, hogy nem tudja elviselni a havasi világ értékeinek pusztulását, még a lehullott szarvasgancsokét sem... De a vasművesség mégiscsak más dolog. Honnan ismeri ilyen jól a fémek tulajdonságait?

– Ahhoz el kellene mesélnem az életem...

– Szívesen meghallgatnám...

– Rövidre fogom mégis... Én már gyermekkoromban úgy gondoltam, hogy nekem a természet mindent megad, amire szükségem lehet. Nem véletlen, hogy így gondoltam, mert úgy nőttem fel, hogy a természet volt a mindenem. Akárcsak édesapámnak. A munkán kívül csak a természetjárás tudta őt is igazán lekötni. ..

– Mi volt a foglalkozása neki?

– Gazdasági intézőként kereste nagy családunk számára a kenyeret.

– Akkor érthető, hogy elemi létfeltétele volt a természet...

– Meglepő viszont, hogy bár hatan voltunk testvérek, egyedül én örököltem édesapám természetimádatát. Talán mert a testvéreim közül a lányok voltak többségben...? Nem tudom. Tény viszont, hogy ez a maroshévízi indíttatás eleve meghatározta későbbi sorsomat: nem bírtam a műhelylevegőt, sehogysem tudtam megszokni az úgynevezett társadalmi életet...

– Ezek szerint ipari munkás is volt Pista bácsi...?

– Mi tagadás, az iskolában rossz tanuló voltam, ezért édesapám azt tanácsolta, hogy válasszak valami jó mesterséget magamnak. Én a vasszakmához ragaszkodtam, elmentem hát műlakatos inasnak. Három év múlva, 1924-ben, fel is szabadultam. Újabb három év múlva már a sofőrvizsgán is túl voltam, merthogy semmiképp sem tudtam megszokni azt a borzasztó zajt, ami abban a műhelyben volt, s a műhely levegőjét is egyre fullasztóbbnak éreztem. Akkor úgy gondoltam, hogy gépkocsivezetőként majd sokat lehetek a szabad levegőn. Igaz, eleve úgy próbáltam elhelyezkedni, hogy ez sikerüljön: turistákat szállítottam a Gyilkos-tóhoz, a Fogarasi-havasokba... A megérkezéstől a visszaindulásig persze magam is jártam a hegyeket. Na de, oda akarok kilyukadni, hogy végül mégiscsak jól fogtak aztán azok a lakatosműhelyben töltött ifjúkori évek. Akkor ismertem meg a fémek „viselkedésmódját”; megszoktam, hogyan kell bánni velük (lágýítani, edzeni stb.) ahhoz, hogy az ember elképzeléseihez idomuljanak. A fafaragást szintén gyermekkoromban kezdtem, de amióta a fogságból hazatértem, csak csontot faragtam.

– De hiszen a csontfaragás sokkal nehezebb, több csinja-bínja van....

– Hát éppen erről van szó: az anyaggal való küzdelem jobban próbára teszi az embert. S én ezt szeretem a csontfaragászatban és a vasművességben, ezt a küzdelmet. Engem ez tart életben. Látja ezt a tömör gumikötelet az emeletes vaságyak lábához kötve? Minden reggel és minden este kétszázszor kihúzom. Szenvedélyem volt mindig a testkultusz, a testépítés. Olyan jó érzés erősnek, egészségesnek lenni...! Valahogy nagyobb biztonságot ad az embernek, s erre a biztonságérzetre ugyancsak szükség van a havas világában. Napi tíz órát most is állandóan mozgásban vagyok: tornászom, fát vágok, gyalogolok vagy sízek, faragok és vasmunkát végzek. Könnyű ételeket fogyasztok. A reggelim: tea, két tojás, kenyér. Délben köménymaglevest, pityókalevest főzök, gulyást készítek. Szóval, ami éppen kikerül a ház körül, nagy dolgot nem csinállok az étkezésből. Vacsorakor áfonya- vagy csipkebogyóteát fogyasztok kenyérral. Este nyolckor rendszerint ágyba kerülök, és tizenegyig olvasok. Akkor meghallgatom, mi történt aznap a világban, és zavartalanul végigalszom az éjszakát. Az én életemben nem

volt stressz, én nem tudom, hogy az micsoda. Pedig elképzelheti, hogy voltam életveszélyben éppen elégszer. A fronton például, ahol két évet húztam le, eszembe sem jutott, hogy ott meg is lehet halni. Mindent úgy fogadtam el, ahogy van. Valahogy már gyermekkoromban rájöttem arra, amire mások többnyire későre riadnak rá: életünk véges, csak a természet végtelen és halhatatlan.

– S a művészet nem....?

– Én a művészetnél is többre becsülöm az igaz emberséget.

– Akkor kérdezzem úgy: mi a célja a csontfaragványaival meg a kovácsoltvas munkákkal? És mi lesz a sorsuk ezeknek az alkotásoknak?

– Nézze, egyedül élek – de nem magamnak. Ez a munka ad értelmet, tartalmat az én életemnek. Volt egyéni kiállításom is nem egy megyeszékhelyen, de én nem kiállításokra dolgozom. Finta Béla, az Székelyudvarhelyi Művelődési Ház nyugalmazott igazgatója 1986-ban alig tudott rábeszélni, hogy vegyek részt a nyugdíjasok tárlatán. Mivel kocsival jött a kovácsoltvas asztalért, székekért, gyertyatartókért, lámpákért, virágtartókért, hát nem tehettem meg éppen vele, hogy üresen forduljon vissza az autóval. Aki átlépi a küszöböt, azt barátomnak tekintem, és minden baráti kérésnek-kívánságnak örömmel teszek eleget. S mert sokan lépik át a küszöböt, elmondhatom, hogy rengeteg a barátom. Gyakran kérnek, hogy valami olyasmit készítsek nekik, „amiből csak egy van a világon”. Pénzt azonban soha senkitől nem fogadok el. Mihez kezdhetnék vele a havason? Nekem a barátság mindennél többet ér. Inkább azt szeretném – talán egy kicsit önző módon –, hogy lehetőleg mindig én adjak másoknak. De azért én is kaptam éppen eleget. Például ezt a házat a fejem fölött és a Szervátiusz-szobrot a hajlékom előtt...

FELEDHETETLEN SOROK EGY EMLÉKKÖNYVBEN

Csoma Pista bácsi, amióta fent él a székelyek szent hegyén, számtalan csoportot vezetett fel az 1801 m magas Nagy-csúcsra, ahonnan – miként egy gyalogtúrákra csábító turistakalauzban olvasható –: „kilátás nyílik északra a Libán-tetőre, a Görgényi-havasokra; északkeletre a Gyergyói-havasokra, a Hagymás-hegységre;

nyugati irányban látszik az Ivó-feje, a Berszán-sarok, a Kecskévész-szikla, mögötte pedig csaknem az egész Erdélyi medence, sőt szép tiszta időben az Erdélyi-szigethegység fővonulata is. Látható dél-nyugat és dél irányában a Persány [Rika] hegység, tiszta időben a Királykő, a Fogarasi-havasok, sőt a Déli-Kárpátok szinte egész vonulata csipkézi a horizontot. Délkeletre a Rákosi Hargita csúcsát és fölötte a Csukás-hegységet, keleten pedig a Csíki-havasokat meg a Csíki-medencét figyelhetjük meg.”

Pista bácsi emlékkönyvének bejegyzései is erről győznek meg.

Nem először voltunk a Hargitán, de ezzel a látvánnyal nem lehet betelni. Csodálatosan szép a táj, az impozáns fenyőerdő nappal és éjszaka egyaránt gyönyörű – jó levegő, csend –, de nekünk, a városlakóknak, ez a mesebeli ország. Mindez megtévezve a Csorna Pista kedves vendégszeretetével és jóságával. Kell-e ennél több és szebb?

1973

Bogdán Éva kolozsvári lakos

Nehéz szívvel búcsúzunk a Hargitától, de biztosak vagyunk abban, hogy rövidesen ismét visszajövünk. Egy hét alatt mindig másképp láttuk a hegyeket; a vakító fehérség, a fenyők mindig más és más színárnyalatban tárulnak elénk. Ami állandót nyújtott ez a kép: az a lelki nyugalom, ami teljesen betöltött. Távoll voltunk a hétköznapiaktól, talán soha ilyen távol – a „nap és a fény országá”-ban. Köszönjük Pista bácsinak azt az emberi melegséget, amiben itt részesültünk.

1974. I. 3.

Nits Ida berettyószéplaki, Kiss Péter, Virágh Károly, Virágh Mária, Kiss Zoltán marosvásárhelyi látogatók

Azt a vendégszeretetet élveztük itt Pista bácsinál, amelyet csak még a természet nyújthat: egyszerűt, őszintét, barátit.

1974. júl. 13.

Macalik Ernő és felesége, Erzsike

Mindig nagyon szívesen jövök ide, hiszen kimeríthetetlenül gazdag téma a művészet számára a Madarasi Hargita.

1974. szept. 27.

Maszelka János

Felejthetetlen élményeim között őrzöm meg 1974. szeptember 25–27-ét, amikor először jöttem a Madarasi Hargitára. Szeptember 25-én és 26-án még a szép őszt ismertem meg, 27-én pedig a viharos Hargitát, amikor reggeltől estig egyfolytában zúgtak a fenyők. Így ismerem meg a Hargitát, és így töltöttem itt születésnapomat is. És erre megjött estére az első hóvihar, reggel már 15 cm-es hó volt.

Kusztos Endre

(Amikor e sorokat másoltam, hirtelen déjà vu érzésem támadt: valahonnan nagyon ismerősnek tűnt számomra a „születésnapos hó” motívuma. Amint hazaértem a Hargitáról, az Utunk 1976. május 21-i számában megtaláltam a választ Király László *Menyasszony-bokrok* című versében, amelyet a költő beválogatott 1978-as kötetébe, *Az elfelejtett hadseregbe* is. A Kusztos Endrének ajánlott költemény harmadik szakaszát idézem:

*Tudom, indulsz már, hajt a nyugtalanság
titkos hegyeid közé.*

*Vésed szénnel gyémántpapírra,
mit te véshetsz rá csupán.
Hallgatod áhitattal: verseket dong a domb,
mormol az erdő, nyög a villám-vert fa.
S születésnapodon nagy,
ünnepi hó hull a Hargitán.)*

A hegyek szerelmesei és a menedékházak gondnokai számára ragyogó példa Csoma István egész tevékenysége, azé a régi menedékház-felelősé, aki hivatalos tevékenységének befejezésével sem hagyta el kedves hegyeit. Csontfaragványai és művészi kovácsoltvas munkái is annak az embernek a lelki finomságát bizonyítják, aki szíve mélyéből szereti a hegyeket, és mérhetetlenül becsüli az őt körülvevő természetet.

Tisztelettel és alpinista üdvözléssel:

Dr. Cornea Liviu, a romániai alpinisták szövetsége
hegyimentőtanácsának titkára

Csoma Pistának idézzük emlékezetébe Tamási Áron szavait: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Úgy tűnik, hogy az a Valahol éppen itt van, az ő kunyhójában.

1975. szept. 27.

Sütő András

„Én vagyok a legboldogabb ember a világon” – mondta Pista bácsi, miközben kis csoportunkat a Hargita csúcsa felé vezette. Szeretném, ha ellophatnám Tőle ennek az egyszerű, tiszta boldogságnak a titkát.

1978. VII. 27.

Máthé Piroska kolozsvári tanárnő

Én, Kerekes Péter természetjáró, becsületszavamra ígérem és fogadom, hogy elhozom ide az asszonyt.

1986. VII. 6.

(Pista bácsi megjegyzése: „Kerekes Péter is a jó barátaim közé tartozik. Nem iszik, nem cigarettázik... Az első adandó alkalommal valóban a feleségével érkezett.”)

Az emlékkönyv lapjai között egy levelet is találtam. Hozaporu Dumitru Titel bukaresti egyetemi tanár írta – itt-ott akadozó, de annál kedvesebb – magyar nyelven. A házigazda engedélyével idemásolom néhány passzusát:

„Drága Pista bácsi!

Hazaporu egyetemi tanár vagyok, az, aki nagy örömmel meglátogatta önt a nyári vakációban. Sok szeretettel küldöm ezt a képet, amit együtt csináltunk az ön háza előtt, amit én mesebeli házikónak nevezek.

Pista bácsi, az én gyermekkorom és az én hegyi örömeim kötve vannak a Madarasi Hargita menedékházzal, ahol Ön volt a legjobb, legemberibb azok közül, akiket én ismertem. Mikor én gimnáziumba jártam, ön 45 éves volt, most pedig én vagyok 45 éves. És ön még mindig fiatal maradt, egy hegy istene.

Ön hű maradt a hegyekhez, amik fiatalkorában megtöltötték a szívét örömmel. Példa most, és példa fog maradni még sok generációnak.”

Feltűnt, hogy két névvel nem találkoztam Csoma István emlékkönyvében: a Szervátiusz Jenőével és a Nagy Imréével. Kiderült, ameddig ők ide feljártak, nem volt még emlékkönyve – nem is lehetett – az 1973-ban épült Csoma-háznak. Később meg restellte volna elébük tární. Pótoljuk hát most a mulasztásokat.

– Szervátiusz Jenő 1975-ig minden nyáron feljárt ide. Ahogy ő mondta, amikor megjelent: „eljöttem egyet pihenni”. Együtt csavarogtunk s fantáziáltunk a köveket és a fákat figyelve: ebből meg ebből mit lehetne faragni? Így akadtunk rá a menedékháztól mindössze egy kilométernyire, a Rákosi-sátéban arra a már kidőlt kétágú fenyőfára, amelyből aztán a házam előtt álló Évát egy nap alatt kifaragta. Később, amikor híret vette, hogy vita támadt a szobor tulajdonjoga körül, még arra is volt gondja, hogy kézjegyével igazolja: „Csoma Pista barátomnak faragtam, s az ő jogos tulajdona...” Nagyon egyszerű, jóságos embernek ismertem meg. A művészek – amint megfigyeltem – általában irigyek egymásra. Ő soha senki művésztársára rosszat nem mondott. Nagy művész volt, de azt hiszem, embernek még nagyobb: el tudta viselni mások művészetének értékét... Amióta '75-ben ezt a szobrot megfaragta, azóta nem járt fenn a Hargitán.

– És Nagy Imre ...?

– Ő többnyire halászni jött...

– Sokak szemében furcsa, bogaras ember volt...

– Én azt mondom, hogy nagyszerű. Sokat járt itt, szerette nagyon a Hargitát. Van is egy portrém, amit halála előtt egy évvel készített. Nem tudom megmutatni, mert jelenleg lent van a városban. Egyszer felkerestem volt a Nyárfasoron, kolozsvári lakásában is. Rög-tön asztalhoz ültetett. Ahogy leszedtem az edényeket, szépen el is mosogattam. „Szeretem az ilyen vendégeket – szólt elismerőleg. – Na, ülj le...!” Leültem. Akkor értettem meg, hogy mit forgat a fejében. „Ki fogom emelni az orrodát...!” – mondta. Hihetetlen gyorsasággal elkészült azzal a szénrajzzal.

MIRE TANÍT A SZÉKELYEK SZENT HEGYE?

Mintha az eltelt idő semmi nyomot nem hagyott volna Pista bácsin, felsőtestén a szépen kidolgozott izmok most is acélosan feszülnek. Testépítést népszerűsítő könyvben láttam az övéhez hasonlatos izomkolosszust, mondom nem kis meglepetéssel, mire önérzetesen rávágja: márpedig ő a testépítés tudatos híve! Különben sincs semmi rendkívüli titka ennek; ha már elkezdtek, nem szabad abbahagynunk. Az emberek nagy többsége azonban mit csinál?! Nagy dérrrel-dúrral nekifog, aztán nincs türelme hozzá...

– A háromévi fogság alatt sem voltam soha beteg. Amikor szabaddultam, még a táborparancsnok is azt kérdezte: hogyan sikerült ez nekem?! Mit csináltam a civil életben? Mit mondhattam volna: dolgoztam és sportoltam. Szervi bajom soha életemben nem volt, és mindig sikerült megelőznöm a betegségeket. Mindezt életmódomnak s a mértékletességnek köszönhetem.

– Szarvasagancsokat látok itt, de vadászfegyvert nem....

– Volt fegyverem is, de én soha semmit nem lőttem. A vadaknak amúgy is nehéz az életük. Az is hozzátartozik a természet szépségéhez, a vad. A szarvasbikákkal szoktam néha beszélgetni is. Ha kell, ide tudom hívni őket egészen a ház közelébe...

Az olyan ember társaságában, mint Csoma Pista bácsi még hallgatni is felemelő érzés. (Nem véletlen, hogy annyira ragaszkodott hozzá Szervátiusz Jenő meg Nagy Imre...) Ám aki szükségét érzi a magasröptű eszmecserének, az Csoma István bölcs emberségében

partnerére talál. Akinek a havas a törvénye, az sok mindent tud a világ dolgairól, amire mások oda sem figyelnek; vagy ha igen: nem tulajdonítanak neki kellő jelentőséget.

– Pista bácsi, azt tartják rólad, hogy egész életedben sosem cigarettáztál, szeszes italt nem fogyasztottál... Mondd: szerinted ez lenne a hosszú élet titka ...?

(A kérdést közös barátunk, a nyelvművelő írásai révén közismert székelyudvarhelyi műszaki ember, Komoróczy György tette fel neki, aki gyermekkorra óta feljár a Hargitára. Hogy nem eredménytelenül, mutatja egy kétnyelvű kis füzet is, amelyik az ő szerkesztésében jelent meg a Madarasi Hargita síparadicsomáról a menedékház felépítésének negyvenedik évfordulója alkalmából.)¹

– Nem azért éltem így – jegyeztem fel Pista bácsi válaszát –, hogy hosszú életű legyek. Hanem azért, mert nem tudtam másképpen. Nem az az érdekes, hogy meddig él az ember; sokkal inkább az, hogy miként; hogy amíg él, milyen életelvet követ... Sokan csak későre jönnek rá arra, hogy nem áll örökké előttük az élet. Ha pedig így áll a helyzet, hogy az életünk véges, akkor legalább törekedjünk arra, hogy lehetőleg szépen, értelmesen éljük le. Állítom, hogy nekem nagyban megkönnyítette és ugyanakkor széppé tette az életemet, hogy sosem voltam nagyravágyó. Ha valamire igen, akkor engem a hegy arra az egyre megtanított, hogy mértékletesen kell élni; szerénynek kell lenni, de sosem szabad alázatoskodni... Én ehhez tartom magam. Ez az én törvényem. Meg az, hogy aki segítségre szorul, azon feltétlenül segíteni kell. A múltkoriban is feljött ide egy férfi és egy nő. Sátrat vertek, szemmel láthatóan jól érezték magukat. Csakhogy közben hirtelen hidegre fordult az idő. Matracot, pokrócot, párnát vittem ki nekik. Harmadnap visszahozták, és azt kérdezték: mennyit fizetnek? Nem akarták elhinni, hogy semmit, hogy én nem valamiféle számításból segítettem rajtuk. A férfi megadta címét, ha arra járok, keressem fel, hogy viszonzhassák a szíveséget. Eltettem a címet, de eszembe sincs, hogy valamikor is zavarjam őket... Számomra mindig az jelent örömet, ha valakin segíthetek, ha valakinek örömet szerezhetek. Az ember boldogsága

1 Komoróczy György: *Daciada a Madarasi Hargitán*. Csíkszereda, 1982.

tulajdonképpen az ilyen apró-cseprő dolgokból fakad. Teljesen önzetlen szándékkal teszem, amit itt fenn a hegyen az emberekért teszek, mégis sokszor az az érzésem: meglehet, hogy ez részemről mégiscsak önzés, hiszen én csak így lehetek boldog. Ezek szerint nincs is tiszta önzetlenség a földön?

JÖVŐTEREMTŐ HARGITA-RAJONGÓK

Menedékház-építő kalákák

Máthé Sándor székelyudvarhelyi természetbarát: 1939 kora őszén a Madarasi Hargitán voltunk néhányan kirándulni. Abban a vadászházban pihentünk meg, amelyik a Csoma István ma álló házával szemben volt. Itt vetette fel néhai Zárug Endre a madarasi menedékház építésének gondolatát. Velünk volt még Balássy Lajos, Czikmántori Ottó, Kénossi Gyula, Kovács István, Tóth András, Tassaly Andor – valamennyien kirándulást és sísportot szerető székelyudvarhelyi polgárok. Zárug Endre, a Hargita Sport Egylet turistaosztályának főtitkára jól ismerte a Hargitát, tisztában volt a hóviszonyokkal; tudta, hogy jó sípályákat lehetne építeni a Madarasiiban; ehhez pedig föltétlenül szükség lenne menedékházra. Megbeszéltük a tennivalókat, kiosztottuk magunk közt a feladatokat. Célunk a sísport magasabb szintre való emelése volt; és természetesen gondoltunk az ifjabb nemzedékekre; arra, hogy gyermekeink, utódaink számára megfelelő feltételeket teremtsünk ennek a szép téli sportnak a folytatására. Tervező útkeresésünk egy esztendeig tartott. Végül Zárug Endre és Tassaly Andor szerezte meg a jóváhagyást és a pénzt az építéshez. Én magam a pénzügyek rendezésében vállaltam szerepet. A menedékház építésének munkálatait Dénes Lajos székelyudvarhelyi építőmester vezette. Az építés kezdetekor csak az a hely volt tisztás, ahol ma a menedékház áll. A közvetlen környékét is mindenütt erdő borította. Az építés jóváhagyása előtt azonban már irtani kezdték a rengeteget – előbb a Sűgóban, majd a Vargyas völgyében – azzal a céllal, hogy a menedékház megnyitásával egy időben átadhassák rendeltetésének az első sípályát. 1941 telén már használtuk a sűgői pályát, 1942 telén pedig a 3 km hosszú Vargyas-völgyit is...

Dénes Lajos székelyudvarhelyi építőmester: A fuvarosok kápolnásfalusiak, a kőművesek és segéd munkások viszont udvarhelyiek voltak; udvarhelyi volt az ács és a vízvezeték-szerelő is. Az építőanyag fuvarozása nehéz volt, mert csak a Csihányos felőli erdei szekérút volt járható abban az időben. Maga az építés jó ütemben folyt le, 1941 szeptemberében át is adhattuk a menedékházat... Az első gondnok a kápolnásfalusi Ferencz Mihály volt; tőle vette át ezt a tisztet 1942 őszén Csoma István. Első gondnoksága csak 1944-ig tarthatott, mert katonai szolgálatra hívták be. A háború végén a ház felügyelet nélkül maradt, s így azt a környék lakosai kifosztották. Elhordták belőle a berendezés java részét. Jellemző, hogy még a nagy kéményt is ledöntötték, és átalvetőben hordták el a téglát. A katonák, akik birtokukba vitték a kifosztott házat, a ledöntött kémény és a széthordott kályha láttán a padlón gyújtottak tüzet. Még szerencse, hogy nem gyúlt meg tőle az épület.

Máthé Sándor: A városból jó néhányan jelentős pénzüsszeget ajánlottak fel a menedékház rendbetételére. Így tudtunk 1945 őszén kápolnásfalusi deszkát és varsági zindelyt vásárolni. Az első fontos dolgunk az ajtó- meg az ablakkészítés volt, majd az üvegezés (648 ablakszemet vágattunk), végül a tető hiányos zindelyeinek pótlása. (A tető teljes rendbetételére azonban csak 1961/62-ben került sor. Ezt a munkát tanári vezetéssel udvarhelyi középiskolás diákok fejezték be.) A berendezéshez sok minden összegyűlt: magánszemélyektől kértünk és kaptunk pokrócot, lepedőt, párnát, főzőedényt, petróleumlámpát; egyszóval mindazt, ami föltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy az emeletet – mert ott kezdtük a munkát – 1946-ra lakni, használni lehessen.

A földszint helyreállításához 1947 márciusában láttunk hozzá, de csak 1952-re végeztük el. A konyhában kályhát kellett rakatnunk, mindenütt padlót kellett cserélni. Természetesen a háború utáni áruhiány és szegénység miatt nem lehetett szó teljes rendbetételről. A berendezés még sokáig meglehetősen hiányos volt; hiányzott még az ágynemű, a melegítőkályha is; csak széna került matrac és párna helyett sok ágyba.

„A székelyudvarhelyi természetkedvelők áldozatkészségére, anyagi hozzájárulására volt szükség ahhoz, hogy újjászülethessen

a madarasi menedékház. 1952-ben már nemcsak az emelet, hanem a földszint is használhatóvá vált. Újabb nagy fordulat 1959-ben következett be a ház életében, amikor néhány székelyudvarhelyi természetbarát, Hargita-rajongó sugallatára az akkor Gábor Áron Vasüzem vállalta a gyámságot. Legelőször a hiányzó edényeket pótolták, és kb. 20 db Ildikó márkájú melegítőkályhát vittek ki szekérral, majd a villanyszerelők egy 110 voltos eldobott generátort szedtek rendbe. Így 1959 telén először gyúlt ki a villanyfény a Madarasi Hargitán. 1960 januárjáig aztán megjavítottak egy nagyobb generátort, és azt szerelték fel...

Még jelentősebb előrelépés 1964-ben történt, amikor újabb gazdája lett a sok vihart és zűrzavart megért menedékháznak: Szováta fürdőigazgatósága. Nem hagyható említés nélkül, hogy ekkor került sor a menedékház igencsak esedékes nagyjavítására, a víz bevezetésére a konyhába és a büfébe. 1964-ben kezdődött meg az Ivó felőli út kiépítése is, amelynek gondolata fakitermelési célból már korábban felvetődött. A székelyudvarhelyi Faipari Kitermelő és Szállító Egység 1964-ben előbb 2700 méteres szakaszon, majd 1967-re a menedékházig építette ki az utat. A gépjárművek számára alkalmas út [...] fellendítette a menedékház nyári és téli forgalmát és az itteni sísportot, mert 1967 óta télen sítáborok működnek a Madarasi Hargitán.”²

A téli sportok meghonosítói

„Ha egy kicsit lassú tempóban is, de mégis utána kocogunk a külföldnek, nálunk is mind jobban divatossa lesznek a télisport különböző nemei. Azon az útvonalon, amelynek talaját az egészséges angol sportszellem diadalmas térfoglalása művelte meg, jutottak el hozzánk a norvég fjordok mellől az északi játékok. Dánia, Németország, Svájc, Ausztria az állomásai ennek az útvonalnak, s ma már nálunk is, ahol egy pár esztendővel ezelőtt csak a korcsolyázás volt ismeretes a téli sportok közül, a ski, a ródli olyan közkeletű foglalkozássá lettek, hogy szinte minden művelt család asztalán helyet foglalnak a mi Papkertüntől egész az Adriáig.”³

2 Komoróczy György: *Daciada a Madarasi Hargitán*. Csikszereda, 1982.

3 Udvarhelyi Híradó, 1911. dec. 10.

„A sífutást [...] nagyon elegáns mulatságnak tartják manapság, de aki azt hiszi, hogy elég hozzá a sí, a stílszerű sportruha, [...] csalódní fog. Mert a téli sport is csak akkor ér valamit, ha okosan csináljuk, a megfelelő keretbe illesztjük. Ez utóbbira nézve az első figyelmeztetés [...] a hölgyeknek szóljon. Nappal sportolni – este táncolni: nem szabad. Szív és tüdő adja meg az árát ennek a könnyelműségnek. A férfiak pedig tekintsek arany szabálynak, hogy a téli sportnak a legnagyobb ellensége az alkohol és a dohány.”⁴

„Székelyudvarhely természetbarátai [1932.] február 8-án alakították meg a Hargita Sport Egylet turista osztályát. Elnök Haáz F. Rezső, a kiváló etnográfus és festőművész, ügyvezető elnök Kovács István, a vidéket jól ismerő művész-fotográfus, főtktár Zárug Endre, titkár Tassaly Andor, pénztáros Kassay F. Domokos lettek. Az osztály sícsoportja mindjárt aktivitásba lépett, amennyiben február 14-én megrendezte az első házi selejtezőt...”⁵

„Ugrósánc-avató ünnepélyt rendezett a székelyudvarhelyi turista egyesület síosztálya [1933.] február 19-én a brassói, csíkszeredai, székelykeresztúri kiküldöttek részvételével. A pompás pálya, amely a lefolyt versenyeredmények tanúsága szerint, ez idő szerint az ország második pályájának tekinthető Szejke-fürdő mellett, a lengyelfalvi bekanyarodó úttól délre fekvő oldalon épült.”⁶

A fenti idézetekhez olvassuk még hozzá a már többször emlegett Nagy Imre 1938-as naplójegyzeteit: „Elrendelném kötelezőnek már az iskolában a síelést. [...] Fontos nevelőereje van a jellemre; csak az tudja, aki sít köt. Mi görcsösen ragaszkodunk a lelki neveléshez, holott a testi nevelést, az alapot elhanyagoljuk. Egy okosan vezetett kirándulás többet ér egy félévi magolásnál. A testet kell kifejleszteni, annak minden arravaló érzékét, hogy a szellem a helyét elfoglalhassa.”⁷

„Az 1970-es évek közepétől az udvarhelyi sísport újraélesztéséről és kiszélesítéséről beszélhetünk. A sportélet fejlesztésére és a dolgozók körében minél szélesebb elterjesztésére irányuló pártpo-

4 Udvarhelyi Híradó, 1911. dec. 10.

5 Székelység, 1932. 2.

6 Székelység, 1933. 1-2.

7 Nagy Imre: *Följegyzések*. Buk., 1979. 284–285.

litikának köszönhetően több udvarhelyi intézmény, vállalat – pl. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Gépgyár, Matricagyár, Faipari Vállalat, Bútorgyár, Cérnagyár, Fogyasztási Szövetkezetek – vezetősége figyelembe véve a munkások, technikusok, mérnökök kívánságát, megtalálta a módot arra, hogy korunk igényeinek megfelelő feltételeket teremtsen a szép és egészséges téli sport minél szélesebb körű elterjesztésére, színvonalának emelésére. Társadalmi összefogással, közös erővel 1975-ben sífelvonót építettek a Vargyas-völgyi lesikló pályára. Ezzel egy időben pályát javítottak és berendezték, illetve fölépítették a Begyűjtő meg a Boróka nevű szálláshelyeket. Örömmel nyugtázható, hogy nemrégiben elkészült még egy 200 méteres sífelvonó a Zárug-pályán, valamint egy kb. 150 méteres a Mihály havasán.”⁸

MILYEN EMBEREK A TERMÉSZETJÁRÓK?

– Pista bácsi, még nem beszéltünk arról, miként került a menedékházhoz...?

– Amikor építették a szeretfalva–dédai vasútvonalat, a vállalkozó engem szemelt volt ki sofőrnek. Tudta jól, hogy minden szempontból megbízhatónak tartanak. Egy dologgal nem számolt csak; azzal, hogy nem tűröm a megalázottságot. Márpedig megtörtént, hogy elvitette magát, és egész éjszaka a kocsiban kellett várnom rá. Akkor is rá vártam a kolozsvári New York (a mai Continental) Szálló előtt, amikor megpillantott Czikmántori Ottó udvarhelyi testnevelő tanár, és a következő ajánlással lépett hozzám: „Van egy menedékházunk a Hargitán, nem vennéd át? Épp egy olyan emberre lenne szükségünk ott, mint amilyenek téged megismertünk...” Abban a pillanatban igent mondtam.

– Mi változott itt 1970 óta?

– Amióta nyugdíjba mentem, leginkább a gondnokok váltakoztak. Most éppen a tizedik van soron, őt azonban nem féltem, mert

8 Lásd Komoróczy György idézett munkáját.

rátermett fiatalember. Tudja, miként kell fogadni és ellátni a vendégeket. Elődei nem nagyon voltak alkalmasak erre.

– Mi történik, ha valakinek sízés közben eltörik a lába...?

– Az elsősegélynyújtás jó ideig rám hárult. Szánnal kellett levinnem a faluba azokat, akik lábtörést szenvedtek... Jelenleg jól szervezett hegyimentő-szolgálat működik minden szezonban. Alkalmadtán érdemes lenne megismerkednie az udvarhelyi, gyergyószentmiklósi és csíkszeredai mentőkkel, akik felváltva teljesítenek itt szolgálatot. Ilyenkor természetesen a menedékházban laknak...

– Engem most elsősorban az érdekelne, hogy mit tart Pista bácsi a mai természetjárókról...

– Hát, tisztelet a kivételnek, kevés köztük az igazi természetbarát. A legtöbb ember eleve nem azzal a céllal jön ide, hogy a szépet, a felemelőt, a megnyugtatót keresse. Sokan azt hiszik: a természet az a hely, ahol többet megengedhetnek maguknak, mint a városban vagy odahaza a családban. Amikor tömeg van a menedékházban, én nem is megyek arrafelé. Az a hely akkor számomra maga a pokol. Nem bírom elviselni, amikor valaki kivetkőzik emberi mivoltából. Ha tudná, hogy itt, amikor a hó elmeleg, mennyi eldobott üveget kell összeszednünk!? Az elején nem így volt. Amíg gyalogosan és alaposan megpakolt hátzissákkal kellett megtenni az ide vezető tizenkét kilométert, addig ilyesmi nem fordult elő. Nem volt sem lopás, sem dorbézolás, nem hallott itt senki trágárkodást. Tudja, mióta jelent meg itt a túsarkú cipő és az esernyő? Amióta autóval lehet megközelíteni a menedékházat. Tavasszal a vékony hórétegen át már búvik ki a kikerics. Az egész környék csupa lila tőle. És tudja, mit tapasztalok? Az emberek, ahelyett hogy gyönyörködnének benne – belegázolnak, összevissza tapossák. Vagy letépik és eldobják. Ami szintén lelketlenség. Én a kicsi kis virágot is kikerülöm... A hegy alázatra nevel az élő természet iránt; alázatra, de nem megalázódásra. Ezért kerülöm a gögösöket, a fennhéjázókat, az önmagukról megfélemedezőket, akik azt hiszik, amikor itt vannak, hogy egyedül az övük a világ. Na, de ne legyenek igazságtalan. Amit kérdésére válaszolva elmondtam, az az érem egyik oldala. A másik viszont kétségtelenül az: a síspont fellendülését nagymértékben ennek az útnak és az autóknak köszönhetjük. A szülők már kicsi koruktól kezdve felhozhatják ide a gyerekeiket. Nagyon sok jó

sízó születik idefent. Ez pedig óriási dolog. Minden bosszúságo-
mért kárpótol, mert erősen szeretem a gyermekeket...

A LEGSZEBB HARMÓNIA

Komoróczy György kísért fel Csoma Pista bácsihoz. Egyetlen kérdése volt hozzá ezúttal, s aztán tapintatosan magunkra hagyott. Amint ereszkedtünk le a hegyről, arról faggattam útitársamat: mi az, ami gyermekkor óta őt (és oly sokakat) ide állandóan visszavonzza?

– A havas, a rengeteg örökre megbabonázza mindazokat a természetkedvelőket, akik valamikor is meghódítani vélték; akik megmászták meredélyeit, csúcsait. Aki egyszer is megjárta gyalogosan a Madarasi Hargita ösvényeit, útjait, tanúsíthatja, hogy minduntalan vissza-visszavágyik ide. Vajon csak természeti szépségei, az évszakonként és napszakonként más-más arculatú ősröngyeteg, vagy a hegy névadói, „akik” különösen tavaszonként lélegzetállítóan koncerteznek, vagy a nyárestéken szikrázóan fénylő csillagok, az őszi ég mélykékje vagy a gyümölcszeiket gazdagon kínáló málnavészek, kokojzások vagy a mindenkor balzsamos levegő meg a finom borvizek vonzzák-e minduntalan vissza azokat, akik egyszer itt jártak? Vagy talán az így sehol sem élvezhető mély, pihentető alvás, mely egy-egy gyaloglásban vagy sielésben eltöltött nap után elringatja a Madarasi szerelmeseit?

Talán a Hargita iránti életre szóló szenvedélyünk kialakulásában az sem elhanyagolható tényező, hogy többségünk fiatalon, fogékony gyermekkorunkban kerülgettük először a kráter oldalán átfolyó csermelyeket, vagy a Nagy-csúcs felé tartva tapostuk az egyre satnyább-alacsonyabb borókabokrokot; hogy oly sokan itt láttunk először élő fenyőtyúkot, sast, vaddisznót, hiúzt, vadmacskát vagy éppen medvét; hogy tizenévesen estünk volt át az „avatás” sajtóan derűs percein. Lehet, hogy az is szerepet játszott életre szóló Hargita-vonzalmunk kialakulásában, hogy a „nagyközösben” vagy talán a tábortűz mellett szerelmes kamasz szívünk örömét-bánatát felejthetetlen együttes népdalénekléssel zsongítottuk? Ugyan ki tudná megfejtene ennek – a havashoz fűző – vonzerőnek a titkát? Ki

tudná elemezni ennek ezerféle összetevőit? Sokkal fontosabb, hogy legyen gondunk a hegy, a rengeteg és a menedékház jövőjére. Viseljük gondját, és védjük meg a kártevéstől, a pusztítástól. Hogy az utánunk jövők éppen olyan megbecsüléssel emlékezhessenek ránk, miként mi próbáltuk megörökíteni az előttünk járók érdemeit.

1987. július

UTÓIRAT

Látogatásom óta csaknem három és fél évtized telt el. Gyakorta azon kapom rajta magam, hogy Csoma Pista bácsi van az eszemben. Aki beszélgetésünk elején azzal a kijelentéssel lepett meg, hogy bár a nyolcvanat tapossa, de mégsem érti eléggé önmagát. Fiatalkorában annyira szerette a zenét, hogy nem tudott meglenni nélküle. Hozzá tartozott az életéhez, akár a havas, a csontfaragás meg a vaskovácsolás. Búcsúzáskor bevallotta: immár csak a csendet kívánja.

Pista bácsi egyik nagy tisztelőjének, Debreczeni Károlynak, a Kolozsvári Magyar Opera székelyudvarhelyi származású karigazgatójának a válaszát őrzöm emlékezetemben:

– Felfedezte a zenében a legfontosabbat: a csendet. Hiszen a csend a legszebb harmónia...

Döntéskényszer peremlétben

Erdélyi kutatóbiológusok félszázada

Egyetemi felvételim idején, 1963 őszén egy szobában laktam Rab Jánossal a Mikó-kertben. Az utolsó vizsga előtt megérkezett Pécskáról az édesapja, s felüzent a szobánkba: várja Jánost a diákotthon halljában. Jani az üzenetre felkapta ugyan a fejét, de tanult tovább, mintha mi sem történt volna. Vagy tíz perc múlva megismétlődött a jelenet, ugyanezzel az eredménnyel. Hogy aztán megjelenjen az ajtóban az apa: „Jani fiam, hát nem mondták meg, hogy kereslek?” Akkor derült ki: annyira koncentrált tanulás közben a szobatársunk, hogy bár többször is hallotta a nevét, az üzenet nem jutott el a tudatáig. Csak néhány év múltán tudtam meg, hogy kutatóbiológiát végez. Pár nappal a kinevezés előtt pedig azzal állított meg a kolozsvári Főtér sarkán, hogy az egyetemi tanács javaslatára Imreh Istvánnal és Wilhelm Sándorral együtt hamarosan kutatói állásba kerül. Ami azért nagy szó, mert egy huszonötös létszámú csoportból esett rájuk eredményeik és képességeik alapján a választás.

Ősszel aztán Csíkbánkfalvára szólított Rab János levele.

Székelyhídra a Wilhelm Sándoré.

És ahogy teltek az évek (falujáró újságíróként akkoriban gyakran megfordultam az Alcsíki-medencében és az Érmelléken), egyre több szó esett köztünk Imreh Sz. Istvánról, aki nagy lelkesen egy nem létező kutatói állást választott magának a Duna-deltában.

És amikor először adódott alkalmunk arra, hogy a „kétoldalú” kapcsolatok után mind a négyen összekerüljünk, 1975 tavaszán, az volt a legfőbb témánk a csaknem hajnalig tartó beszélgetés során: az útkeresés korszaka lejárt; a harmincadik év küszöbén az embernek már végérvényesen tudnia kell, hogy mire teszi fel az életét (mind a négyen 1945-ben születünk). A hátrányos helyzet – illetve az a tény, hogy nem egy organikusan fejlett kultúrának vagyunk a munkásai – önmagában még nem ad felmentést senkinek az alól,

hogy ki-ki a maga helyén korszerűen dolgozzék; még akkor is, ha a választott célért folyó küzdelem naponként tudunkra adja: mérhetetlenül nehéz. Mert – miként ez a tízéves egyetemi találkozó után lezajlott második közös beszélgetésünkéből egyértelműen kiderült – kinek-kinek másképpen volt nehéz az első évtized.

Háromjuk közül egyedül Wilhelm Sándor tudta folytatni – a tanítás mellett – az egyetemen megkezdett halbiológiai kutatásait. Imreh István a nem létező kutatóintézetben nyilván nem kezdhetette meg a munkát, tehát kezébe kellett vennie sorsának irányítását: radikálisan szakított korábbi, hidrobiológiai jellegű témájával, és huszonhét éves korában sugárgenetikából doktorált Lazányi Endre professzornál. Az első évtized végén már közismert sugárgenetikusnak számított. Az általa létrehozott kolozsvári sugárgenetikai laboratóriumnak lett a vezetője – s egyben egyetlen tudományos munkatársa. Rab Jánosnak sokkal több idejébe tellett, amíg a maga számára felfedezte az etnobotanikát; azt a területet, amelyiken az ő körülményei között kutatóként is önmagára lelhet. De ez korántsem jelenti azt, mintha Imreh Istvánnak valamennyivel is könnyebb lett volna a dolga. Hiszen neki elsősorban azokkal a kevesekkel kell lépést tartania, akik világszerte a sugárgenetika élvonalában bizonyítottak.

Első összegzésünket Gáll Ernő főszerkesztő örömmel fogadta, minek hatására Veress Zoltán, a Tudományos Műhely rovatvezetője nyomban tanulmányt kért mindhármuktól. Balogh Edgár „korrajzzá szélesedő riportnak” nevezte vállalkozásunkat, és a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* I. kötetében is kiemelte: az irodalmi Forrás-nemzedékekkel együtt új tudományos-műszaki nemzedék is indult.

A második évtized áttekintéséhez 1988 nyarán láttunk hozzá. De az csak 1990 után „teljesedett” szöveggé. Mielőtt közlésre bocsátottam volna, Imreh Sz. Istvánnak Stockholmba postáztam, Wilhelm Sándornak magam adtam át. Minthogy Rab János 1990 utáni magyarországi címét nem ismertem (levelei valószínűleg „elakadtak”, képeslapjain pedig nem tüntette fel azt), örömmel éltem a Népszabadság által felkínált közlési lehetőséggel, és a lap 1992. február 15-i számában közreadtam egy figyelemfelkeltő részletet a kéziratból. Kettős célt értem el ezzel: Rab János tudomására jutott „hallga-

tásom” oka, Wilhelm Sándorra pedig valóban felfigyeltek a magyarországi szakmabeliek. (1992 nyarán magam is találkoztam nála egyikükkel, Harka Ákossal.) Elsőként Imreh Sz. István 1991. szeptember 21-én kelt sorai érkeztek meg címemre, aztán a budapesti napilapban „magára ismerő” Rab Jánoséi. Ezt követte a Duna Televízióban sugárzott 1994-es riportfilm, amelynek helyszíni felvételeit Farkas Balázs készítette a Korunk szerkesztőségében, illetve Wilhelm Sándor székelyhídi és Rab János ócsai otthonában.

Döntéskényszerben

I. Sz. I.: Te láttad az én nagy irattartómat tele különböző meghívásokkal és hatósági visszautasításokkal. Ezek közül az egyik legfontosabb a George Kleiné volt '81 végén és '82 elején: menjek el hozzá legkevesebb egy, de lehetőleg két évre dolgozni. Ezt most értem meg, hogy miért írta így. Akkor én nagyon fel voltam paprikázódva: hogy-hogy egy esztendő alatt nem lehet Stockholmban nagy dolgokat csinálni? Hát akkor ő nem ismer engem! Azóta tapasztalhattam, hogy minimálisan két év kell ahhoz, hogy valamit be tudjál tisztességesen fejezni... Amikor kiderült, hogy engem nem engednek el, George még kétszer megismételte a meghívást, és utána nyomatékosan a tudtomra adta: ő most már tisztába jött azzal, hogy Romániában ez a helyzet, de én azért ne feledjem, hogy akkor fogad, amikor jönni tudok. A helyemet tartja. Ritkaságszámba megy, hogy valaki ennyire tökéletesen megértse a kelet-európai helyzetet. Számomra teljesen nyilvánvaló volt, hogy ez a stockholmi meghívás jelenti az egyetlen reális esélyt a genetika magas szintű műveléséhez. Ugyanakkor számolnom kellett azzal is, hogy a Szekuritáté pontosan tisztában van a szándékaimmal. Egyszer már majdnem elengedtek egy helsinki kongresszusra, de amikor észbe kaptak, hogy a két főváros milyen közel van egymáshoz, azonnal visszatartottak... Nem csoda, hogy nem ment könnyen a bécsi út előkészítése sem, de némi minisztériumi segédlettel – értsd: jó balkáni szokás szerint a megfelelő ember megfelelő megajándékozásával – csak sikerült. Nem is ez volt az én fő gondom, egész más foglalkoztatott engem akkor. Teljesen tisztában voltam ugyanis azzal, hogy amennyiben sikerül kijutnom, akkor nincs visszaút. Bár alapvetően kivándorlásellenes vagyok, az elit értelmiségi elmenetelét

nem tartom olyan veszedelmesnek, mint ahogy azt némelyek túltragizálják. Pontosán tudom: a másfél millió kellően nagy szám ahhoz, hogy nagyon rövid idő alatt képes legyen a szellemi szükségletének megfelelő elit újratermelésére, amennyiben lehetőséget kap erre. Ilyen szempontból az előző elitréteg elmenetele még előnnyel is járhat: szabad a pálya, van, ahová betörnie a következő nemzedéknek. Ennek ellenére: az értelmiségi exodust elítélem, különösen az írók, színészek elmenetelét. Nem tudom, hogy igazam van-e. Még azt sem állítom, hogy teljesen becsületes, amit mondok. Nem tudhatom, hogy nem csapom-e be saját magam, nem csaplak-e be téged, nem csapom-e be akár az olvasót is, amikor úgy vélekedem, hogy az én esetemet nem kell ugyanide sorolni. De tény, hogy a nemzetközi tudományosságban egy bizonyos szintet csak bizonyos helyen lehet elérni; és aki úgy érzi magáról, hogy ott, azon a helyen azt el is tudja érni, annak joga van elmenni. Persze, s ezt még egyszer hangsúlyozom: nem biztos, hogy igazam van.

Az én döntésem már csak azért sem volt egyszerű, mert még azt sem mondhattam: lehet, hogy csak három-négy év múlva fogom látni a feleségemet, gyerekeimet; szembe kellett néznem azzal is: megtörténhet, hogy többé sosem léphetek vissza az ország területére. Azért ez – te nagyon jól ismeresz engem – nem volt éppenséggel könnyű dolog. Az életben viszont a sanszot nem osztják kétszer; az egyszeri lehetőséggel nem élni, az egyértelműen gyáva megfutamodásnak tűnt volna – elsősorban a saját szememben. Mint alternatíva ez tehát jóformán fel sem merült. Tíz évig telesírtad mindenkinek a zsebét, hogy téged hogy elnyomnak, nem engednek sehová, és amikor mégis kiengednek, akkor megtartod az előadást, bezsebeled azt a kis kétezer schillinget, veszel belőle egy magnót, és ahelyett, hogy George Klein abszolút világszintű laboratóriuma felé indulnál, hát szépen hazamész. Ha ezt teszem, le sem tudtam volna köpni magam, hidd el nekem. Ti odahaza talán nem értettétek: nekem egyszerűen nem volt alternatívám. Persze azt azért tudtuk, hogy Ceaușescu nem él, míg a világ. Senki sem láthatta viszont előre, hogy Gorbacsov így bedobja majd a gyeplőt, és lehetővé teszi ezt a felpörgő történelmi vihart. Még így is elhúzódhatott volna a dolog. És éppen Romániában. Amint a mai helyzet is mutatja, koránt sincs vége ennek a folyamatnak. Ha épp most lennék kutató

Romániában, akkor még nagyobb bajban volnék, mint amikor otthonról eljöttem. Tehát ilyen szempontból semmit sem változott a helyzetem. Legfennebb most minden további nélkül eljöhethék George Kleinhoz egy időre a Karolinskára...

Ugyanakkor nem hagy nyugton azóta sem: miből maradtam ki azzal, hogy otthonról eljöttem? Az 1989-es fordulat nem változtatta meg ugyan döntésem motivációit, ám egyik pillanatról a másikra mégis kibillentett nehezen megszerzett belső egyensúlyomból. Volt egy soha vissza nem térő lehetőségem, éltem vele, kibírtam mindazt, ami egy számomra hihetetlenül idegen világban a hihetetlenül idegen munkastílushoz való alkalmazkodással jár. És akkor jön egy olyan dolog, amire egyáltalán nem számítottam. Otthon még úgy éreztem, hogy önmagammal és a választott szakmámmal szembeni kötelességem kipróbálni: meg tudom-e állni a helyem a genetika vezető ágazatában? És most fogalmam sincs arról, hogy odahaza miként álltam volna meg a helyem egy teljesen váratlan történelmi helyzetben, ami elkerülhetetlenül olyan szerepeket osztott volna rám, amelyek esetleg az én értelmiségi habitusomat igényelték volna. Bécsben még volt döntési lehetőségem: indulhattam Nyugatra, illetve visszafordulhattam. 1989 decemberében Stockholmban már nem volt. Eszeveszetten lehajtottam gépkocsival Szegedre, hogy legalább friss hírekhez juthassak...

Döntések után, korváltás kezdetén

R. J.: Ami a Pista elmenetelét illeti: kialakulhatott benne az a meggyőződés, hogy ő az itthoni lehetőségeket kimerítette, jóformán mindent elért, ami egyáltalán lehetségesnek mutatkozott. De az is meglehet, hogy távozását nem szabad másként értelmeznünk, mint kitörést a körülmények szűk kalodájából. Mint nyitást – fölfelé. Adja isten, hogy így legyen. A „big science” kitekintést, mozgást, európai és világszintű kommunikációt, eszmecsere-t, találkozásokat igényel! Ha mindez Kolozsvárról megoldható (lett) volna, akkor szerintem Pista most is ott(hon) van. Az életkor kritikus voltát jelzi, hogy aktív munkaidőnknek kb. a felét eltöltöttük. A másik felét bizonyára más sínen, más sebességgel robogó vonattal is meg lehet tenni. A jövő titka, hogy így lesz-e. A saját közösség (nemzeti-ségi művelődés) szolgálata mindenképpen csorbát szenved.

Sajnálatos, hogy a mi elköltözésünkre is a hazai értelmiség nagyfokú exodusával egy időben került sor. Tény, hogy születhetsz bárhol, attól még lehetsz gyergyói, illetve az egész erdélyi szellemi élet eredményes munkása. Ám az is tény, hogy bennem is felerősödött a szülőföldemre való visszatérés természetes vágya. Anyám révén magyarországi születésű vagyok, és a sors úgy hozta, hogy apám és testvéreim korán itt hagytak bennünket. Kisebbségi fiunk egészségi állapota is egyre nyomasztóbban hat ránk, ami ugyancsak döntékényszert eredményez. Az iskolai munkám eléggé beszűkült, bár nem annyira, hogy kétségbe ejtsen. De beszűkült. A szabadidőmben végzett kutatómunka eredményeinek a közzététele sem kivitelezhető. Ami korántsem további munkára serkentő erő 1989 márciusában.

W. S.: Mennyi az, amit felmutathatok: sok vagy kevés? Bizony szűköcske. És ami a legrosszabb: ha őszintén elemzem az okokat, sajnos magamban találok azokat. Minden nehézség mellett, amelyek végeredményben nem voltak meghatározóak, egyetlen és legfőbb ok a saját kényelmességem – mondhatnám úgy is: lustaságom –, hiszen ha egy kicsit is rendszeresebb, következetesebb lennék, akkor közleményeim száma is jóval nagyobb lehetne, ismeretterjesztő munkám is lényegesen kiterjedtebb. Hogy akkor sem állnék közelebb a Nobel-díjhoz, az is tiszta sor. Ez munkám természetéből következik. Nagy és főleg új ötleteim nem voltak, és ezután már aligha lesznek. Nem válhattam meg, és nem is fogom megváltani a világot, de egy azért biztos: amit megtettem, és amit a jövőben is meg kell tennem, azt más nem végezte volna el helyettem, és akkor ezzel is szegényebb lenne a világ.

Ami nagyon zavart, az a sokszor kicsinyes gáncsoskodás, amit a környezetemben tapasztaltam; és a közöny, ami például hajdani szabadegyetemi tevékenységemet is kísérte. Továbbra is nagyon bosszant a megfelelő szellemi légkör hiánya. Hogy szellemi téren „menő fejekkel” itt csak minden szökőévben találkozom. Ezért már úgy érzem, hogy nem feltöltődöm, hanem még jobban lehangelődöm ritkuló kolozsvári látogatásaim során. Ezt sajnos nem pótolhatja sem a tévé, sem az úgy-ahogy megszerzett szakirodalom. Úgy érzem, hogy itt, Biharban a szellemi emberek túl keveset dolgoznak, ám annál inkább döngetik a mellüket. Egyedül nagyon nehéz teljes életet élni: óhatatlanul elaprózódik az ember. Mindezek elle-

nére: ha újrakezdénem, talán ma is azt tenném, amit eddig végeztem, mert igazából nem látom, hogyan tehetnék másként.

R. J.: Olyan okok miatt, mint Sanyi én ritkán és keveset „sz szenvedtem”. Kényesség? Kiben nincs? Hiszen annyi erre a csábítás, Székelyhídon ráadásul a tévé is. Aztán pihenni is kell, épp a munkakerőnk újratermelése végett. A munka és a pihenés arányát nehéz dekában mérni. Inkább arról lehet szó, ami már az első évtized nyomán tudatosodott bennünk: Sanyi vezérfonala egyértelműen az értékmentés. És sok az értékmentő tennivaló. Látom, hogy bizonyos területeket senki sem vállal fel – példának okáért igazi kényelemszeretetből –: ezt is, amazt is el akar végezni. Ami örök lelki furdalás forrása aztán. És ez alapvetően meghatározza a hazai humán értelmiség közérzetét.

Cs. P.: Rab Jánostól azóta mindössze két képeslapot kaptam: miért nem válaszolok a leveleire? De ha egyszer a posta nem is kézbesítette azokat?! Honnan tudhattam volna, hogy milyen címre írjak?

W. S.: Úgy látszik, hogy én mégsem vagyok olyan exponált személyiség, már meg ne haragudj a tapintatlan fogalmazásért, mert nekem kihozták a Jani levelét. De valahogy nem telt sok örömem olvasása közben. Nagyon sajnálnám, ha helyettes tanárként kellene tengődnie egy olyan embernek, aki lelkiismeretesen végzett szakszerű munkája révén kiemelkedő helyet vívott ki magának Gyergyó vidéke, illetve Hargita megye szellemi-közművelődési életében; és aki – mert mindig átfogóbb igénnyel dolgozott, az *egészre* irányult a tekintete – várományosa volt a vezető erdélyi értelmiségiek egyik átfogóbb szerepkörének. Nekem személy szerint is nagy veszteség az ő elmenetele, mert igaz ugyan, hogy földrajzilag közelebb került hozzám, de az eltérő helyzet, a mindennapok különböző gondjai minden jel szerint törvényszerűen eltávolítanak egymástól bennünket.

Cs. P.: Ezzel bizony számolnunk kell. Nekik a távozás választásával nőtt meg a felelősségük, nekünk pedig azzal, hogy – bár sok minden ez ellen szólt – maradtunk. Figyeld csak meg, hogy mit mondott nekem ezzel kapcsolatban 1990 júniusában a stockholmi Wenner-Gren Centerben Imreh Pista...

I. Sz. I.: Itt termelni kell. Én ösztöndíjból élek, tehát valamit fel kell mutatnom ahhoz, hogy a következőkben is fizessenek. És vol-

taképpen nem is az én fizetésemről van szó, mert az kicsi. Ám kutatóként én akkor sem költök keveset, ha nekem alig-alig fizetnek. Merthogy itt a kutatás maga rettenetesen sok pénzt igényel. Ami magyarul azt jelenti, hogy nem áldoznak olyan emberre, akinek az eredményei nem biztatóak. Önmagában az, hogy én George Kleinnek a maximális bizalmát élvezem, és ő tényleg végtelenül a szívén viseli a kutatási témát, ez távolról sem jelenti azt, hogy itt netán a végtelenségig lehet „játszózni”. Most nem akarok untatni hosszas szakmai magyarázatokkal, a lényeg az, hogy bejött nekem valami, egy trükkös dolog: sikerült egy új sejt hibridtípust összehoznom – már a kísérleti egér hasüregében. Lehet, hogy mire te visszaküldöd javításra nekem ennek a beszélgetésnek a kéziratát, addigra már ismét lehangolt leszek a sikertelenségtől; de az is meglehet, hogy feldobott állapotban talál rám „közös riportunk”. A Nyugat tudományos világában ez már így van. Aminthogy az is tény: minden előzetes elképzelésem ellenére hihetetlenül egyedül dolgozom. Én azt hittem, hogy beállok itt egy csapatba. De nem. Mindenki csinálja a maga dolgát. Hogy én ennyire igényes témát választottam?! Vessek magamra! Miért nem gondoltam előzetesen végig, hogy nekem ehhez legalább öt vagy hat ember kellene? Ha pedig elvállaltam, hát csináljam. De ha úgy gondolom, akár abba is hagyhatom. Ez itt a professzoron kívül senkit nem érdekel különösebben. A hatvan személyt foglalkoztató intézetben mindössze hatnyolc technikus van, akiből öten-hatan olyan szintű munkát végeznek, mint bármelyik kutató. Egyszerűen nem lehet „alantas munkára” befogni őket, mert nem észszerű. Kolozsváron volt két technikusom, akik mindent elő tudtak volna készíteni nekem. De – nem volt mit. Itt minden van – és ha jónak látom, magam meg is csinálhatom. Bármit megadnék, ha Rácz Juli mellettem lehetne...

Cs. P.: Ó most hol van...?

I. Sz. I.: Németországban...

Cs. P.: És a román kolléganője, aki állítólag különleges megbízatással került volt annak idején mellétek...?

I. Sz. I.: Ó otthon maradt...

Cs. P.: És a laborban ki került a helyedbe?

I. Sz. I.: Ki került volna?! Az a labor azóta is le van pecsételve.

1978–1992

UTÓIRAT

Közös helyzet- és sorselemzésünk 1992 után öt évtizedet átfogó nyomkövető krónikájává „nőtte ki” magát. Amit gazdagított Far- kas Balázsnak a kötethez (*Döntékényszerben*. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2018.) mellékelte 1994-es dokumentumfilmje is. Ennek a levetítésével kezdődött biológus barátaim megszólaltatása az Erdélyi Múzeum-Egyesület székhelyén – Uray Zoltán akadémikus közreműködésével. Rövid részleteket idézek az est sajtóvisszhangjából:

„Mivel kutatók akartunk lenni, irányítókat kerestünk. Rab János Orbán Balázshoz csatlakozott, így csakhamar mindent tudott a Székelyföldről. Viszont hármunk közül a legnagyobb áldozatot is ő hozta azzal, hogy itthagytá a »nagy laboratóriumot«, a Hargitát, és elment a Duna mentére, az ócsai síkságra” – emelte ki Wilhelm Sándor. Imreh István hozzátette: János intellektusa felnőttebb volt nálunk, képességei is jobbak voltak – például vizsgára elég volt egyszer átolvasnia az anyagot. Cseke Péter Rab János szintézis-remtő képességét emelte ki, hozzátéve, hogy a Falvak Dolgozó Népe számára hetente küldött írásait soha nem kellett javítani.

»De mi van a rákkutatással?« A kérdés megkerülhetetlen. Imreh István ugyanis a rákkutatás fellegvárának, a stockholmi Karolinska Intézetnek a munkatársa – és ahogy később a moderátor, Uray Zoltán hozzászólásából megtudtuk, a legutóbbi Nobel-díjra felterjesztettek között Imreh István vezető professzora is ott volt. [...]

A zsúfolásig megtelt EME-székház terméből kérdések, hozzászólások is bőven érkeztek. Rab János példát adott arról, mit jelent vidéken értelmiséginek lenni – fejtette ki Bartók Júlia, aki Gyergyószentmiklóson tanártársa volt etnobotanikus barátunknak. A mai fiatalok döntékényszeréről is szó esett... Uray Zoltán szerint rengeteg értékes fiatalunk van, akik miután külföldre kapnak ösztöndíjakat, itthon kamatoztatják tudásukat. A Babeş–Bolyai biológiai kara is bizonyág erre. »Nincs tehát okunk elkeseredésre, a mai biológia erős lábakon áll« – tette hozzá.” (Fleisz Katalin: *Döntékényszerben – három erdélyi magyar biológus életútja és dilemmája*. Maszol, 2019. január 18.)

KÖNYV ÉS KENYÉR

Tell Vilmos bizonyára nem importalmát lőtt le a fia fejről

Egy modellértékű életpálya kanyarjai

Agrárkultúráról – létkérdéseket megillető hangnemben

Valahányszor eszembe jut a címmé emelt mondat, mindig dr. Nagy Miklóst hozza előmbe. Öt évig dolgoztunk egy szerkesztőségben, de voltaképpen ebből a szellemi teremtő erő működésére valló gondolatvillanásból ismertem meg őt, jóval azelőtt, hogy személyes találkozásunkra sor került volna.

Erre a mondatra egyébként azok is felkapták a fejüket, akik a hatvanas évek végéig nem sokat hallhattak Svájc korszerű mezőgazdaságáról, sem pedig Tell Vilmos históriájáról. Az igazsághoz persze hozzátartozik az is, hogy volt, akit bosszantott a szerző stílusának „irodalmias” jellege. Többnyire azokat, akiknek nem volt véleményük sem a világról, sem a mezőgazdaságról, mégis naponként nyilatkoztak róla. Nagy Miklós pedig úgy próbált szólni választott és egy életen át hűséggel vállalt szakmájáról, ahogy az megérdemli: a létkérdéseket megillető hangnemben. Szenvedélyllyel, az értetlenséggel szemben iróniával, s mindig azzal az igényllyel, hogy másokat meggondolkoztasson; hogy a jobb sorsra érdemes szakma ügyében minél több embert csatasorba állítson.

Ma is rejtély számunkra, hogy miként tudta szóra – és esetenként írásra – bírni azokat a többre képes gazdamérnököket, akikben a hivatalnoki szemlélet jórészt már elfásította a hivatásérzetet. Gyakorta hívták falusi iskolákba, próbálja meggondolkoztatni a pályaválasztás előtt álló ifjakat. Azokat, akiket a családban eleve úgy neveltek történelmünk során minden bizonnyal első ízben, hogy bármilyen pályát válasszanak, csak a föld mellett ne maradjanak. Ekkor már a *Pillantás a világ mezőgazdaságára* (Bukarest, 1975) című könyvének széles körű visszhangja, az előzmények alapján teljesen váratlan közönségükre is segítségére volt a szemléletváltoztatás-

ban. A mezőgazdaság olyan területe a kultúrának – érvelt igaza és a felismert távlat tudatában reménnyel is biztató jövőidetalálásáért –, amelyik a legközvetlenebb kapcsolatban áll az étellel, és amelynek birtoklása létszükséglet, mert csak ez biztosíthatja mindennapi kenyерünket. Ennek a kultúrának az értéke akkor sem csökken – Nagy Miklós egész életműve ezt bizonyítja –, ha vannak bizonyos korszakok, amikor nem tulajdonítanak neki létfontosságának megfelelő jelentőséget.

A hetvenes években nem egy alkalommal abban a szerencsében volt részem, hogy az erdélyi mezőgazdasági szakírás nagy triászát elkísérhettem falujárásaira. Megtörtént, hogy – Veress István elfoglaltsága okán – csak Nagy Miklós és Pap István vállalkozott az útra, s ilyenkor a Falusi Könyvhónap rendezvényeinek a szervezői engem kértek meg: előjáróban szóljak „két szót” róluk a hallgatóságának. Amennyire tőlem tellett, igyekeztem is eleget tenni a kíváncságnak, de most már bevallhatom: többnyire azért mentem szívesen velük (olykor mínusz 30 °C-os hidegben is például Hargita megyébe), hogy őket jobban megismerhessem.

Mert mi történt rendszerint? Bevezető szavaim után felállt Nagy Miklós, és olyan eszme-futtatást tartott a világ mezőgazdaságának időszerű kérdéseiről, hogy a jelenlevőkben nem maradt kétely: ha ennyire ismeri a tőlünk oly távol eső országok mezőgazdálkodását is, mi mindent tudhat a mienkről! Pap István közben alig néhány kulcsszót jegyzett fel a noteszomból kitépett papírlapra, s amint sort került rá, máris igyekezett „cáfolni” mindazt, amivel a hazai viszonyok ismeretében Nagy Miklós gondolatmenetéből nem értett egyet. Amiként ennek a fordítottja is megtörtént nemegyszer. Persze a hallgatóság egy-kettőre felismerte: az egész szellemi „tűzijáték” azért zajlik, hogy őket meggondolkoztassa, önálló vélemény kialakítására készítse. Az utóhatás sosem maradt el: ha kezdetben bátortalanul is szállingóztak, később annál magabiztosabban záporoztak a kérdések; sok esetben az volt az érzésünk, hogy csak abba hagyni lehet az eszme-cserét, a párbeszédet befejezni nem. Számmra mindig élmények voltak ezek a találkozók, a felszabadult szellem ritka szép ünnepei. Újból és újból meggyőződhettem arról, hogy egészséges vitaszellem, információ- és gondolatáramlás nélkül, a nagyvilágra kitekintő szemlélet és a hazai tapasztalatok álta-

lánosítása, szembesítése nélkül a haladás a mezőgazdasági termelésben is elképzelhetetlen.

Nagy volt az örömöm hát hetvenedik születésnapján, amikor a Korunk szerkesztősége arra kért: egy rövid előadásban vázoljam, mit tartok modellértékűnek Nagy Miklós életpályájában és munkásságában, lévén hogy az 1983. június 3-án megtartott Korunk-délelőttöt a neves agrárszakíró pályája önkörén túlmutató jelentőségének a felmérésére szentelték. Ezúttal viszont arra kényszerültem, hogy nyomatékosan megkérjem a szerzőt, nehogy aztán a róla szóló Pap István előadásának a „szétszedésébe” kezdjen.

A hallgatóság nagy derűtsége közepette igent intett ugyan, de önmagát megtagadni akkor sem tudta.

Pap István történelmi háttérvázlata Nagy Miklós portréjához

„Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet (EMGE) elsősorban azokra alapozott – idézem a Korunk 1991. évi 6-os számából Pap István előadásának szövegét –, akik hajlandók voltak nemcsak újítani, hanem ennek érdekében némi áldozatot is vállalni. Az új gabonafajták beszerzése és kipróbálása egyike volt az első tapogatózó lépéseknek, de a drágább vetőmag és az eredmény kockázata sokakat késztetett begombolkozásra. Legkevésbé vállalta a kockázatot az, akinek legkisebb volt a területe. Minthogy az egyesületbe először főleg birtokosok, jómódúak állottak be, egyesek a nagybirtokosság parasztság elleni egyesületének tüntették fel; másfelől a fejlődést megalapozó ismeretterjesztésre igen sokan azt felelték, hogy ne tanítsák a halat úszni és a parasztot gazdálkodni. A butaság, elmara-dottság és rosszindulat sorozata állott szemben azokkal, akik segíteni akartak. Tennivaló pedig bőven volt, és egyre szaporodott, s ezért a harcot egyszerre több vonalon is fel kellett venni.

Míg a szakajtó és egyes napilapok magukra vállalták a jobb, nemesített növények és állatfajták, a jobb eszközök és gépek, a műtrágyák, növényvédő szerek és eljárások széles körű ismertetését, egyidejűleg célszerűnek mutatkozott a földműves szakiskolák létrehozása, elterjesztése és fenntartása. Minthogy már előző tapasztalatból ismeretes volt, hogy minden szakiskola felvirágoztatja a környezetét, jobbnak látszott több kisebb iskola létrehozása, mint kevés nagy méretű tanintézeté, ahová messziről jönnek, lévén hogy

a helyi ismeretek és helyi tapasztalatok döntően befolyásolják a földművelés eredményeit. A kis tanintézetekben a fiatalság megismerkedett mindazzal, ami lehetővé tette legalább elvileg, hogy »a kétholdas gazda is megéljen«. Az iskolák el nem titkolt elve volt, hogy az ifjú otthon bevezesse szülei gazdaságába a tanultakat, s ezekből a kézzel fogható eredményekből okulva, a környezet is fejlődjék. Ez a módszer valóban gyümölcsözőnek bizonyult.

Egyelőre azonban az 1930-as évek elején vagyunk, előbb a csomabordi, majd a székelykeresztúri téli gazdasági iskolában, ahol dr. Nagy Miklós oktatói-nevelői tevékenységét megkezdte. A tanulók oktatása, gyakorlati tevékenységük vezetése csak egyik fele volt munkásságának, amihez hozzájárult a tanulók otthoni látogatása, szakmai ellenőrzése és irányítása. Ennek köszönhetően igen termékeny és tartós kapcsolat alakult ki az iskola és társadalmi környezete között. Számítsuk ehhez a gazdasági fejlesztésnek egy igen eredeti és hatékony módját. Minden gazdasági iskolának volt kis tangazdasága, ahol az újabb fajtákat, módszereket kipróbálta, és a beváltakat elterjesztette. Innen esetenként be lehetett szerezni nemesített vetőmagvakat, tenyészállatokat, palántákat, oltványokat a termeléshez szükséges technológiai ismeretekkel együtt. Így aztán minden iskola – akarva, nem akarva – megkövetelte tanári karától a sokoldalúságot, a jól informáltságot és a tudás biztonságát, amit viszont csak rövidebb-hosszabb gyakorlattal lehet megszerezni. Eközben a gazdasági egyesület is bizonyított, amennyiben tevékenységének és vezetésének minden bírálható fogyatékosága ellenére munkássága nyomán végre megindult a maradi, kerékkötő hagyományok lassú felszámolása, újabb és újabb eredmények megvalósítása. Lassan, de biztosan kezdett megszűnni a szántóföldi fekete ugar, és kezdett feltörni, termőre fordulni a szellemi parlag is: a földművelő réteg jelentős részének megjött a kedve a tanuláshoz, az olvasáshoz, újabb és újabb fajták, módszerek, eszközök kipróbálásához. Igen hálásnak mutatkoztak a legcsekélyebb eredmény láttán is, és már nem fogadták gyanakvással sem a gazdasági egyesülés útmutatásait, sem a szakoktatást, népszerűsítést végző szakelőadókat.

Nem véletlen, hogy dr. Nagy Miklós és a méltatlanul elfelejtett dr. Szövérdi Ferenc akkor kapott meghívást az Erdélyi Magyar

Gazdasági Egyletbe. Látóköruk bővítésére, szakmai ismereteik gyarapítására jól szervezett külföldi tanulmányutat tehettek, amelynek tapasztalatai elkísérték azután tevékenységük igen gazdag útjain.

A hároméves tanügyi tevékenységet a kilencéves EMGE-korszak követte Nagy Miklós pályáján (1939–1948), amikor is az állattenyésztés szakelőadója s egyben az egyesület segédtitkára volt. Csakhogy az állattenyésztés nem az állattal kezdődik, hanem azoknak a feltételeknek a megteremtésével, amelyek között a jószág nemcsak él és virul, hanem gazdaságosan termel. Ebben a vonatkozásban pedig fel kellett számolni a hagyományosan külterjes változatokat, amelyek elsősorban a legeltetésen alapultak, s a legelők birtoklásáért évszázados vitákat, harcot, pereket váltottak ki. De ugyanakkor minden vonalon változtatni kellett. Így például a húsövezetet részben tejövezetté kellett átalakítani, aztán a vajgyártást és minőségi sajtolást megszervezni, támogatni; ez pedig a csatolt fajták megváltoztatását is kiváltotta. Következett a régi hagyományos parlagi szürke marha átalakítása szimentáli jellegű vegyes fajtává, a mangalica zsírsertés rovására a tejtermék igénybevételével a húsertés terjesztése, a parlagi baromfifajták mellett a nemesített vegyes hozamúak terjesztése. Ezeket a feladatokat a fiatalok főleg három síkon végezték: téli gazdasági tanfolyamok szervezésével és vezetésével, a mezőgazdasági szakírás művelésével és a különböző gazdasági akciók lebonyolításával. Ez utóbbiak voltak talán a leglátványosabbak, a legkézzelfoghatóbbak és a leghatékonyabbak is.

A takarmánytermesztés terén a rétek és legelők gondozása, szakaszos kihasználása, a célszerű takarmánytermesztés, konzerválás, tárolás, új takarmánynövények termesztése, silókukorica bevezetése jelenti az egyik oldalt, silóépítési akciók lebonyolítása, állványos szénaszáritás megszervezése, tömeges bemutatása a másikat. Legelő-mintagazdaságok létrehozása, szakosított legelők beállítása mind ide tartozott, de e tevékenység magában foglalta az újabb típusú gazdasági épületek és segédépületek tervrajzainak elkészítését és terjesztését is. Nagy hatású akciók voltak a magas hozamú tenyészállatok beszerzésére, terjesztésére, kiosztására irányuló terhes és gyakran bonyolult ténykedések. Ehhez társult az egyes

fajokra irányuló tenyésztő társulások, illetve szakosztályok megalakítása (és ezek keretében a szakszerű tenyész kiválogatás, a törzskönyvezés bevezetése). E tevékenység során egyes vidékek ugrásszerűen fejlődtek (a Küküllők vidéke, Nyárádmente, Barcaság, Maros mente és mások), olyannyira, hogy a második világháború után igen értékes tenyészanyag tömeges előállítására váltak alkalmassá.

A téli szaktanfolyamok keretében és a szakírás révén történő ismeretközlés olyan magvetéshez hasonlítható, amelynek gyümölcsei sokszor csak évek múltán érnek be, és mutatkoznak kézzelfogható eredményekben. A hatás sokszor lassú, de már az is sokat ér, ha a résztvevő és olvasó látóköre tágul, rájön arra, hogy más is van, és jobb is van, rákap az olvasásra, a próbálkozásra, többé-kevésbé átgondolt kísérletezésre, újításra. Ezek tömegmértetű akciók voltak, amelyek sokáig éreztették hatásukat, és ismertté tették dr. Nagy Miklós nevét.”¹

Eke és toll

Amikor Nagy Miklós első írásai 1936-tól az Erdélyi Gazdában megjelentek, ennek a maga korában korszerű ismereteket terjesztő gazdálapnak a következők voltak a főmunkatársai: Antal Dániel, Bikfalvy Ferenc, Bodor Kálmán, Farkas Árpád, Konopi Kálmán, Kós Balázs, Kós Károly, Kuthy Sándor, Nagy Endre, Páter Béla, Ritter Gusztáv, Szász Ferenc, Szeghő Dénes, Szentkirályi Ákos, Seyfried-Szövérdi Ferenc, Szövérdi Szász István, Telegdy László, Tóth Tibor, Veress István, Zalányi Tibor. A szakírói gárda ennél népesebb lehetett, hiszen a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* csak a főmunkatársakat tünteti fel. És hát arról sem feledkezhetünk meg, hogy az 1869-ben alapított Erdélyi Gazda mellett a két világháború között működött még jó néhány mezőgazdasági szaklap, illetve agrárkérdésekkel is rendszeresen foglalkozó sajtótermék (Erdélyi Barázda, Magyar Nép, Siculia Gazda Lap, Kertgazdaság, Méhészeti Közlöny, illetve a román, magyar és német nyelven megjelenő Fauna, az Élelmiszer Újság és a Kertészeti Tőzsde, valamint a Baromfi-

1 Pap István: *A kiművelt fő felelőssége*. Háttérrel Nagy Miklós EMGE-főtítkárréportjához. Korunk, 1991. 6.

és Kisállattenyésztők Lapja, mely román és magyar nyelven jelent meg), s ezek a periodikák nem maradhattak volna fenn másként, ha nem támogatja őket kellő számú munkatársi gárda, és olyan olvasói tábor, amely közvetlenül érdekelt volt a megjelentetésükben.

Ha most egy későbbi korszakot veszünk szemügyre, ugyancsak azt látjuk, hogy az 1945 őszén újraindult Falvak Népe nemcsak az Erdélyi Gazda előfizetőinek széles táborára alapozhatta sikeres tevékenységét, de maga mellett tudhatta az agrárszakírók viszonylag még népes gárdáját is: Antal Dánielt, Bikfalvy Ferencet, Kozán Imrét, Kós Balázst, Kós Károlyt, König Miklóst, Mezei Sándort, Mózes Pált, Nagy Miklóst, Opra Pált, Pap Istvánt, Szeghő Dénest, Szövérdi Ferencet és Veress Istvánt. Bár a nevek egy része ismétlődik, szándékosan tartottam újabb „névsorolvasást”, hogy egy kicsit elgondolkozhassunk afölött is: hány jelentős mezőgazdasági szakírónk munkásságáról feledkeztünk meg az utóbbi évtizedekben? Hogy kik léptek a helyükbe? Sokatmondó tény, hogy a Falvak Népe 1945 utáni történetében a kezdeti lendület után csak 1971 és 1974 között szaporodtak meg újjólag a szakcikkkel és tanulmánnyal jelentkező külmunkatársak, amikor Nagy Miklós szerkesztette a lap szakmellettlékletét. Brassay Sándor, Czier Antal, Csávossy György, Csorba István, Dankanits László, Dimény Sándor, Kovács Béla, a baromfitenyésztési szakkönyveivel ismertté vált Lőrinczi László unitárius lelkész, Márkus István, Ötvös Zoltán, Sebők M. Péter, Székely József és Tamás Lajos nevét akkoriban jegyeztem meg magamnak.

A háború után négy évig az EMGE adott ki szakkönyveket, gazdanaptárakat, 1951-től az Állami Tudományos és Tankönyvkiadó, 1953-tól a Mezőgazdasági és Erdészeti Állami Könyvkiadó és annak jogutódja, a Ceres. Egyik 1978-as visszatekintésében Nagy Miklós arra hívta fel a figyelmet, hogy a viszonylagos önállósággal rendelkező kolozsvári szerkesztőség jóvoltából 1953 és 1969 közötti periódusban mennyire megugrott a magyar nyelven megjelent szakkönyvek száma (és példányszáma). Magam 65 szerző 462 munkáját vettem számba, akiknek többségéről hosszabb-rövidebb szócikket lehet olvasni a RMIL-ben. A tíz-tizenöt szerkesztő magyar nyelven végezte a kolozsvári mezőgazdasági főiskolát 1953-ban és 1954-ben, a munkák átlagosnál igényesebb nyomdatechnikai kivitelezését a feledhetlen emlékű Tóth Samu szavatolta.

Nem szabad megfélekednünk azonban arról, hogy ez a „bőség” a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés célkitűzéseit szolgálta; a kiadványok többsége természetés- és tenyésztéstechnikai jellegű volt. Aligha véletlen, hogy a kiadó történetében a „csúcsev” az 1956-ot követő esztendő volt, amikor 48 kiadvány látott nyomdafestéket. Az elkövetkezendő évek tendenciáit jelezte, hogy a 48-ból 21 volt eredeti munka. Az 1980-as évet például az jellemezte, hogy a románból fordított kiadványok mellett voltak eredetiek is. Ilyen körülmények között természetesen megnőtt a fordítások minőségének értéke. Ha valaki, akkor Nagy Miklós ugyancsak tisztában volt ezzel. Összegzésem szerint az 1944 és 1985 közötti periódusban 38-an vállaltak fordításokat. A 209 címből Nagy Miklós a legtöbbet: 29-et.

LEVÉL (NEM CSAK) HOMORÓD MENTI HETVENESEKNEK

Szorosan idetartozónak és ugyancsak jellemzőnek érzem azt is, ami egy hónappal az említett életműfelmérő rendezvény előtt történt. Május elsejére egy eléggé rendhagyó ünnepségre voltam hivatalos: a Homoród menti hetvenévesek találkozójára. Az ötlet a szentpéteri Csomor Áron bácsitól származott, ő is vállalta érte jórészt az anyagi áldozatot, hogy erre a napra nemcsak a két Homoród völgyéből, hanem Erdővidékről, a Nyikó, a Nyárád és a Küküllők vidékéről is meghívja mindazokat a kortársait, sorstársait, barátait, akik 1913-ban születtek. Az egybegyűltekhez szólván, beszédembe iktattam Nagy Miklós egyik gondolatát is, miszerint nem árt már fiatal korban gondolni az idősebbek bölcsességére. S mert a továbbiakban azt is kifejtettem, hogy személy szerint mit köszönhetek ennek az intelemnek, az utóhatás sem maradt el: izgalmasabbnál izgalmasabb élettörténetekkel, különös sorsokkal ismerkedhettem meg, amelyek valamiképpen mind összefüggenek a dr. Nagy Miklóssal. Nem pusztán a nemzedéki összetartozás és a mindannyiuk életére kiható sorsélmények okán, hanem az erdélyi gazdálkodás 20. századi történetében bekövetkezett események, történelmi fordulatok (cezúrák) révén.

Ha már szóba hoztam a Nagy Miklós nevét – kérleltek a körülöttem ülők –, beszéljek róla bővebben. Hol született? Hol járt iskolába, egyetemre? Mert az meglátszik az írásain, hogy nemcsak a mi tájainkon folyó gazdálkodást ismeri alaposan, de az is kitűnik sorából, hogy külföldet járt, világot látott ember. Igaz-e, hogy pályája kezdetén a dán mezőgazdaságot tanulmányozta? S városi születésű léte miatt éppen ezt a pályát választotta élethivatásul? Vajon milyen felismerések készítették erre? Kiktől kapott tanácsot, kik indították erre a pályára? S hogyan tett szert akkora tapasztalati tudásra, hogy nemcsak a könyveiben, de még a kisebb lélegzetvételű cikkeiben is mindig meg tudja gondolkoztatni az embereket? A leggyorsabb földművest éppúgy, mint a mezőgazdasági főiskolát végzett szakembert.

Mintha személyes ismerősükről lett volna szó, úgy sorjázatták a kérdéseket. Volt, amire tudtam válaszolni, sok mindenre nem. Ám megígértem, hogy születésnapj jókívánásaikkal együtt továbbítom kérésüket: írja meg pályája emlékezetét a falusiak hetilapjában. S esetleg még egy olyan kiadványt is tehetne az asztalunkra, amit nagyon-nagyon várunk már tőle: a világ mezőgazdaságára kitekinthető könyvei után írja meg azok erdélyi társát, azt, amelyikben személyes sorsának alakulását az erdélyi gazdálkodás történetébe ágyazottan mesélné el.

Hogy Nagy Miklós mennyire megtisztelőnek érezte földműves sorstársainak kérését, álljon itt válaszából egy részlet. Nem csupán a Homoród mentieknek küldte.

„Életem alakulásában – írta 1983 májusának utolsó hetében – fontos szerepe volt az erdélyi értelmiségiekkel szemben szinte társadalmi elvárásaként felfogható többnyelvűségnek, ami nemcsak a szélesebb körű szakirodalmi tájékozódást tette lehetővé, de a fordítói tevékenység révén sok életszakaszban a létfenntartás gondjait is segítette enyhíteni. Szüleim konok akarással lehetővé tették, hogy cseregyerekként szász családoknál időzve, kisdíakként megtanuljak németül; gimnáziumi éveim alatt az ott vendégtanárként tanító, flamand nemzetiségű francia nyelv és irodalom tanárom úgy megszerettette tantárgyát, hogy érettségi után az adódó – igaz, nagyon szűkös – lehetőségeket megragadva, igyekeztem gyarapítani érzelmi indítottságú alapokon nyugvó nyelvismeretemet; a román nyelv

elsajátításához pedig mindenekelőtt a Tordán, szülővárosomban végzett gimnázium segített, ahol a húszas években nem volt magyar nyelvű középiskolai oktatás, anyagiak híján pedig szüleim nem küldhettek más városba anyanyelvemen tanulni.

Ez az adottság és a sokévi tanügyi tevékenységem nyitották meg az utat ahhoz, hogy más könyvkiadók mellett a tankönyvkiadónak is állandó munkatársává válhattam, s fordítóként, szakellenőrzőként, szöveg-összehasonlítóként a kiadónál megjelent magyar nyelvű mezőgazdasági tankönyvek nagy részének szerkesztésében valamilyen minőségben bábáskodhattam, igyekeztvén nemcsak a nyelvrontó tükrörfordításokat kigyomlálni, de a könyvek nyelvezetét is az életkori követelményekhez és a gondolkodásbeli sajátosságokhoz idomítani.

A szakmai egyoldalúság, a beszűkülés, a szűk látókör ellen már a családi ház légköre beoltott. Szüleim megjelenésük sorrendjében megszerezték Ady minden kötetét, s előfizetői voltak az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványainak. És talán a pályaválasztásomat is befolyásolta az, hogy Kós Károly – aki apámnak osztálytársa volt a kolozsvári Református Kollégiumban – harmincéves érettségi találkozójukon azzal biztatott a komoly szakmai felkészülésre, hogy nagy szükség van jól képzett agrárdiplomásokra. Akkor még nagyon kevés volt a magyar hallgató az itteni mezőgazdasági főiskolákon, hiszen az első világháborút követő években azoknak a pályája, akik a háború alatt kezdték el tanulmányaikat, derékba tört, az utánuk következő évfázatokba tartozó fiatalok pedig inkább a külföldi főiskolák felé tájékozódtak. Így mi, azok a kevesek, akik itthon tanultunk, bizonyos vonatkozásokban előnyös helyzetbe is kerültünk, s mert kevés lévén a főiskolai kurzus, tankönyv, főleg magyar szakkönyvekből készültünk a vizsgákra, s így akarva, nem akarva egyidejűleg két nyelven sajátítottuk el a szakkifejezéseket. Persze ehhez egy kis többlettakarás és -munka kellett, amire ma is nagy szükség volna, hogy a fiatalabb pályatársak ne azzal térjenek ki a szakírói feladatok elől, hogy nem ismerik eléggé anyanyelvük szakszókincsét.”²

2 Dr. Nagy Miklós: *Nem elég csupán szakmailag helytállni*. Falvak Dolgozó Népe, 1983. 20.

AZ „EGYSZEMÉLYES INTÉZMÉNY”
FELELŐSSÉGÉRZETE

Hetvenöt éves korában bekövetkezett halála mélyen megrendített. Ennek adtunk hangot Csávossy Györggyel a Házsongárdi temetőben 1988 májusának első napján. Mindkettőnk mondanójában az rejtett, hogy Miklós bátyánk távozásával újabb „egyszemélyes intézményt” veszítettünk. Aki nyugdíjasként talán még többet dolgozott, mint korábban. Hogy apadjanak azok a gondok, amelyek szakmai felmenői és nemzedéktársai távozásával egyre csak növekedtek. Nemcsak a saját pászmáján sorjázta a keze alól kikerülő könyvek és tanulmányok, de rá várt a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* mezőgazdasági szócikkeinek megírása, a Kriterion Kiskalauz szerzőutánpótlásának biztosítása, miközben haláláig gyűjtötte az általa tervezett *Mezőgazdasági Lexikon* anyagát. Mint afféle nobile officiumot, megörököltem mind a RMIL-nél, mind a KKK-nál betöltött munkakörét. Akkoriban letiltott szerző voltam, de a falusiak hetilapjánál megmaradhattam. Igaz, csak azzal a feltétellel, hogy a továbbiakban méhészeti, kertészeti, szőlészeti, borászati, baromfitenyésztési stb. kéziratokkal foglalkozom. Elvégre az „agrikultúra is kultúra”, hogy a magyar sajtóért felelős hírhedt központi bizottsági aktivistát idézzem. Aki bizonyára ma sem érti – ha ugyan még olvassa ezeket a sorokat –, hogy éppen ezzel a büntetésnek szánt intézkedésével tett jót nekem. Hiszen „neki köszönhetően” a legnehezebb Ceaușescu-években is értelmes munkát végezhettem.

A temetés után felhívott Létay Lajos, az Utunk főszerkesztője, aki Aranyosszék szülőtteként becsülte Nagy Miklóst, és olykor-olykor művelődési témájú írásait is közölte. Nagy volt a meglepetésem, amikor kiderült: az agrárszakma elitjéről vár riportsorozatot tőlem. „De, Lajos bácsi... Hiszen tudod, hogy le vagyok tiltva...” Tudhatta, persze, hiszen tagja volt az RKP Központi Bizottságának, de – legalábbis nekem '90 után ezt állította – vele azt nem közölte senki. Korántsem hittem, hogy rajtam akart segíteni, inkább a mind szorongatottabb helyzetbe kerülő Utunkon, amelyiktől erőteljesen megkövetelték – akárcsak a neodogmatizmus uralkodása idején – az irodalom „valóságtükrözését”. Így született meg a *Mesterségem címere* és a *Kortársaink* portrésorozat, ebből pedig 1991-ben – az

eredendően Nagy Miklós munkásságára utaló – *Könyv és kenyér* című kötetem. Egy olyan korszakban, amikor nem lehetett leírni a magyar helységneveket. A Dacia Kiadónál megjelent kötetem szerkesztőjének, Kerekes Györgynek az volt a véleménye: ha visszaírnám a metaforikusan megjelenített helyszínek magyar elnevezését, azzal tönkretenném a szövegek architektúráját. Úgy tűnik, ez az eset is igazolja Goethét, aki szerint a cenzúra a legjobb stilisztá. Ennek ellenére örülnék, ha a továbbiakat illetően nem kellene igazat adnunk neki.

Nagy Miklós halálát követően igyekeztem felmérni az 1919 utáni romániai magyar agrárszakírás helyzetét, ugyanakkor megpróbáltam munkába állítani az íráshoz kedvet érző fiatalokat. Kelemen Hunor, Makkay József, Bagosi József, Bíró A. Attila első írásai ezeknek a szombati–vasárnapi kézirat-megbeszéléseknek és átszerkesztéseknek köszönhetően jelentek meg a Falvak [Dolgozó] Népében. Bagosi József sorozata, a *Kertbarátok könyve* pedig a Kriterion Kiskalauz sorozatban (KKK); az időben készült dr. Wilhelm Sándor székelyhídi ichtiológus *Mint hal a vízben* című munkája és Bíró A. Attila *Lovaskönyve* is. Ez utóbbiból már nem lett ugyan kötet, de a kolozsvári nyomdászfiú elméleti és módszertani tájékozódása megalapozta Békás-telepi vállalkozását, az Incitato lovasiskola beindítását 1990-ben.

Sorozatszerkesztői elgondolásaim szerint a KKK-ban jelent volna meg Nagy Miklós *Mezőgazdaság az ezredvégen* című tanulmány- és esszégyűjteménye – *Kitekintés és önvizsgálat* alcímmel. KKK-doszsiém tanúsága szerint 1988 karácsonyán a hagyaték áttekintése után ezeket az írásokat soroltam a tervezett kötetbe: *Gyümölcs- és szőlőtermesztésünk az idő sodrában*. 10 flekk; *A szaked és a dzsihád* (Afrika mezőgazdasága). 6,5 fl.; *Mezőgazdasági újdonságok*. 5 fl.; *Érdekes-ségek a világ mezőgazdaságában*. 6,5 fl.; *Útban az emberré válás második lépcsőfoka felé*. 6,5 fl.; *A nyájszellem megteremtője, a juh*. 9 fl.; *Életünk első tápláléka: a tej*. 8,5 fl.; *A tyúk és a tojás. Baromfi- és tojástermelés itthon és a nagyvilágban*. 8,5 fl.; *Banán, bor és bors a világpiacon*. 5 fl.; *Őfelségéék, a fehérjék*. 9 fl.; *Éhínség*. 4,5 fl.; *Kitekintés és önvizsgálat*. 8,5 fl. Azon már meg sem lepődtem, hogy a kiadói főhatóság „érzékenyen” viszonyult mind a *kitekintéshez*, mind az *önvizsgálathoz*.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent Nagy Miklós-émlékkönyv³ szerkesztése közben tudtam meg, hogy a nyolcvanas évek elején elkészült egy testesebb, 105 lap terjedelmű tanulmánnyal (*Románia modern kori agrárfejlődése [1918–1980]*), amit feljegyzései szerint *Az európai országok modern kori agrárfejlődése (1918–1980)* című gyűjteményes kötetbe szánt. Nincs tudomásom arról, hogy ez a munka napvilágot látott volna. Azt viszont nemcsak az Agrártörténeti Szemle 1991-es évfolyama tartja számon, hanem egy frissen megjelent kötet is,⁴ hogy az EMGE centenáriuma közreadta a *Szarvasmarha- és bivalytenyésztés Erdélyben* című könyvterjedelmű munkáját. A Sapientia – EMTE által mostanság beindított gazdamérnök képzés hallgatói bizonyára hasznát veszik ezeknek az agrártörténeti szintéziseknek.

HÁTRAHAGYOTT KÉRDÉSSOROK A HAGYATÉKBAN

„Ki vállalkozik a mai agrármérnökök közül olyan feladatokra, mint az agrárreform monográfiájának megírása? Én megírtam lebonnyolítása közben, de nem lezárva (Venczel összegezte az 1921. évit). Megírtam Illyefalva szociográfiáját, hogy egy kritikus gazdaságtörténeti helyzetet rögzítsek [1947-ben], de ma ki vállalja ezt? Ernst Wagner a *Siebenbürgisches Archiv*-ban (Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1979.) megírhatta az országtól távol a Szász Gazdasági Egyesület történetét, de ki írja meg az EGE-ét, ha mi kihalunk? Ez még az én feladatom, de ha a Bartókokról szóló, szinte kész kötet nem láthat nyomdafestéket, akkor miként lehet könyv az EGE történetéből? És ki írja meg a CASBI-t, a háború utáni gazdaságtörténet egyik legérdekesebb jelenségét. Én megírtam Erdély szarvasmarha-tenyésztésének kb. száz évét, de a többivel mi lesz? Ki és mikor írja meg annak az erdélyi lótenyésztésnek a történetét, amelyik már

3 *Eke és toll.* Dr. Nagy Miklós emlékezete (1913–1988). Sajtó alá rendezte Cseke Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016.

4 Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária: *A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948)*. Minerva Művelődési Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2015.

a 16–17. században több neves ménessel dicsekedhetett, mint az akkori egész ország többi területe? Vagy a közelmúltból a Csíki Magánjavak és a Székelyföldi Közbirtokosságok történetét. Ki fogja összeszedni a két háború közötti erdélyi mezőgazdasági szakirodalom bibliográfiáját? Hát az életrajzi adatokat? Miért maradt reám a RMIL-nek ez a munkája? A hivatásos történészek mellett egész sor agrárszakemberre lenne szükségünk, akik az agrártörténet felé forduljanak. Hogy ilyenek gyakorlatilag nincsenek, s abból a ma országunkban tevékenykedő megközelítően ezer magyar anyanyelvű agrárdiplomásból alig akad, aki a termeléstechnika mindennapos problémáin túl nézne, azt nem nekik róhatjuk fel elsősorban, hanem mezőgazdasági felsőoktatási rendszerünknek és annak a szemléletnek, amely csak pillanatnyi eredmények elérését várja el az agrárdiplomásoktól.”⁵

Ennek az olvasása közben jöttem rá, hogy hetvenedik születésnapján Nagy Miklós voltaképpen ezekből a gondokból/gondolatokból bontotta ki a Korunk szerkesztőségében elhangzott eszmetuttatását. (A véglegesített szöveg akkoriban „természetesen” nem jelenhetett meg a Korunkban.⁶ Amiként a Pap István portrévázlata és „háttérrel” is csak 1991-ben.)

Közös kiszállásaink, falujárásaink alkalmával többször szóba kerültek azok a kérdések, amelyek feljegyzéseiben rám köszöntek. Az 1921-es és az 1945-ös földreformmal kapcsolatosak is. Kisgyermekként ugyanis nemegyszer hallottam az *igényjogosult* kifejezést. (Harmadik felső szomszédunk, Béres Feri bácsi ezt mindig úgy „adta elő”, hogy a mi családunk is az „igényjogosultak” közé tartozott.) Az 1921. évi agrárreform során Erdélyben 1 663 809 hektárt sajátítottak ki, amiből az igényjogosultak csak 451 653 hektárt „jussoltak”. A demokratikusnak nevezett Groza-kormány nem korrigálta az 1921-es anomáliákat, ellenkezőleg – miként Nagy Miklós számvetéséből kiderül –: újabb aránytalanságokat vezetett be az erdélyi magyarság hátrányára. Ennek következményei már kezdetől előre láthatóak voltak.

5 Kézirat dr. Nagy Miklós Parádsasváradon élő kisebbik fiának, Nagy Miklós nyugalmazott gépészmérnöknek a birtokában.

6 Olvasható in: *Eke és toll.* 22–25.

Szabédi László 1945 és 1947 között a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója és a Népi Egység főszerkesztője volt. Jordáky Lajosnak 1946. május 17-én írt levelében megdöbbenve teszi szóvá, hogy például a színmagyar falvakban a magyar kommunisták azok, akik „a törvényen túlmenően hajtják végre a földreformot, keserítik el a gazdákat, és fordítják szembe a tehetetlen Magyar Népi Szövetséggel [...]. Nagyon jól tudom én, hogy a földreform a románság demokratizálásában nagy lépést jelentett vagy jelenthet. Ámde nemzetiség és nemzeti territórium egymással szorosan összefüggő dolgok. Nemzeti territórium nélkül nincs nemzeti lét. A földreformot mégis a nemzetiségi szempontok teljes figyelembevételével oldották meg, tisztán az igénylők szempontjait véve figyelembe [...]. Ez pedig azt jelenti, hogy mivel a románság nagyobb arányban helyezkedik el az agrárfoglalkozásban, mint az iparosabb magyarság, az agrárreform során, még ha igazságosan is hajtották volna végre, az erdélyi magyar territórium újabb csonkulást szenvedett. Ha ez folyvást így halad tovább is – a folyamat nem új! –, néhány nemzedék múlva nem is lesz itt magyar nemzeti territórium, ami azt jelenti, hogy a magyarság virtuálisan megszűnik nemzetiség lenni, ha hetvenhét törvény védi is nemzetiségi jogait.”⁷ Anyai nagyapám első világháborús hadirokkant volt, 1944 nyarától édesapám hadifogoly; 1921-ben egyetlen kat. holdat kaptak az Udvariban, 1945-ben ugyanennyit a Kerehágó nevű határrészben; összesen nem egészen egy hektárt. Ezek a parcellák a szüleim brassói és kolozsvári keresetéből szerzettekkel együtt 1952-től a közösbe kerültek. Sosem reméltem, hogy valaha is visszakaphatjuk az „önkéntesen” beadott földeket. Aztán elkövetkezett 1990. január 9-e, amikor édesapám hangját hallhattam a homoródszentmártoni postáról: „Felbomlóban nálunk is a közös, fiam. Én egy hektárt vettem vissza, mert 76 évesen bőven elég ennyit megdolgozni, de olyan is akadt, aki ötöt igényelt.” Amint a kagylót leteszem, az a kép villan fel előttem, amikor egyetemista koromban Katona Ádám székelyudvarhelyi évfolyamtársammal határneveket gyűjtöttünk szülővi-

7 *Két világ közt harmadiknak.* Vers, próza, dráma, tanulmány, dokumentum. Kolozsvár, Korunk–Komp-Press, 2014. 291–297.

dékemen, és édesapám fogolytársa, Benedek Jóska bácsi Homoród-szentpéteren ezzel fogadott: „Ugye vissza akarjuk adni a földeket?!“

Az egyetem elvégzése után életemben huszonkét évnyi falujárás következett. Csaknem két évtizedig főként a közösség- és intézményépítés foglalkoztatott, 1985 és 1990 között már csak a diktatúra túlélése. Egyebek mellett az is, hogy a harmincárnyi háztájiból miként lehet megélni? Nos az Erdélyi Gazdasági Egylet működéséből, az Erdélyi Gazdából, az 1945 őszen újraindult Falvak Népéből megtudhattam.

E három gazdasági intézmény nem önkényesen kerül egymás mellé. Az én szememben ugyanis az EMGE-főtitkár, az agrártörténész, a mezőgazdasági szakíró Nagy Miklós személyisége jelenti ezekben a szakmai és szellemi folytonosságot. Nem minden előzmény nélkül, persze. Többször elmondta s megírta, hogy pályaválasztásában milyen sokat köszönhet a hajlék- és léleképítés mellett „földet szelídítő” mentorának, Kós Károlynak. Ami elválaszthatatlan az EGE/EMGE, az Erdélyi Gazda és a Falvak Népe történetétől. Hiszen Kós mindháromhoz erős szálakkal kötődött, amit ráadásul gazdamérnök fia, Kós Balázs is erősített.

Mindhárman publikáltak az említett gazdatársadalomhoz szóló lapokban, a Falvak Népe 1945-ös címlapját Kós tervezte, a lap rovatcímeit ő rajzolta meg. Kós Balázs rovatvezető volt mind az Erdélyi Gazdánál, mind a Falvak Népénél, az ő szerkesztői asztalára kerültek először mindig Nagy Miklós írásai.

„Mire elvégeztük a főiskolát – a többes szám itt dr. Szövérdi Ferenc évfolyamtársamat jelenti, aki sok éven át volt munkatársam is –, intézményeink vezetőinek a szeme már rajtunk volt. Így szinte természetes, hogy nem állami állásba – bár egy ilyenért sikerrel versenyvizsgáztam –, hanem a Csombordi Téli Gazdasági Iskolába kerültem. Itt a puritán, szigorú, igényes dr. Nagy Endre volt az igazgatóm, aki mintaképe lehetett mind a jó pedagógusnak, mind a megfelelő helyzettudattal rendelkező népművelőnek. Az ő érdeme volt elsősorban, hogy itt – akárcsak a hasonló típusú székelykeresztúri iskolában – a tantestület tagjainak kötelessége volt meglátogatni minden tanulót otthon, a szülőfalujában, s a helyszínen konkrét szakmai tanácsokkal ellátni, hogy az a pár hold föld, amin a család gazdálkodott, jobb megélhetést biztosítson. Ez a gyakorlat nagyban

hozzájárult ahhoz, hogy az iskolák és tanulók között olyan kapcsolat alakuljon ki, amely évtizedek múlva is fennállott, gyümölcsözőt.

A világ ekkor már túl volt a húszas évek végének, a harmincas évek elejének gazdasági világválságán, s gazdasági, művelődési életünk tisztán látó vezetői felismerték, hogy a gazdasági versenyben csak azok állhatják meg a helyüket, akik lépést tudnak tartani a fejlődéssel. Ennek a felismerésnek a jóvoltából kerültünk ki néhányan külföldre csereakció keretében. Én éppen dánokhoz, németekhez, svéddekhez, ahol nagyon sok szakmai újdonság mellett két dolgot tanultam meg egy életre: 1) a jövedelmezőség az okos gazdálkodásnak nemcsak célja, de előfeltétele is; 2) a megbízhatóság, a szavahihetőség, a becsület, az emberség éppen olyan fontos tényezők, mint a gazdaságiak.

Közösségi igénynek tettem eleget, amikor 1937 őszén a Székelykeresztúri Téli Gazdasági Iskolában, majd 1938 őszén a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképző intézetében vállaltam tanári állást. Akkoriban ugyanis az iskolák nyilvánossági jogának a megadását ahhoz kötötték, hogy a tantestületnek bizonyos hányada capacitate (képesítő) vizsgával rendelkezzen, s mivel én ilyennek minősültem, javíthattam az arányszámot. Hogy oktatási munkámból mennyi haszna volt diákjaimnak, azt nem én vagyok hivatva megítélni, de hogy számomra milyen szellemi, erkölcsi gyarapodást jelentett az ősi scholában együtt dolgozni Elekes Viktorral, Pogány Alberttel, Bakk Péterrel, Erdélyi Gyulával, Vita Zsigmonddal, Szathmári Gyulával, Demény Zoltánnal, András Gusztávval, Juhász Alberttel és a kollégium főgondnoki tisztét betöltő Szász Pállal, azt csak most tudom igazán felmérni.

A három év alatt, míg én a tanügyben szolgáltam, a gazdák tízezreit tömörítő Erdélyi Gazdasági Egylet a gazdasági és társadalmi életben egyre jelentősebb intézménnyé vált. Gyarapodó feladatai személyi állományának bővülését is megkívánták, s így nem haboztam meghívásának eleget tenni, arra is gondolva, hogy ott nagyon kedvezőek a feltételek a korszerű szakismeretek átadására egy olyan népes tábornak, amely készen állott minden olyan újdonság befogadására, ami szellemi gyarapodását, gazdasági fellendülését szolgálja. Kilenc évig ismerkedtem itt sok száz falu gondjával,

s vettem részt e gondok enyhítésében, különösképpen a főiskolán külön megszerzett szakképesítési oklevelem hasznosításával az állattenyésztési ügyosztály szakelőadjaként az állattenyésztési, zöld mezőgazdálkodási tevékenységnek a kor követelményei szerinti színvonalra emelésében.”⁸

A MAGYAR GAZDASÁGI INTÉZMÉNYEK FELSZÁMOLÁSA

Az Erdélyi Gazdának 1941 és 1944 között volt észak-erdélyi és dél-erdélyi kiadása. Utóbbi Nagyenyeden Kacsó Sándor szerkesztésében. Tőle tudom, aki főszerkesztőként aztán a Falvak Népét is jegyezte, hogy a Magyar Népi Szövetség kezdetben politikai szerepet szánt a romániai magyar földművesek lapjának, de az Erdélyi Gazda újraindításáról sem mondott le. Amit egyébként 1946-ra terveztek. Addig a Falvak Népe a gazdalap szerepét is betöltötte. És ezt nemcsak a laptükör bizonyítja, hanem az is, hogy 1945-ben és 1946-ban az Erdélyi Gazda papírkészletére nyomtatták a Falvak Népét, és a példányokat annak címlistájára küldték szét. Reménykeltő volt az is, hogy 1947-re megjelent az *Erdélyi Gazda Naptár* (amelyikben Nagy Miklós a '45-ös agrárreform végrehajtásáról tájékoztatott), ősszel pedig a Kolozsvári Műegyetemen beindult a gazdamérnöki kar magyar tagozata.

Ám amint az 1947-es békeszerződést Párizsban aláírták, elkezdődött az „elvtelen magyar egység” leleplezése, s a magyar gazdasági intézmények felszámolása. Amiből az RKP és az MNSZ lapjai „derekasan” kivették a részüket:

Világosság, 1947. június 21.: „Szász István, az EMGE alelnöke visszaélt a demokrácia bizalmával. Míg a demokrácia iránti hűségéről beszélt, titokban Maniu magyar bérenceivel állott össze az MNSZ ellen. Távozzék az EMGE éléről.”

8 Dr. Nagy Miklós: *Nem elég csupán szakmailag helytállni*. Falvak Dolgozó Népe, 1983. 20.

Igazság, 1947. június 25.: „A dolgozó magyar földművesség érdekében: Nem halogatható tovább az EMGE reakciós vezetőinek eltávolítása.”

Új Élet (Nagyvárad), 1947. június 28.: „A romániai magyar nemzetiség árulója, Szász Pál együttműködött az összeesküvőkkel, és az amerikai reakció számára akarta megszervezni Erdély magyarságát.”

Szabad Szó (Temesvár), 1947. június 28.: „Az EMGE igazi arca. Török Elemér a népellenes Szász Pálék Temes megyei ügynöke.”

Igazság, 1947. július 2.: „Tisztogatás az EMGE vezetői között. A közvélemény nyomására lemondtak: Szász Pál és Szász István, a dolgozó erdélyi magyar földművesek árulói.”

Világosság, 1947. július 2.: „A demokratikus közvélemény nyomására Szász Pállal együtt lemondott az EMGE vezetősége. Öttagú bizottság vette át a vezetést. Antal Dániel az ideiglenes elnök.”

Igazság, 1947. július 9.: „Hétpróbás reakciók az MNSZ Kolozsváron most kizárt tagjai.”

Bár az EMGE csúcsvezetésének tagja volt, Nagy Miklósnak egyelőre nem esik bántódása. Egyrészt azért, mert nem volt földbirtokos; másrészt azért, mert a gazdatársadalom szakmai irányítását felvállaló új vezetés – tagja volt Kós Károly is – szorgalmazta a mezőgazdasági szakoktatás kiépítését, a Bolyai Egyetem mezőgazdasági fakultásának beindítását. Nem nélkülözhetette azokat, akik ebben kulcsszerepet vállalhattak. Nagy Miklós életmű-bibliográfiájából⁹ az derül ki, hogy 1947-ben 18 cikket adott közre a Falvak Népeben, 1948-ban 29-et. A mennyiségi növekedés összefügghet azzal, hogy az 1947/1948-as tanévben tanszékvezetői állást töltött be a gazdamérnökin.

Aztán rövid időn belül az intézmény kapuján kívül találta magát.

Hogy kik voltak azok a „hétpróbás reakciók”? Vita Sándor 2014-ben megjelent visszaemlékezéseiben olvasom – amiről utazásaink során sokszor beszélt nekem Nagy Miklós –, hogy az EGE újjászületése dr. Szász Pál elnökké választásának volt a következ-

9 Újvári Mária: *Dr. Nagy Miklós életmű-bibliográfiája*. In: *Eke és toll*. 347–374.

ménye. Az egyesületnek akkor – 1936 virágvasárnapján – mindössze 968 tagja volt, 1944-ben pedig már 61 000. „A Szász Pál, majd a bécsi döntés után Teleki Béla gróf által vezetett egyesület nem érhetett volna el ekkora eredményt, ha a kisebbségi élet első tizenöt éve nem ébresztette volna rá a magyarságot, hogy az állami életből való kiszorítottság nem szükségessé teszi a kisebbségi sorban élő magyarság megszervezését és megfelelő széles körű érdekvédelmi szervezetek létrehozását. [...] A közép- és nagybirtok érdekvédelmére [1844-ben] alakult EGE-t át kellett alakítani úgy, hogy magáénak érezze mindenki, aki a földdel foglalkozik, a törpebirtokostól felfelé a nagyobb birtokokig. A gazdasági tudás emelése, a termelés irányítása, az értékesítés megszervezése, a magyar mezőgazdasági vagyron konzerválása egyaránt azt követelték, hogy községről községre megszervezett gazdatársadalom álljon azoknak a háta mögött, akikre a nagy gazdasági szervezés gondja nehezedik. [...] Míg Erdély szántóterülete az ország szántóterületének csak 25 százaléka volt, ennek ellenére 1937-ben Románia búzatermelésének 52 százalékát, kukoricatermelésének 30 százalékát, zabtermelésének 41 százalékát szolgáltatta. A szarvasmarha-állományból Erdélyben 1000 lakosra 288, az Ókirályságban csak 231 esett, s minőségben is felette állt az Ókirályság állományának. A Romániához való csatlós óta sem a szántótermelés, sem az állatállomány minőségi növekedése nem következett be.”¹⁰

Az 1990 utáni reprivatizáláskor nem forgott közkézen *Az 1945. évi agrárreform Erdélyben* (Kolozsvár, 1946) újrakiadása, sem a Venczel József é az 1921-esről. A két munka egy kötetben történő megjelentetése megfelelő jegyzetanyaggal ellátva még most sem lenne fölösleges. És nemcsak azért, mert önmagukban is a kisebbségbe került erdélyi magyarság sorsképletét hordozzák. Eddig csak a beavatottak szűkebb köre tudta például – már régóta nincsenek ők sem az élők sorában –, hogy Nagy Miklós kézírata annak idején kijutott az 1945-től Budapesten működő béke-előkészítő bizottság Erdély-szakértőjéhez, Demeter Bélához. A szakbibliográfiákból ma elsősorban a két tanulmány agrár- és intézménytörténeti üzenete

10 Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig*. Visszaemlékezés, napló, országgyűlési beszédek. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2014. 74–76.

tűnik ki. Venczel József munkája¹¹ előbb a Hitelben, majd az Erdélyi Tudományos Intézet 1942-es évkönyvében jelent meg; a Nagy Miklósé a Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézetének gondozásában látott napvilágot egy sorozat darabjaként. Az eredeti szedés felhasználásával Jordáky Lajos még ugyanazon évben újra kiadta az ugyancsak általa szerkesztett Társadalomtudomány és Politika című folyóirat 1946. októberi számában – cenzúrától csonkoltan. A teljes szöveget tartalmazó különnyomat a 458619-es jelzettel szerepel a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár nyilvántartásában, ám kiderült: évek óta hiányzik a raktárból. Ugyanolyan „rejtélyes módon” került vissza aztán, mint ahogy eltűnt. Szerencsére addigra az EME Lakatos utcai kéziratárában a Jordáky-hagyaték jóvoltából sikerült rekonstruálnom az eredeti szöveget.

HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETBEN

A megkésett és felemásan alkalmazott földtörvény, illetve a piaczgazdálkodásra való áttérés anomáliái következtében 1990 után épp az a réteg nem tudott megerősödni, amelyeknek a megélhetése elsősorban a földtől függött. Az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy akik a megszüntetett gyárakból hazaszorultak, (már?, még?) nem nagyon értettek a gazdálkodáshoz. Az unitárius egyház világi főgondnoka, Jenei Dezső mérnök 1990-ben azt indítványozta, hogy a Kolozsvári Protestáns Teológián vezessék be a mezőgazdasági szakoktatást. Akkor sokan meghökkentek ezen. Pedig mindössze arról volt szó, hogy a visszaszerzendő földekkel, legelőkkel, erdőkkel valakinek tudnia kell gazdálkodni. A restitúcióért folytatott küzdelemben talán a legnagyobb eredmény az volt, hogy a Székelyföldön vissza lehetett állítani a közbirtokossági tulajdonformát.¹² Csakhogy a nehezen visszaszerzett vagyonnal sok helyen pazarlóan bántak, nem törődtek azzal, hogy a közösség érdeinek a kiirtásával a Székelyföld voltaképpen a saját jövőjét lopja meg. Ezt

11 Venczel József: *Erdély és az erdélyi román földreform*. Hitel, 1941, 3–4. 258–276.

12 Garda Dezső: *A székely közbirtokosságról*. Csíkszereda, 2003.

ismerte fel idejekorán Garda Dezsó gyergyószentmiklósi történész, aki parlamenti képviselőként erre a harcra tette fel az életét.¹³

Ma Erdélyben az egyházak a legnagyobb szántóföld-, legelő-, kaszáló- és erdőtulajdonosok. Püspökké választása után Kató Béla református egyházfő kénytelen volt megállapítani: az eltelt negyedszázad nem volt elegendő ahhoz, hogy a szelektíven visszaszolgáltatót vagyონrészekkel biztos lábakon álló gazdasági háttér jöhessen létre. Minthogy a farmgazdálkodással, gépparkkal, tejgyárral, sajtfeldolgozással vagy pékséggel próbálkozó egyházközségek cégei sorra megbuktak, azt szorgalmazza, hogy „amelyik gyülekezetnek hasznosítható vagyona van, inkább adja bérbe, és az abból származó jövedelmet használja. Kevesebb kockázattal jár, kisebb, de biztosabb jövedelmet ígér.”¹⁴ 1991 elején az erdélyi magyar egyházak, az irodalmi, művészeti és politikai személyiségek támogatásával egy szervezőcsoport Marosvásárhelyen létrehozta a Páter Hitelbankot. Abban a reményben, hogy ez a magyar tőkés bank segít majd az erdélyi mezőgazdaság, kisipar, kereskedelem és más tevékenység fellendítésében. Az elgondolás jó volt, de a gyakorlatban nem vált be. S ezért korántsem a kezdeményezők voltak hibásak. A következő lépés az 1996. május 21-jén Bukarestben megnyílt román–magyar vegyes bank volt. A Romániában működő mintegy ezerhétszáz magyar–román vegyes vállalatot hivatott szolgáltatásaival ellátni. Igencsak hatékonynak mutatkozott az a sepsisüfyalvi kezdeményezés, amelyik Kató Béla református tiszteletesnek, az Erdélyi Református Egyházkerület jelenlegi püspökének a nevéhez fűződik. A Protestáns Egyházak Segélyszervezete segítségével 1991-ben 30 fiatal háromszéki gazda vett részt négy hónapos svájci képzésben. A gazdaképzés a továbbiakban szerves része lett a LAM Alapítvány régiófejlesztési programjának. 2003-ban partnerségi kapcsolatot alakítottak ki a Bajor Parasztszövetséggel. Számátalan sikeres pályázat részvevőjeként vagy lebonyolítójaként jelentős tapasztalatra tettek szert. Kató Béláék eredetileg bankalapításban és

13 Uő: *A székely közbirtokosságok újraalakítása*. In: *Székelyföld a 21. században*. Eszszék, tanulmányok. Magyar szemhatár sorozat. A kötet-összeállító szerkesztő Cseke Péter. Nap Kiadó, 2020. 96–106.

14 Kató Béla: *Egyházi örökség választút előtt*. Erdélyi Napló, 2014. márc. 13.

takarékszövetkezetben is gondolkoztak. A nagyobb bankok féltékenysége és a kilencvenes évek bankcsalásai fékezték ugyan munkájukat, ám a LAM-részvénytársaság mégis négyezer hitelt adott a székelyföldi gazdáknak, vállalkozóknak és magánszemélyeknek. Ezek nagy részét vállalkozásfejlesztési hitelek alkotják. Az RMDSZ második országos tanácskozásáról, Marosvásárhelyről hazatérve ezt jegyzem fel 1990. január 15-én: megtárgyaltuk az előző évtizedekben módszeresen lezüllesztett és nagyrészt felszámolt iskolahálózat, illetve az anyanyelvünkön folyó felsőfokú oktatás visszaállításának kérdését. Pálfalvi Attila kolozsvári műegyetemi professzor, akkori tanügyminiszter-helyettes jelenlétében Csávossy György, a Magyar Borakadémia örökös tagja arra figyelmeztetett: úgy kell hozzájárulni a szakoktatás visszaállításához is, hogy az újjászerveződő Bolyai Egyetem keretében a gazdamérnökképzés számára is elő lehessen már készíteni a diákokat. Az önálló erdélyi magyar egyetem újraindításának kérdése tehát már kezdettől felvetődött. Ettől elválaszthatatlan volt a nagy múltú tanintézményeink visszaszerzésének igénye.¹⁵

PILLANTÁS A SZINTÉZISTEREMTÉS KORSZAKÁRA

Eke és toll fáradhatatlan munkásaként dr. Nagy Miklós a teljességre törekvő szellemi szolgálattevőink sorába tartozott, azok közé, akiknek oly nagy szükségét érezte az élete hajlatán szülőföldjére végképp hazatérő Benedek Elek, illetve szellemi mentora, a hajlék- és léleképítés mellett földet is szelídítő Kós Károly. Pályája, mint láttuk, kényszerű kitérőkben is bővelkedik, amíg eljut a szintézisteremtő korszakig. Nem kétséges: azért őrizhette meg élete és munkássága legnehezebb éveiben is szakmai önbecsülését, belső egyensúlyát, mert önmagával szemben mindig ugyanazokat az igényeket támasztotta, amelyek szakíróvá válását meghatározták. A folyamatos információszerezést, a permanens művelődést életszükséglet-

15 Lásd: Cseke Péter: *Egy szerkesztő feljegyzéseiből*. In: Cs. P.: *Korfordulós újsz-tendő*. Szociográfiái riportok. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1994. 5–41.

ként fogta fel olyan időkben is, amelyeknek prakticista szűklátókörűsége egyáltalán nem ösztönözte tájékozódásra, a nagyvilágra kitekintő szellemi igényesség ébrentartására. Mindig vallotta, hogy „tárgyilagosan értékelni bármit csak párhuzamban, a megfelelő viszonyítási rendszerbe ágyazottan lehet, ha nem akarjuk önmagunkat becsapni, ámítani. A haladás záloga a falu, a megye határain való túllátás, a dialógus, a párbeszéd a más körülmények között, más szemlélettel, más felfogásban dolgozókkal, a nagyvilággal.”¹⁶

Életmű-összegező munkálkodása olyan periódusra esett, amikor tájainkon a kiművelt fő felelősségét vállalók nem járhattak külföldre, nem dolgozhattak egyetemi/főiskolai tanszékeken, vagy más, tudományos információszerzést lehetővé tevő munkaközösségekben; azaz: „egyszemélyes intézményként” működhettek, személyes ismeretségeik révén szerezték meg a munkájukhoz nélkülözhetetlen kiadványokat. És kivételes szerencsájüknek tekinthették, ha ezeket néhanapján beengedték az országba. Jellemző adalék a *Pillantás a világ mezőgazdaságára* (1975) és az *Állattenyésztés a nagyvilágban* (1978) megírásának háttéréről: „Talán nem is tudja – ha még él – Leon Delfosse franciatanárom, hogy neki is része van abban, hogy olvasóim kezébe adhattam ezt a két kötetet.”¹⁷ Nem valószínű azonban, hogy Nagy Miklós egykori tanárától kapta volna a két kötethez felhasznált információkat. Akkor hát kitől? Egy kis levelezéssel sikerült kiderítenem, hogy sógornőjének egyik fiútestvére évtizedekig FAO-alkalmazott volt, aki a világ több országában dolgozott, és mindenhol tartotta a kapcsolatot Nagy Miklóssal. Tehát neki is köszönhető, hogy mindkét kötet elkészült, és megrázó, felzaklató olvasmányként épült be a köztudatba.

Ferenczes István írta le a *Pillantás a világ mezőgazdaságára* kapcsán:

„A könyv napok alatt elkelt. Legalábbis Csíkszeredában. A sajtómat máris kölcsönkérték. Egy műszaki értelmiségi ismerősöm kérdezte, aki eddig kézlegyintéssel mint holmi közönséges dolgot intézte el, s a mezőgazdaságban dolgozókat nem földműveseknek,

16 Nem elég csupán szakmailag helytállni. I. h.

17 Dr. Nagy Miklós: Születésnap beszéd a Korunk szerkesztőségében. In: Eke és toll. 22–25.

hanem parasztoknak nevezte: – nem tudnád megszerezni? Olvas-tam. Döbbenetes.

A mezőgazdaságról szól, tehát szakirodalom. Népszerűsítő szakirodalom, rengeteg adattal, de ez az adathalmaz pillanatnyilag sem unalmas. Észszerűen felhasznált és bizonyító erejű. Nem ter-jengős, nem okoskodó, nincsenek benne fejezetnyi körmondatok, mint a hasonló jellegű munkákban általában. A mezőgazdaságról így is lehet írni.

Ha jól odafigyelünk, ez a könyv csupán témája szerint szakiroda-lom. Megírása módját tekintve – dokumentumriport. Az emberi gyarlóságról. Az árubőségről és az éhezésről, az ausztráliai üregi nyulak s az új-zélandi őzek irtásáról, a kukoricával fűtött mozdonyokról, a terjeszkedő sivatagokról. Arról, hogy miért nem tudja eltartani az az egy hektár mezőgazdasági terület a ráeső 1,08 embert, pedig eltarthatná... A könyvet agrárszakember írta, aki hosz-szú ideig újságíró volt. Szerencsés ötvöződés.”¹⁸

1983–2016

UTÓIRAT

Amikor a Nagy Miklós emlékét megörökítő kötetet szerkesztet-tem, olyan kéziratokat is vártam, amelyek kitekintést nyújtanak az 1990 utáni agrárszakoktatásra és -kutatásra. Így került a kötetbe – Jakab Sámuel *Huszonöt év az erdélyi magyar kertészképzés* című tanul-mánya mellett – Nyárádi Imre-István adjunktusnak, a sepsiszent-györgyi tanulmányi központ igazgatójának *Újraéledő erdélyi agrár-képzés a Sapientián* című írása. Áttekintésében az volt számomra az újdonság, hogy 2015. szeptember 15-én 30 agrármérnök szakos diák kezdte el tanulmányait Sepsiszentgyörgyön. Tonk Márton rektor és Balog Adalbert tanulmányi rektorhelyettes a *Székelyföld a 21. században* című kötetben azt emelte ki az ottani „zöldmezős be-ruházás” kapcsán, hogy az agrármérnöki mellett beindult az erdő-mérnöki felsőoktatás is.

18 Ferenczes István: *Könyv és kenyér*. A Hét, 1975. 34.

Veress Istvánnal őszi kertekben

– Asszonysorban levő nagyobbik leányunokám, aki családukban immár a negyedik kertésznemzedék tagjának számít,¹ mostanában mind azért nyaggat: írjam meg életpályám történetét. Sem időm, sem kedvem hozzá – hárártom el mindegyre a tartósan írászathoz kötő munkát –, holott jól tudom: nem halaszthatom már soká. Ha az ember a nyolcvanadik életévében jár, nem tekintheti pusztán szeszélyes kíváncsiskodásnak a nyomába lépők érdeklődését. Hiszen Márta unokám is éppen azzal szorított sarokba: ha még ők sem ismerik pályám egyes szakaszait, akik mégis a közlemben nőttek fel, akkor mit őrizhetnek meg, mit adhatnak majd rólam tovább a dédunokák?! Lenne bár egy füzet emlékeztetőnek – fogta kérlelőre a hangját –, de én csak a magamét hajtogattam. Szakkönyvet, tudományos közleményt, ismeretterjesztő cikket, ha felkértek rá, soha vissza nem utasítottam, hiszen a szakírás szerves része volt a munkámnak. Ezúttal más a helyzet: magamról kellene vallanom. Pedig jobban szeretném, hogy az adjon hírt rólam az utánam jövőknek, amit elvégeztem...

Kertkultúránk nagy tekintélyű mestere, Veress István nyugalmazott professzor tisztelt meg bizalmával ekképpen, beavatván legszemélyesebb hangvételű munkája előkészületeinek titkaiba. Két évtizedes ismeretségünk okán-jogán nincs is ebben semmi meglepő, aminthogy a lehető legtermészetesebben hangzott el az én válaszom:

– Aki élete során nemcsak tudományos szinten művelte a kertkultúrát, de bizonyos értelemben művészetnek is tekintette azt, annak aligha kell mást tennie e vallomáshelyzetben, mint rendre felidéznie azokat a kerteket, amelyek sorsdöntőnek bizonyultak pályája alakulásában...

– Tudd meg, hogy szeretem a jó ötleteket...!

1 Krezsák Márta (1962), a Debreceni Orvostudományi Egyetem Biokémiai Intézetének a kutatója.

AZ ÓRHEGY ALATT, AZ ENYEDI PATAK VÖLGYÉBEN

– Régi pedagóguscsaládból származom. A családi emlékezet szerint már anyai dédapám „oskolamester” volt a 19. század elején Kékesen. Magam egy évszázaddal később, 1909. november 5-én születtem Nagyenyeden. Édesanyám és édesapám is tanítóként indult az életbe. Édesapám később magánúton elvégezte a budapesti zenekonzervatóriumot, és hangszeres zenét is tanított a Bethlen Kollégium mellett működő tanítóképzőben, miközben főállásban a gyakorlóiskolát igazgatta. Ennek ellenére a jövedelme szűkösen bizonyult a négy gyermek és az első világháborút követően árván maradt unokatestvérek eltartására. Úgyhogy kénytelen volt elvállalni – jóformán minden kertészeti tapasztalat nélkül – a nagy múltú Nagyenyedi Gyümölcsészeti Egylet csaknem háromhektáros kertjének gondozását is. A szó szoros értelmében ott nőtem fel én abban a kertben...

– Mivel magyarázod, hogy számodra életre szóló indíttatást jelenthetett?

– A híres borvidéknek már virágzó gyümölcsstermesztése is volt. Ma is magam előtt látom a Herzsa, a Farkaspatak, a Hosszú, a Rétes dűlők szakszerű telepítéseit. De a város peremén is több katasztrális holdas (lehet, hogy te már nem tudod: egy katasztrális hold több mint fél hektárt jelentett, azaz 5754,6 négyzetméter) gyümölcsösök díszlettek. A mai vasútállomás és a zöldségpiac, az Enyedi-patak és a Szentkirály utca között volt a principisták – annak idején fejedelmi ösztöndíjas diákok – kertje. A Gyümölcsészeti Egyleté a Rákóczi – ma Avram Iancu utca – végén létesült azzal a céllal, hogy mintagyümölcsösként az új fajtákat és módszereket népszerűsítse. Eleinte persze a felszabadult játék örömét jelentette számomra ez a kert. Hanem aztán tizenhárom-tizennégy éves koromban, amikor már komolyan besegítettem a különböző munkálatokba, egyszer csak azon kaptam rajta magamat, hogy mind többet időzöm a melegágyaknál, a palánták rohamos növekedését figyelve. Hamarosan megtanultam oltani, és naponta lestem, hogy az oltóvesszők megindultak-e. Majd a metszés alapfogalmai következtek, a koronaalakítás valóban ágas-bogas, ám sok gyönyörűséget nyújtó kér-

dései. Akkoriban kezdtem olvasgatni a szakirodalmat is, ami iránt elsősorban a kitűnő ábrák keltettek érdeklődést bennem.

Ahogy most visszagondolok rá, nem is annyira maga a kert volt sorsdöntő hatással rám – jóllehet csaknem valamennyi gyümölcsfajt fellelhettem benne, hiszen Közép- és Délkelet-Európa akkori legnagyobb faiskolája, az Ambrosi–Fischer-féle részvénytársaság látta el ültetőanyaggal –, hanem mindenekelőtt édesapám. Aki délelőttönként tanított, délután a kertben dolgozott, este pedig holtfáradtan is a szakkönyveket búvárolta. Ma is csodálom munkabíráását, szorgalmát, kitartását, amellyel végül is siker koronázta vállalkozását: a példásan gondozott kertnek Erdély-szerte híre kelt. Jó érzéssel tölt el ma is, hogy két öcsémmel együtt a munkából magam is jócskán kivettem a részem. Édesapám ugyanis tíz-tizenöt négyzetméternyi kiskertet mért ki idejekorán nekünk, ahol egymással vetélkedve mi foglalkoztunk a zöldségfélék zömének a megtermesztésével. Eleinte családi szükségletre, később piaci árusításra is. A nemes verseny abból állt, hogy ki tud több pénzt árulni a kertjéből. Amint összekerült valami, rögtön átadtuk édesanyánknak, aki a pénzt félretette számunkra. Az anyai szeretet és jószág hatalmára vall, hogy amikor nagyobb kirándulásra készültünk, mindhármunknak egyforma összeg szerepelt a számláján...

Már akkor elhatároztam, hogy életem során kitartok a kertészet mellett. Ebben később a Bethlen Kollégium természetrajz szakos tanárai (Csathó Gabriella, Kováts Pál, Zalányi István) csakúgy megerősítettek, miként a kollégium tangazdaságában végzett izgalmas szőlészeti-borászati munkák, de nem feledkezhetem meg jeles költő-tanáromról sem...

ÁPRILY IGÉZETE

– Cseppet sem lepődnék meg, ha kiderülne: természetimádatod elmélyítésében nem kis szerepe volt az erdélyi tájak fájdalmasan szép szavú költőjének; és talán az Áprily-igézetnek is köszönhető, hogy 1982 júliusában ilyen sorokat adsz közre a Művelődésben: „A babilóniaiak és asszírok függőkertjeit az ókori görög írók a világ hét csodája egyikének mondták. A híres függőkertek Szemirámisz

királyné nevéhez fűződnek, de a legújabb kutatások szerint a leghíresebb függőkertet Nabukodonozor babilóniai király építtette felesége, Amythis részére keskenyedő teraszok sorozatából. Vízemelő kerekek (páternosztér) segítségével a vizet a legfelső teraszra emelték, majd szabadeséssel juttatták el a kert minden zugába és a palota fürdőibe. Az egyiptomi és mezopotámiai kertek között a lényeges különbség a formában nyilvánul meg. Az egyiptomiaknál az elvont mértani formák jutottak érvényre, míg Mezopotámiában a kertekben a természetes tájak utánzására törekedtek. Ezért tartják a babilóniai kerteket a mai tájkert vagy angolkert őseinek.”²

– Áprily Lajos magyar, német és francia nyelvre oktatót minket. Édesapámmal jó barátságban voltak, gyakran jártak együtt kirándulni, vadászni. Gyermekként mi is velük tartottunk nemegyszer. Sokszor feltettem azóta a kérdést magamban: miért tartotta annyira nélkülözhetetlennek a természetjárást, hogy olykor még osztályfőnöki órákon is kirándulni vitt bennünket? A választ alighanem költészete sugallja legteljesebben. Közismert, hogy az ember harmóniaigényének az ébrentartása érdekében a természet zenéjének a kifejezésére törekedett...

– Miként él benned azoknak a közös kirándulásoknak az emléke?

– Együtt voltunk a Gyilkos-tónál, a Szent Anna-tónál, együtt jártuk be a Retyezátot. Különösen ez utóbbi túrára emlékszem igen élénken. Kisdiákként velünk jött volt akkor Áprily nagyobbik fia, Jékely Zoltán is. Aznap feltűnően sok viperával találkoztunk. Zsolinak – így neveztük a későbbi költőt – ugyancsak meggyűlt volt a baja velük. A történetet édesapja a *Viperák* című elbeszélésében örökítette meg. Ahányszor csak újraolvasom az ötven állathistóriát, mindig felfedezek valami újat, izgalmasat a kötetben. Mert Áprily kiváló megfigyelő volt. Minden sorából az csendül ki, amit a kötet utószavában így fogalmaz meg: „csak akkor leszünk egész emberek, ha nem szakadunk el a természet kimeríthetetlen, sokszínű világától”.³

2 Veress István: *Kiskert és biológiai műveltség*. Kertművészet és kertépítés napjainkban. Művelődés, 1982. 7. 48.

3 Áprily Lajos: *Fecskék, őzek, farkasok*. Budapest, 1965. 57–59.

– Gondolom, hogy akinek a világirodalom tájain is oly otthonos Áprily Lajos volt a nyelvtanára, annak később nem lehettek különösebb nehézségei a német és a francia nyelvű kertészeti szakirodalom megismerésében...

– Áprily minden igyekezete ellenére magam csak közepes sikerrel haladtam a nyelvtanulásban. Szerény némettudásom azonban csakhamar jelentős szerepet játszott pályakezdésemben. Az történt ugyanis, hogy miután a pesti Kertészeti Főiskoláról műkertészi oklevéllel visszatértem, 1932 szeptemberétől alkalmazott a már említett Ambrosi–Fischer-cég. A szerződés értelmében azonban rövidebben hosszabb külföldi tanulmányútra kellett indulnom. Így kerültem ki Németországba, ahol Sangerhausenben és Berlinben voltam kertészgyakornok egy teljes nyáron át. Csak ezt követően véglegesítettek állásomban, és nyomban rám is bízta a faiskola egyik részlegének az irányítását. A díszcserjék és díszfák szaporítását kellett fellendítenem. Első munkám egy 1500 m²-es növényház megtervezése, megépítése és beindítása volt. Mindössze másfél hónap állt a rendelkezésemre. November utolsó napjaiban kezdtük el az építést, és január közepén már oltottuk is az ezüstoffenyőket. A nehezen csírázó, főleg mediterrán növények magját is itt vetettük el. Egyébként a különböző fajok és fajták tisztántartása, megőrzése hárult rám, ami sok munkát és törődést igényelt, ősszel rengeteg megrendelés futott be az ország minden részéből. Ilyen sürgős feladatok kerültek akkoriban jegyzetfüzetembe: holnapra kiszedni 1500 db jonatánoltványt, 1200 bokorrózsát, 400 db díszcserjét, 50 db különböző fenyőfélélt. Kiváló lehetőséget biztosított számomra ez a faiskola ahhoz, hogy indulásomtól kezdve az európai kertkultúra legkorszerűbb módszerei szerint dolgozhassam. Még a művészi ízlésére rendkívül kényes Bánffy grófort is sikerült „megszelídítenem”...

– Szívesen jegyzem a történetet...

MŰKERTÉSZI SZAKVIZSGÁM BÁNFFY MIKLÓSNÁL

– Bánffy 1934 tavaszán elhatározta, hogy felújíttatja a bonchidai kastélyát övező híres parkot, mivel az Ambrosi–Fischer-cégtől kért

szakembert, a vezetőség választása történetesen rám esett. Este érkeztem meg az állomásra, ahol az intéző várt a homokfutóval. Nagyon meresztette a szemét, amikor tudomásul vette, hogy „csak” egy huszonöt éves fiatalembert küldtek szaktanácsadónak. Az már meg sem lepett, hogy a kastély ura másnap reggel kimondottan bizalmatlanul fogadott. Elindultunk megnézni a parkot. Menet közben megpróbáltam rátérni jövetelem céljára, de ő egyfolytában a park fáinak és cserjéinek latin meg magyar elnevezését tudakolta. Válaszaim alapján aztán rendre feloldódott bizalmatlansága. Előrukkolt hát kívánságával, és én még aznap elkészítettem a park felújításának a legapróbb részletekre is kiterjedő tervét. Amikor rápillantott, meglepettségétől alig tudott megszólalni. Végül csak annyit mondott: „Na, ezt nem néztem volna ki magából!” Az akkor ültetett hársfasor öt és fél évtized múltán is virágzik, jóllehet az idők változatos viharai alaposan megtépázták.

A CSOMBORDI GAZDASÁGI ISKOLA MINDENESE

– 1935 nyarán behajtott az Ambrosi–Fischer-faiskola kapuján egy akkor még ritkaságszámba menő, elegáns Ford autó, s kiszállt belőle dr. Szász Pál, az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöke, egyben a Bethlen Kollégium főgondnoka; továbbá Elekes Viktor, az intézmény rektorprofesszora, valamint dr. Nagy Endre, a téli gazdasági iskolák fáradhatatlan szervezője – akinek szakíróvá válásomat is köszönhetem. A beszélgetés rövid volt és kategorikus: az 1929-es szakoktatási törvény értelmében gazdasági és szőlészeti iskolát indítanak, nagy munka vár ránk a Maros túloldalán, a tangazdaság számára frissen megvásárolt Kemény Árpád-birtokon. Látván az ügy sürgősségét és fontosságát, nem is kértem gondolkozási időt. Szeptember elején már szaktanár és igazgatóhelyettes voltam a csombordi szőlődombok tövében. Igazgatónk Nagy Endre volt, akinek pedagógiai elvei az első perctől kezdve mélyen megmaradtak bennem. Nemcsak szakdolgozokra kellett megtanítanunk diákjainkat, a szülőföld és a nép szeretetét is tudatosítanunk kellett bennük. A tanítva tanulás módszerét ajánlotta figyelmembe, aminek pályám későbbi szakaszában is ugyancsak nagy hasznát vettem.

A hatvanas évek végén engem is felkértek volt: járuljak hozzá a Bethlen Kollégium 350. évfordulójára (1972) tervezett emlékkönyv⁴ anyagához. Írhattam volna-e másról, mint a mezőgazdasági oktatásról? Dolgozatom rövidített változatát magad is olvashattad a Művelődés 1985. évi áprilisi számában.⁵ Ha emlékszel még rá, ott kifejtettem, hogy a szálak visszanyúlnak egészen a 18. századig, ám 1935-tel kezdődően jelentős előrelépés történik ezen a téren. A kedvező körülményt ehhez az említett szakoktatási törvény teremtette meg, amelynek értelmében felekezeti alapon népfőiskola-szerű mezőgazdasági oktatást lehetett bevezetni. A székelykeresztúri unitárius (1931), a radnóti és a kézdivásárhelyi katolikus (1931, 1932) téli gazdasági iskola megnyitása után a református Bethlen Kollégium előjáróságán volt a sor, hogy megszervezze a földműves ifjak szakmai képzését. Mivel Kemény Árpád továbbra is fenntartotta magának a kastély és a park használatát, 1935-ben mindenekelőtt új épületet kellett emelni, hogy az oktatást meg lehessen kezdeni. Az építkezés július második felében indult meg, de október 20-án már tanítottunk. Én voltam az iskola első lakója. Egy kicsi szobában húztam meg magam, reggel hattól este tízig dolgoztam. Egyszerre voltam tanár, igazgatóhelyettes, bentlakás-felügyelő, majd internátusi és konviktusi elnök, könyvtáros, pincemester, gazdaságvezető, az államosítás után pedig egy évig még igazgató is. Azazhogy ki sem húztam jóformán az évet, mert 1949 tavaszán felkeresett Antal Dániel, aki akkoriban az EMGE alelnöke volt, és tudtomra adta: várnak rám a kolozsvári mezőgazdasági főiskolán. Át is helyeztek nyomban a magyar fakultás zöldségtermesztési tanszékére, még hozzá egyenesen professzornak.

– Valahol azt olvastam, hogy távozásod után az általad betöltött tisztségekre hat embert alkalmaztak...

– Nem tévedett, aki ezt írta. Mert a tangazdaságot úgy kellett megszervezni (induláskor mindössze 36 kat. hold szőlővel és 20 hold szántóval rendelkezünk, amihez a kollégium vezetősége

4 Nem jelent meg. A 350-es évforduló alkalmával született Sütő András *Nagyenyedi fügevirág* című esszéje.

5 Veress István: *Mezőgazdasági oktatás a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban*. Művelődés, 1985. 4. 41–44.

1937-ben még 20-at vásárolt), hogy az didaktikai célokra is szolgáljon, de ugyanakkor jövedelmező is legyen; biztosítsa az iskola növendékeinek és részben a kollégium konviktusának a zöldségellátását, tej- és hússzükségletét. 1938-ban már négyféle őszi búzát termesztettünk, no, meg rozstot és tavaszi árpát is; ugyanakkor a kukorica, a burgonya és a takarmányrépa is kiváló termést adott. Nem kis dolog volt az, hogy abban az esztendőben csöveskukoricából meghaladtuk – holdanként! – a negyven mázsát. Nagy gondot fordítottunk arra, hogy diákjainkkal megismertessük a takarmánynövények termesztését. Ezek közül nem egy újdonságnak számított akkoriban. A szőlő- és gyümölcsfaiskola, valamint a zöldségeskert létesítése, az intenzív gyümölcsös és a szőlőfajta-gyűjtemény telepítése mind-mind rengeteg gonddal-bajjal járt, de ugyanakkor számtalan elégtételt is jelentett. Hiszen ezeket a munkálatokat a diákjainkkal együtt, vállalva végeztük el, akik nálunk szerzett tapasztalataikat később szülőfalujukban kamatoztatták...

GAZDAFIKKAL EGY SORBAN

– Honnan kerültek ki tanítványaitok?

– Az iskola vezetősége a tangazdaság megszervezésével is arra törekedett, hogy szakszerű képzést adjon a falusi kisgazdáknak. Az első évfolyam huszonkilences létszámmal indult. Húsznál kevesebben és harmincnál többen később sem voltak. A szabályzat értelmében azok a tizenöt és huszonöt év közötti ifjak iratkozhattak be ide Erdély minden részéből, akik abszolváló bizonyítvánnyal rendelkeztek – akadtak persze érettségizettek is –, és akiknek odahaza legalább két kat. hold szántójuk vagy fél hold szőlőjük volt. Különösen a második világháború után sok olyan jelentkező akadt, akiknek a szülei ennél is szegényebbek voltak. Ilyen esetekben a kollégium ösztöndíjat biztosított.

A tanév október 15-én kezdődött, és a folyamatos oktatás – a téli szünetet leszámítva – április 15-ig tartott. Ekkor következett az elméleti vizsga. A gyakorlati oktatás persze folyt tovább, hogy az ifjak elsajátíthassák az éppen esedékes munkavégzéseket (a gyümölcsfák és a szőlő zöldmetszését, a szemzést, a faiskolai teendő-

ket). A kertészeti, szőlészeti, borászati gyakorlatok megszervezése, irányítása és ellenőrzése az én feladatomból volt. A gyakorlat óriási jelentősége még németországi tartózkodásom idején tudatosodott bennem. Később eljutottam oda, hogy az év bármely szakaszában fel tudjam mérni a rügyek, virágok, növekedési erély stb. alapján a gyümölcsfa vagy szőlőtőke termőképességét. Erre hívtam fel a tanulókat figyelmét is, rámutatván, hogy az igazi szakembernek nem nézelődnie, hanem már csírájában meg kell látnia a várható fejleményeket.

Metszőolló és szakírói toll

– Szakírói pályád első szakasza is erre az időszakra esik...

– Első cikkemet végzős főiskolai hallgatóként írtam 1932 januárjában az Enyedi Hírlap felkérésére. Bosszankodtam is jócskán miatta, amikor a jonatánról írottakat nyomtatásban viszontláttam. Később is érzékeny voltam arra, ha hozzá nem értő emberek belejavítottak a kézirataimba, s azokon rontottak. Ugyancsak '32-ben történt, hogy a szeptember 30-án indult Falvak Népe főszerkesztője, Demeter János megkért: küldjek kertészeti tanácsadót a lapnak. Úgy emlékszem, hogy három vagy négy írásom is megjelent volt a nevem feltüntetése nélkül. Mire reklamálhattam volna, kiderült: a lap már meg is szűnt. Nem sok örömem telt azokban az írásaimban sem, amiket a kolozsvári Kertművelés című szaklap adott közre tőlem. Arra kértek, fejtsem ki: mi a különbség faj és fajta közt? Nem elég, hogy durván belejavítottak a cikkbe, de még ki is oktattak...

Ilyen cífrán kezdődött az én szakírói pályám. Ami persze nem vette el a kedvem attól, hogy 1935 szeptemberétől rendszeres munkatársa legyek az Erdélyi Gazdának. Igazgatóm, dr. Nagy Endre buzdított erre, aki tagja volt a szerkesztőbizottságnak, és negyedszázados szakírói tapasztalattal rendelkezett addigra. Dr. Szász Ferencsel 1936-ban jelentette meg a *Gazdatudomány* című népszerű művét, amit a gazdasági iskolák diákjainak és a haladó gazdáknak szántak. Az első kiadást rövidesen újabb kettő követte, a negyediknek pedig 1946-ban magam is társszerzője lehettem. Addig azonban sokszor tartottunk előadásokat együtt az EMGE-tanfolyamokon, gazdaköri napokon. Mindig kiértékeltek az elhangzottakat: ő

szigorú tárgyilagossággal mutatott rá előadásom erényeire és hiányosságaira. Ugyanezt tette cikkeimmel is. Hálás vagyok a sorsnak, hogy tizennégy évig dolgozhattam mellette. Az ő biztatására írtam meg 1942-ben első füzetecskémet a melegágyról. A következő évben pedig elkészültem *A gyümölcskertész kézikönyvének* kéziratával...

VERESS ISTVÁN LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Nem kis meglepetéssel fedezem fel a levélírók között egykori riportalanyomat, akiről *Balázs Ferenc útítársa* címen írtam Forráskönyvemben. Lőrinczi László 1927-ben kertészetet, baromfitegyesítést, méhészetet tanult az amerikai egyesült államokbeli Amherstben – hogy aztán idehaza Balázs Ferenc eszméinek „életrevalóságát” bizonyíthassa a mindennapi gyakorlatban. Jól működő baromfitegyesítő szövetkezetet szervezett, népszerű haszontyúkenyészteszi szakkönyvet írt, az unitárius téli gazdasági iskolában tanított. Veress István joggal érezhette úgy, hogy ezek az 1979. augusztus 20-án kelt sorok máshoz is szólnak, nemcsak hozzá:

„Szánakozva tekintek azokra a kortárs barátaimra, akik szolgálati éveiket falusi körülmények között élték le, s mint nyugdíjasok összkomfortos lakásokba szorultak. Ha törpe gyümölcsfáim között teszrek-veszek, nemegyszer megindult szeretettel és hálával gondolok azokra, akik irántuk való érdeklődésemet megértették, tanácsokkal segítettek, fajtakutatási kérdéseimet kielégítették. S közöttük a legelső volt, s ma is az a Professzor Úr. [...]

Higgye el, [...] kimondhatatlanul nagy jót tett velem, hogy az elmúlt években megértéssel állott mellettem, és lehetőségei szerint kielégítette ezt a nagyapai örökségként velem született »szenvédélyt«, amit nem egy barátom »bolondságnak« minősít, s magam is többé-kevésbé annak tartok. De kérem, azt is higgye el, hogy ez a »bolondság« az én megtartóerőm. Majdnem pontosan három éve (1976. aug.) másodszori prosztataműtéten estem át. Nagyon súlyos eset volt. Műtét után hét napig élet-halál között hanyódtam – orvosi vélemény szerint inkább az utóbbi irányba lebegve. Mikor vissza kezdtem kapaszkodni az élet partjára, fiam leült az ágyam szélére,

és kibontotta azt a szemzőhajtásköteget, mely akkor érkezett valahonnan a címemre. Lediktáltam neki, hogy hová, mibe, mit, megnyit szemezzem. S amikor szeptember közepén hazakerültem, hátra vezetett a kertbe, megmutatta a szemzéseket, s nagy volt az örömem, mert minden fajtából voltak megfogamzottak.”⁶

1988–1989

UTÓIRAT

Életének alkonyán, a kétezredik év küszöbén és az ezredforduló elején Veress István még rendszeresen jelentkezett cikkeivel az 1993 végén újraindult Erdélyi Gazdában. Utolsó írása 98 éves korában jelent meg. Halálának tizedik évfordulóján – 2018. november 18-án – az Erdélyi Múzeum-Egyesület agrártudományi szakosztálya emlékülést tartott a tiszteletére, 2019-ben pedig a Művelődés Könyvkiadó megjelentette az *Amikor egy élet legendává válik* című emlékönyvet, amit a lánya, T. Veress Éva nyugalmazott egyetemi oktató és természettudományi szakíró állított össze, s mutatott be a Kolozsvár Társaságnál. Minthogy mindkét rendezvényen jelen lehettem, igyekeztem megerősíteni ennek az életpályának azokat a jellemzőit, amelyeket halála után hangsúlyosabbnak érzek. Az általam szerkesztett jubileumi emlékönyvet mutattam fel – nem volt találkozásuk vele az egybegyűlteknél –, a nagyenyedi Bethlen Kollégium Téli Gazdasági Iskolája megalakulásának 60. évfordulójára megjelent kiadványt (*„Volt egyszer egy iskola – 1935–1996”*). „Az 1935. október 20-án alapított iskola – elevenítette fel személyes élményeit is T. Veress Éva a Művelődés 2020. évi decemberi számában – az erdélyi mezőgazdasági oktatás egén üstökösként vonult végig, és eként is tűnt el.”

6 Lásd Veress István hagyatékában, lányának, T. Veress Évának a gondozásában.

Mezei Sándorral a csombordi aranycsapatról

Háttérrajzok – közelképhez

– Mondd, te Péter: mi bajod Mezeivel? – szögezte nekem a kérdést Csávossy György 1990. április 4-én délután, nem sokkal azután, hogy előkészületben levő riportkönyvem „csombordi fejezetét” átnéztük, az árnyaltabb megfogalmazást igénylő részek javításával végeztünk.

– Miből gondolod, hogy egyáltalán valamiféle fenntartásom lehetne vele szemben?! Hiszen eddig csak a lehető legjobbakat hallottam róla, és különben is: csak látásból ismerjük egymást.

– Ezen könnyűszerrel segíthetünk...

És máris emelte a telefonkagylót. Amire Mezei megérkezett, addigra Csávossy aggodalmaskodásának okára is fény derült. Azt kifogásolta ugyanis, hogy Mezei Sándor alakja épp csak felvillan az általa olvasott kéziratban; a háttérben szerepel csupán, és nem élesen megvilágított közelképben. Ha már Csomborddal foglalkozom, a téli gazdasági iskolát 1935-ben elindító Nagy Endre pedagógusi egyénisége és Veress István kertészeti munkássága mellett mindekelőtt az ő emberi értékeit kellene felmutatnom; azokat a képességeket, amelyek alkalmassá tették őt arra, hogy irányítása alatt – három és fél évtizeden át volt a középfokú szőlészeti és borászati tanintézet igazgatója – Csombord jó húsz éven át viszonylag háborítatlanul élhette virágkorát, miközben másutt már rég folyt az elsorvasztás. Nemcsak a szervezésben volt felülmúlhatatlan (jó érzékkel választotta ki a szándékainak leginkább megfelelő munkatársakat, a hajdani „aranycsapat” tagjait), de volt időszak, amikor csakis az ő – barcasági csángó magyarok közül hozott – diplomáciai érzéke lehetett a megmaradás és az előbbrejutás biztosítója.

Annak az estébe hajló tavaszi délutánnak – és persze Csávossy meg Mezei igyekezetének – köszönhetően, közel négyórás magnós beszélgetésből választhatom ki most a legjellemzőbb részleteket.

A házigazda szerepét Erdély legjobb borászához méltóan betöltő – a kiürülő poharakat jobbnál jobb palackokból újratöltő – Csávossy nem csupán rezonórként volt jelen: gondolatársításával és kérdéseivel irányt is szabott a beszélgetésnek. Több mint négy évtizedes ismeretségük barátsággá aszúsodott az együtt folytatott küzdelem színhelyén, így voltaképpen nem történt más az emlékidezés során, minthogy beavattak engem is egy közösségi céloknak alárendelt férfibarátság izgalmasabbnál izgalmasabb epizódjaiba. A költő Csávossynak nyilván gondja volt arra, hogy a Mezeivel együtt átért történetekből eleve a legjellemzőbbeket meséltesse újra – ki tudja, hányadszor? – hajdani igazgatójával, akire (nyugdíjas ő maga is) szívesen hallgat a mai napig is.

Csávossy György: Sándor, kezdjed azzal, hogy mit jelentett egész életed és munkásságod szempontjából az otthoni indíttatás? A barcasági csángó becsületesség, a munkafegyelem, a kitartás és a mindezt megkövetelő apai tekintély...

Mezei Sándor: Hétfalusi csángó családban születtem 1919. január 17-én. Heten voltunk testvérek – hat fiú meg egy lány –, én születtem hetediknek. Közülünk még csak az egyik bátyám tanult, de ő a középiskola elvégzése után már nem ment tovább. Kora reggeltől késő estig a bátyámékkal meg a napszámosokkal egy sorban én is húztam a kaszát. Ott nem volt mese, pofázás ide vagy oda. Apánkkal aztán nem lehetett. Amit ő egyszer megmondott, annak úgy kellett lennie. Amikor egymás között voltunk, mondtuk is, hogy ez egy kicsit talán sok, de a jóérzés nem engedte, hogy visszamondjunk neki, mert tudtuk, jót akar, nem pedig kitolni velünk. Hogy a családnak mindene meglegyen, keményen kellett dolgoznia mindenkinek. Elment például Bukarestbe, mert kereskedett is, és azzal jött haza szombat este, hogy másnap két szekér krumplit viszünk Szinajára. Június volt, az eladásra szánt korai krumpli a földben. Vasárnap korán felkeltünk, egész nap dolgoztunk, este fel a szekérre, és hétfő reggelig a krumplival Szinaján voltunk. Aztán nálunk volt egy jó szokás: amikor hajnalban felkeltünk, kapott mindenki egy pohár pálinkát, azzal húztuk a kaszát nyolcig, akkor reggeliztünk, de előtte kijárt a pohár pálinka ismét, délben megint, és nem maradt el uzsonnakor és vacsora előtt sem.

Cseke Péter: Ha jól értem, édesapád a leleményes falusi emberek közé tartozott, aki jól tudta forgatni a pénzt...

M. S.: Elment például a vásárra. Amikor hazajött, halljuk, hogy vett egy vagon dinnyét. Másnap elmentünk a derestyei vasútállomásra, kiraktuk és hazavittük. Jöttek a faluból, s vitték. A javát persze nagyanyám adta el a szomszéd faluban... Ugyanígy a háromágú favillát is. Abból is egy egész vagonnal vett apám, mert így olcsóbban jutott hozzá. Azért merete megvenni, mert tudta, hogy nagyanyám addig hordja, míg egy sem marad belőle. Na de, ez semmi ahhoz képest, hogy autóbuszjáratot indított Hétfalu és Bukarest között. Az egyik bátyám, Mihály volt a sofőr. Az egyik felől is volt egy hosszú fapad, a másik felől is. Felfért oda vagy hús utas, de ha csak heten-nyolcan jelentkeztek, akkor is útnak indultak... Amikor én idekerültem Csombordra, akkor ütött vissza rám apám nagy vállalkozói kedve. Megvádoltak, hogy kereskedők voltunk, s hogy én magam is üzérkedtem. El is küldték az egyik tartományi párttitkárt, hogy vizsgálja ki az ügyet.

Cs. P.: Mikor vetted észre, hogy odahaza a faluban, Tatrangon felnéznek rátok?

M. S.: Sokan mentek tőlünk Bukarestbe. Különösen a kenyérkihordók ott nagyon jól kerestek. Aki meg tudta becsülni magát, az ötévi keresetéből otthon házat vehetett. De a legtöbben elitták. Ezek, amikor hazakerültek, a már említett anyai nagyanyám – nagy kapitány asszony volt – így fogadta őket: „Jaj, hát te vagy? Azt hittem, hogy egy úr...” Hogy mi a faluban azért vittük valamire, abból vettem észre, hogy apámat gyakran felkeresték idegenek, főként bukarestiek. Nagyanyám nem tudott románul, de ha idegent látott jönni, megállította mindig: „Igaz, hogy Mezeihez megy? Azért mondom, mert az az én vejem...” Erősen büszke volt apámra.

Cs. P.: Azt mondd, hogy nagyanyád még nem tudott románul, édesapádnak pedig széles körű román ismeretsége volt... Milyennek ismerted meg odahaza a magyarok és románok közötti viszonyt?

M. S.: Tatrang kb. ezerkétszáz körüli házat számlál, ebből nyolcszáz-nyolcszázötven alkotta a magyar közösséget, háromszáz-háromszázötven a román, ők az erdő alatt laktak, nem költöztek be a magyarok közé. Egy falu volt, de két közösség. Mindenik élte a

maga külön életét. Ha a magyar közösség például bált rendezett vagy valamilyen összejövettel szervezett, hívatlanul oda nem tette be a lábát senki. Ha odajött, akkor nagyon jóba kellett hogy legyen valakivel...

Cs. Gy.: Nemcsak a gyakorlatiasságnak vetted később nagy hasznát, a lélekjelenlétnek még inkább. Sándor, hogy volt, amikor a megáradt Tatráng patakán kocsival áthajtottál?

M. S.: Nálunk öt ló volt, egylovas fogat is. Ezzel mindig apám járt. Fonott kas volt benne, nagy, kényelmes bőrülés. Egyszer azt mondja apám, hogy megy Bukarestbe, vigyem el őt a derestyei állomásra, a lovat pedig hozzam vissza. Közben a bankból kivett vagy ötezer lejt, azt is. Nagy pénz volt az akkoriban... Nekem valami randevűfélém volt aznap este, visszafelé gondoltam, hogy a tizenkét kilométeres utat megrövidítem három kilométerrel, s neki egyenesen a Tatráng vizének. Ha nem volt megáradva, rendszeren átjártak rajta a szekerek. Na de akkor irtózatos volt, köveket görgesztett, minden. A ló belebotlott egy ilyen kőbe, térdre esett, a sebes sodrású víz pedig befordította a szekér alá. Én előbb a pénzt kidobtam a partra, aztán bele az áradatba, s próbáltam a ló fejét magasba tartani, mert tudtam, hogyha víz kerül a fülébe, akkor nagy baj van. Valahogy csak kikínlódtam a lovat a partra, de a szekeret elvitte a víz. Úgy szedték össze később darabokban a bátyámék.

Mi lesz a mezőgazdasággal?

Cs. Gy.: Brassóban voltál középiskolai diák, mégpedig a katolikusoknál. Egyik kedvenc tantárgyad a matematika volt, építész-mérnöknek készültél. Hogyan kerültél mégis az agronómiára?

M. S.: 1940-ben kint voltunk az erdőn szénacsinalni. Egyszer jön apám:

– Irány haza! Holnap mészl!

– Hová...?

– Ha azt akarod, hogy legyen belőled valami, indulj Kolozsvárra...

Hazamentem, összepakoltam, és átmentem Háromszékre apám egyik ismerőséhez. Ott vártam meg, amíg bejöttek a magyarok. Aztán felmentem Kolozsvárra. Fogalmam sem volt, hogy mihez kezdek. Érettségi után egy évet Bukarestben töltöttem az építészetin,

amit azért hagytam abba, mert beteg lettem a tüdőmmel. Azért jártam az erdőket, ittam a sok tejet, apám hetenként hozatott nekem egy egész láda grépfrútot... Kolozsváron az első ember, akivel öszszefutok, Tóth Tibor hétfalusi származású tanár:

– Te, Sanyi, ne hagyjátok az agronómiát! Kevesen iratkoztak be, gyertek oda. Ha ti nem jösztok, mi lesz a mezőgazdasággal?

– Nem egyedül voltam, hanem két barcasági kollégámmal. Ők nem jártak hat-hét évet középiskolába, idősebbek is voltak nálamnál, hát biztattak: döntsenek az agronómia mellett, mert akkor nekik is segíthetek. Hát így történt, hogy mezőgazdasági főiskolát végeztem. Nagyon jó életünk volt ott, az kétségtelen. Otthonról is kaptam valami pénzt, de volt ösztöndíjunk is, ugye. Azonkívül gondoskodtak róla, hogy nyárára munkát biztosítsanak. Úgyhogy én végeztem el például Csík vármegyében a legelők kataszterezését. Ki a havasokba! – ennél nagyobb örömet nem is szerezhettek volna nekem.

Cs. P.: Milyen volt azoknak az éveknek a hangulata?

M. S.: Úri... Urizáló... A magyar tisztí fenegyerekeskedéseket egyesek csak átvették, hiába voltunk mi, erdélyiek annyira ellene. Aztán a zsidókérdés... Három zsidó kollégánk volt. Jöhettek órára, de nem ülhettek le. Az egyik gyakorlatvezető kivitt például a mezőre, jó nagy sár volt, és azt mondta: „Na, ha benn az előadóteremben a zsidóknak nem szabad leülniük, hát most leülhetnek...”

És leültette őket a sárba.

Sosem akartam tanár lenni...

Cs. Gy.: Jellemző, amit egyszer mondtál nekem. Hogy soha nem akartál tanár lenni. Végző soron mégiscsak egy híres intézménynek az országosan elismert igazgatója lettél – és mint pedagógus lettél azzá...

M. S.: Ha nem lett volna a tangazdaság, nem maradtam volna itt, az biztos...

Cs. P.: De hogy kerültél egyáltalán Csongbordra?

M. S.: Hát azt Szász Jóskának köszönhetem, aki évfolyamtársam volt az egyetemen, és aki az EMGE elnökének, dr. Szász Pálnak volt az unokaöccse... Mi Jóskával elválaszthatatlanok voltunk egymástól: együtt vonultunk be Szászfenesre, együtt kerültünk ki a

frontra, együtt jelentkeztünk önkéntes felderítőnek... A többiek annyira megszokták, hogy akármiről volt szó, csak néztek ránk: Szász, Mezei. Mi mentünk, de azt kikötöttük, hogy csak együtt. 1945. május 9. után, amikor szélnek eresztettek bennünket, együtt jöttünk haza. Közben fogságba is kerültünk, az külön história, el akartak vinni Oroszországba, de annyira le voltam gyengülve, hogy Buzáunál elengedtek... Miután az orvos otthon megvizsgált, a sógornőmnek azt mondta, hogy pár hónapom van hátra mindössze... Itt Csombordon is vért köptem, másfél évre rá...

Cs. P.: Ezek után egyáltalán nem csodálkozom, hogy nem akartál kezet csókolni sem Szász Pál feleségének, sem Nagy Endre lányának...

M. S.: Ezt honnan tudod? Gyurka már elmesélte? Ez olyan hülyeség volt, mit csináljak, nem szerettem kezet csókolni senkinek, na! Amikor mentünk Szász Pálékhoz Gáltőre...

Cs. Gy.: Látod, Péter, Szász Pál is egy nagy tartozásunk! A minap említette valaki: megérdemelné, hogy utcát nevezzenek el róla Nagyenyeden...

M. S.: De még mennyire! Szóval, mentünk Gáltőre, és azt mondja nekem Szász Jóska: ő tudja, hogy nem szeretek kezet csókolni, de itt most muszáj. Aszja a tegnapelőtt is itt volt nálunk, a fiának kellett valamit elintéznem...

Cs. P.: Szász Pál özvegyéről beszélsz?

M. S.: Orosz menekült bárónő volt, Szász Pál hetvenéves korában házasodott volt össze vele...

Cs. Gy.: Kész regény, csak meg kellene írni...

M. S.: Ebédeltünk, s azt mondja Szász Pál: ír néhány sort, vigyem el Elekes Viktornak. Elekes a Bethlen Kollégium rektora volt, s amikor látta, hogy miről van szó, ki azonnal Csombordra. Szász Pál atyaisten volt itt. De az volt a helyzet, hogy Nagy Endre volt viszont az igazgató, akinek már volt egy jelöltje. Zalányi Tibort akarta idehozni a tangazdaság élére. De Szász Jóska mindegyre megfordult itt, s egyszer hallottam, hogy jön Szász Pál is. Úgy félték tőle, mint a tűztől. Itt akkor osztályterem volt, ahol most laktok, Gyurka, itt volt az uzsonna. Töltöttek egy-egy pohár bort, s egyszer Veress Pistát hívta át a szomszéd terembe Szász Pál, aztán Nagy Endrét. Pistától hamar megtudtam, hogy mit akar, és a Nagy Endrével

folytatott vitazáró mondatot magam is jól hallottam: „Endre, kérem, engem nem érdekel: Mezei itt marad!”

Cs. Gy.: Na és az hogy volt, amikor átszöktél a határon a diplomádért?

M. S.: A csombordi gazdasági iskola a Bethlen Kollégiumhoz tartozott, én meg a kollégium tanárának számítottam, de a háborús zűrzavar miatt a diplomám még mindig fent volt a bátyámnál, Pesten. Volt két nagyiratosi diákunk, gondoltam, meglátogatom ott-hon a gazdaságukat, s azzal át a határon. Meg is jártam, de visszafelé elkaptak, előbb Aradra, aztán Temesvárra kerültem. Ott a kísérom összehozott egy Oltea nevű ügyvéddel, aki nyomban megkérdezte: van-e pénzem? Megmondtam, hogy nincs. Na, semmi baj, csak tudni akarta. Addig erre, s addig arra, hogy a végén szabadlábra helyezett. De meghagyta: csak akkor menjek a tárgyalásra, amikor ő is írja, hogy ott legyek. De hívhattak engem, mert én aztán nem mentem. Jött a körözés, a letartóztatási parancs, mert közben elítéltek három hónapra s egy napra. Na igen, de én itt a csendőrökkel jóba kerültem, s azok mind írták vissza, hogy nem találnak. Ez így ment évekig. Úgy feküdtem le minden este, hogy bármikor jöhetnek értem...

VASGÁRDISTÁK ÉS KOMMUNISTÁK SZORÍTÓJÁBAN

Cs. Gy.: Volt úgy is, hogy lent a parkban az ingedet megragadták...

M. S.: Amikor idekerültem, átjáróház volt az iskola. Még a katonaság is itt volt, az emberek nem az utcán mentek, hanem az udvaron jártak át. A parkból vágták ki a fákat, a bivalyok meg reggeltől estig ott legeltek. Nem voltam még igazgató, de elhatároztam: véget vetek ennek. De hiába hajtottuk ki az állatokat, csak visszaterelték azokat. Akkor fogtam magam, és bezártam a raktárba vagy négy-öt bivalyt. Jöttek a gazdák: engedjem ki a jószágokat! Nem engedtem. Erre betörték az ajtót. Akkor még fel volt kötve a kezem, mert ahogy visszajöttem a frontról, tele voltam kelésekkel, s én a beteg kezemmel szájba vágtam az egyiket. Akkor vagy öten nekem ugrottak; az inget letépték rólam. Akkor is azt mondtam, amit a

vasgárdista fiataloknak, amikor megtámadtak: egyedül vagyok, egyik kezem felkötve, egyenként jönnek, mert az a tisztesség. Néztek egy darabig egymásra, aztán elszédelegtek. De bivalyt többé nem láttam a parkban...

Cs. P.: A vasgárdistákkal hogy volt...?

M. S.: Éjjel jöttem haza, s körülfogtak vagy nyolcan-kilencen: idejött ez a bangyen [hazátlan], ki akar szorítani minket. Hát ők most megmutatják nekem, hogy én itt nem parancsolok. Akkor is azt mondtam: nem érdekes, hogy kilencen vannak, nekem meg fel van kötve a kezem. Válasszák ki azt, aki velem megbirkózik.

Mezeivel nem lehet akármit

Cs. Gy.: Annak idején egy borzasztó nehéz osztállyal kezdted itt a tanári pályádat. Mondd, hogy tudtad megfélemezni őket? Hiszen Kun Béla unokatestvére is köztük volt...

M. S.: Kun Pistának hívták, a szovjet hadsereg hadnagyaként szerelt le; Nagyszalontáról került ide, ha jól emlékszem, tizedmagával, akiknek se istenük, se vallásuk. Csodálkoztak, hogy nálunk a diákok templomba járnak, hogy vallásórákat is tartunk. Ez a Kun Pista kezdte tüzelni a szalontaiakat: hogy létezik, hogy a népi demokráciában vallást tanítanak? Rájöttek, hogy egyedül én állok útjukban; hogyha engem félreállítanak, akkor a többi tanár azt teszi, amit ők akarnak. Veress Pista erősen félt tőlük. Kun mindenkit terrorizált, és senki sem merte őt kérdőre vonni. No, de bennem emberére talált. Egyszer beront hozzám, s fennhangon elkezd, hogy ez nem mehet tovább, mert így meg úgy. Nem fejezte be, már repült is a tintatartó. Ha nem ugrik el idejében, őt találja el. Visszament a többiekhez, s ezzel kezdte: „Ez a Mezei tisztára hülye, ezzel nem lehet...”

Cs. P.: Szóval: keményen fogtad őket?

M. S.: Ott fogtam meg őket, hogy volt egy Széli nevezetű szegény gyerek, akinek se apja, se anyja. Akkora tekergő volt, annyi rossz fát tett a tűzre, hogy már nem volt mit csinálni: ki kellett csapni. Telefonáltunk Kolozsvárra, lejött a tartományi IMSZ-titkár, gyűlés stb. Amikor a határozat megvolt, hogy el kell távolítani az iskolából, akkor felállok én, és azt mondom: megállni! Nem tesszük ki! Vállalom, hogy embert faragok belőle. Na, ez a kölyök sírva jött el

később hozzám. Semmi bajom nem volt vele aztán. És a többiek is rendre megváltoztak, amikor látták, hogy Kunnak is letörtem a szarvát. Azt mondom most is: sok kellemetlenségtől megkímélhetjük volna magunkat, ha Kunt idejében megfékezzük. Hát Fülöp Pistát is nem följelentették?

Cs. P.: Akiből később aligazgató lett...?

M. S.: Őt. Elhatározták az osztályban, hogy Fülöp Pistát ki kell rakatni, mert vallásos. Lejöttek Bukarestből, nagy cirkusz lett belőle. Akkor még Veress Pista volt az igazgató, én voltam az osztályfőnökük. Mondom a kiküldötteknek: hát maguk csodálkoznak azon, hogy egy huszonhat éves fiatalember, akinek kántortanító a végzettsége, templomba jár? Rávettem őket, hogy küldjék el Pistát egy tanfolyamra. El is küldték három hónapra Szinajára. Így maradt meg nálunk Fülöp Pista. Mikor aztán visszajött, olyan volt, hogy az ayaistent is megnevelte.

Hét esztendőre ítéltettek volna

Cs. Gy.: Azért a feljelentések ellened is mentek állandóan...

M. S.: Két évig voltam tanár, azután lettem gazdaságvezető, s 1949-ben igazgató, miután Veress Pistát felvitték Kolozsvarra professzornak a mezőgazdasági főiskolára. Ez a Pista rengeteget tett az iskoláért, de közben a családja nélkülözött. Nemegyszer hallottam a feleségétől, hogy „nincs mit egyenek a gyerekek”. Hát az én fülem az ilyesmit nem bírta elviselni. Akkoriban az állam – ’47-ben vagy ’48-ban történt az eset – a kicsépel búzát lefoglalta. Na, de én elintéztem a gépésszel: a tangazdaság búzájának egy részét nem jelentjük be, hogy tudjunk a tanároknak valamennyit juttatni. Ez főbenjáró bűnnek számított, ugye, ki is jött az alprefektus meg egy pasas Fehérvárról, a pártbizottságtól. Felhívtak a polgármesteri hivatalba, és elkezdtek: hány kalangya volt, mennyit csépelünk? Mondom nekik: amennyi lett, az mind ott van a raktárban. Nem állítottam valótlant, csak hát a raktár kétemeletes volt, s a másodikra hordtuk azt, amit a tanároknak tartogattam. Elküldték nyomban a román jegyzőt, a csendőrt: mérjék fel, amit találnak. Na, de én mindkettővel jóban voltam, s a jegyzőnek meghagytam: a felső emeletre ne menjenek! Valahogy elsimult a dolog, mert az alprefektus, akit Muceának hívtak, a fülem hallatára telefonálta meg Gyula-

fehérvárra: „Hát nem megmondtam, hogy tűzbe teszem a kezem Mezeiért?!“ Később aztán találkoztunk Kolozsváron, és egy sör mellett jól elröhögtük a dolgot: „Hát mit gondolsz, te, hogy én nem tudtam, miről van szó?!“ Hét esztendőre ítéltettek volna, ha ez az ember nem áll jót értem...

Kidobtam a tartományi titkárt

M. S.: A román elemiben tanított itt egy román tanár, akiről az a hír járta, hogy az SS-nél szolgált. Kitudódott, és egy nap halljuk, hogy itt vannak a tartománytól, vizsgálják az ügyet. Bent vagyok az irodában, hát egyszer kivágódik az ajtó, és azt mondja nekem a tartományi titkár:

– Dumneata ai fost ofițer SS! (SS-tiszt voltál!)

Méghogya én! Felálllok az asztaltól, s kinyitom jól a számat:

– Leși afară de aici! (Mars ki innen!)

Azonnal befogattam, s el Enyedre. Volt ott egy magyar első titkár, egy Fogarasi nevezetű. Be hozzá, elmondom, mi történt, s aztán így fejeztem be:

– Ide figyelj, Tibi! Ha nem rendezed el ezt a pasast, itt hagyom az igazgatóságot!

Cs. P.: Ez melyik évben történt?

M. S.: Negyvenkilencben vagy ötvenben...

Cs. Gy.: Ez esetben is a lélekjelenléted mentette meg a helyzetet, mint annyiszor, amikor az iskoláért küzdöttél... Az is tartományi titkár volt, akit a pincéből kidobták. Hogy is történt?

M. S.: Az egy Barbu nevezetű volt. Állandóan a nyakunkra járt, s mind ivott, ivott. Már nagyon megelégeltem, és szóltam neki, hogy most már abba kellene hagynunk, nekem dolgom van, nem ülhetek napokig vele. Hogy felmérgeződött! Még most is hallom az arrogáns hangját:

– Noi suntem de la partid! Partidul conduce... Asta nu-i pivnița ta....! (Mi a párttól vagyunk! A párt vezet... Ez nem a te pincészed...!)

– Na, ide figyelj – eresztettem ki én is hangomat –, engem nem érdekel, hogy honnan vagy, lehetsz te tőlem akárki, ezért a pincéért én felelek, mars ki!

Valahogy felcihelődött, s egyfolytában fenyegetőzött, hogy így megmutatja, úgy megmutatja majd nekem.

Cs. Gy.: A kiskirályság ideje volt akkor is. Tudod te, hogy milyen kockázatot vállalt Sándor egy-egy ilyen vezér kirúgásával?

M. S.: Nem tudom, Pleșițáról hallottál-e...? Kolozs tartomány Szeku-főnöke volt, majd Ceaușescu testőrgárdájának a főnöke. Nekem az volt a szokásom, hogyha valaki lejött, és ittunk, akkor én úgy beszéltem vele, mint egyenrangú féllel. Nem alázatoskodtam, nem hunyászkodtam meg, viccelődtem, pláne, hogy én voltam itt a gazda. Akkor is mondtam az oltyán vicceket, de nem tudtam, hogy Pleșița oltyán. Látom, hogy nem tetszik neki a dolog, de hát én nem törődtem vele, viccelődtünk tovább. Hát amikor megy el, nem ad kezdet. Tíz nap múlva pedig jön az enyedi Szeku-főnök, és azt kérdi:

– Te, Sanyi, mondd meg nekem: mi baja van veled Pleșițának?

– Miért kérded?

– Gyűlésünk volt a tartománynál, behívatott magához, és parancsba adta: Mezeiről sürgősen ki kell deríteni valamit, hogy ki lehessen rúgni!

Cs. Gy.: Ennek a Rusu Grigorének írd fel a nevét, mert megérdemli. Magyarul beszélt velünk mindig, és igyekezett kivédeni, amikor és ameddig lehetett, az ellenünk induló támadásokat. Amikor Bartók Árpád a jelenlétében vicceket mondott, így szólt: „Árpi lelkem, ezeket a vicceket ne épp előttem mondjátok...!”

M. S.: Hát amikor Árpi rázendített a *Hazám, hazám, te mindenemre!* Akkor, jól emlékszem, azt mondta: amikor én itt vagyok, legalább akkor ne énekeljetez ilyent, te...!

Cs. Gy.: Ő volt, aki jelezte nekünk: gyerekek, most egy ideig pofa be, mert olyan idők járnak. Máskor meg tudtukra adta, hogy ismét lazítás következik... Amikor elmentünk a betegágyához – rákos volt –, könnyezni kezdett, és azt mondta: mindig tudtam, hogy kik az igazi barátaim.

M. S.: Egyszer megkérdeztem volt tőle, hogy miért helyezték át tőlünk Besztercére, s miért váltották le? Csak annyit mondott, hogy *ezek is megtanultak írni*. Sosem felejttem el, 1992-ben, amikor kiküldtek egy kiállításra engem is Magyarországra, eljött ide, s azt mondta:

– Hatan mentek, egyiküket kimondottan azért küldik, hogy téged figyeljen. Vigyázz, hová mész, mit csinálsz, hogy beszélsz!

Egy-kettőre rájöttem aztán, hogy melyik volt az illető.

KÁDÁRÉK NEM TÖRŐDTEK VELÜNK

Cs. P.: Mezőgazdasági kiállítással mentetek?

M. S.: Azzal. Én nem tolmácsként voltam jelen, hanem szakemberként, de amikor Kádárék meglátogatták a pavilont, engem kértek meg, hogy vezessem végig őket a kiállításon, mert a tolmácsunk gyenge volt. Alig kezdtem bele a nagy megvalósításokba, a százalékokba, Kádár rögtön megállított:

– Hagyjad, öcsém, mert tudom én...

Utána megvendégtük őket. Volt ott nekünk szebeni szalámink, sajtunk, borunk... Legalább hat vagy hétféle bort feldobtunk, jó hangulat volt, s búcsúzásakor a mezőgazdasági miniszter meghívott vacsorára hozzájuk...

Cs. P.: Dimény?

M. S.: Ó hát, Dimény Imre. Elvégre kollégák voltunk a kolozsvári mezőgazdasági főiskolán... Pár napra feljött volt a feleségem is Pestre, s együtt mentünk el Diményékhez. Akkor már lehetett érezni, hogy az erdélyi magyarság ügye rosszul áll, és Kádárék mindezt szó nélkül nézik, nem törődnek velünk. Hát kinek mondhattam volna el, ha nem Diménynek: nézd, Imre, az erdélyi magyarsággal baj lesz, igen-igen szorítanak bennünket, az iskolák, minden, és egyáltalán nem érezzük, hogy a magyar állam törődne valamit is velünk...

Dimény meghallgat, és szépen kioktat, hogy mi, erdélyi magyarok egyebet sem teszünk, csak folyton siránkozunk. De ők tudják jól, hogy nem olyan rossz az erdélyi magyarság helyzete, mint ahogy elsírjuk. A magyar kormánynak különben is az az álláspontja, hogy az erdélyi magyarsággal Románia törődik, ez a román vezetőség dolga, a magyar vezetőség semmibe bele nem szól...

– Tudod mit, Imre?! – öntött el hirtelen a pulykaméreg. – Menj te az anyád...

Megmondtam én neki szó szerint. Azelőtt volt Csombordon, de azután soha. Ha nem erdélyi lett volna ő is, zabolai születésű, akkor nem bosszantott volna így föl. Többet aztán nem tárgyaltunk semmiről.

Cs. P.: Hátha ő is félt a lehallgatástól...

M. S.: Attól nekem kellett volna esetleg tartanom. De soha semmi bajom nem volt ezért a szokimondásért.

CSOMBORD HÍRNEVÉNEK MEGALAPOZÓI

Cs. P.: Beszéljünk most már egy kicsit arról: hogyan válogattad össze az embereidet, miként védelmezted meg őket?

M. S.: Fülöpöt már említettem. Ő itt volt mint tanító, aztán magam mellé vettem. Aligazgatóként nagy segítségemre volt. Ha én valamire azt mondtam, hogy azt éjjel meg kell csinálni, akkor az másnap reggelre megvolt.

Cs. P.: Szász József...?

M. S.: Előbb ő ajánlott be engem ide, aztán nekem is volt annyi eszem, hogy a legjobb barátomat ne nélkülözzem. Szász után Bartók Árpád jött, majd Horváth Ödön Székről, Reichert Károly Székelyhídról, Csávossy Diószegről...

Cs. Gy.: Tudod te azt, hogy Széles Kálmán is itt tanított?

Cs. P.: A szobrász...?

Cs. Gy.: Agrármérnököt végzett, Széles Anikónak, a színésznőnek a bátyja, csodálatosan rajzolt.

Cs. P.: Csorba István...?

M. S.: A kolozsvári mezőgazdasági főiskolán kezdte pályafutását, egy leépítéskor került át hozzánk. Kitűnő gyakorlati szakember, a Székről magával hozott szívósság és szorgalom jellemezte.

Cs. Gy.: A csombori szellem is átragadt aztán rá... Kitűnő laboránsként indult Fehér János, aki ma pincemester. A pincében olyan csángó diplomáciai érzékről tett tanúbizonyságot, hogy az egyenesen irigylésre méltó. Ő lett az én utódom, neki adtam át a vinotékát tízezer üveggel...

M. S.: Nagy Sándort se felejtsük ki... Ő volt a Fehér János elődje...

Cs. P.: Sándor, te magad miben látod a csombordi iskola jelentőségét?

M. S.: Nagyon-nagyon sok magyar gyerek, aki nem tudott bejutni máshová, itt talált menedéket. Akinek a származása például olyan volt, hogy másutt nem túrték volna meg. Mi eltussoltuk, fals igazolásokat szereztünk. Varga Pistának például, akinek az apját megtették volt kuláknak. Vagy a torockói báró fiának, Rudnyánszkyknak. Olyan írást szereztünk, hogy földműves családban született, holott már földjük sem volt a szülőknek, annyira tönkrementek...

Cs. Gy.: Légy szíves, meséld el azt, mit csináltál akkor, amikor megjött a parancs, hogy ki kell készíteni a te alapembereidet...

M. S.: Ötvennyolcban egyszer igazgatói értekezletre hívtak a mezőgazdasági minisztériumba. Akkor még Pungan volt a miniszter...

Cs. P.: Vasile Pungan?

M. S.: Igen. Mielőtt bementünk volna gyűlésbe, odajön hozzám az az inspektor, aki minket szokott ellenőrizni, s figyelmeztetett: vigyázzak, mert van nálunk az iskolánál néhány földbirtokos csemete, akiket eddig mind rejtegettem... Megdühödöm, s mondom, hogy hagyjon nekem békét, ezek a legjobb szakemberek! Na, majd meglátom – fújta tovább a magáét. Alig kezdődik meg az értekezlet, hát Pungan olvassa, hogy az iskolánál nem lehet megtérni ilyen idegen elemeket, említi Csombordot s név szerint engem is, hogy falazok nekik. Következnek a hozzászólások. Hát én bizony nem iratkoztam fel, de egyszer hallom, hogy én következem. Nem volt mit tenni, elmondtam én is a jól bevált szöveget: megvitattuk a kérdést a pártbizottságnál, ezt meg azt határoztuk... Gondoltam, valahogy csak lesz. Mire felszólal az az inspektor, aki az ajtóban megállított:

– Nekem másegyebet mondott Mezei: akármit is akarjunk mi, a legjobb szakemberektől akkor sem fog megválni!

– Amit négyszemközt mondtam, az a magánvéleményem, amit a gyűlésen kifejtettem, azért a minisztérium előtt vállalom a felelősséget... Nem volt mit csináljak, valahogy le kellett ültetnem a pasast.

– Jól van, Mezei – intett elégedetten Pungan –, ez alkalommal is talpraesett voltál.

Közös bulgáriai utunkra célzott, amikor egy ivászati versenyen megmentettem a hazaiak becsületét.

Cs. Gy.: Látod, ez a politika. Sokszor kellett bizony ilyen diplomatiának lennie Mezeinek.

M. S.: Hazajöttem, de fogalmam sem volt, hogy miként oldom meg az ügyet. Teltek a hetek, és egyszer üzen Pungan helyettese, hogy menjek be Kolozsvárra ekkor meg ekkor, mert beszélni akar velem. Akkor adta a tudtomra, hogy akik ebben a rendszerben végeztek, azokkal kivételt lehet tenni. Azon nyomban megírtam a beadványt, hogy legalább Gyurkát megmentsem, s küldtem is az iratokat Bukarestbe...

Cs. Gy.: Ez volt élete legnagyobb fájdalma Mezeinek, hogy a kegyeres pajtásáért nem tudott tenni semmit...

M. S.: Amikor Kolozsvárról visszajöttem, az volt a mentő ötletem, hogy Szász Jóskát megtesszük gazdaságvezetőnek. Akkor már akkora volt a tangazdaságunk, hogy egy mérnök kellett hozzá. Elintéztem, hogy Jóska a mérnöki állásban is a tanári fizetését kapja, de... Fogta magát, és elment.

Cs. Gy.: Aztán tisztázódtak a dolgok, megértette, hogy akkor Mezei másként nem tehetett. Később egészen jól kifutotta magát: megyei borászati vállalatigazgató lett Marosvásárhelyen.

M. S.: A mai napig is szoktam találkozni vele...

Cs. P.: Hogy volt az, amikor meg akarták szüntetni az iskolát, és ti még két évig tanítottatok magyarul...

M. S.: Várj, várj, nem az iskolát akarták megszüntetni. A menet a következő volt: előbb a magyar iskolában román tagozatot hoztak létre, utána a román iskolában engedélyezték a magyar osztályokat, utóbb azokat is felszámolták. Amire te utalsz, az tényleg nagy menet volt, mert akkor akarták beindítani a román tagozatot...

Cs. P.: Melyik évben is volt az?

M. S.: 1982-ben.

Cs. Gy.: Akkor mentél volt el Davidescu miniszterhelyetteshez, aki különben a román szellemi élet kimagasló egyénisége volt.

M. S.: Mondtam, mondtam a szöveget, hogy milyen körülmények között hozták létre az erdélyi reformátusok ezt az iskolát

1935-ben, hogy milyen nagy szerepe volt és van az erdélyi magyar gazdatársadalomban. Hallgatott, hallgatott, s egyszer csak azt kérde: ismerem a párt nemzetiségi politikáját? Bólintottam. Akkor nincs miről tárgyalnunk. Csináljam úgy a dolgokat, hogy ne legyen bajom belőle. És én ezt tudomásul vettem, és csináltuk, ahogy jónak láttuk. Két év múlva, 1964-ben gyűlés megint a minisztériumban. Közlik, hogy többet nem lehet magyarul tanítani a mezőgazdasági iskolákban. Mindjárt jelentkezem, hogy szeretném elolvasni az ezzel kapcsolatos instrukciókat, belső utasításokat. Hát azokból nem derült ki épp ilyen kategorikusan. Tipikus román módszer szerint fogalmaztak: ahol lehet, igen, ahol nem, ott... Hazamegyek, elmondom Gyurkáéknak, miről van szó, és tanítottunk tovább. Közben Udvarhelyen és egyebütt mind átálltak a románra. Egyszer jön Crișan, a mi minisztériumi szakfelügyelőnk, bemegy órára, kijön falfehéren:

– Hát te nem voltál ott azon a gyűlésen?

– Melyiken?

– Ne tedd magad hülyének: amelyiken világosan megmondták, hogy a tanítási nyelv a román.

– Olvasni tudsz? Tessék... – s azzal kezébe adom az utasításokat.

– Jó, de hallottad, hogy mit mondtak? – ekkor már alább hagyott a dührohama.

– Te, én nem veszek fel most jegyzőkönyvet, mert akkor engem is, titeket is menesztenek, de holnaptól csináljatok valamit...

FRONTVONALBAN KÜZDÖTTÜNK

Cs. Gy.: Voltak helyzetek, nagy összeütközések is a közös ügy szolgálatában. Olyanokra gondolok, mint amikor Reichert Károlyt elővetted, mert az a hír terjedt el róla, hogy besúgó...

M. S.: Reichert Károly nagyon ügyes, talpraesett, szimpatikus tanárunk volt. Állandóan keresték a Szekuritátétól. Mindenki tartott tőle... Az ilyesmi megmérgezi a levegőt, különösen egy olyan szigetben, mint amilyenben mi éltünk. Szóval: nagyon keményen elővettem, úgyhogy a végén sírni kezdett, de világosan akartam látni ebben az ügyben. Kiderült, hogy nem jelentett ő fel senkit, a magyar

hadseregben viselt dolgaiért szaglászta utána, no, meg azért, mert homoszexuális volt. Rá számíthatok, akármi lesz. Te is reám, mondtam búcsúzásakor megnyugodva. Telik-múlik az idő, s egyszer jön hozzám, hogy baj van. Mutat egy dobozt, s azt mondja, hogy ciánkáli van benne, ha nem tudom elintézni az ügyét – előző este elkapták, jegyzőkönyvet vettek fel, stb. –, akkor ő a mérget beveszi. Szóltam, akinek kellett, s amikor hazajöttem, behívtam:

– Ide figyelj, Károly, vedd tudomásul, hogyha még egyszer ilyen helyzetbe kerülsz, én többet rajtad nem segítek. Nehogy megpróbáld itt a tanulókkal is azt csinálni, mert én akkor leveszem a kezem rólad... Gondoltam, hátha jobb belátására tudom bírni. Eltelt egy év vagy mennyi, én már el is felejtettem az ügyet, amikor egy hajnalban jönnek, hogy Reichert felakasztotta magát. Ha előtte való nap itthon lettem volna, talán nem történik meg.

Cs. Gy.: Amikor látta, hogy a milicista a tanulókat vallatja, inkább öngyilkos lett, nehogy az iskolát beszennyezze... Kitűnő irodalomtanár volt, végtelenül megnyerő, szuperintelligens, akiért bolondultak a fehérnépek. Mai szemmel nézve, felmenthető; de akkor ez neki az életébe került. Hát ilyen emberi értékek alkották a csombordi aranycsapatot... De az, hogy ez a csapat olyan sokáig együtt maradhatott, az Mezeinek tulajdonítható; hogy Csombord fenn tudott maradni, ameddig fennmaradhatott – az úgyszintén. Mindig tudta, hogy kivel milyen hangot kell megütni. Adott pillanatban habozás nélkül kirúgta a párttitkárt, de azt is tudta, mikor kell szépen beszélni. Fél karja fel volt kötve, de azt mondta a támadóinak: gyerekek, ha mertek! A legkeményebb helyzetekben is merni kell, és azal is tisztában kell lenni, hogy mikor hasznosabb hátrább lépni. Úgy tudta irányítani az embereit, hogy mindig a köz érdekében cselekedjenek. Engem egy életen át védett, és nemcsak barátjává, hanem a hívévé fogadott. Ha nem vagyok biztos valamiben, még most is az ő eligazítását kérem. Én azt hiszem, hogy amíg ő él, beszélni és tenni tud, minden hajdani és mai csombordi életében megmarad eligazítónak. És villámhárítónak. Mi mindig biztonságban éreztük magunkat mellette, mert tudtuk azt, hogy van valakink, aki a fellegek haragját bármikor el tudja hárítani. Hozzá tartozik az ő emberi nagyságához, hogy ezért soha elismerést nem várt.

Tette mindig, amit tennie kellett. Mint amikor kiküldték a fronton az első vonalba.

1990. április

UTÓIRAT

Nagyenyed díszpolgára címmel 2007-ben tüntették ki – post mortem. A Dr. Szász Pál Magyar Közösségi Házban 2011. november 7-én leplezték le emléktábláját.

Arany szőlőfűrt piros mezőben

Szellemi szülőföld

Amióta Csávossy György is jelezte, hogy – a nyolcvanas évek elején nyugdíjba vonult – Mezei Sándor igazgatót és idősebb kollégáit követve maga is kiköltözik a „tanárok és diákok telepközösségből”, mind többet foglalkoztat annak a nevelési elvnek a sorsformáló hatása, melyről az 1974-es *Utunk Évkönyv* egyik emlékezetes vallomásában, a *Szellemi szülőföldben* oly revelációszerűen szólt a költő. Annál is inkább érdekel ez a szellemi földrajz, mivel nevelési rendszerünkben mára vált korparancssá az, aminek életrevalóságát e telepközösség megszervezése és működése jó félszázada bizonyítja.

Minden jobbító szándékú gondolatnak, életforma-alakító vezérelvnek, valóságformáló eszmének a sorsa azon múlik, hogy miként tudunk érvényt szerezni neki a gyakorlatban. Már az sem mindegy, hogy ki vállalkozik rá, milyen felkészültséggel és lelkülettel lát hozzá, és milyen feltételeket teremtve végzi felismert kötelezettségeit. Akik a nagyenyedi Bethlen Kollégium mellett a téli gazdasági iskolát 1935-ben életre hívták, kiválóan felkészült, széles látókörű és messzire tekintő mezőgazdasági szakemberek voltak, a hagyományteremtés távlatában gondolkoztak. A korszerű gazdálkodásra való nevelés mellett egy sajátos szellemisséget is áthagyományoztak. „Ők honosították meg ebben az iskolában – emlékezett rá Csávossy – az oktatás és nevelés történetében kollégiuminak mondott formát és szellemet, a tanárok és a diákok telepközösségét, az összetartozás és az egymásrautaltság, a szeretet és a bizalom termékenyítő érzését és légkörét.”

Mezei Sándor és az általa irányított munkaközösség bizonyára fél munkát végez az 1948-as tanügyi reformot követő évtizedekben, ha nem épít, ha nem építhet az előzményekre; épp e szellemisség tovább élésének, tovább éltetésének köszönhető, hogy a tangaz-

daság közép fokú szőlészeti és borászati tanintézetévé nőtte ki magát. A szövetkezetesítés befejezésekor – olvasható a *Szellemi szülőföldben* – „a tangazdaság területe már kb. háromszáz hektár, és nagyobb tiszta jövedelmet biztosít, mint a szomszédos kétezer hektáros állami gazdaság. Miként volt ez lehetséges? A csombordi szellem, a tanárok és diákok munkaszeretete, a választott otthon iránti ragaszkodás révén. Emlékszem, hogy egy alkalommal egy neves hazai biológusunk meglátogatta az iskolát, és kihajtott a szőlőbe is, bár közelgő vihar fenyegetett. A tanulók éppen permeteztek, a sűrgető idő emberfeletti munkát kívánt. Vendégünk a munkavezető tanárt kereste. Nehezen talált rá, mert alsónadrágban a diákokkal egy sorban dolgozott.”¹

Sokatmondó tény, hogy Csávossy György – aki 1953-tól kezdve három és fél évtizeden át élte e telepkeözsség mindennapjait, és aki nemcsak szaktanári minőségében, hanem költői szellemével is maradandó nyomokat hagyott a növendékekben – azt tartja ma a legfontosabbnak: akik tőlük kikerültek, jórészt a szakmában maradtak. Ami rögtön prózaíró nemzedéktársa elgondolkoztató megállapítását asszociálja: „ebben a században a legnagyobb kaland: megmaradni ott, ahol születtünk”.² A Csávossy-tanítványok nemcsak hogy megmaradtak az őket útnak indító szellemtáj vonzaskörében és a szakmájuk iránti hűségben, de többnyire felelős beosztásban dolgoznak, és – ami manapság ugyancsak figyelemre méltó – átlagon felüli körülmények között. „Van közöttük igazgató, főmérnök, gazdaságvezető, pincemester és technikus. Mindenütt kitűnően megállják helyüket, ők alapozták meg az iskola hírnevét, nekik tulajdonítható, hogy ma az új végzeteket szívesen alkalmazzák, vagy már az iskolázás folyamán lekötik maguknak a gazdaságok és a borászati vállalatok. A »csombordiak« átszőtték jelenlétükkel a fél országot, a tanárok nevetve mondják, hogy nincs már

1 Csávossy György: *Szellemi szülőföld*. Utunk Évkönyv 1974. Kolozsvár, 152–157.

2 Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: „A valóság hű valóság mindig mélyen meghat”. Beszélgetés Panek Zoltánnal. Tiszatáj, 1998. 8. 46–53.

Temesvártól Szatmárig, Aradtól Szentgyörgyig nevesebb hely, ahol ők volt tanítványaiktól egy pohár bort ne kaphatnának.”³

A felkínált pohár bor nemcsak az alma mater előtti tisztelgés jelképes kifejezője: örökös vizsgát jelent ez az egykori tanítványoknak. Különösen ha borkémianárunk ízleli, elemzi, bírálja vagy dicséri alkotásaikat. Meg is kérdeztem hát tőle – akit az erdélyi borkultúra tudósának és művészenek tekintenek –, hogy a több ezer végzett közül kinek a borára emlékszik a leginkább? Kik azok, akik évtizedek múltán is meglepetéseket szereznek neki? A felsoroltak közül előbb egy technikust, majd egy igazgatót kerestem fel.

SIKE ZOLTÁN REKEDTESRE ISPÁNKODOTT HANGJA

Még harmincéves sem volt Sike Zoltán frissen végzett kertész-mester – 1986-ban töltötte az ötvenet –, amikor már felettesei és beosztottjai egyaránt „Sike bácsi”-nak szólították. Alighanem főmérnöke, a Sajó mentéről származó, nálánál idősebb Tudoran Gheorghe tisztelte meg először ezzel a nagyrabecsülését és ragaszkodását kifejező megszólítással, amit aztán mások is átvettek. Ritka dolog pedig, hogy valaki nyíltságával, darabos szókimondásával ne kerüljön összeütközésbe környezetével. Sike Zoltán megbízható szak tudásával és őszinteségével szerezte meg Tudoran mérnök barátságát. Minthogy azonban a farmvezető kertész-mester avasi magyar faluban született, a szőlő- és gyümölcsstermesztéséről nevezetes Kőszegremetében, minden bizonnyal helyénvalóbb kapcsolatuk minősítésére az Avasban használatos *pretyinség*. Ami szinonimája ugyan a barátságnak, de több is annál. Tudományos megfogalmazással: az etnikumközi kapcsolatok lényegére utaló jelentéstöbblet járul hozzá.

Tudoran Gheorghe mondotta volt 1981 őszen a véleményét véka alá nem rejtő, nehézségektől vissza nem riadó, munkáját hivatás-szerű megszállottsággal végző Sike Zoltánról:

3 Csávossy: I. m. I. h.

– A Halmi-hegyi szőlőben ismerkedtünk össze 1961-ben. Egyetlen esztendő is elegendő volt ahhoz, hogy a következő ősszel, amikor a Túr mentéről engem áthelyeztek a Szamos völgyébe, Szinerváraljára, azt mondjam: csak akkor jövök, ha Sike bácsit is mellém adják! Nehezen egyeztek bele, de végül is velem jöttem el. Nem tudom, van-e fogalma arról, hogy mit jelent egy 260 hektáros szőlő- és gyümölcsstermesztő állami nagyüzemet irányítani? Amikor egy-egy évet magam mögött hagyok, én mindenesetre úgy érzem, mintha öt vagy tíz esztendő repült volna el fölöttem. Miként boldogulnék hát megbízható, lelkiismeretes munkatársak nélkül?! Szerencsére itt van mellettem Sike bácsi, az én jobbkezem, akire bármit rábízhatok...

– A pincekulcsokat is...?

– Hát mit képzelsz?! Az csak természetes...

*

Az útbaigazítás így szólt: ha elértünk Erdősi Sylvester János 1903-ban felállított – jelenleg a református templomkertben őrzött – szobraig (a jeles humanista és Újszövetség-fordító, ki elsőként rendszerezte nyelvünk szabályait, a Szinervár alatti oppidumban született 1504 körül), forduljunk jobbra, majd bizzuk rá magunkat a Szinervár patakára, míg fel nem tűnik előttünk a közel harminchektáros szőlészeti farmhoz vezető betonút. Egyébként magyarázat nélkül is könnyen eltalálhattuk volna, merthogy kollégámmal épp szürkületkor érkeztünk, amikor csupa diákszivaj a határ. „Sike bácsi, befejeztük...! Sike bácsi, melyik táblához fogjunk?” – hallatszott egyszerre több irányból is. Rekedtesre ispánkodott hangja alapján nem volt nehéz nyomon követnem, hogy tízpercenként a szőlőhegy melyik táblájában tűnik fel Sike Zoltán, akinek egész napja ilyenkor csupa rohangászás. Még ebédelni sincs ideje. Bár mindig megfogadja, hogy legalább a szőlőkúrát betartja: a kézbe vett gerezdet néhány szem csemegézése után teszi is vissza a ládába. Nyargalnia kell tovább. Mert folyton őt kiáltják, ha nincs elegendő üres láda, ha valamelyik fordulóban elakadt a présháznál várva várt társzekérvényi rakomány, ha épp a présházban állt elő üzemzavar, ha túl lassan halad a hordók mosása, ha váratlan látogatók érkeztek a megyétől vagy történetesen a minisztériumból...

Belátom, hogy amíg el nem csendesedik a határ, kiadósabb diskurálásra nem számíthatok, visszavonulok hát a présházba: ha már nem tehetem hasznossá magamat, legalább ne akadályozzam munkájában vendéglátómat.

Néhányszor jártam már falusi présházban, nagyüzemiben most nézek szét először. A hatalmas présgépek tonnaszámra nyelik a futószalagon adagolt szőlőt, a must pedig vastag gumitömlőkön ömlik a katonás rendben sorakozó több ezer literes hordókba. Sike Zoltán előbb musttal kínál, majd – a gépészre bízván a felügyeletet – a présház melletti épület egyik emeleti irodájába kísér, ahová nem hallatszik el a gépek zúgása.

– Nevezetes időpontban végeztem el az általános iskolát, épp abban az esztendőben, amikor szülőfalumban megalakult a közös gazdaság – ezzel a lendületes mondattal indítja élettörténetét, miután egy kicsit kifújta magát. – Édesapámat választották meg elnöknek, aki könyv- és községi szerető gazdaemberként 1949–1950 táján nagy hittel és buzgalommal érvelt az összefogás szükségessége mellett. Akkora esemény volt ez akkor minálunk, hogy én bizony nem kíváncsi voltam el otthonról, hanem tizenégy éves fejjel beálltam fogatosnak. Alig telt el egy év, apám – látván, hogy mennyire véremlen van a föld szeretete – arra gondolt: jobb lenne, ha ehhez a ragaszkodáshoz idejekorán kellő szaktudást szerezhetnék. Egy szóval sem említette nekem, de azért csak megtudtam, hogy a Nagyhegy oldalának a betelepítését forgatta a fejében. Ma ez a 270 hektáros, festői szépségű gyümölcsös az otthoniak legfőbb jövedelemforrása... Nem mellékes csodaként a táj író fiának, Panek Zoltánnak a szellemi újjászületésre serkentő erőforrása...

Nem véletlen hát, hogy a Nagyhegy tetejéről szemlélte az én jövődöbéli sorsomat is apám, és az Érmellék akkoriban megnyitott magyar nyelvű szőlészeti iskolájában állapotodott meg a tekintete, Bihardiószegen, ahol aztán nyugodt szívvel Csávossy György gondjaira bízott engem. Igen ám, de az avasi világból kikerülve, sehogy sem tudtam megbarátkozni az alföldi környezettel. Állandóan hazakíváncsi voltam. Két hetet valahogy mégiscsak kibírtam, de akkor aztán farkasszemet néztem az apai szigorral: egy percig sem maradok tovább! Apámnak épp valami elintéznivalója akadt a tartományi székhelyen, Nagyváradon, amint azzal végzett, kijött az

iskolába, beszélt Csávossyval, aztán velem: gondoljam meg jól a dolgot! Eléggé meggondoltam, hajtogattam megátalkodottan. Abban állapotunk volt meg, hogy vonatinduláskor találkozunk az állomásépület előtt. Ha úgy döntöttem, hogy mégis maradok – nézett mélyen a szemembe –, akkor csomag nélkül várjak rá, ha pedig másként, akkor... Apám csak egyszer nézett rám életében csúnyán; amikor aznap az állomáson poggyással meglátott. Egész úton egy szót sem szólt hozzám, és amikor végre hallhattam a hangját, akkor is csak azt adta tudtomra: tanulnom kell mindenképpen. Esze ágában sem volt, hogy hazavigyen. Amikor a szatmári szőlőskertek feltűntek, akkor tudtam meg, hogy mit forgat a fejében. Csak két hetet bírtam ki abban a faipari középiskolában, ahová beíratott. Két hét múlva nem haza, hanem Csávossynak írtam a levelet: visszamehetnék-e? Minél hamarább, olvashattam nagy szívdobogások közepette a választ.

Csakhogy 1953-ban megszűnt az iskolánk. Akkor már nagyon fájlaltam, hogy olyan hirtelen abba kell hagynom, amit még jóformán el sem kezdtem. Szerencsére az egész osztály – élén a tanár úrral – átkerült Csombordra, a Mezei Sándor igazgatása alatt működő szőlészeti és kertészeti szakközépiskolába. Hát annál jobb helyre nem is juthattam volna! Olyan közvetlen, családias légkör fogadott, hogy most is úgy járok oda, mint haza, jöllehet egykori tanáraink közül már alig találok ott néhányat, és ahogy telik az idő, mindinkább szétmosódnak azok a karakteres vonások, amelyek ennek az intézménynek a sajátos szellemiségét jelentették számunkra. Hogy vittem valamire az életben, azt ennek a szellemiségnek köszönhetem; ez volt a mérce számomra mindenben; ehhez igazítottam az életem.

Hogy emberileg kihez vagy kikhez kötődtem leginkább? Mindekelőtt Csávossyhoz, hiszen kezdettől ő volt a támpont itt is, ott is számomra. Megnyerő egyéniségének, erős intellektusának hatására nemcsak a szakmát szerettem meg; rendre felfedeztem nyelvünk szépségeit, közösségi hagyományaink és irodalmunk, művészetünk személyiségformáló, önazonosság-tudatra ébresztő erejét. Igazságtalan lennék azonban, ha nem szólnék Mezei Sándor igazgatónkra, továbbá Szász József, Fülöp István, Horváth Ödön tanárainkra (egyikük sem tanít immár), akik nem eresztettek el maguk

mellől addig, amíg el nem végeztem a mesterképzőt is. Csoda-e, hogy ennyire mély nyomot hagytak bennem, ha egészen 1960-ig a közelükben lehettem?! Még katonának is tőlük vonultam be, s miután leszereltem, hozzájuk mentem vissza. Igazi csapatszellem jellemezte az akkori tantestületet; kinek-kinek más volt az erőssége, és a maga helyén és a maga módján mindenki nélkülözhetetlen.

Először is a munka szeretetére neveltek. Úgy, hogy értünk és velünk együtt dolgoztak, válllvetve. Csávossy tanította ugyan a borászatot, de olyan tanárunk nem volt, aki – attól függetlenül, hogy milyen tantárgyat adott elő – nem értett volna a szőlőtermesztéshez és a borkészítéshez is. És ez a szemlélet ránk is átsugárzott: a szőlészet és a borászat volt az alapszakmánk, de búzát, kukoricát, zöldséget is termesztettünk; fejősteheneket, sertéseket, baromfiakat tartottunk. Az a százötven diák, aki a tangazdaságban ismerkedett a szőlőműveléssel és a pinceműveletekkel, mindennap azt ette, amit keze munkájával megtermelt. Manapság talán hihetetlennek tűnik: minden reggel tejeskávét ittunk. Igaz, tizennégy fejőstehenet takarmányoztunk. Magam is ott tanultam meg fejni és kaszálni. Tizenhárom-tizennégy éves koromban ugyanis apám félt kezembe adni a jó fogású jószágartót, nehogy nyakát törjem a nehezen beszerezhető kaszaélnék.

Előbb a gyakorlatban ismertünk meg mindent, így a tanulás maga szórakozásnak tűnt. A fajtaismeretet például Szász József tanította, de mire sor került volna rá, mi már kívülről fújtuk a szőlő leírását, az egyes fajták jellegzetességeit. Ami nem csoda, mert ahányszor addig a szőlőben dolgoztunk, tanárunk mindig köztünk volt, és állandóan magyarázott. Szüretkor pedig megjövendölte, hogy az az évi termésből fajtánként milyen bor várható. Köztudomású ugyanis, hogy minden évjárat más és más. És ha élményt jelentett a szőlőben dolgozni, annál inkább az volt a pincemunkákat végezni. No, nem éppen azért, mert akkor esetleg több borhoz jutottunk. Szüret előtt a hordók előkészítését, festését rendszeresen ránk bízta, akárcsak a szőlő vágás az újbor cukor- és savtartalmának a meghatározását, miközben hallgathattuk Csávossy György magyarázatát: „Borban a muskotály az operett, a szürkebarát már szimfónia... A csombordi leányka rendszerint tüzes, bársonyos... A plébános színe, csillogása, tüze, zamata, olajossága és szesztar-

talma sikeresen dacol a kérlelhetetlenül múltó idővel... Az itt termett rajnai rizling már a 19. században aranyérmert nyert a párizsi világkiállításon..." A hordók le voltak pecsételve – még az 1935 előtti tulajdonos, báró Kemény Árpád pecsétjével –, de amikor fedtük a szőlőt, munkából jövet rendszerint felsorakoztunk a pince előtt: valamennyien kaptunk egy-egy pohár bort, hogy átmelegítse gémberedett tagjainkat. Azóta is ehhez tartom magam: aki egész nap a szőlőben hajladozik-fáradozik, annak kijár a boradagja.

*

Hogy mit éreztek azok a diákok és tanárok, akik egész nap a csombordi szőlőben hajladoztak-fáradoztak – annak szerencsénkre költői „lenyomata”, foglalata is van. Sike Zoltán vallomását hallgatva a költői pályán akkoriban induló Csávossy György hangjára is figyelek:

*Végre kitombolta magát ez a zuhanyozó Medárd,
belátta, hogy borvidéken a sok víz az, ami megárt!
Fehér izzás hője pörköl, kifakul az ég kék vászna,
a puli, mint kerge birka, saját árnyékába kúszna.*

[...]

*Bizsereg a forróságtól barna kenyérhéjszín hátunk,
amíg lomha, tikkadt tőkék között légyszemre kapálunk.*

[...]

*Száraz ritmust ver a kapa, s unszol a nyomán haladni,
oly jó most az ütemnek rabul esve szót fogadni.*

(Egy nyári nap, 1956)

*Hegyek havas lehelete száll a Maros völgye felett,
Megnyergelve az északról lenyargaló éles szelet.
Zörög, mint egy komor komor hangszer, a hófogó kórépásza,
Melynek fittyedt levélrongyát sarkantyúja megtépázta.
A dombtetőn barna mente kiterítve hamvasodik:
A tölgyesnek rőt darócán köd bolyong a havasokig.
Amerre a völgy kitárul, s ölében a folyószalag,
Sötét felhőbolyhok mögött tán a nap is hazaballag.
Az oldalon serény mozgás. Széllel szemben mégse fázva,
Kisdiákok arcvonásán parázslík a munka láza.*

*Új tavaszig utoljára cseng a kapa ütemesen.
Tél elől most téli sírba száll a vessző, s dért, hideget
Mar a hideg, de hiába, s ha nótára nem is telik,
Síró szelek sóhajába vidám füttyhang keveredik.
Nem érez a tőkefej sem, felveszi a rögsüveget.*
(Szőlőfedés, 1956)

*

A másik dolog az – folytatja Sike Zoltán –, hogy a becsületesen végzett munka mellett vérünkbe ivódott a fegyelem. Aki az első esztendőt kibírta, abból biztosan embert faragtak, az megállta a helyét az életben. Nekem nem volt nehéz alkalmazkodnom ezekhez a követelményekhez, mert apám otthon is elég szigorúan bánt velem. Az nem fordulhatott elő, amíg bentlakók voltunk, hogy a leghidegebb téli reggeleken is le ne mentünk volna tornászni az udvarra – derékig meztelenül persze. Este tízkor szólt a csengő lustrára: addigra a ruhánk szépen össze volt fogva, a cipőnk kitakarítva, tükörfényesen ragyogott a háló előtti folyosón. Ha valaki fegyelmezetlenül viselkedett, nem tartotta be a házirendet, vehette hátára a szalmazsákját: tízszer le és fel a lépcsőn. Bartók Árpád – agglegény lévén akkoriban – a bentlakási felügyelő szerepét is betöltötte néha: a szalmazsákcipelőnek minden forduló után az ő ajtaja előtt kellett hangosan jelentkeznie, hogy hányadiknál tart már.

A munkába is mindig fegyelmezetten vonultunk, a téli estéken megtanult népdalokat énekelve. Egyenruhánknak a piros szőlészapka volt a büszkén viselt éke, melyet aranyhárga szőlőfürt díszített. Bartók Árpád nem volt képzett zenetanár, Reichert Károly sem, de mindketten hangszeren játszottak. Csak úgy zengett a bentlakás épülete délutánonként, amikor a különböző körű tevékenységek zajlottak, a tőlük tanult népdaloktól és népdalfeldolgozásoktól. Máskor szavalóesteket rendeztünk, színdarab-bemutatót tartottunk. Hogy Bartók és Kodály munkássága miért olyan fontos, korszakos jelentőségű a zenei nevelésben, azt népdal-feldolgozásukat énekelve értettem meg.

Közel három évtizede végeztem, és azóta egyfolytában azon fáradozom, hogy közvetlen környezetemben érvényt szerezzek annak a szellemnek, amelyhez hozzáigazítottam az életemet. Hogy

mennyiben sikerült ez? És mennyiben nem? Jóleső érzéssel töltött el mindenesetre, hogy nemcsak a szülőfalumból, hanem az előző munkahelyemről is utánam jöttek az emberek. Sikerült magam köré gyűjtenem az Avasból, a Túr vidékéről, a tarnai domboldalak tövéből is mindazokat, akik alkalmasnak mutatkoztak arra, hogy szőlőtermesztőkke váljanak. Két fiam és két lányom van, akik közül a kisebbik fiú választotta ezt a pályát. Matematika osztályban végezte a tizediket, de közben meggondolta magát, hazajött, s másodiknak jutott be a helybeli kertészeti líceum második fokozatára. Egyébként az osztályával együtt ő is az én kezem alá jár szakgyakorlatra...

*

Miközben a nagyüzemi szőlőskertből aláereszkedtünk a Szinyérpatakához, majd a Szinyér utcán át kijutottunk Erdősi Sylvester János szobrához, végig azon tűnődöm: vajon merre vezetett volna Sike Zoltán életútja, ha annak idején nem kerül sor arra a szótlanságában is életre szóló utazásra...? Harmadik látogatásom volt ez, és még most is megválaszolatlanul visszhangzik a kérdés bennem. Amiképpen az is tisztázásra vár, hogy miért nem a pincekulcsot említette, amikor mestersége címere felől érdeklődtem. Ahogy visszagondolok rá, egész nap nem is láttam a kezében. Újból vissza kell mennem hozzá.

A MARADANDÓSÁG IGÉZETÉBEN

„Csávossy György nemcsak a hazai borászat nagy tudású szakembere – olvashattuk a kolozsvári Igazság 1989. január 14-i számának *Szabadegyetem* című híradójában –, de kiváló előadó is. A bor történetéről fog beszélni (már amennyire egy szűkre szabott előadás keretei megengedik) az ókortól napjainkig. Szabadegyetemünk kedves vendége feleleveníti majd a témába vágó görög és római legendákat, bormítoszokat, és szólni fog a borászat hazai történetéről is.”

Tíz perccel az előadás előtt már nem volt ülőhely a municípiumi művelődési ház Szabadság tér 24. szám alatti termében. Két óra

múlva pedig csak abbagyni lehetett a szóban forgó téma taglalását: befejezni vagy kimeríteni nyilvánvalóan nem.

Magam sem hiányozhattam a rendezvényről, hiszen szerkesztőként két évtizede állok kapcsolatban Csávossy Györggyel. Kértem már tőle verset, falusi színpadokon igazi belefeledkezéssel játszott vígjátékot; többnyire azonban szőlészeti és borászati cikket, olvasói kérdésekre megfogalmazott szakmai tanácsadást. Miközben a bor-kultúra iránt élénk érdeklődést mutató hallgatóság mostani kérdéseit és Csávossy lenyűgöző, szellemes válaszait figyelem, mind az jár az eszemben: vajon mi a magyarázata annak, hogy irodalmunk jeles alkotója pályája elején elsődlegesen a mezőgazdasági oktatásnak, kutatásnak és szakírásnak – mindhárom külön-külön is egész ember kíván! – kötelezte el magát?! Kultúránk egymástól oly távoli részterületeit átfogó életművében vajon melyik a ráadás: bölceleti lírává aszúsodó költészete, a verses-zenés vígjátékot megújító kísérleteinek sora, a nevéhez fűződő új borfajták előállítása – vagy pedig szőlészeti és borászati szakkönyveinek nélkülözhetetlen sorozata? Művészemberként – semmi különös ebben – meglehetősen bohém léleknek ismerhettem meg; kutatóként és szakíróként viszont – a borait évtizedek óta kóstolható íróársak közül bizonyára kevesen tapasztalhatták ezt – félelmetesen pedánsnak és szőrszálhasogatónak. Aligha meglepő ez olyan alkotó esetében, aki nem akar és nem is tud alá- meg fölérendeltségi viszonyt kialakítani a művészi világteremtés és a tudományművelés – ugyancsak létfontosságú – teremtő gyakorlata között.

Neve az első Forrás-nemzedék frontáttörésével vált ismertté az irodalmi köztudatban. Addigra azonban (*Fütyörészve* című verseskötete hét év terméséből nyújt ízelítőt 1962-ben) szakírói munkásságával már nélkülözhetlenné tette mezőgazdasági szakkörökben magát. A tanártársaival írt *Szőlőtermesztést* (1957) követi az azóta is alaplúnak számító *Borászat* (egyik társszerzője Mezei Sándor, 1963), később pedig a *Szőlészeti és borászati kézikönyv* (Kovács Adorjánnal és Mezei Sándorral, 1974) és a *Kertészeti növények védelme* (Székely Józseffel, 1975). Vele történt meg a hasonló helyzetekben bizonyára egyedülálló eset, hogy idősebb költőtársai nem arra biztatták: „Gyurkám, foglalkozz csak a borászattal, a költészettel majd elboldogulunk mi”; épp ellenkezőleg: „jó bort esetleg kapha-

tunk mástól is – hallom negyedszázad múltán is Horváth István hangját –, de Csávossy-verset egyes-egyedül tóled”.

Bármennyire is jólesett Csávossynak a költőtársak elismerése és biztatása, a költészet kedvéért sem hagyhatott fel a szőlészettel meg a borászattal. Ha csak a költészetnek él mindvégig, most hihetőleg nem csupán három verseskötetét vehetnők számba, de korántsem biztos, hogy értékelitettebb lenne – bűvópatakként mindig a legjobbkor felszínre törő – költészete. Azon pedig töprengeni sem érdemes, hogy mi lett volna, ha netán abbahagyja a *Szőlőtermesztés* megjelenésével egyidejűleg elkezdett saját elgondolású fajtakeresztezésait. Több mint három évtizedes, ám századokra kiható küzdelem jut megnyugtató végkifejlethez, amikor azt hallom: ő az, aki megteremtette Erdély vörös borát. Új városok, üzemek, monumentális épületek alapkövetétele sem készíthetne nagyobb tiszteletre.

Az ókori görög és római kultúrában – ha elfelejtettük volna, meggyőződhattünk róla újólá – a művészet és a tudomány ikerestvérek voltak, egyenrangú alakítói az emberiség útkeresését meghatározó világképnek. Úgy tűnik azonban, hogy azóta – a teremtő ember mindenkori sorsát eldöntő erők küzdelmébe gyakorta sikertelenül avatkozva –, ha végzetesen el nem is veszítették, gyakorta szem elől tévesztették egymást. Csávossy György bortörténeti előadásáig kevesekben tudatosodott mifelénk; milyen sokat köszönhetünk szűkebb pátriánkban éppen őneki, aki a 20. század második felében nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a maga alkotói gyakorlatában újratemtse az emberi teljességigényt kifejező kultúra szerves egységét.

*

- Tölthetek neked is... egy pohár tejet?
- Köszönöm, rég leszoktam róla...
- Remélem, nem azért beszélsz így, mert már nálunkfelé is újra felment a tej ára?
- Gyurka mindig tejjel kezdi – így Magdi, a feleség –, ha boros napja ígérkezik...
- Nem gondoltam volna – próbálom zavaromban ugratni a házigazdát –, hogy a csombordi szőlődombok tövében a tej munkavédelmi célokat is szolgál...

A gyakorlott színpadi szerző nem hagyhatja ki a felkínált replikát:

– Előkerül majd a bor is, ne félj, ha jó kérdésekkel érkezél...

Ebben a hangulatban kezdjük a napot, amelynél szebbet keveset őrzök emlékezetemben.

– Negyvennégy júniusában érettségiztem szülővárosomban, Temesváron – jegyzem fel az első mondatot, miközben Csávossy a lemezjátszó felé indul. Mint később kiderül, egyáltalán nem háttérzeneként csendül fel az operamuzsika: „Most jön egy magas C, figyeld csak...” – Mindenre készültem, egyedül az agrármérnöki pályára nem. Erőtlenül foglalkoztatott például a színészet; apám kijelentése azonban hamar lehűtött (kóklerségnek tekintette, hogy Thália szekerehez akarom kötni sorsomat), így hát más irányba tájékoztam. Diákkoromban elég ügyesen festegettem; ha kitarok mellette, bizonyára elég tűrhető grafikus lett volna belőlem. Képszerű látásomat szerencsére a költészetben megőriztem. Annak idején kitűnő diákkórusunk volt, gyakorló mérnökként pedig két évet az ének szakon is elvégeztem. Ion Maier kollégámmal versengve áriáztunk a fürdőszobában. Maier ma szólóénekes szülővárosom operaházában. Cornel Trăilescuval diákkrevüket vittünk színre: ő a zenét szerezte, magam a színpadképet terveztem. Trăilescu jelenleg a bukaresti opera karnagya, széles körben ismert zeneszerző...

– Most már kezdem érteni vonzalmadat a zenés színpadhoz, a vígjátékíráshoz: költői és dramaturgiai önbizalmadat kellő zenei képzettség is táplálta. De még mindig nem tudom: miként kerültél az agronómiára?

– Végül is az orvosi mellett kötöttem volna ki, de a bombázások miatt nem tudtam elutazni a felvételre. Igen ám, csak hogy így fennállt annak a veszélye, hogy amennyiben nem jutok be katonai szolgálatnak is tekintett egyetemre, azonnal kivisznek az akkori már felbomlóban levő frontra. Történetesen egy olyan kislánynak udvaroltam, akinek az édesapja hobbikertész volt. Nos, neki támadt az ötlete, hogy próbálkozzam a gazdamérnökivel, mely a műszaki egyetem ötödik fakultásaként működött még egy évig a Béga-parti városban. Az alföldi nagytermesztést gyermekkoromtól jól ismertem, siheder koromban cipekedtem magam is a zsákokkal

épp eleget. Igaz, nem voltam ráutalva; inkább csak sportnak tekinttem a mezőgazdasági munkákat. Megnéztem hát, milyen tárgyakból kell felvételizni. Egyedül a számtantól tartottam, mert bár reál osztályban végeztem a piaristáknál, gyenge számtanosnak éreztem magam. Szerencsére a botanika állt az első helyen, azt pedig úgy bevágtam, hogy még a félelmetes hírű Buia professzor is nagyot nézett. (Ennek aztán később is nagy hasznát vettem.) Eredményhirdetéskor ott ágaskodtam rövidnadrágosan a többi tolongó között, de hiába meresztettem a szemem, sehogy sem sikerült felfedeznem a nevemet. Mint később kiderült, csupán azért, mert nem mertem a lista élére tekinteni. Elsőként jutottam be, és évfolyamelsőként végeztem el az agronómiát. Bizonyára tudod a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szócikéből, hogy nem Temesváron, mivel az első tanév után a tanári gárda egy részével magam is Kolozsvárra kerültem. Ahogy megnyílt a Bolyai Tudományegyetem, rögtön beiratkoztam a közgazdaságira is. El is végeztem mind a négy évet, csak éppen nem államvizsgáztam. Nappal jártam az agronómiára, este a színházba vagy az operába, szemeszter végén – mezeizóként – pedig a Bolyaira. Vizsgáztam Kantból Tavasz Sándornál, Hegelből Gaál Gábornál...

– Ezek után már azon sem lepődnék meg, ha azt hallanám, hogy szólót sem láttál, bort sem ízleltél a mezőgazdasági főiskolán...

– Hát még ha azt is elmondom, hogy mezőgazdasági gépészetből írtam államvizsga-dolgozatot! Az igazság az, hogy szőlészetből-borászatból csak egy-egy szemesztert hallgattunk, aminek önmagában nem volt számomra különösebb jelentősége. Tüzes Karácson kollégámmal ugyanis már a főiskolán kiókumláltuk, hogy lehetőleg a tanügyben kellene maradnunk, mert ez az a pálya, amelyik leginkább rákényszeríti az embert az állandó önképzésre; arra, hogy lépést tartson a fejlődéssel. Eredményeink alapján mindketten visszamaradhattunk volna tanársegédnek – dolgoztunk is egy hónapot –, de arra – származásunk miatt – egyikünk sem számíthatott, hogy ott marasztanak. Elégtételül szolgál viszont, hogy pályám vége felé mégiscsak meghívtak legalább óraadónak... Na de, térjek vissza még egy pillanatra a diákévekhez. Császár Gyula évfolyamtársunk jóvoltából már 1949-ben közeli ismeretségbe kerültünk Mezei Sándorral, aki épp akkortájt vette át Veress Istvántól

az igazgatást. „Nézzétek, fiúk – mondotta az Ursusban –, én most nem tudlak alkalmazni benneteket, de elhoztam Vendlér Barna barátomat, aki az ősszel induló diószegi szőlészeti iskolához toboroz tanárokat...” Gyönyörű park kellős közepén várt az ősszel a Zichy-kastélyban megnyílt iskola – és egy-egy vaságy. Másnapról pedig a két alaptantárgy; a szőlészet meg a borászat. Mivel mind a ketten a szőlészetet akartuk volna, pénzfeldobással döntöttünk. Így lettem én 1949 őszén – egylejessel – borász.

– Miként láttál munkához?

– Nagy szerencsém volt azzal, hogy már ott találtam Drăgușoiu Alexandru almérnököt, aki Valea Călugărească pincegazdaságából hozta borászati ismereteit. Régi vágású, karakán, akkurátus szakember volt, aki mellett egy-kettőre belejöttem a pincegyakorlatba. Apósom kiváló szakkönyvtárral rendelkezett, ő maga is foglalkozott szőlészettel és bortermelelssel, így a szakirodalomba is hamar beleástam magam. Idejekorán rájöttem: ha boldogulni akarok a szakmában, akkor sürgősen meg kell tanulnom a kémiát, a mikrobiológiát. Már az első évben hozzáálltam a borászati laboratórium kialakításához... Eléggé sajnáltam aztán otthagyni négy esztendő múltán, amikor egy Crișan nevezetű minisztériumi szakfelügyelő tudtomra adta: várnak rám Mezeiék az Erdélyi-hegyalján.

– De hiszen aztán sokkal korszerűbbet hoztál Csombordon létre...

– Egy idő után már nem is az hiányzott, miután átjöttem, hanem a műkedvelő tevékenység; az az élő, eleven kapcsolat, ami a nagyváradi színészekhez fűzött; az az intellektuális élmény, ami teljesebbé tette az életemet. Azt hiszem, hogy valójában e hiányérzet leküzdése avatott költővé engem. Bármennyire is lekötött ugyanis a kutatás, a tudományművelés – mégsem pótolhatta számomra az alkotás szép gyötrelmét.

*

„Az Erdélyi-érchegység keleti nyúlványai a Maros völgyében simulnak termékeny lapállá – olvasom Mezei Sándor igazgató, Fülöp István aligazgató és Csávossy György borkémianár (hetvenes évek elején kelt) tanulmányában. – A két Vinc között elterülő Erdélyi-hegyalján átrobogó utasnak a bőség és termékenység be-

nyomásával marad emlékezetes a táj: kevés ország rész kedvezőbb a fejlettebb mezőgazdaságot ösztönző eredményes és változatos gazdálkodásra... A hegyaljai lejtők fényviszonyait mintegy kétezer tényleges napsütéses óra jellemzi évente, a szőlőtermés kitűnő minőségét mindezek felül a hosszú kék egekkel ragyogó meleg, páras reggelű ősök fokozottan biztosítják... Nem véletlen, hogy Kemény István (1811–1871), aki rengeteget tett az erdélyi szőlőművelés korszerűsítéséért és fellendítéséért, 1867-ben *A szőlőépítés gyakorlati módja* címmel népszerűsítő munkát jelentetett meg. Ő honosította meg Erdélyben a rajnai rizlinget, mely Csombordon második hazájára lelt.”⁴

*

– Tudod, hogy ez a bor épp 1867-ben nyert nagyarányt a párizsi világkiállításon? Mezei Sándor még láthatta: III. Napóleon képmása volt rajta... Az akkori felfutás történetéhez az is hozzátartozik persze, hogy Kemény István a Johannisbergből hozatott pincemester, Mehrer Andreas tanácsait hasznosíthatta...

– És Mezei...?

– Kezdetben F. Nagy Sándor volt a segítségére, aki a jó öreg Bartha bácsi neveltjeként még a hagyományos, empirikus borászati gyakorlatot képviselte. Bartha bácsi pedig nem volt más, mint a Bethlen Kollégium tangazdaságának pincemestere...

– Az előzmények és az adottságok tehát arra köteleztek, hogy Kemény István után száz esztendővel újra meghonosítsad a korszerű borászati szemléletet. Az eredmények ismeretesek: A csombordi plébános a nemzetközi borászati hivatal (O. I. V.) 1972-es világversenyén ismét nagyarányt nyert; az 1959-es évjáratú sauvignon a szófiai nemzetközi verseny legrangosabb minősítését kapta; a Ljubljanában, Budapesten, Tbiliszipben megrendezett versenyek ugyancsak szaporították az érmekeket. De engem voltaképpen az érdekelne, hogy miként sikerült új alapokra helyezni azt a borászati gyakorlatot, amit ideérkezéseddig az idő jócskán meghaladott?

4 Csávossy György – Kovács Adorján – Mezei Sándor: *Szőlészeti és borászati kézikönyv*. Kolozsvár, 1974.

– Úgy, hogy Mezei lehetővé tette számomra: hadd dolgozzam kedvemre. De közben nem bántotta F. Nagy önérzetét sem; engedte, hogy a gyakorlatban jöjjön rá a változtatások szükségességére, így kettőnk között sosem volt konfliktus. A vidám kedélyű, jóakarató F. Nagy Sándor valóban hamar ráébredt arra, hogy szakmai tekintélyét csak növeli, ha a pincegyakorlatokat korszerűbb módszerek alkalmazásával vezeti.

– Mi az, amin feltétlenül változtatnod kellett?

– A mustok cukortartalmát addig is mérték. De hogy az éppen adott alapanyagból milyen típusú bor kerekedik ki a legszebben, azzal nem törődött senki különösebben. Márpedig az az alapanyag, ami az Erdélyi-hegylán megtermelhető, az Európa-szinten is ritkaságszámba megy. Jól látod: az előzmények és az adottságok köteleztek engem arra, hogy a szakszerű és okszerű borászat megteremtését tartsam elsődleges célkitűzésemnek. A minőséget ugyanis a természet ajándékából mindig az emberi igénynek kell megteremtene. Így volt ez Kemény István idejében éppúgy, mint Mezei Sándor igazgatósága alatt, és nem kétséges, hogy a minőség lesz a törvénye az eljövendő korszakoknak is. Az első dolgom itt is a laboratórium megszervezése volt. Az irányított erjedés lehetővé tette, hogy a már megszokott száraz, félszáraz stb. bortípusok mellett mások is teret nyerjenek. Szóval a laboratóriumi elemzések alapján már tudományos hozzáállással is lehetett dolgozni. Amit még jobban elősegített az összehasonlító vizsgálatokra is módot nyújtó bortéka megalapozása mindjárt az 1954-es évjáráttal. Nyugdíjazásomkor derült ki, hogy több mint tízezer palackot hagytam magam után. Amikor idekerültem, három-négy tonna szőlő termett hektáronként, ma ennek a három-négyszeresét szüreteljük...

– Talán nem tévedek, amikor azt mondom: ezt az iskolát előbb a borai tették híressé, majd pedig a növendékei...

– Az idők folyamán számtalan delegáció megfordult mifelénk. Elégedetten távoztak, különösen hogy a kóstolóteremben is jól érezték magukat. (Csak közbevetőleg említem meg, hogy a boltívek hangulatához illő bútorzat, a kovácsoltvas díszek és egyebek megtervezéséhez minden bizonnyal köze van ifjúkori képzőművészeti érdeklődésem továbbélésének.) A jó hírnév azonban önmagában véve megint csak kedvező adottság: hivatalos elismerés is kell

hozzá. Ahogy a térségi és majd az országos versenyeken boraink kezdték nyerni az ezüst- és aranyérmeket, Mezei Sándorral együtt nekünk is helyünk lett a bírálóbizottságokban. Gondold csak el: harminckét évesen már ott lehettem azoknak a borászoknak a társaságában, akik addig már egy életet töltöttek a szakmában, akik országos szinten a legjobbnak számítottak. Annyit tanultam tőlük, hogy ha öt egyetemet végzek, akkor sem jutok többre. Az viszont kétségtelen: nem kis önbizalom és igyekezet kell ahhoz, hogy az ember ne hozzon magára szégyent. Egy idő után annak a zsűrinek is a tagja lettem, amelyik a külföldi versenyekre küldendő borok kiválogatását végezte. Így rendszeresen összejöttem az olyan országos szaktekintélyekkel, mint amilyen I. C. Teodorescu, a modern román szőlészet atyja vagy Ștefan Teodorescu, aki egészen a közelmúltig a hazai borászati kutatások vezetője volt. Gazdag szellemiségű, európai látókörű szakemberek voltak mindketten, akiknek a viszonyulásából kiérezhettem a ragaszkodást és a megbecsülést: „Itt vannak ezek a fiatal erdélyiek – Mezei nálamnál alig hat évvel idősebb –, és máris micsoda borokkal jönnek!” Nos, én közöttük tanultam meg igazán ízlelni, a borok szépségét értékelni, ami számomra azért rendkívül lényeges, mivel e képesség kifejlesztése nélkül senki sem nőheti ki magát igazán nagy borásszá.

– A borokkal együtt, azt hiszem, az ízlelés kulturáltságát is ki kellett fejlesztened...

– Pályám során nem egy olyan franciával találkoztam, aki többet tudott mondani az általa megízlelt borról, mint némely szaktársam. Pedig azok a franciák nem voltak szakképzett borászok, csak éppen olyan műveltséget hoztak otthonról magukkal, amelyben az ízlelésnek a látással, a hallással és a tapintással egyenrangú szerepe volt. A borászati kultúra nálunk ma sokkal fejlettebb, mint két-háromszáz évvel ezelőtt, mégis azt tapasztaljuk, hogy az ízlelés kiműveletlen, tompa maradt. A Csombordon végzett szakemberek azonban tisztában vannak azzal, hogy környezetükben ki kell fejleszteniük ezt a fajta műveltséget. Különben a tudományt szolgáljuk ugyan, de közösségünket nem nagyon...

„Bár a múlt század második felében az Erdélyi Pincegyelet fajta-kísérletei alapján azt a következtetést lehetett levonni, hogy a cabernet-fajták igen alkalmasak a vörösbor készítésére – a terméseredmények alacsonyak maradtak, a borok színanyagban szegények és viszonylag savasak lettek. Mivel a vörösbor keresett exportcikk, közismerten vérképző, szívinfarktus-megelőző és szervezeterősítő, tehát igen értékes borkategória – ugyanakkor pedig az elég számos és nagy kapacitású erdélyi pezsgőgyárak délről voltak kénytelenek vörös alapbort beszerezni, néha igen kifogásolható minőségben –, az Erdélyi-hegylánján működő szaklíceum szőlészeit és borászait már az ötvenes évektől kezdve foglalkoztatta egy megfelelő vörösbor adó fajta előállításával. A számos keresztezés folytán megszületett végül néhány értékes fajtajelölt, melyek közül a legjobbat a Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet elismertetésre terjesztett fel.

Az amurg (alkony) nevű új fajtát a hamburgi muskotály és a cabernet sauvignon ivaros keresztezéséből Csávossy György állította elő. A kísérleti parcellákon az alkony az 1983–1988-as időszakban 18,16 tonnát termelt hektáronként, míg az összehasonlító alapként termesztett nagyburgundi kék csak 10,82 tonnát ért el. Ugyanakkor az új fajta fagyállósága és rothadással szembeni ellenállása jóval az ismert fajták képessége fölött állt.

Az alkony mellett kitűnő alapbort szolgáltat a 218-as számú bő termő fajtajelölt. És kiváló minőségű, színben igen gazdag bort ad a 718-as számú klón. Biztosra vehető, hogy ezeknek a fajtáknak a vegyes termesztése megoldhatja az erdélyi vörösbor termelésének mennyiségi és minőségi kérdését is.”⁵

*

– Örülök, hogy Mezei cikkét idézed. És nem azért, mert történetesen rólam is szó esik benne. Sándor egész pályájára jellemző ez a viszonyulás. Ha valami sikerünk volt, felettes hatóságaink méltányolták eredményeinket, ő nyomban áthárította a dicséretet arra a kollégára, aki a legjobban megérdemelte, aki a munka oroszlánrészét

5 Mezei Sándor: *Vörös bor – új fajtából*. Falvak Dolgozó Népe, 1989. 25.

szét végezte. Az ő tevékenységét – bizonyosra vette ezt – amúgy is minősíti az iskola növekvő hírneve. Ezeket a keresztezéseket egyébként Mezeivel és Szász Józseffel együtt kezdtem el 1957-ben, amikor Palocsay Rudolf jóvoltából félnormás kutatói álláshoz is jutottunk. Nem sokáig tartott azonban ez az állapot, de mi akkor is folytattuk a kutatást, amikor egy lejt sem fizettek már érte ...

– Tanítványaidtól nemegyszer hallottam a már-már szállóigévé váló minősítést, miszerint Alexandru Ionescu mérnök, a Központi Borászati Laboratórium vezetője, az olasz akadémia tagja kijelentette: Octavian Bellu visszavonulása után téged tartanak Erdély első számú borászának.

– Lehet valami benne, mert Valeriu D. Cotea professzor, a román borászati tudomány egyik legkimagaslóbb tekintélye is azzal hívott fel nemrég Iași-ból: az olaszok kiadnak a világ borairól egy enciklopédiát, és úgy gondolták, hogy az erdélyi borvidékek szakavatott bemutatását rám bíznák...

– Még nem beszéltél a neveddel fémjelzett kísérletekről...

– 1957-ben felkeresett egy idősebb fővárosi kutató, dr. Petru Ilincă. Megtetszhetek neki a boraink, mert a következő alkalommal azzal tért vissza: sikerült szert tennie egy kis sherry-élesztőre, próbálja hát vele xeres-bort készíteni... A kísérlet lényege az, hogy a különleges élesztő által beindított anyagcsere-folyamatoknak köszönhetően a bor új íz- és illatanyagokban gazdagodik. Az érlelés jól sikerült, már 1958-ban ezüstérmet nyertem vele. Jeles fővárosi szaktekintélyek nyilatkoztak róla elismerően. Az állami forgalmazásra ugyan még várnom kellett egészen 1970-ig, de addig a kutatók – és nem csak ők – megtanulták már, hogy az én nevemhez fűződik a hazai xeres... Sokat foglalkoztam ugyanakkor a borok feldolgozás alatti oxidációjával, illetve annak kiküszöbölésével; az Erdélyi-hegyláncra vonatkozóan én dolgoztam ki az édesborok redukciójának az eljárását, amit két tudományos ülészen is bemutattam... Ami pedig a diáktudományos munkát illeti: nem volt olyan országos fórum, amelyikre az általam vezetett kutatócsoportból ne jutott volna el valaki, és onnan üres kézzel tért volna vissza.

– Megfigyelésem szerint a munkaközpontú értékszemplélet mellett a csombordi szaklíceumban évtizedek óta kulcsfontosságú szerepet tölt be a kísérletezésekkel megalapozott, életre szóló élmény-

nyé avatott tudományos megismerés. Nevelési szempontból mi ennek a jelentősége?

– Hadd kezdjem azzal, hogy a kísérletező mindig kérdéseket tesz fel a környező világnak. A dolog természetéből adódóan ez érdeklődést és érdekeltséget vált ki a diákokból. E benső készítés hatására jobb kedvvel dolgoznak, játékosan tanulnak, és a memória különösebb megterhelése nélkül épülnek be a tartós ismeretek. Miközben spontán módon kialakulnak a készségek, megszilárdulnak az önbizalmat erősítő képességek. A módszeres, pontosan végzett munka pedig önállósághoz, szívóssághoz, nagyobb küzdőképességhez vezet. Azok, akik nálunk végeztek, azért képesek a legnehezebb körülmények közepette is helytállni a termelésben, mivel bíznak saját képességeikben. Tapasztalataim alapján arra jöttem rá, hogy a kísérletezés megszünteti az iskolai stresszt, ami voltaképpen az oktatás kerékkötője. A felszabadultan, szenvedéllyel dolgozó diák nem passzív résztvevője immár az oktatásnak, hanem cselekvő alanya annak. Az így szerzett sikerélmény kiegyensúlyozott egyéniséget alakít ki; olyan önértéktudatot, ami nélkül az egészséges méltóságérzet elképzelhetetlen. Az ilyen ember türelmes, megértő másokkal szemben, mert maga tudja a legjobban, hogy kudarcok is vannak olykor a munkában; hogy a megszenvedett sikertelenségek nélkül nincs is igazi értéke a munkával elérhető beteljesülésnek.

– A borok idővel elfogynak, eltűnnek, de a minőségnek és az emberi teljességnek az általad követett és megkövetelt igénye tovább él a tanítványaidban, költői szavaid meghallóiban...

– Az óborok sem élnek, míg a világ, pedig már Apor Péter is azt tartotta, hogy „bornak, aranynak, hitnek a régije jó”. Akkor hát nincs más választásunk, mint hogy a borászati kultúrát emeljük arra a szintre, amellyel a teljességre törekvő ember minden korban joggal becsülhetné magát.

– De minek az alapján állapítható meg az, hogy egyik korban fejlettebb vagy fejletlenebb a borkultúra, mint a másokban? Nem az érmekek számára gondolok elsősorban, hanem az értékelés mikéntjére, ami függvénye – akárcsak az irodalomban – az egyéni benyomásoknak és az ezeket kifejező fogalomhasználatnak...

– A szakmában magam is régóta felvettem, hogy ki kellene dolgoznunk a borminősítés egységes nyelvezetét; hogy az ízelelés leírása tudományosan pontos, szabatos, kellő objektivitású lehessen. Ehhez az kell, hogy a minősítések precíz analitikai értékeknek feleljenek meg. Így aztán századok múltán is mindenki bizonyos lehet abban, hogy az adott korban használt kifejezések nem szubjektív benyomásokat rögzítettek, hanem mérésekkel igazolt tulajdonsági fokot jelöltek. Amikor ezt fejtegettem, egyszer csak így kérdez rám dr. Kádár Gyula, a budapesti kertészeti egyetem tanszékvezetője: „Hát nem te vagy köztünk az író, Gyurikám?!” És arra biztatott, hogy lássak munkához szaporán. Rendben van, fogtam alkura a dolgot, de akkor ti is ígérjétek meg, hogy aztán aszerint oktatjátok a borminősítést. Ha tíz nemzedék megtanulta, egész biztos, hogy az kihat a köztudatra...

– A dr. Ásvány Ákossal közreadott dolgozatot magam is olvastam a Borgazdaság 1986-os évfolyamában... Tudomásom szerint azóta is alapmunkának, illetve vitaalapnak tekintik a szakmában... Engem mindenekelőtt fejlett borkultúrát reveláló nyelvi gazdagságával lepett meg. Azt írod például, hogy a bor bizonyos alkotórészei – így a savak, a cserzőanyagok, a glicerin, az illósavak és a szén-dioxid – tapintási érzetet is kiváltanak. Ezek alapján a bor lehet: kaparó, szúrós, érdes, goromba, simogató, selymes. Az összetett tulajdonságokat jelző ízeket így minősíted: boros bor, illatban gazdag, tartalmas, telt, tüzes; csupa tűz: mozgékony, fiatal, üde, tüzes; energikus: alkotórészekben kellően gazdag, jól felépített, tüzes, legalábbis üdítő vagy kemény bor; erőteljes: testes, tüzes, savban harmonikus, zamatos; férfias: száraz, tüzes, olykor savanykás vagy fanyarkás; gazdag: színanyagban és alkoholban, extraktban és zamatokban bővelkedő; kedves: könnyű, harmonikus; kiegyensúlyozott: harmonikus, tüzes, testes; kiemelkedő: illatos, tüzes; meztelen: illat és zamat nélküli, jellegtelen, agyonkezelt; nehéz, szeszes, testes; nyújtott, alkotórészeiben felhígított, vizezett; pezsdítő, vér- és kedélypezsdítő, gyors és kellemes fiziológiai hatású... Nemzetközi versenyeken, gondolom, akad olyan is, amelyik hét nyelven beszél. Alkalmasint azt hogy minősítenéd?

– Az elegáns, a finom, a nemes, a szép és a nagybor után már értelmetlen a további fokozás, hiszen a nagybor kimeríti az igen jó évjáratok borára jellemző összes kiváló tulajdonságokat.

– Minősítéseidből mindenekelőtt azt a következtetést vontam le, hogy a jó bor nem utolsósorban esztétikai kategóriákat érintő alkotás is...

– Hát az is, tudd meg! És ha már ezt is szóba hoztad, hadd valljam meg: bizonyos kettősség kísért végig egész eddigi életemben – elvégre az ikrek havában születtem 1925-ben! Legyek csak kutató, tudós művelője a szakmának? Vagy pedig költőként és színműíróként dolgozzam teljes erőbedobással? Sosem tudtam dönteni, mert számomra a munkának semmilyen válfaja nem jár azzal a beteljesüléssel, mint ami az alkotás öngyötrő küzdelmében és a borízlelés felemelő szépségében ölt testet.

*

Ebédszünetben három Csávossy-vers került a jegyzetfüzetembe. A szerzőnek azzal a kérésével, hogy másnap gépeljem le, és vigyem be mindháromat az Utunk szerkesztőségébe. Talán nem is fedezi fel a tavaszi (vagy még az őszi?) szőlőmunkák idején írt költeményeket, ha kérésemre nem kell utána néznie valaminek a mindig magánál hordott kisnoteszben. Örülök hát, hogy az elraboltnapért cserében én is tehetek valamit. És alig várom, hogy miután az Órhegy alatti városban felszálltam az esti gyorsra, elővegyem az Eminescu emlékét idéző *Versmágiát*, a *Téli álmódzást*, no meg a ciklus harmadik darabját, a *Kihívásokat*, amely akár mottója is lehetett volna ennek a riportnak:

*Fáradtság, unalom élőködik
rajtam, poharamat tölti az est
mosolygó borral, hogy feledjem
az utak kihívását, minden rest,
fogpiszkálót vackoló fintor
jelzi, megérdemelt már
az üldögélés, csak ne volnának
ezek a nyugtalanságot növesztő
utak, tudniillik az utak azért vannak,
hogy végigjárják őket,*

*a cél gyakran változik,
miként a tájolás lehetősége,
marad az élet
első,
második,
harmadik,
negyedik sebessége.*

VARGA ISTVÁN „SZILÁGYSÁGI ARANYVONATA”

„Varga Istvánban láttuk megtestesülni azt a szakembertípust, amelyiknek a kinevelésére mindvégig törekedtünk. Minden adott-sága megvolt ehhez: kellő fogékonyság és rátermettség, szakmai hozzáértés, ki nem apadó lelkesedés...”⁶

A Szilágy megyei szőlészeti és borászati vállalat igazgatóját jellemezte Csávossy György ekképpen.

Ákár elő se vegyem a noteszomat, legnagyobb meglepetésemre ezzel fogad. Közbejött valami? Még sincs ideje velem „foglalkozni”? De hiszen szavatartó embernek mondják, és abban állapotunk volt meg, hogy 1988. október 3-án reggel legkésőbb kilencig legyen nála a főtéri Wesselényi-szoborral átellenben levő központjuk igazgatói irodájában. Értetlenséget jelző tekintetemre megnyugtató mosolya a válasz: épp ellenkezőleg – feleli a heti munkakezdéssel járó gyűlések és eligazítások után megszusszanva –, egy teljes napot szán rám; javában folyik a szüret, indulna amúgy is ellenőrző körútra; örül, hogy újabb érdeklődőnek mutathatja be a Zilah pataka mentén, a Tövisháton, a Berettyó és a Kraszna völgyében épült szőlőfeldolgozó kisüzemeket. A Magura lábánál működő Silvania pezsgógyár – mely nem egészen két évtized alatt küzdötte fel magát az évszázados hagyománnyal rendelkező Zarea mellé az országos ranglistán – ezek nélkül nem maradhatna versenyképes. Na, de előbb a helyszínen lássak mindent, ami megtekintésre érdemes; közben jegyezhetek is, ha éppenséggel kedvem

6 Csávossy György: *Riport a borról*. Előre, 1964. március 6.

tartja; neki csak egyetlen kérése van: élményeim sugallatára hallgassak; ami kihull az emlékezetemből, azért amúgy sem kár, csak megterhelné az írást. Főtéri központjuk helyszínrajzát például nyugodtan mellőzhetem: betöltötte már vállalatalapozó hivatását. A városszéli ipari övezetben emelt új székházukról pedig akkor kellene szót ejteni, ha majd ott véglegesen berendezkedtek.

Első utunk egyébként ide vezet, de csak addig időzünk, amíg a minden rendű és rangú mesteremberekkel szóba elegyedve, az elévzett és a hátralevő munkákat mérlegelve Varga István meg nem győződik arról: legközelebbi gyűlésüket már az új helyiségben tartatják. Vaslui után a másodikat, adja tudtomra nyomatékkal. Ezt ugyan még nem értem, de hát az én dolgom az, hogy kérdezzek. És ha már a szilágysági borok megmértetésében oly fontos szerepet játszó moldvai várost említette, az igazgató nem mulasztja el, hogy be ne vezessen a még üres, de elképzelései szerint alakuló bortékába, melyet máris ural a hatalmas ovális asztal. Majdani országos borkóstolások színhelyének nélkülözhetetlen kellékeként?

A felvillanó jövőkép igézetében járjuk be – időben és térben – a szilágysági borvidék rangjának visszaszerzéséért folytatott küzdelem stációit. De már a díjnyertes „Ambrus-borok” ízlelgetése közben, a megyeszékhelyhez legközelebb eső tövisháti faluban, ahol tartományi képviselő korában Asztalos István is gyakran megfordult, és aki 1956-os riportjában a helybelieket tömören így jellemezte: „Kitűnő nép a ballai.”

Közéjük tartozik a helybeli egységvezető, Ambrus Ernő technikus, aki ugyancsak Csávossy-tanítvány és már előző munkahelyén is Varga István mellett dolgozott. Önürítő billenőkocsikon érkezik folyamatosan a szőlő, mely átvétel után a zúzdába, majd a présbe kerül, a must pedig az erjesztőbe. Gépesített minden, akárcsak maga a szőlőművelés. Mégis legalább harminc embernek biztosít munkalehetőséget ez a kisüzem. Mely szemlátomást bővül: új bortartályok érkeztek éppen, a meghosszabbított csarnok fölé csak akkor kerül tetőszerkezet, ha már függőlegesen a helyükre állították őket.

Mielőtt az emeleti kóstolóteremben elkezdenők beszélgetésünket, vendéglátómnak be kell vallanom: hozzá képest eleve hátrányos helyzetben vagyok, mivel az én borkultúrám meglehetősen

szegényes; a szilágysági borokat illetően pedig döntő módon azok a benyomások élnek bennem, amiket még kezdő újságíró koromban szereztem: jobb, ha óvakodik tőlük az ember!

– Mikor is volt az, kérem...? – kérdez vissza Varga István eltűnődve, miközben kidugja a száraz borokkal kezdődő, cukortartalom és aroma szerint fokozódó, tehát minőségi értékskála szerint elrendezett borminták első palackját, a királyleánykát (amit követ aztán a direkt, a fehérleányka, majd a sauvignon, a szürkebarát, a tramini meg a muskotály: mindenikből egy-egy kortyintás).

– Épp az idő tájt – válaszolom a királyleányka ízlelése után –, amikor a vállalatszervezéssel önt megbízták.

– Emberemlékezet óra természetnek szőlőt ezen a vidéken, de nekünk úgyszólván évszázados „emlékezetkihagyást” kellett orvoslunk az 1968-at követő évtizedekben.

– Ezt nem egészen értem...

– Nézze: a 19. század végéig a Szilágyság nagyobb telepítéssel rendelkezett, mint a leghíresebb erdélyi borvidékek bármelyike; Kőváry például 168 falut tartott számon; aztán jött a filoxéra, és megsemmisített mindent; egész pontosan: a 12 125 katasztrális holdból 11 997-et. Attól kezdve nem természetnek errefelé fajszőlőt, legfennebb direkt termőt. Egyáltalán nem csodálkozom, hogy annak idején fejfájást kapott a szaporán kínált novától. A szilágyságiak vendégszeretete most is a régi, de aligha kínálnák már mással, mint vérpezsdítő erdélyi leánykával. Ültetvényeink hetven százalékát ugyanis ezek foglalják el...

– Elnézést, de én Csávossytól egy alkalommal azt hallottam: az egyetlen borfajta, amelyet idegenkedéssel szokott megkóstolni, az éppen a királyleányka!

– Csakhogy nem a miénket! Azt ő is elismerte – sokszor megtárgyaltuk ezt mi együtt –, hogy a nálunk termő nem nyers, nem fanyar, nincs fűíze; ellenkezőleg: friss, zamatos, elegáns, üde. Megalapozottan állíthatta, hogy a Magurán termett királyleányka a legjobb az országban. Olyan zamatos, mintha muskotállyal házasították volna. Legkiválóbb száraz boraink egyike. De ugyancsak üdék és szép borok a többi szilágysági királyleánykák is. A sarmasági kimondottan pezsgőnek való. Nem véletlen, hogy az utóbbi két évtizedben Erdély-szerte nálunk folyik a legnagyobb arányú telepí-

tés. Amióta pedig Vaslui-ban feltörtünk az országos élvonalba, olyan nagyobb szabású beruházásokra nyílik lehetőségünk, amilyenekre önerőből addig nem vállalkozhattunk.

*

Amióta személyesen is jobban megismertem Csávossy Györgyöt, úgy tapasztalom: érdemtelenre nem pazarolja szavát. Örömmel fedeztem fel hát, hogy az első portrét ő rajzolta Varga Istvánról.⁷ Innen tudom, hogy 1930-ban született tanítványa kisgyermek korától mindig a legnehezebbet vállalta. A szakiskola elvégzése után a „cingár, göndör hajú, égő szemű legény” hazakerült kalotaszegi falujába, Váralmásra, s „talpon volt kakaskukorékolástól éjfélkongatásig”. A huszonötöt be sem töltötte, s Marosújíváron már állami pincészetet vezetett. Miközben nem feledkezett meg a továbbtanulásról sem. Mindenütt a rá jellemző lendülettel látott munkához: „Szervezett, rábeszélt, mosolygott és lelkesedett tiszta szívéből.”

Szükség is volt minderre, mert választ kellett találnia arra a kérdésre: mi az oka annak, hogy a hajdan oly híres borvidék Hamupipőke-sorsra jutott? Hamarosán rájött: hiányzik a pincegazdaság, mely a borok tulajdonságait kialakítja. Megpróbált hát „szert tenni” a kétszáz éves Teleki-várpincére. Nehezen ment, sok utánajárásba került, de végül is sikerült. Történt pedig mindez még 1959-ben.

Alig telt el öt esztendő, Varga István ekképp tette le Csávossy előtt a mestervizsgát:

„A kulturált borbírálat tudomány és művészi élmény egyaránt. Előttünk csillog karcsú pohárban a nyári harmaton futkározó nap-sugarak játékos villanása, az üveg szélén drágakő tüzével égnek a folyékony gyöngysorok, és halk pattanással szórják szét illatukat, hogy helyükbe vastagodó aranygyűrűjét illessze a kitöltés után elsimuló felület. A szem örömei ezek, minden kóstolás eleje. Az újívári borok színe fehéreszöld, töréstől mentes, csupán a régebbi évjáratok hasonlóak az óarany mélyebb árnyalatai lángolásához.”⁸

7 Csávossy: I. m. I. h.

8 Uo.

– Varga Pistának azzal volt szerencséje kezdetben – jegyzem negyedszázad múltán Csávossy György szavait –, hogy iskolánktól alig húsz kilométernyire volt csaknem másfél évtizeden át egységvezető; így gyakran visszajárhatott. Együtt néztük végig egymás borait. Megtörtént az is, hogy Mezei keményen „beolvasott” neki. De erre csak elvétve adott alkalmat. Nagy-nagy elégtétellel vettük tudomásul, hogy szomszédunkban „veszedelmes” vetélytársunk jelentkezett.

*

Göndör haja régóta ősze fordult, szemében viszont a hajdani tűz parázslík most is. Elegendő csak Nagy Endre, Mezei, Fülöp István vagy Csávossy nevét említenem, hogy az egész ember csupa lobogássá váljék. Mosolya – vezető beosztásúaknál nem ritka – lehetne a rejtőzködés mimikrireflexe is; nála a nyugdíjkorhatár előtt sem fakad másból, mint a munka megszállottainak legbensőbb sugárzásából. Hosszú távlatra rendezte be az életét, és most maga van a leginkább meglepődve, hogy az idő hamarabb melléje szegődött, miként azt valaha is remélni mert. Pedig semmit sem kapott ingyen, mindenért megdolgozott a legkeményebben. Amolyan self made man lenne, modern korunk tipikus hőse? Nem az ő személye az érdekes, egyfolytában azt hajtogatja, hanem a szilágysági borvidék rangjának a visszaszerzése. Az már csak ráadás, hogy 1987-ben annak is meg kellett tanulnia Varga István nevét, aki addig őt számításba sem vette a romániai borászatban. Merthogy a Vaslui-ban megtartott országos borversenyen mindenik mintája nyert, és a szilágyságiakon kívül senki sem szerzett – egyéb érmek mellett – tizenegy nagyaranynál többet. Jóllehet a hagyományos borvidékek – Cotnari, Murfatlar, Pietroasele, a Küküllők mente – ugyancsak a tőlük megszokott színvonalon jelentkeztek: csúcsteljesítményre esélyesen.

– Tudja-e, hogy mennyit ér most egy pohár szilágysági bor?

– Amikor Vaslui-ból hazaérkeztem, erre a kérdésre már feleltem. Akkor azt mondtam: ezentúl annyit ér, mint korábban egy egész hordóval. Azóta megbizonyosodhattam róla, hogy ez valóban így van...

– Ez meg hogy lehet?

– Úgy, hogy most már van híre-neve a borunknak. Ez pedig az árat is érzékenyen befolyásolja. Aminek mindenekelőtt a szőlőtermelő gazdaságok látják majd a nagy hasznát.

– A jelek szerint nemcsak a szilágysági bor sorsát viseli a szívéen, hanem a falvakét is...

– Hát lehetne másképpen?! Húszéves koromban már termelőszövetkezetet vezettem. Ráadásul a szülőfalumban. Amíg édesapám miatt le nem váltottak, és a téeszőlő ki nem zártak. De ez bonyolult história, hadd ne beszéljek most még róla. Tudja, hogy mi a legnagyobb dolog az ember életében? – válik tünődővé a hangja. – A madáchi értelemben felfogott küzdőképesség megőrzése. Az embernek sosem szabad legyűrni hagynia magát. Próbálja meg előnyére fordítani a hátrányos helyzetet...

*

Elhiszem neki, mert sosem másoktól várta gondjai megoldását. Csakis így bízhatott abban, hogy előbb vagy utóbb melléje szegődik a nem várt segítség is. Az almási vár tövéből hozta magával ezt a bölcsességet? Tanárai nevelték belé a Maros mentén? Azt mondja, hogy amit az életben elért, azt annak a szellemnek köszönheti, amelyik őt dolgozni megtanította. „Amit te megcsináltál – emlékezik vissza Nagy Endre szavára –, arra te ráírtad a nevedet. Hát ehhez tartsd magad életedben!” Azóta, ha valamit jobban el tud végezni, mint más, addig nincs nyugta, amíg azt meg nem valósítja.

Nos, ennek a szellemi felhajtóerőnek is köszönhető, hogy egy év-század múltán ismét minőségi borvidékké vált a Szilágyság.

„Pályafutásom során nem volt még egy olyan tanítványom, mint Varga István.” Nagy Endre hajdani kijelentésének felidézésekor most is fülíg pirul, mint diákkorában, amikor először hallotta. Pedig most már az idézett szavak aranyfedezete is megvan.

– Amikor nehézségeim voltak, mindig erre a féltve őrzött mondatra gondoltam. Enélkül nem az lennék, aki ma vagyok. A csombordi téli gazdasági iskolát épp akkor szervezték volt át, amikor odakerültem. Az igazat megvallva, nem nagyon örültünk akkor ennek, mert mi, falusi fiúk, gazdászok szerettünk volna lenni. Most mégis azt mondom: ha volt szerencsém az életben, akkor mindenekelőtt azzal volt, hogy szőlészeti és borászati alapképzettséget sze-

reztem. Mert a bor felismerését nem lehet tankönyvből megtanulni. Veress István tanárunkat kiemelték, elvitték tőlünk professzornak a mezőgazdasági főiskolára, de utána még jó ideig visszajárt hozzánk. Hol könyvekért, hol pedig azért, hogy a főiskolásokkal összeállítson bennünket. Mi ambicionáltuk őket, hogy jobban elmélyüljenek a borászatban, a fajtaismeretben.

– Mit gondol, hogyan jutott el iskolájuk erre a szintre?

– Nagy Endre nemcsak kiváló szakember és szakíró volt, hanem korát meghaladó pedagógus is. Jó érzékkel választotta ki a szándékainak megfelelő munkatársakat. Amikor Mezei lett az igazgató, hozta Csávossyt, Szász Józsefet, Csorbát, helyettesének pedig megtette Fülöp Istvánt. Aki nem felelt meg, két év múltán repült. Mezei a szervezésben volt felülmúlhatatlan: nyugodtan kitehette lábát az iskola kapuján, mert távollétében is rendben volt otthon minden. Olyan szigorú senki sem volt a tanárok közül, mint Fülöp István. Na jó, megpofozta a diákot, nem mondom. De utána együtt sírt vele. Nem emlékszem arra, hogy más pofozott volna, mégis úgy néztünk fel rá, mint az apánkra. Egyébként jól ismerte kinek-kinek a családi körülményeit, pontosan számontartotta mindenikünk viselt dolgait... Kezdetben Nagy Endre pedagógusi egyéniségére volt nagy szükség, később inkább a Mezei szervező tehetségére; volt idő, amikor az ő diplomáciai érzéke lehetett csak az előbbrejutás biztosítója...

– Miként fedezte fel, hogy első igazgatója nem mindennapi pedagógusnak született?

– Amikor észrevette, hogy szeretek olvasni, elintézte, hogy a Bethlen Kollégium könyvtárából minden második héten kölcsönözhessek. De arra is volt gondja, hogy az olvasottakat velem töviről hegyire megbeszélje. Emlékszem, hogy egy időben nem volt megelégedve a magyartanítás színvonalával. A kollégiumból kijáró tanár minket okolt, azt állítván, hogy nem vagyunk képesek többre. Legközelebb ő, az igazgató tartotta meg az órát. Attól kezdve tanult mindenki, mint az örült. Egy hónapon át nyolcason alul nem felelt nála senki. „Na látod? – fordult akkor szemrehányóan a tanárhoz. – Nem a diákok a hibásak!”

– Jó szerencsét! – ezzel fogad a hajdani sarmasági tárnák fölé épített szőlőfeldolgozó vezetője, Băican Ileana fiatal mérnök. – Jó szerencsét! – olvasom a hetvenes évek elején továbbköltözött bánya szemöldökfaláról. Szénnel megrakott csillesor helyett borral megtöltött hatalmas tartályok kígyóznak a végeláthatatlan alagútban, föld alól induló szerelvény benyomását keltve. Mely épp mozdulatlanságában hozza felszínre a szilágysági hepehupák aranyát.

– Valamikor a Küküllők vidékéhez képest senkik voltunk a borkészítésben. Vaslui óta azt is megértük, hogy szüret alatt most már hozzánk küldik a marosi borászokat: nézzék meg, miként dolgozunk. A tavaly az egyik legrangosabb bukaresti szakember tette fel országos értekezleten a szakma színe-java előtt a kérdést: mit gondolnak, Romániában melyik az a hely, ahol a pezsgőkhöz a legmegfelelőbb alapbort állítják elő? A térképre mutatott: Sarmaság (Șarmășag) – mondták fennhangon a kollégák. Ennek a titka pedig az itteni másfél kilométeres galéria. A mi pezsgőnk minőségi szintje ugyanis itt dől el: a szőlő feldolgozásánál és a bor raktározásánál.

*

Nagy dilemmában volt 1968 tavaszán Varga István, amikor megtudta, hogy kiszemelték vállalatigazgatónak: ha a Teleki-várpincétől elkerül a Szilágységbe, jó borai neki többé sosem lesznek. – Ahogy én ismerlek téged – próbálta vigasztalni Csávossy György –, te ott sem leszel elveszett ember. Van fogalmad arról, hogy mi csoda pezsgőborokat lehetne előállítani a hepehupák világában?! Így az a bor, amelyik önmagában véve csak az alsó polcra jogosult, pezsgővé nemesítve mint luxusital a legfelső polcra kerülhet...

Az első dolga az volt, hogy ellátogasson Szilágysomlyóra...

Elhanyagolt, gazos kertek csúfították a vén hegyet, melyről Petri Mór még ezt írhatta: Erdélyben ez a legmagasabb pont, ahol szőlőt természetnek. Mára ismét gyönyörűen gondozott szőlőskertektől pompázik, éke a városképnek a megifjodott Magura – sokan hordtak fel a hátukon termőföldet a visszatelepítéshez –, de akkor Varga Istvánt még nem ez foglalkoztatta; a hajdani céhek borpincéit kereste fel a rakoncátlan – azóta szabályozott, kikövezett medrű – Kraszna partján. Összesen 84 méter hosszúságú volt a hegy alá vivő pincesor. „Ha pénzt kérek bővítésre, átalakításra – töprengett

a fiatal igazgató –, egész biztos, hogy nem kapok. De ha saját erőnk-
ből hozzálátunk, és már felmutathatunk valamit, akkor jön az elis-
merés is, a pénz is. Meggyőződik mindenki, hogy érdemes törődni
velünk, nem vagyunk fantaszták.”

Most három és fél kilométeres galériát mondhat a magáénak a
pezsgőgyár. Helyi erőforrásokból, baráti alapon kijárt támogatás-
sal épült tizenkét éven át. Volt úgy, hogy száznegyven nyugdíjas
bányász robbantotta a sziklába vágott alagutat – egy bányász-, egy
gépezstechnikus és egy bányázmester irányításával. Valahányszor
pezsgőspalackot bontanak jelenlétemben, a pohárban felszálló
gyöngyök láttán óhatatlanul arra gondolok: hány millió verejték-
csepp szentelte meg a föld alatti pezsgőmáglyák nyugalmát!

– Mielőtt elkezdtük volna a pezsgőgyártást, ellátogattunk a ha-
zai gyárakba, megfordultunk ugyanakkor külföldön is, ahol csak
tudtunk: Magyarországon, Csehszlovákiában, Franciaországban,
az NSZK-ban. A legfontosabbat már kezdettől fogva világosan lát-
tuk: a világhírű francia pezsgő minőségét nem csupán a magas
szintű gyártási technológia szavatolja, legalább ennyire döntő sze-
repe van a megfelelő alapborok előállításának. Sok helyen az időjá-
rás változásától függően hűtik vagy melegítik a pincéket. A mi tár-
náinkban télen-nyáron egyaránt 11°C a hőmérséklet. Kétszázezer
üveg pezsgővel indultunk, hamarosan elértük a kétmilliót, jelenleg
három és félnél tartunk, és elérhetnők akár a tízet is, amennyiben
az árviszonyok úgy alakulnak, hogy érdemes lesz felfuttatnunk a
termelést. Amint körutunk során tapasztalhatta, elsődleges célunk
a szőlészeti alap újratereztése volt; mégpedig oly módon, hogy a
szilágysági falvak is fellendüljenek. Rendre felkerestem a gazdasá-
gokat, elmagyaráztam az embereknek, hogy száz-százhusz hektár-
ral már jövedelmezővé tehetik egységüket. Jó néhány helyen már
bekövetkezett a kedvező fordulat, másutt sem várat soká magára.
Szodorai Tamás agrármérnök, aki a telepítéseket irányította, ugyan-
csak büszke lehet céltudatos, következetes munkájára. Zsidvét an-
nak idején 1200 hektár szőlő tette híressé, a szilágysági gazdaságok
pedig már most több mint 1800 hektárral rendelkeznek. Más erdélyi
borvidéken, ha pezsgőt akartak előállítani, mindenütt át kellett
alakítani a szőlőtermesztés szerkezetét; mi eleve a pezsgőgyártás-

hoz igazítottuk az új telepítéseket. Olyan fajtákat ültettünk, és olyan helyekre, hogy a termesztés szándékainak megfeleljen.

Általában úgy van – vonja meg két évtizedes szilágysági tevékenységének mérlegét Varga István –, hogy az egyik nemzedék elkezd valamit, a másik folytatja, a harmadik pedig betetőzi. Neki megadatott, hogy nem egészen egy emberöltő alatt megvalósultan láthassa 1968-as elképzeléseit. Három technikussal kezdte, most csak a mérnökök közül tizenvalahányra lehet büszke. Ha valamiért hibáztatja magát – minden nagy mű áldozatot követel –, elsősorban azért rossz a lelkiismerete, mert mindig csak a termelést nézte, de nem tudta kiharcolni számukra a szilágysági borvidék mai rangjának megfelelő, méltányosabb fizetési kategóriát. Ugyancsak megkeseredett szájízzel említi, hogy kezdetben annyi munkát bízott a vele válllvetve dolgozó technikusokra, hogy nem mindeniküknek jutott ideje a felsőfokú képzés megszerzésére. Pedig ha valaki tudja, hogy mennyire fontos ez, ő ugyancsak tisztában van vele. Hiszen ama szellemi felhajtóerő jóvoltából, amit a csombordi alma materből hozott magával, ő maga harmincöt éves kora után is elvégezte az egyetemet.

Munka, szorgalom, kitartás, a munkatársak megválasztásának képessége – ilyen „emlékeztető” szavakat találok jegyzetfüzetemben. Már körutunk elején felfigyelhettem arra, hogy jórészt szilágysági származásúak dolgoznak ma az irányítása alatt, és közülük is főként azok – románok, magyarok –, akik diákkorukban Csávossyval vegyelemeztek a csombordi leánykát; és akik a szaklíceumot követően a főiskolát is elvégezték. „Olyan gárdát sikerült összehoznom, hogy most, ha kell, másoknak is tudunk szakembert juttatni...” De amíg idáig eljutottak, jó néhány vargabetűt is megjártak. Időbe telt, amíg kiderült, hogy például az élelmezési főiskola végzettjei csak könyvekből értenek a borászathoz, akárcsak az agrármérnökök többsége. „Még jó véleményezést is adtam róluk, csak hogy vigyék őket. Attól fogva olyan embereket kerestem, akik szőlészetből és borászatból szereztek alapképzettséget. De – tanulván kezdeti hibámból – egyfolytában arra biztattam őket: próbáljanak lépést tartani a szakirodalommal, végezzenek főiskolát, azt követően pedig tudományos munkát. Ez pedig nagyon megérződik az egységek jó működésén: embereink benne vannak a gyakor-

lati dolgokban, ugyanakkor van elméleti rálátásuk az őket foglalkoztató kérdésekre...”

Ambrus Ernő, az Ardeleanu házaspár, Basa László, Bäican Ileana mellett („1979-ben került haza Iași-ból, felveszi a versenyt bármelyik férfival”) Gaidoș Pavel és Gáli István neve ragad meg hirtelen emlékezetemben.

*

– Gogu lelkem, légy szíves, szóljál Gyurikának...

A pezsgőgyár vezetőjéhez, Gogu Gheorghe technikushoz fordult ekképpen Varga István utunk utolsó állomásán. Gyurika pedig nem más, mint ifjabb Csávossy György. Aki, miután a biológia szakot elvégezte, egy ideig növényvédelmi szakemberként dolgozott édesapja szülőföldjén, a Bánságban, most pedig a pezsgőnél megjelenő élesztőtlerakódás (maszk) megelőzésével, illetve eltávolításával nyújt felbecsülhetetlen segítséget a Silvaniának.

Miközben rá várakozunk, azt kérdezem vendéglátómtól: mivel is viszonzhatnám szívességét? Elvégre egy teljes munkanapját vettem igénybe.

Keltsem jó híret – visszhangzik bennem hónapok múltán is a hangja – a Csipkerózsika-álmából új életre ébresztett szilágysági borvidéknek.

1988–1989

CSOMBORDI KIEGÉSZÍTÉSEK 1990. ÁPRILIS 4-ÉN

Amint az RMDSZ marosvásárhelyi országos tanácskozásán – 1990. január 13-án – Csávossy Györggyel megpillantottuk egymást, a viszontlátás öröme túl (ha veszteségek árán is, de remélhetőleg lélekcsonkulás nélkül megúsztuk a diktatúrát) az is elégtétellel töltött el bennünket, hogy a múlt esztendő derekán szerencsére már nem került nyomdába eredetileg 1989-es megjelenésre tervezett riportkötetem kézírata, így legalább részben feloldhatom azt a tudatszűkítő görcsöt, amit a nem létezőnek nyilvánított cenzúra mondataink mögött leleselkedő sötét árnya idézett elő. Nyomban meg is

egyeztünk, hogy a csombordi fejezetet már a következő héten át- nézzük. Csakhogy azokban a hetekben az önszerveződés kezdemé- nyezőinek olykor napi négy-öt megbeszélés, önkéntes közéleti fel- adatvállalás is kijutott, később pedig az események annyira felgyorsultak, hogy végül is csaknem három hónapba tellett, amíg ezzel a szövegdedélgetésre alkalmas, csöndes csombordi délután- nal megajándékozhattuk magunkat.

– Ha már annyira ragaszkodsz hozzá, elmondom, mi jutott eszembe, miközben saját szövegemmel szembesültem.

Annak idején nem beszéltem neked az otthoni háttérről; arról például, hogy egy hatholdas, kissé már elvadult parkban nőttem fel a Temes partján, Csávoson; olyan közel a jugoszláv határhoz, hogy ha csak egy pillanatig is megkísért a távozás gondolata, akkor a saját kertünk végéből lábalhattam volna át a Temesen, a túloldalon már Jugoszláviában léptem volna partra.

Miután megtörtént a kisajátítás, és a szüleimet kiemelték – én akkor már nem éltem ott –, nemcsak a százados fákat vágták ki, a kastélyt is lebontották. Ahelyett, hogy tudószanatóriumot, agg- menhelyet vagy más, hasonló rendeltetésű intézményt hoztak vol- na létre benne.

A '44-es őszi frontot ott éltem meg egyedül. Akkor éreztem meg először azt: mit jelent éhezni. Az éléskamránkat ugyanis kirabolták. Két napig valahogy kibírtam, de aztán kínomban már a trágya- dombról szedtem fel a rothadásnak indult paradicsomokat. A kas- télyban csak a nagyszüleim laktak – abban az időben már csak a nagyanyám élt –, én a testvéreimmel egy kis, kúriaszerű, falusi ház- ban nőttem fel. Nos, ennek a háznak a kirabolt éléskamrájában rá- bukkantam egy véletlenül megmenekült málnalekvárra. Emlék- szem, hogy a régi szakácsnők közül valaki titokban hozott nekem egy fél liter tejet, és a málnalekvárral azt ittam meg...

Annak a kastélynak egyetlen helyiségét szerettem erősen: a kü- lön könyvtárát. Mint kölyök, belevetettem oda magam, hasra fe- küdtem sokszor a szőnyegen, és napokon át olvastam. Ott alakult ki szellemi fogékonyságom, formálódott szellemi arculatom.

Akkor még nem gondoltam, hogy mezőgazdász leszek, bár nya- ranta rengeteget dolgoztunk. Nem azért mondom, hogy utólag szépítsem saját osztályom hozzáállását, de otthon a vakációban

versenyt kapáltam a munkásokkal. Raktam kazlat, hordtam kévét, és egészen 1949-ig az is megtörtént, hogy csépléskor az egész búza-termést az öcsémmel mi hordtuk fel a vállunkon a padlásra. Nagyon szerettem kocsit hajtani. Kimentem apámmal a mezőre, dolgoztunk annak rendje és módja szerint, de jött a vihar. Rohantam apámhoz: üljünk fel a kocsira, és hajtsunk haza. Mire ő azt mondta: „Nem, fiam! Ha a munkások áznak, ázzál te is velük!”

A temesvári piaristáknál nevelkedtem; olyan környezetben, ahol magyarok, románok, németek testvériségben éltek. Nem is jutott eszünkbe afféle, hogy ha valaki más nemzethez tartozik, az elkülöníthet minket egymástól. Ott kaptam meg az életemet meghatározó vallási nevelést, amiért a mai napig is hálás lehetek, hiszen a későbbiek során az élet nehéz pillanataiban az istenhit volt az utolsó menedékem.

Az egyetemet sok nélkülözéssel végeztem el, de fiatakként optimistán, vidáman. Mint kiváló előmenetelű diák, ösztöndíjra jogosultam, de származásom miatt nem vehettem át. Egy gyenge előmenetelű, de szegény sorsú diáknak kellett átadnom azt. Ezt is természetesnek találtam. Származásom ellenére magam is – és ezt a mai napig elmondhatom – kissé inkább a baloldalian gondolkodók pártján voltam. Hiszek abban a szocializmusban, amelyik társadalmi igazságot kell hogy teremtsen ezen a földön; de egy olyan szocializmusban, amelyik a krisztusi tanítástól sem idegen.

Megpróbáltatásaim közül talán csak azt említeném meg első sorban, hogy munkám révén, származásom ellenére, az Ifjúmunkás Szövetségnek voltam a tagja, s kiérdemeltem, hogy 1953-ban a bukaresti világifjúsági találkozóra jelöljenek. Irigyeim – ilyenek mindig akadtak – nyomban feljelentettek, és akkor engem olyan kínos helyzet elé állítottak, hogy tagadjam meg a szüleimet, szakítsak meg velük minden kapcsolatot. Akkor azt kérdeztem tőlük: vajon jellemtelen emberekre van szüksége a mozgalomnak? Amikor szavazásra került a sor, a diákjaim leszavazták a kizárást. Ettől aztán megijedtem, mert akkoriban már vitték a kulákokat a Duna-csatornához. Arra kértem hát a diákokat, hogy a fegyelem nevében – hiszen fegyelemnek lennie kell minden időben – határozzanak úgy, ahogy ezt tőlük kérik. Így újra szavazásra került a dolog, kizártak, de egyetlenegy ellenszavazat akkor is akadt. Később tudtam meg,

hogyan ez a tanítványom Antal Laci volt, aki Csombordon aztán tanárkollégám lett. Egyike azoknak a csombordi nevelteknek, akikre ma is büszkék lehetünk.

Az 1958-as tisztogatások időszakában el akartak távolítani a tanügyből. Mezei Sándor akkor is mindent megtett az emberei megmentéséért. Felvette a kapcsolatot a tartományi pártbizottsággal, ahol ismerték a munkásságomat. Így a tartományi mezőgazdasági titkár és Mezei jóállásának köszönhetően maradhattam meg a tanügyben.

Szellemi hovatartozásomat a transzilvanizmus határozza meg. Az erdélyiség szelleme, aminek meghatározó jegye a testvériség. Hiszen az erdélyi fenyőkről egyformán dalol a magyar, a román, a szász népdal. Ez a felismerés volt az én ittmaradásomhoz és – viszontagságos időkben – megmaradásomhoz a legdőntőbb érv.

UTÓIRAT 2021. MÁRCIUS 26-ÁN

A Korunk szórványszámának a bemutatása alkalmával (2014. júl. 1.) találkoztam utoljára Csávosssyval a Dr. Szász Pál Magyar Közösségi Házban. Verseket olvasott fel, köztük a „szinte rimánkodva itt-maradásra ösztönző” (Jakab Gábor) *Maradj* címűt:

Maradj itt: ősszel a magot elszórhatod.

Maradj, – kéri a kegyelet,

legyen ki szülőt eltemet.

Maradj – öleld a gyermeked térdeden,

ősi neveket taníts neki,

s ha egyebet nem tudsz, légy nyíl, mely utat híven mutat a cél felé,

bár villám hasíthat belé.

Maradj, – nézd néped néma száját,

a költészet Úrvacsoráját ki osztja szét?

Maradj, – mert eljön az a reggel, mikor kikotrod a hamut,

huzathoz nyitod a zsalut,

mosdáshoz hordasz szűz vizet

és meggyújtod az új tüzet.

Temetésén Jakab Gábor kolozsvári plébános, pápai káplán, szentszéki tanácsos szellemi végrendeletéből (*Hív a harang, 2009*) idézett. A legnagyobb megbecsülés hangján szólt arról, hogy „Csávossy György nemcsak példás keresztény volt, de közéleti személyiségként nemzete sorsáért, különösen is az erdélyi magyarságért aggódó, annak sorskérdéseit minden helyzetben szívén viselő, öntudatos, melldöngetés nélküli magyar, akinek fájt Trianon, s mindaz a rossz, ami abból származott: a szétszakítottság, a folyamatos (ma is tartó) tömeges kivándorlás.” (Nagyenyed, 2015. nov. 15.)

KORFORDULÓS ÚJESZTENDŐ

Az erdélyi tévékultúra első hónapjai

Beszélgetés Csép Sándorral 1990 áprilisában

Minden bizonnyal úgy illett volna, hogy a tévékultúra információ- vagy értékelméleti megközelítésével indítsuk beszélgetésünket, ám az események még annyira bennünk éltek, hogy nem tudunk elvonatkoztatni tőlük. December 22-én délben alig értünk haza feleségemmel és kislányunkkal a kolozsvári tüntetésről, román szomszédasszonyunk – két házkutatást szenvedett-szégyenkezett végig nálunk – rohant hozzánk lélekszakadva: hagyjuk most a Kossuth rádiót, kapcsoljuk be gyorsan a televíziót.

Mire a készülék bemelegedett – hónapokon át feléje sem néztünk –, addig már Ion Caramitru bejelentette a diktatúra megbuktatását, Mircea Dinescu vizontlátása a képernyőn azonban feledhetetlen élményünk. Ekkor szólalt meg lakásunkon a telefon. Csép Sándor arra kért, hogy délután ötkor legyünk az Igazság szerkesztőségében, hogy másnap lapot adhassunk az olvasók kezébe. És másnap hosszú sorok kígyóztak mindenütt az újságárudák előtt a Szabadságért meg román nyelvű társáért. (Akkoriban mindenesetre akként vásároltuk meg.) Gáll Ernő lakásán elkészült a Hívó szó, mely 24-én délelőttre egybehívta a sorsformáló értelem kolozsvári képviselőit. A Kolozsvári Magyar Demokraták Tanácsának a megalkulása után aztán valahogy szem elől tévesztettem Csépet. Annál nagyobb volt az örömem az új esztendő első napjaiban, amikor is a Kolozsvári Televízió magyar adásában láthattam újra.

Három és fél hónapi tapasztalatot próbálunk rögzíteni – s egyszerűsre mind a szabad televíziózás eddigi gyakorlatának a tanulságait megfogalmazni –, amikor e beszélgetéshez hozzákezdünk. (A befejezéséről csak annyit, hogy miután a zárógondolat is előkerekedett, Csép Sándor meglehetősen fáradt hangon így sóhajtott fel: „Eddig azt hittem, hogy csak kérdezni nehéz. Most látom: a válaszadás sokkal inkább próbára teszi az embert.”)

Egymás után kétszer is jó napot kívántam

– Induljunk ki abból, hogy mi történt december 24-étől kezdődően egészen addig, amíg a Kolozsvári Televízió magyar adásának első műsorát bejelenthetted?

– Te tudtad azt, hogy már december 22-én kezdett sugározni ismét a Kolozsvári Rádió? Az történt, hogy a régi rádiósok – akiket 1985-ben szélnek eresztettek – elfoglalták a Donát úti stúdió épületét, URH-n kapcsolatot teremtettek a zsuki adóval, és már estefelé műsorral jelentkeztek. Románul és magyarul is. Sajnos nekem nem volt részem az újraindulásban, de tudtam róla. Később, amikor a Magyar Demokrata Szövetségben felmerült, hogy segítenünk kellene a rádiósokat, akkor kerültem én a stúdióba. De azzal a meggyással, hogy próbáljunk meg tévéműsort is csinálni. Addigra már munkába lendültek a tévé régi emberei is, akik – mielőtt felszámolták volna őket – 1985-ig az állandó jelleggel Kolozsvárt tartózkodó közvetítő kocsinak a munkatársi gárdáját alkották, összeszedtek néhány videómagnót, kapcsolatba léptek a feleki tévérelével, működőképes állapotba hozták a stúdióban talált felszereléseket, és január 2-án vagy 3-án – olyan forgatagban élünk, hogy pontosan nem tudnám megmondani – beindulhatott az adás.

– Ha a napra nem is, de arra bizonyára emlékszel, hogy mit mondtál, amikor a tévénezők előtt megszólaltál...

– Csak azt tudom, hogy egymás után kétszer is jó napot kívántam, mert rendkívüli öröömre szolgált, hogy újra anyanyelvünkön köszönhetem nézőinket. És akkor én is V-t formáltam az ujjaimmal, és azt mondtam, hogy: győztünk! Ezzel indult az adás. Első interjúalanyom pedig Kántor Lajos volt, az MDSZ akkori Kolozs megyei elnöke. Különben te is az első napok egyikén mutattad be az újjászületett Falvak Népet...

– Ugyanazon a napon, amikor Szilágyi Júlia és Marius Tabacu szerkesztésében az RMDSZ román nyelvű lapja, a Puntea megjelent. Ha jól tudom, Marius barátunknak az volt az első kolozsvári téves jelentkezése. Később állandó belső munkatársaddá vált... Hányan is dolgoztok tulajdonképpen?

– Akik csak tévéműsorokkal foglalkozunk? Hát ezt még magamról sem mondhatom el. Azóta, hogy kineveztek főszerkesztő-helyettesnek, rádiós ügyekkel is foglalkoznom kell. Néhány hete

számíthatok már Marius Tabacu és Maksay Ágnes közreműködésére.

– Úgy emlékszem, hogy harminc helyet kértél...

– És kaptunk húszat. Ennyi ember van összesen a heti 105 perc tévéadásra és a napi négyórás magyar rádiózásra. Végeredményben mindannyian a rádiónál vagyunk alkalmazásban. Kezdenek már bedolgozni a régi rádiósok közül is néhányan, bár rendkívül félnek ettől a műfajtól, mert itt rivaldába kell állni. Németh Júlia, Kalinovszky Dezső, Márkus Etelka egyre nagyobb magabiztossággal vállalja a tévés műfajokkal járó nehézségeket is.

– Nem említetted az operatőröket, akikre az erdélyi tévékultúra megteremtésében alapozni lehet. ..

– Xántus Gábor kolozsvári ugyan, de ő elsősorban a bukaresti magyar adás számára dolgozik; Kántor László úgyszintén. Jelen pillanatban egyetlen állandó operatőrünk van – ő is rádiószerkesztői alkalmazásban –: Imecs Márton.

– Miként ítéled meg a kolozsvári magyar adás eddigi fogadtatását?

– Példátlan volt a lelkesedés és az odaadás. Napokon át tucatjával hívtak telefonon, mások levélben vagy személyesen fordultak hozzám: bármire van szükségünk, csak szóljak, mert segítenek. Az volt a legmeghatóbb, hogy értelmiségiek jelezték: akár fizikai munkát is végeznek, csak létezzék ez az adás. Számtalan nevet említhetnék, akik hónapokon át dolgoztak anélkül, hogy honoráriumra számítottak volna. Az önzetlenség és a közösségi ügyszeretet, áldozatvállalás sok-sok felemelő példájával találkoztam.

Visszapillantás egy cezúrára, avagy a kolozsvári földészek drámája és ami utána következett

– Nemcsak a te pályádon, a romániai magyar tévezés történetében is volt egy cezúra, ami nálad már 1983-ban bekövetkezett. Annak idején számítottál arra, hogy egy szép napon útra tesznek? Fel voltál készülve erre? Most tudtam meg nemrég, a Közép-erdélyi Közművelődési Egyesület megalakulásakor a hóstátiak nevében felszólaló Butyka Ferenctől – az eseményről egyébként ti is tudósítottatok –, hogy őt kilenc évre ítélték el (szerencsére „csupán” egyharmadát kellett letöltenie) csak azért, mert a kolozsvári földészek

drámáját megörökítő dokumentumfilmed elkészítésében téged segített....

– A tárgyaláson, persze, szó sem esett a filmről; az ürügyül használt sztoriból azonban (valamilyen szerződéses kötelezettség állítólagos elmulasztását hozták fel) erősen kilógott a... lóláb. Engem nem tartóztattak le, nem ítélték el, menesztésem is jó három évvel azután történt, hogy az 1979 őszén készített, de soha be nem mutatott (és eltűnt) filmem 1980 elején óriási botrányt keltett. Amin, így utólag visszagondolva, egyáltalán nem csodálkozom. Hiszen sorra jártuk volt a lebontásra ítélt földészportákat, megszólaltattam a városrombolás – mert ez jóval megelőzte Romániában a falurombolást, csak a világ nem figyelt fel rá – kegyetlen drámájába behajszolt hóstátiakat, akik közül sokan beleőrültek a történetekbe, mások pedig öngyilkosok lettek... Bodor Pál még vizionálta a filmet, a tévéműsorban is megjelent a vetítés időpontja, ám ekkor rejtélyes hatalmak közbeléptek. A Kalandos társaság – a hóstátiak nagy múltú közösségi szervezetétől kölcsönöztem a céhéltre emlékeztető, patinás címeiket – kalandja azóta is tart, mivel máig sem sikerült előkerítenem a másfél órás dokumentumfilmet.

– Ezek szerint túl korai volt az örömünk, amikor azt hallottuk, hogy Jilaváról viszonylag épségben kerültek vissza az 1985-ben ömlesztve odaszállított magnótekerccsek, dokumentumfilmek?

– Úgy látszik, hogy ez be sem került Jilava kazamatáiba; már jóval a bukaresti magyar adás felszámolása előtt nyoma veszett. Egyébként úgy igaz, hogy szalagtáraink szerencsésen átvészelték a „börtönéveket”. Most folyik az anyag rendszerezése, hogy majd újból életre lehessen kelteni, ami arra érdemes. ...

– Ezek szerint előző tévés korszakod (mely 1983-ig másfél évtizedet ölelt fel) legvisszhangosabb alkotását, az *Egyetlenemet* is újra be lehetne mutatni?

– Remélem, hogy igen: annál is inkább, mivel van másolata is. Tudomásom szerint viszont még nem került elő a második rész. Bár annak a hatása nem volt olyan rendkívüli, szociológiai szempontból azonban ma is tanulságos vállalkozást örökít meg 1979-ben. Mert összevetettük az akkori jelent a múlttal, a '75-ös filmben szereplő alanyokat szólaltattam meg újra. Ennek a szembesítésnek a társadalom-lélektani körülményei sem érdektelenek. A végzős

színiakadémisták Kodolányi *Földindulását* vitték éppen – vizsgaelőadásként – színre. Kérésemre ellátogattak azokba a kalotaszegi falvakba, ahol én forgatni szándékoztam. Ez az előadás meg az *Egyetlenem* levetítése annyira felajzotta a lelkeket, hogy már a szünetekben elkezdhettem, el kellett kezdenem a forgatást. Mert érzektem, hogy az egykéről másként gondolkoznak már. Érzésem szerint ebben a társadalom-lélektani kísérletben sikerült megragadnom azt a – Kalotaszeg legújabb kori históriájában minden bizonnyal sorsdöntő – pillanatot, amikor a felmutatott igazság katarikus hatására hitelét veszíti a korábban megingathatatlanak tűnő, közösségi értelemben önveszejtő életszemlélet.

– Azt hiszem, hogy számodra ez a vállalkozás a mérce továbbra is...

– Ez bizony így van. Bár az első hónapokban jobbára „tűzoltómunkát” kellett végeznünk, egyebek mellett ezért is nehéz újabb filmforgatásba kezdenem. Na de, tizenöt év után újra visszamegyek az *Egyetlenem* helyszíneire, és elkészítem a harmadik részt is. Mind a belső készítés, mind a – jó értelemben vett – társadalmi elvárás megvan hozzá. Miután beindult a kolozsvári magyar adás, most már ők kértek, hogy menjünk ki újra, és Kalotaszeg népével folytassunk őszinte, igazi párbeszédet. Sokatmondó tény: a meghívólevél abból a faluból érkezett, ahonnan másfél évtizeddel ezelőtt megüzenték, hogy ahol utolérnek, ott vernek agyon. '75-ben cinikusan vágta a szemembe: „Hagyjon nekünk békét! Egy gyerek örömmel is, bánatnak is elég!” '80-ban ezt már nem merték mondani. Amikor egyre több ablakot deszkáztak be, az emberek gondolkodóba estek: ez így nem mehet! Érzésem szerint a mentalitásban óriási változás állt be...

– Eszembe jut, hogy előző tévés korszakod vége felé hétről hétre figyelték, hogy kiejted-e a pártfőtítkárnévét, riportalanyaid dicsőítik-e, vagy sem, hány idézetet olvasol be műsoraidban tőle. A gyanakvás most más szintre tevődött át. Különösen a tragikus vásárhelyi események óta ugyancsak a bizalmatlanság árnyékolja be munkádat. De azért mégis szabadon dolgozol, azt hiszem. Megpróbálsz élni a tévés személyiség lehetőségeivel és felelősségével... Miként tudod kamatoztatni az erdélyi tévékultúra megteremtésében előzetes tapasztalataidat?

– Az kétségtelen, hogy nem lehetett ott kezdeni, ahol annak idején abbahagytuk. Más korszakban élünk, más feladatok állnak előttünk. El kell mondanom, hogy az eltelt három és fél hónap alatt én esztétikailag érvényeset nem nagyon alkottam. Ha valami sikerült ez idáig, ha az irányvesztetté vált lelkekben sikerült valamit építenem, akkor az az, hogy igyekeztem továbbra is ébren tartani a reményt. Úgy éreztem, hogy tudatosítanom kell: a forradalom nem december 16-ával kezdődött, és nem ért véget 22-ével; ez egy hosszú folyamat: olyan beidegződéseket kell leépítenünk, amiket 25 vagy 40 éven át gyömöszöltek be, görcsöltek be a lelkekbe. Az indulatokkal szemben könnyen indulatosakká válunk mi is. Ezt próbáltam elsősorban magamban legyűzni. A hagyományos erdélyi tolerancia lebegett előttem mindvégig a legkritikusabb hetekben...

Amikor a féligazság ártalmasabb a teljes hazugságnál

– Drámaíróként nem véletlenül foglalkoztál Bethlen Gábor korával...

– Nem feledkezhetünk el arról, hogy négy nemzet, hét vallás évszázadokon át megélt itt egymás mellett. Létérdekünk, hogy figyelemztessünk erre, hiszen a jövőben is erre van szükség. Mert az kétségtelen, hogy két vagy két és fél millió embert – egy tárgyilagos népszámlálás majd eldönti, hányan vagyunk – sem kiüldözni, sem megölni, sem pedig asszimilálni nem lehet. Avram Iancut szoktam idézni: „Ti, erdélyi magyarok, tudjátok meg azt, hogy ti nem fogtok itt sohasem románok nélkül élni. De, ti, románok, ti is tudjátok meg azt, hogy együtt kell élnetek a magyarokkal.” Azt hiszem, hogy ez ma is nagyon aktuális, és ha én ezt mondom egy románnak, akkor jobban elhiszi, mint hogyha Széchenyire vagy Kossuthra hivatkozom. Mindnyájan ragaszkodunk az identitásunkhoz, akkor pedig itt kell élnünk; nem együtt – egymás mellett. Szeressük egymást, keressük a kapcsolatokat, csak ne kényszerítsük önmagunkat a másokra. Ami bennünk szép és jó, azt adjuk a másoknak. Ebben az értelemben mondom azt, hogy én nem úgy szerkesztem a kolozsvári tévé magyar adásának műsorát, ahogy akarom, hanem – ahogy megítélésem szerint kell. Egyik vezérelvem: mindent szabad – hiszen érvényesül a szabad sajtó szelleme, a mindenkori polgári forradalmak egyik alapvető igénye –, de nem minden használ.

A mindentől függetlenített és minden megfontolást nélkülöző szókimondásnak ugyanis – bőségesen volt alkalmunk ezt tapasztalni – beláthatatlanok a következményei.

– Ahogy a Szabad Román Televízió bemutatkozott, és ahogy a decemberi eseményeket – egyenesben, élőben közvetítette, az világszenzáció volt. Utólag azért módosult ennek a megítélése; vannak olyan vélemények, melyek szerint már az első naptól kezdve érvényesült bizonyos fajta manipuláció, ami később egyértelműen nyilvánvalóvá vált. Saját bőrünkön tapasztalhattuk ennek az áldatlan hatását a marosvásárhelyi tragédia idején, amikor ugyanaz a televízió korántsem állt a helyzet magaslatán: következetesen (és szándékosan?) félretájékoztatta az embereket, egyoldalúan mutatta be az eseményeket. Nos, ebben az áldatlan helyzetben az erdélyi tévéseknek kellett ellensúlyozniuk mindazt, amit a bukaresti kollégák elrontottak, illetve nem is akartak jól csinálni.

– Erről van szó, valóban. Meg kell mondanom, hogy nekem itt, Kolozsváron sikerült egységes attitűdöt kialakítanom a román kollégákkal. Velük karöltve mindenekelőtt arra törekedtünk, hogy mi ne dezinformáljunk, ne uszítsunk. Mert uszításnak minősül az, hogy ha csak az egyik fél sérelmeit hozod fel, és hallgatsz a másikéiról. És a kiváltó okokról, és a következményekről. A központi tévé adásaiból csak szekvenciákat láthattunk. Sosem tudtuk azt, hogy ki, mikor miért, meddig? És hogy mindebből mi következett. Csupa féligazságokat, igazságszekvenciákat kaptunk, de nekem már a féligazságról az a véleményem, hogy az ártalmasabb a teljes hazugságnál. Mert megejtő.

– Az ír felvételek átvétele és kommentálása tipikus példája annak, hogy a Szabad Román Televízió mennyire a felelőtlen szabadság útjára lépett egy adott pillanatban ...

– Pontosan. Ezzel szemben mi azt mondtuk, hogy nem tudjuk még, ki kezdte, miként zajlott le; mi csak egyet tudunk: nekünk, akik itt élünk, a továbbiakban is együtt kell élnünk, és akkor a jelenben is úgy cselekedjünk, hogy holnap is tudjunk egymás szemébe nézni; ne kövessünk el jóvátehetetlent.

– Mi magunk is kényelmetlen helyzetbe kerültünk egy adott pillanatban a bevezetőben már említett román szomszédainkkal. Március második felében egyszer csak arra figyeltünk fel, hogy akikkel

addig jóban-rosszban együtt voltunk, zavarban vannak velünk kapcsolatban. Nem értik, hogy miért követelünk „több jogot” magunknak, mint amennyi nekik is kijut. Hát nem beszélhetünk, írhatunk magyarul? Nem adják ki az újságainkat, könyveinket? Ekkor döbbsentünk rá arra, hogy mi is hibát követtünk el. Későn vettük észre, hogy ők nem a saját, hanem a „szabad” román televízió szemével néznek bennünket, figyelik közösségi jogainkért folytatott küzdelmeinket. Idejekorán le kellett volna ülnünk velük, hogy megértessük a vásárhelyi események lényegét. Csak hát annyira igénybe vett a közösségi szolgálat, hogy egyszerűen már nem maradt energiánk erre. Azt hittük, ha a Punteát kezükbe adjuk, azzal már megtettünk mindent...

– A gyergyószentmiklósi ortodox lelkész története jut eszembe, ami ugyancsak arra bizonyoság: milyen következményei vannak annak, ha a tömegkommunikáció nem teljesíti hivatását. Elterjedt volt, ugye, a hír, temagad is emlékezhetsz rá, hogy a gyergyói székelek megátadták az ortodox parókiát, gyilkolták a pópát. Szerencsére a belügyminisztérium intézkedett: emberei nézzék már meg, így van-e, vagy sem? Nos, amit láttak, az megnyugvással tölthette el őket és bennünket: a pap éppen a kertben volt, feleségével együtt veteményezett. Az esetek 99 százalékában csupa ilyen álhíreket forgalmaztak a Székelyföldről. A tömegkommunikáció félreinformálásának sokkal nagyobb bűne, hogy csak ritkán juthatott napvilágra a cáfolatuk.

Egymás mellett élő kultúrák

– Korábban azt említetted, hogy eddig jobbra csak „tűzoltómunkát” végezhettetek. Azért engem mégiscsak érdekelne, hogy milyen távlati elképzeléseket alakítottatok ki időközben? Miként látod az erdélyi magyar televíziózás jövőjét?

– Pillanatnyilag a Kolozsvári Televízió heti öt órát sugároz, és ebből 105 perc áll a magyar adás rendelkezésére. Kedden van egy félóránk, csütörtökön egy óránk, pénteken pedig egy negyedóránk. Egyelőre csak a pénteki műsornak alakult ki a profilja, habár kicsi idővel sokkal nehezebb gazdálkodni.

– Pénteki matiné?

– Matinéjellegű műsor, amennyiben általában a kora délelőtti órákban készül el rendszerint a felvétel, s van úgy, hogy egy félóra vagy óra múltán már műsorba is megy. Magam úgy fogalmaznám meg ennek a negyedórának a profilját, hogy: egymás mellett élő kultúrák. Itt elsősorban a magyar–román irodalmi és művészeti kapcsolatokra építünk. Voltak kétnyelvű műsoraink is. Elhangzott egy vers eredetiben, aztán meg fordításban, majd a szerző beszélt a mű megszületésének a körülményeiről. Újólag sikerült ráirányítanunk a figyelmet arra: a sok nyomorúság mellett nekünk előnyünk is származik abból, hogy a romániai magyar értelmiségiek voltaképpen kettős kultúrában élnek. Nos, ez a műsor az, ami kialakult, és amit – a visszajelzések ösztönzéseit, termékenyítő impulzusait is hasznosítva – tovább akarunk gazdagítani. Persze, tisztában vagyunk azzal, hogy nem éppen eredeti az az elképzelés, amire a műsort építjük, de szükség van rá, és érdemes jól csinálni.

– A keddi és a csütörtöki műsoridőnek milyen rendeltetést szántok?

– Eddig jórészt az ún. tűzoltómunka igényeinek rendeltük alá. Odafigyeltünk az éppen aktuális, olykor drámai eseményekre, és próbáltuk normális mederbe terelni a konfliktusokat. Bár nem rendelkezünk a konfliktusok kezelésének minden tudományos igényt kielégítő eszközrendszerével, az az érzésem, hogy a román és magyar értelmiségieket mozgósítva sikerült megakadályoznunk az indulatok eszkalációját.

– Nyilván román honfitársaink is nézik a kolozsvári magyar adást. Milyen visszajelzéseket tapasztaltál?

– Hát, kérlek szépen, nagyon sokan örjögének, hogy már megint magyarul szól a tévé, viszont ezek mégiscsak kisebbségben vannak azokhoz képest, akik elismeréssel szólnak adásainkról. Egyetlen dolgot persze ők is hiányolnak: miért nem látjuk el román felirattal közérdekű műsorainkat? Teljes mértékben igazuk van, számunkra rendkívül fontos, hogy a román közönség megismerje nézeteinket, értse szándékainkat; hogy első kézből, közvetlenül értesüljön a romániai magyarság álláspontjának korrektségéről. De nemcsak mi érezzük fontosnak azt, hogy megértessük magunkat. A Nemzeti Egység Kolozs Megyei Tanácsa részéről is többen megjelentek kameráink előtt – Octavian Buracu elnökkel az élen –, hogy

közvetlenebb kapcsolatot teremtsenek az erdélyi magyarsággal. A román értelmiségiek közül nagyon sokan érezték azt, hogy amit a központi tévé munkatársai és bizonyos sajtóorgánumok művelnek, azt valamiképpen ellensúlyozniuk kell. Olyan személyiségek segítettek munkánkban, vettek részt műsorainkban, mint Ion Aluaş, a szociológia professzora; aztán a híres sebész, Bologna professzor; nagyon jól fogott, hogy a legkritikusabb helyzetekben mindig számíthattunk Camil Mureşanu történészprofesszor higgadt érvelésére; és még nem említettem Octavian Brătilă, a Szabad Európa munkatársát... Azt hiszem, hogy ezekkel a vegyes műsorszámainkkal – nem egy olyan adás volt, amelyikben többet beszéltek románul, mint magyarul – sikerült példát mutatnunk a higgadt hozzáállásra; bizonyosságot tettünk arról, hogy a hagyományos erdélyi tolerancia érvényesítése ma sem elképzelhetetlen, és ez talán nem is olyan kevés...

– Tény, hogy beindítottatok a demokrácia iskoláját, fórumot biztosítottatok azoknak, akik közügyekben kívántak megszólalni, vagy akiket érdemes volt a nyilvánosság előtt közéleti kérdésekről faggatni. De hogyan tovább?

– Nyilvánvaló, hogy higgadtabb társadalmi körülmények között ki kell alakítanunk sajátos arcélünket a hazai társadalmi, politikai, művelődési élet bemutatása és alakítása alapján. A két funkciót egyformán fontosnak érzem, és szeretnék érvényt szerezni mindkettőnek, tehát a formálásnak is az informálás mellett.

– Milyen közegben? Mekkora a műsorszórási területetek? Ez annál is inkább érdekel, mivel önszervező társadalom építésén fáradozunk, s a közösséggé szerveződésnek nemcsak tükre, hanem irányítója is lehet a tévé...

– Nekünk az a szándékunk, hogy a kolozsvári adás legalábbis Erdély-szerte fogható legyen. Egyelőre nem látnak még minket sajnos két nagyon fontos megyében: Hargita és Kovászna területén; Maros megyének is csak egy részén; aminthogy a Szilágyságban is csak elvétve. Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár, Kolozs, részben Fehér és Szeben megyét tudjuk átfogni. Jó lenne persze a Partiumban is erőteljesen jelen lenni, de Váradon, Aradon és Temesváron már működnek a helyi adók ...

– És Vásárhelyen újraindul vajon?

– Hát lehet azt tudni!? Ígéret van rá. A csíkszeredaiak is próbálkoznak, a szentgyörgyiek úgyszintén, hogy valami helyi stúdiót kialakítsanak... Aradnak, Nagyváradnak néhány kilométeres átmérőjű körzete van mindössze; egyelőre tehát az a helyzet, hogy az országos sugárzású bukaresti magyar adás után minket látnak a legnagyobb területen. Előző tévés korszakomban úgy tapasztaltam, hogy a romániai magyar tévénézés egyik legfontosabb funkciója: a közösségi élmény megteremtése. Ezt pedig csupán helyi adók, leszűkített körzetek nem tudják megvalósítani. Társadalom-lélektanilag óriási szerepe van annak, hogy a végváriak Temes megyéből tudják azt, hogy mit csinálnak például Csíkszeredában, illetve Aknasugatagon vagy Máramarosszigeten. És hogy mindezt lássa a Zsil-völgyi is. Amíg létezett az a hétfő délutáni három óra, amint-hogy látható megint, a különböző tájegységek magyarjai úgy érezték, hogy mindannyian egy asztalhoz ülünk le.

– Ha jól értettem: a hatékony erdélyi tévékultúra megteremtésében az átfogóbb hatósugarú kolozsvári adó egyáltalán nem tenné fölöslegessé a különböző régiókra összpontosító stúdiókat. Amint-hogy a mostanság indult helyi lapok is kelendőek, de azért az olvasók nem nélkülözhetik a központi vagy Erdély-központú orgánumokat sem.

– Erről van szó. És a műszaki lehetőségei is talán meglesznek a közeljövőben, hogy Kolozsvár be tudjon hatolni a Székelyföldre, illetve a Szilágyságba is...

– Ebből viszont az adódik, hogy mind területileg, mind tematikában át kellene fognotok azokat a helyeket, ahol rátok figyelnek. Egyelőre még Kolozsvárról sem nagyon léptetek ki ...

– Tényleg az az igazság, hogy eddig még nem kellett túllépnünk a város határát. Kolozsvár magyar szellemi kapacitását még így is csak nagyon kis százalékban tudtuk kihasználni, munkába fogni. Nem kis feladatot jelent a jövőben sem számunkra, hogy megpróbáljuk láttatni mindazt, amit Kolozsvár a kultúránkban jelent. És én mégis azt mondom, hogy ennél jóval nagyobb átfogással kellene dolgoznunk. Mindez arról jut eszembe, hogy készítettem egy Arad megyei összeállítást, jóllehet Aradon sajnos nem látnak bennünket. Azért örülök olyan nagyon, hogy eljutottam oda, mert abból a Maros menti városból – és itt nem akarok senkit megbántani – tudtam

egy kis Európát bemutatni A saját portánkról. Mert hozzánk képest Arad és Temes megyében valóban Európa van. Ott láttam először lélekben felszabadult embereket, akik már élni tudnak a szabadság lehetőségével, és nem engedik magukat félrevezetni...

– Beszélgetésünk során gyakran szólt a telefon. Felhívott Maksay Ágnes munkatársad is, és én örömmel hallottam, hogy a hírtől, helyszíni riporttól, dokumentumfilmtől kezdve egészen a kamara- és játékfilmig minden tévés műfajt meg akartok honosítani ...

– Csetri Elek, Pataki József és Imreh István professzor urak közreműködésével már elkészült három film Mátyás királyról. Az egyik egy monográfia, a másik Mátyás könyvtárát, a harmadik pedig Mátyást, a művészetpártolót mutatja be. Szándékunkban áll, hogy vetélkedősorozatot indítsunk Mátyás királyról és az erdélyi reneszánszról. Számunkra az egész év a Mátyás király évforduló jegyében zajlik. Szerencsére az UNESCO is a kulturált világ figyelmébe ajánlotta az idei kettős évfordulót. Épp az előbb Maksay Ágival azt tárgyaltuk meg, hogy milyen legyen a Fadrusz János 1902-ben felállított szobráról készítendő filmünk...

Fischer István szállítmánya

– Műhelyteremtések történetéhez hozzátartozik az is, hogy felszerelésekkel, különböző adományokkal kik segítettek benneteket?

– Mindenkit név szerint nem tudok felsorolni, hiszen magyar, német, norvég, holland, belga, francia, kanadai egyesületek, intézmények és magánszemélyek egyaránt segítették stúdióinkat. Az első szállítmány a Magyar Rádiótól és a Magyar Televíziótól, illetve a Pécsi Mechanikai Művektől érkezett. Nagyon sok szalagot kaptunk, keverőpultokat, stúdiómagnetofonokat, terepmagnókat. Ez még januárban történt. Közben a győri vasgyárak rendeztek számunkra gyűjtést, és abból vásároltak rádiósfelszereléseket. Egykori kollégám, Fischer István sem feledkezett meg rólunk: óriási szállítmánnyal érkezett haza ifjúkora városába. Hozott tévékamerákat, monitorokat, hangosítót, telexet, sokszorosítót, mindent, amiből berendezhettük a tévéstúdióinkat. Aztán jelentkezett Kanadából a Kolozsvárról elszármazott Biró Zsigmond rádiós, aki szalagokkal és riportermagnóval igyekezett segítségünkre lenni. Dévai Nagy Kamilla londoni koncertezésének fellépti díjából szerzett ne-

künk kamerát. (Addig csak egy kamerával dolgoztunk.) Na és ne hagyjam ki Csoma Judit kolozsvári származású színésznőt: rengeteg anyagot kaptunk tőle is. És a sor folytatható a Soros Alapítvánnyal, a magyarságkutató intézettel...

– A hang és a kép egészen másképp hat az emberekre, mint az írott betű. Éppen ezért azt is meg szeretném kérdezni tőled: tévés személyiségként, a tévékultúra műfajainak művelőjeként van-e valamilyen ars poeticád?

– Sokáig azt hittem, hogy az éterbe kergetett szó verba volant; nem marad meg abból jóformán semmi. De amikor az ember észreveszi, hogy szavai tovább élnek a lelkekben, attól kezdve nyomasztóan hat rá a felelősségérzet. Én nem annyira a racionális tévzésnek meg rádiózásnak vagyok a híve, de nem is az irracionálisnak, persze; azt vallom, hogy mindenekelőtt érzelmileg kell ráhangolni bizonyos igazságokra a nézőt, a hallgatót. Tehát olyan hangulatú műsorokban kell rádöbbenünk helyzetünkre, sorsunkra az embereket, amelyek megindítják őket. Ha valakiben, akár egy egész közösségben, pozitív érzelmeket keltünk, annak nem lehet negatív hatása. Hiszen megtörténhet – s ezt őszintén remélem –, hogy épp erre van szüksége ahhoz, hogy elinduljon az igazság keresésének útján.

AZ EGYKÉTŐL A REMÉNYT ADÓ STRATÉGIÁIG

A '89–90-es fordulat után többnyire a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének fórumain, illetve Korunk-rendezvényeken találkoztunk. Azt már nem érthette meg sajnós hogy az 1918-at követő évszázad demográfiai változásait bemutató Korunk-számba¹ írást kérjek tőle. A tartalomjegyzékben viszont szerepel özvegyének, Albert Júlia színművésznék, a szép beszéd egyetemi oktatójának *Demográfiai vészharang* című dokumentumközlése.² Ebből idézek két részletet.

1 Demográfiai változások 1918–2018. 2018. 4. A lapszámot szerkesztette: Cseke Péter.

2 Albert Júlia: *Demográfiai vészharang*. Korunk, 2018. 4. 97–102.

Demográfiai vészharang-kongató

„Az elmúlt kommunista fél évszázad nemzetellenes és az azt követő, rendszerváltás utáni két évtized hiteltelen, néhány rövid időszakát leszámítva destruktív kormányzatai hihetetlen erkölcsi züllesztésbe taszították az egész utókommunista Közép-Európát. Ennek a helyzetnek az elemzése és a szanálás módozatának megkeresése a ma fontos feladatai közé tartozik. E tekintetben első kérdés: ki fogja egybe a tettekre szándékokat, és ki koordinálja a hatékony cselekvést?! Valamelyik párt vagy pártszövetség, valamelyik civil szervezet vagy civil szervezetek szövetsége, az egyházak vagy inkább egy közvetlenül erre a célra létrehozott testület!?

Illyés Gyula fogalmazta meg a drámai mondatot: a magyarságnak annyi súlyos gondja van, hogy tizenöt millió zseni kellene azok megoldására. Ezért nehéz feladat a gondok pusztá felsorolása is. Újságírói fordulat, de nem tudom megtagadni magam: fel kellene állítani a gondok gondnokságának hivatalát – úgy működne, mint hajdanán a tisztességes számadó juhász...

Addig is felsorakoztatnék néhányat azok közül, amelyek a mindennapjainkban jelentkeznek: iskolareform, az elmúlt évtizedek oktatási struktúrájából hiányzó szempontok érvényesítése és diszciplínák újbóli bevezetése, a nemzeti méltóságot erősítő anyagok – irodalom, történelem – arányának növelése, a nemzeti létélmény érzelmi beágyazása a tanuló ifjúságba, »magyarnak lenni jó« közérzet kimunkálása. A családi életre való nevelés, a népes család eszményének hirdetése már az iskola keretei között valószínűsítene az egészséges élettervezést. Vizsgálat tárgyává kellene tenni, hogy a művészeti-irodalmi élet mennyiben szolgálja a társadalom egzisztenciális érdekeit. Anélkül, hogy »elmeőri« gyakorlattal korlátoznák az alkotói szabadság érvényesülését, kétségtelen, hogy egy olyan szerepvállalás, mint amilyen a Petőfié, az Adyé, a József Attiláé, a Wass Alberté, Márai Sándoré és az Illyés Gyuláé volt, minden korban elvárható.

Nagy társadalmi célkitűzések elérésére indított akciók során ritkán vesznek kellőképpen figyelembe a társadalom-lélektani tényezőket. Megfelelő előkészítéssel kialakítható egy olyan fokú motiváció, amelynek mozgósító ereje felülmúlja a bőséges anyagiakkal megtá-

mogatott kezdeményezéseket. Gondolok itt a forradalmak ifjúságára, avagy a cserkészmozgalmakra. [...]

Fellapozva évszázadokra visszamenőleg történelemkönyveinket, azt tapasztaljuk, hogy a nyomasztó és hosszú periódusokat ritkán szakították meg dicsőséges pillanatok. – Ez első ránézésre elszomorító valóság, de reményt adó tapasztalás is, hiszen minden nyomorúságunkat túléltük. Legyőzőink egy részét is túléltük: besenyőket, kúnokat, tatárokat. A törököktől, osztrákoktól, szovjetektől is megszabadultunk. – »Volt ez rosszabbul is, lesz még jobban is...« – mondja egy régi kuruc dal –, és lett is mindig! Nem örökre, de egy újabb csapás utáni újrakezdésig, igen. Vörösmarty *Szózatában énekeljük*: »Mefogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán!« Sokszor fogyatkoztunk, aztán újra gyarapodtunk! Miért lenne most másképpen? Sőt! Ma előnyösebb helyzetben vagyunk, mint voltunk valaha, hiszen mindig külhatalmak ellenséges szándékainak voltunk elszenvedői. Most kizárólag rajtunk múlik, hogy kilábaljunk a sorvadásból. Könnyűnek tűnhet, de mégis nehéz: önmagunk hitetlensége és rossz szokásai fölött kell győzedelmeskednünk. Le kell győznünk a *csak magunknak élés* önzését, a céltalan, semmittevő vegetáló életformát. Ha gyermekek világra hozásával, nevelésével szerzünk mindennapi örömeket magunknak, ha elfogadjuk életre szóló programnak a harcot mindazokért a célokért, amelyekről az előbbieken szó volt – akkor messze elkerül a frusztráció és a rossz közérzet, amelyet számunkra a szerencsésnek egyáltalán nem nevezhető 20. század hozott.

Az élet értelméről elmélkedve, Madáchnál nem juthatunk meszebb mi, modernekek a 21. század elején sem: *az élet értelme a küzdés maga*. S ezt a küzdelmet folytathatjuk belekeseredve és derűvel, reménnyel is. Amikor Kölcseyvel Isten áldásáért imádkozunk, átéljük-e vajon, hogy először jó kedvet kérünk, azután bőséget, hiszen a kedvünk fontosabb a kamránál, és hogy víg esztendőt kérünk, mert ebből szenvedtük a legnagyobb hiányt »zivataros századaink« során...?

Marad végezetül egy nagy kérdés: hogyan lehet cselekvésre bírni, bevonni harcaink hatékonyságának fokozásához azokat a tényezőket, amelyek eszközökkel, (anyagi, adminisztratív eszközökkel) rendelkeznek, döntéshozási, törvényhozói helyzetben vannak?

A válasz benne van az előbbieken, de nem árt megismételni: a fáradhatatlan civil mozgósítással, rendületlenül a frissen tartott közbeszéddel, amely megfelelő keretbe szervezve közakarattá erősödik, és kényszerítő erővel hat a döntnökökre és törvényhozókra. 15–20 éve annak, hogy a médiát a negyedik hatalomként emlegetik. Itt az ideje, hogy beszéljünk az ötödik hatalomról: a civil társadalomról! Ez az erő egészében még nem fedezte fel önmagát, de elindult diadalmas útján, miközben az etatizmus bástyái megrendülésnek naponta tanúi lehetünk.” (Elhangzott 2009. július 9-én az Erdélyi Magyar Ifjak táborában Gyergyószentmiklóson.)

Áldás, népesség

Albert Júlia összekötő szövegében olvasom, hogy a szorongattató mindennapok kiúttalanságában a reményt adó stratégia megfogalmazására törekedett folyton Csépi Sándor. Erről írt, erről beszélt leggyakrabban, amikor a nyilvánosság előtt megszólalhatott. Ezért szervezett Áldás, népesség címmel nemzetközi tudományos konferenciát Nagyváradon és Félixfürdőn a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (Nagyvárad) és a Polgári Magyarországért Alapítvány (Budapest) segítségével 2004. október 1–2-án.

A reménység vezéreljen című cikkében így fogalmazott: „Egy bizonyos helyzet megoldásához, egy betegség meggyógyításához mindenekelőtt a pontos diagnózist kell felállítani, ami sokszor rendkívüli nehéz. Esetünkben a magyarság vesztes fogyásának megállapítása nagyon is egyszerű: minden hivatalos és nemhivatalos statisztika ezt bizonyítja az utóbbi évtized(ek)ben. Ezek után már csak a kiváltó okok megállapítása, s amennyiben lehetséges, megszüntetése a feladat. Rendkívül nehéz és hosszú időt, számtalan – kormányzati és nem kormányzati – tényező együttműködését, emberi mentalitások megváltoztatását feltételező feladat. De neki kell vágni, ha nem is kecsegtet azonnali siker. Csüggedés helyett a reménynek kell erőt vennie rajtunk.” (Nyugati Jelen, 2004. okt. 5.)

Amikor kiértékeli a mozgalom által indított irodalmi pályázatot (A harmadik királyfi vagy királylány), már beszámolhatott a törvényileg bejegyzett Áldás Népeesség Társaság gyakorlati kezdeményezéseiről. „Tavaly az első szakaszban kilenc-tizenkettedikes diákok vettek részt, idén márciusban az öt-nyolc osztályosok (kö-

vetkeznek az egy–négy osztályosok, majd az óvodások). Kezdeményezésünk célja a testvéri szeretetre való nevelés, illetve a családi életre való előkészítés. [...] Eddig Erdély különböző régióiból, a Barcaságtól Máramarosig, a Bánságtól Székelyföldig sikerült megszólítanunk a tanuló ifjúságot, ezt bizonyítja az a háromszáz pályamunka is, amely a zsűri asztalára került. A sajtóvisszhangokból és a közönség reagálásából ítélve szándékunk elérte célját. Legsúlyosabb nemzeti sorskérdésünk, a népesedés, még mindig nem kapott kellő hangsúlyt a közgondolkodásban. Elképzelésünk az, hogy egyre szélesebb körben kell közbeszéd tárgyává tenni a népesedést, mert a közbeszéd köztudattá, majd a megoldás irányába ható közakarattá válik. Képletesen szólva a fogamzástápláló tabletták az agyban vannak. A mentalitás megváltoztatása a szociális intézkedések és családbarát politika mellett igen fontos tényezőnek mutatkozik a negatív folyamatok megállításaiban.” (2012. márc. 29., Kolozsvár)

1990–2009

UTÓIRAT

Vetési László írta Csép Sándor testamentumáról: „Amikor tehettem, elkísért szórványjáró útjainkon. Eljött oda is, ahol sem »áldást«, sem »népességet« nem nagyon talált, de szolgálta közöttünk a biztatást és reményt. Cipelte elmaradhatatlan kameráját, hogy ebben a mulandósággal küzdő Atlantiszban nehogy nyomtalanul süllyedjen el valamink, valakink. Lelkipásztor volt, és élete végéig az maradt: az erdélyi magyar rádiózás és tévézés lelkiismerete, a nagycsaládosok védelmezője, nagy néppé gyarapodásunk örök optimistája. Szentül hitte, hogy szépen zengő magyar szóval, éterben sugárzott hanggal, képpel, népességgyarapodással be tudjuk lakni újra az erdélyi eget és földet, ezt a megviselt kis Szülőföldünket. Ránk maradt minden hite, álma, el nem végzett feladata.

2013. január 17.

A felszabadult rádiózás forró napjai

Gáspár Sándort, a Marosvásárhelyi Rádió- és Televízióstúdió fiatal igazgatóját egyetemi hallgató korától ismerem. Miután elkerült Kolozsvárról, voltaképpen akkor került igazán közel hozzám a rádió hullámhosszán. Aztán társaiéval együtt az ő hangja is eltűnt az éterben. A reménytelenebbek azt is hitték, hogy örökre. Annál nagyobb volt az örömünk, hogy karácsony táján újból beköszöntek otthonunkba kedvenc rádióriportereink. De még vissza sem melegedhettek jóformán a szakma mesterfogásainak a gyakorlásába, máris forró napok következtek. Volt időszak, amikor reggeltől estig – szívünkkel a torkunkban – kizárólag az ő hangjukat kerestük; és nem csupán egy-kétmilliónyian. Voltak napok, ama márciusiak, amikor Európának ebben a térségében (szégyenkalodájában?) az ő megszenvedett szavuk és kegyetlenül próbára tett igazságérzetük jelentette a hiteles tájékoztatást.

– Mióta is van rádiózás Vásárhelyen? – kérdezem az igazgatói irodában két telefonhívás közt Gáspár Sándort.

– 1958. március 2-án indult be az adás...

– Mikor szüntették meg?

– 1985. január 12-én déli fél egy után néhány perccel...

– És mikor hangzott fel újólag a Marosvásárhelyi Rádió műsorjele?

– 1989. december 22-én este 8 óra 43 perckor.

FELSZABADÍTOTT RÁDIÓ – FELSZABADULT RÁDIÓZÁS

Gáspár Sándor:

– December 22-én egy pillanat alatt tisztázódott a helyzet. Mindenki az utcán volt már, és akkor elmentünk a rádióhoz. Fizikai

ellenállásra itt még csak gondolni sem lehetett, annyira egyöntetű volt a közhangulat. A bürokratikus gondokon kellett átesni...

– Addig az épületet őrizték, nem...?

– Nyilván, a rendőrség őrizte, hiszen korábban úgy tudtuk, hogy lehallgatóállomás működik az épületben. Hogy ez mennyire volt igaz, én nem tudnám megmondani. Bizonyára erre is volt lehetőség. Az igazság az, hogy a bent levő felszerelések egy része garantáltan arra szolgált, hogy a különböző rövidhullámú adó-vevő készülékek frekvenciakalandozásait ellenőrizze.

– Tehát 22-én bementetek... Hány órákor?

– Fél háromkor... Akkor a rádióhoz hirtelen szabad bejárása lett mindenkinek, de ez nem azt jelenti, hogy azok is bent tolongtak, akiknek nem volt ott semmi keresnivalójuk. Ezt a politikai tisztárlátást nem lehet eléggé méltányolni, soha nem lehet eléggé megköszönni a vásárhelyi népnek.

– Mihez kezdtetek, ti, régi rádiósok, amikor újból az adáskabinok közelébe jutottatok? Hiszen nemcsak a műsorszerkesztés volt a gondotok...

– A Marosvásárhelyi Rádió 1985. január 12-ig hetvenvalahány emberrel működött, akiket majdnem ugyanannyifelé szórtak szét. Néhány órát igénybe vett, amíg összegyűltünk. De addig sem ültünk tétlenül. Felvettük a kapcsolatot a posta illetékes tisztviselőivel – mert az adótorony a posta tulajdonában volt –, hogy ne a bukaresti műsorjelet sugározzák, hanem a vásárhelyit. Amíg ez megoldódott, szintén időbe tellett. Közben zeneszalagot készítettünk elő, behoztuk a stúdióba Király Károlyt, ami nem volt éppenséggel veszélytelen vállalkozás. Legalábbis akkor úgy viselkedtünk, mint valami kiképzett kommandó: a testünkkel fedeztük Királyt, nehogy valamelyik terrorista áldozatául essék. Utólag belátom, hogy fölöslegesen voltunk annyira óvatosak, de nekünk akkor ezzel az eshetőséggel is számolnunk kellett...

– Azért ebből mégis jó kis kalamajka származott...

– Amikor a Kossuth rádió valamilyen vak forrásra támaszkodva bemondta, hogy Király Károlyt lelőtték, pillanatok alatt többszázas tömeg verődött össze a stúdió előtt. Tudták, hogy ide jött, azonnal látni akarták. Úgy, hogy az adáskabinból ki kellett jönnie, megmutatta magát a tömegnek. Lévén, hogy Királynak rengeteg dolga volt

akkor, és az adótorony még nem volt bemelegítve, a beszédét felvettük hangszalagra, s ő pedig visszament intézni a teendőket. Mi pedig, mihelyt lehetőségessé vált, elindítottuk az adást. Azóta a rendszer, hivatalos adásidőket betartva szünet nélkül működik a Marosvásárhelyi Rádió. Rendkívüli esetekben meghosszabbítottuk az adás idejét, mert úgy kérte a helyzet. Az is előfordult, hogy nem éltünk ezzel a lehetőséggel, bár élhettünk volna. Nem akartuk a hosszabbítással fölöslegesen fokozni a feszültséget. Szerencsére az események bennünket igazoltak.

– Miként szerveződtek meg? Hogyan lettél történetesen te magad az igazgató?

– Munkatársaim valószínűleg azért választottak meg, mert a régi rádiószerkesztők közül én vagyok a legfiatalabb. Nem tudok mást mondani, hiszen nemcsak én voltam bent már az első napon, nemcsak nekem van rádiós múltam, az újrakezdés után nemcsak én dolgoztam huszonnégy órát egyhuzamban...

– Amikor éppen nem voltál rádiós, mert megszüntették a vidéki stúdiókat, mivel foglalkoztál?

– Miután máshová nem sikerült, bezártak a megyei könyvtárba, ahol azért fizettek, hogy ne csináljak semmit. Ez így nagyon durván hangzik, tudom, de ez az igazság. A kollégáimmal jól kijöttem, igazán szeretem és tisztellem őket; most is, amikor csak lehet, összejárunk. Egyébként rádiósként is egy ideig még a megyei könyvtártól kaptam a fizetésemet... A műszakiakkal azonban más volt a helyzet. A forradalmi demokrácia az üzemekben azt is jelentette: vége annak a világnak, hogy valaki tőlük kapja a fizetését, és közben máshol van. És a mi operatőreink ledolgozták az Electro-Mureşben a nyolc órát, és azután jöttek be a stúdióba. Tették ezt nem egyszer, nem kétszer, hanem heteken, hónapokon át. Amikor pedig a hivatalos áthelyezésükre is sor került, nemhogy emelkedett volna a fizetésük – pár száz lejt valamennyien veszítettek. És ennek ellenére is visszajöttek.

– Végül is kik voltak itt december 22-én délután, akik a magyar adást elindítottátok?

– Nem pontos a kérdés. Mert a Marosvásárhelyi Rádió nem a magyar adással indult, nem is a románval. Egyszerre indult mindkettő: egy mondat románul, egy magyarul. Ugyanazt az informáci-

ót elmondtuk így is, úgy is. Ahogy bejött egy friss anyag, tudósítás, azt mindkét nyelven ismertettük... Így ment ez három-négy napig, amíg mindenki lecsillapodott, és az adások esztétikája is számításba jött. Akkor nyilvánvalóan kettéválasztottuk a román és a magyar adást, később beindítottuk a németet is. A márciusi napokban szintén volt kétnyelvűség, de az más jellegű volt. Mindenik adás megőrizte a maga autonóm jellegét, a kulcsfontosságú információkat viszont a másik nyelven is ismertettük...

– Akkor fogalmazzak másképpen: régi kollégáid közül kik lépték át elsőnek a rádió kapuját?

– Úgy tudom, hogy Vári Marianna, Harkó Antal, Cornel Pogăceanu, Șerban Melinte, aki jelenleg főszerkesztő-helyettesként a román adás vezetője...

– Igazgatóként mi a te szereped?

– Hivatalosan mindenért nekem kell tartanom a hátam...

– Sejtettem, hogy e tekintetben nem változott semmi...

– Területi stúdió vagyunk, önálló jogi személyiséggel nem rendelkezünk. Szerkesztőségi autonómiánk ugyan van, pénzügyi azonban nincsen. Tehát Bukaresttől függünk. Ami engem illet: egyetlen adásba sem szólok bele, csak professzionális és esetleg politikai alapon. Ez az *esetleg* azt jelenti, hogy ha valami kifejezetten ellentétben van az ország törvényeivel vagy valamilyen adatokkal, akkor nyilvánvalóan érvényesítem a hatáskörömet, és az illető anyagot megállítom. Egyébként minden szerkesztő úgy állítja össze a műsorát, ahogy jónak látja. A szerkesztő azért lett szerkesztő, mert megbíztunk benne, hogy ő erre alkalmas. Persze voltak helyzetek, amikor csak az tudta áttekinteni az eseményeket, akihez minden információ befutott. Minthogy történetesen én voltam az az ember, bizonyos kulcshelyzetekben az én szavam döntött minden szempontból. Amikor ez a helyzet megszűnt, a szerkesztői autonómia is helyreállt.

– A diktatúra évtizedei mély nyomot hagytak valamennyiünkben. A lelki sérülésnek, szellemi rokkantságnak, tudati bénultságnak a skizofrén helyzeteket gyakorta átélő újságírók voltak kitéve a leginkább. Régi kollégáid miként alkalmazkodtak a felszabadult rádiózás követelményeihez...?

– Akik az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején kezdték a rádiózást az ég világán mindenféle vascenzúrát és -fegyelmet átéltek; a saját bőrükön tapasztalták, hogy micsoda pokoli következményei lehetnek bizonyos irodákban egy-egy szó visszhangjának. Nos, ezek az emberek, akik annak idején nem mertek kockáztatni semmit, most egyesekben vezettek adásokat, tudtak rögtönözni a mikrofonnál, a becúsúzott bakikon megjelelő lélekjelenléttel lendültek át, elegánsan kijavítva az elkövetett hibát...

Vári Marianna:

– December 22-én biztos voltam abban, hogy még aznap eldől a sorsa mindennek. Úgyhogy amikor Barabás Éva festőművész megkérdezte tőlem, hová igyekezem olyan nagyon, egyből rávágtam: megyek, hogy foglaljam el a rádiót. Azt gondolta, hogy szokásom szerint viccelek. Azóta is elemlegeti: soha nem hitte volna, hogy már aznap este hallani fogja a vásárhelyi rádióból a hangomat. Egyébként van egy kis emlékem is arról a napról: egy seb a térde-men. A Főtéren szabályosan letapostak, amikor leadtak egy lövés-sorozatot... Szerencsém volt, mert megmentettek a régi munkahelyemről az emberek...

– Hol dolgozott korábban?

– Azt szoktam mondani, hogy börtönéveimet a Megyei Szállítási Vállalatnál töltöttem mint pszichológus. Az emberek viszont szerettek. Két sofőrnek köszönhetem, akik jóformán a testükkel védtek meg, hogy nem tapostak agyon. Megúsztam egy kis zúzódással, és szépen besántikáltam a rádióhoz. A kapuban elmondhatatlan érzés vett erőt rajtam...

– Ez hány órákor volt?

– Egy óra, fél kettő körül. Ötkor már készen volt a Király Károly-lal készített interjú, sőt már az első incidensen is túljutottunk: mondjuk meg, hogy hol ástuk el Királyt?! Azóta még párszor összegyűlt – persze nem ugyanaz – a tömeg a rádió előtt, és más-más indítékkal természetesen.

– A pszichológus mivel magyarázza a tömegpszichózisnak ezt a megnyilatkozását?

– Nálunk a rádióstúdió épp olyan kulcsfontosságú intézmény, mint Bukarestben a televízió: minden tömegmegmozdulás ott kez-

dődik vagy végződik. Január 12-én például azt sem tudták, hogy mit akarnak, miért támadnak bennünket. A Szabad Román Televízió egész napi hisztériás műsora után a vásárhelyiek is úgy érezték, hogy valamit nekik is tenniük kell, hát megjelentek a rádió előtt. A kerítésünk olyan magasságban van, hogy csaknem színpadi emelvénynek számít. Tehát onnan próbáltunk egy darabig „párbeszédet” folytatni a tömeggel. Az emberek ordították, hogy „Jos comunismul!” (Le a kommunizmussal!) Mi pedig velük egyetértésben egy darabig ugyanezt skandáltuk. Egyre forrószódott a hangulat, némelyek – hogy s hogy nem – a stúdió emeleti erkélyéig is eljutottak. Egyszer csak hallom, hogy egészen távol, ahol a tömeghez csapódtak az újonnan érkezettek, valaki torka szakadtából ezt kiabálja: „Haideți in centru! Haideți în centru!” (Gyertek a főtérré! Gyertek a főtérré!) Amint alaposabban szemügyre vettem az illetőt, akkor ismertem fel Tóth Béla kollégámat, aki kimászott a kerítésen, és szépen elcsalta a kiszámíthatatlan tömeget.

Swarcz Viktor:

– Az öt év kényszerszünet alatt az Electro-Mureșnél dolgoztam, s amikor azon a decemberi napon megindultunk a Főtér felé, néhányan a rádió kapujánál leváltunk. Ahogy ezt meglátták, a tömeg megállt, és megható, kedves jelenetben volt részünk. Perceken át csak ezt hallottuk: „Mi is veletek vagyunk!” Azóta én vagyok a műszaki osztály ideiglenes vezetője.

– Milyen gondokkal járt a stúdió felszerelése, az adások beindítása?

– Nem volt semmink. Még a mai napig sincs olyan nagyon, de akkor aztán tényleg nem volt. Megmaradt két kabin, amit nem vittek el, és nem szedtek szét. Egyszer az egyiket, aztán a másikat tettük rendbe. Ezekkel dolgoztunk aztán két és fél hónapig. Működik most már a harmadik is, bár még nem tökéletes...

– Milyen elképzeléseik vannak: hogy épül majd ki a stúdió, mit kell még megoldaniuk?

– Ott van a nagy stúdió, amit be kellene rendezni, de nincs gép... Aztán fel kellene szerelni a zenekabinunkat... Magnetofonok kellenének a többibe is, hogy lehessen összeállításokat, nagyobb lélegzetű műsorokat csinálni... Nincsen riportkocsink, a Marosvásárhe-

lyi Zenei Napok műsorát csupa improvizált felszereléssel tudtuk csak felvenni... A riporterek, szerkesztők kis magnókkal járják a terepet: cserealkatrészeket kaptunk a Magyar Rádiótól, de állandó hiánycikk a ceruzaelem...

Kelemen Ferenc:

– Amióta a rádiónál dolgozom, többen érdeklődnek, hogy mi lesz a táncművészettel. Mert ugye a romániai magyar táncművészetben szereztem bizonyos nevet magamnak, amíg a Marosvásárhelyi Egyetemi Központ táncmestere voltam. Nem mondom, hogy nem hiányzik az a fajta művészi irányító tevékenység, amit annyi időn át a legnagyobb odaadással végeztem – elvégre annak idején a népi együttes táncosa voltam –, de most az a fontosabb és sürgősebb, amit itt a rádiónál csinálunk. Az elmúlt években végig otthon ültem, teljesen magamba roskadva, újságot nem olvastam, legfennebb a rádiót hallgattam: szóval depressziós állapotban voltam, és készültem az ún. teljes végre. Úgy éreztem, hogy mind szellemileg, mind fizikailag végem van, pedig ugye, negyvenöt éves vagyok. Most pedig annyira kitör belőlem minden, hogy alig tudom sorrendbe rakni a teendőket. A rádiós munka pedig mindig fő helyen szerepel – színességében, lehetőségeiben és abban a nagy felelősségben, amit a Marosvásárhelyi Rádió az erdélyi magyarság számára jelent.

– Utoljára a XII. Homoród Menti Művelődési Hét megnyitóján találkoztunk, 1990. június 3-án. Amikor a szentmártoni unitárius templomban előmbé tartottad a mikrofont, még nem tudtam, hogy rádiósként vagy jelen a rendezvényen. Hogy kerültél ehhez az intézményhez?

– December 24-én jelentkeztem. Gáspár Sándor és Vajna János régi ismerősként fogadott, hiszen külső munkatársként korábban többször közreműködtem bizonyos műsorok megszerkesztésében, kivitelezésében. Azt is elárulhatom, hogy ezelőtt nyolc-kilenc évvel már szerettem volna a rádióhoz átkerülni, de ún. politikai ügyek miatt (a bátyám ült az '56-os forradalom miatt, az egyik nővérem pedig hivatalosan kérte áttelepedését Magyarországra) akkori kérésemet elutasították. Februárban versenyvizsgát szerveztek, és én megpályáztam a felelős szerkesztői állást. Természetesen nemcsak

a rádiós múltamat vették figyelembe (gyermekkoromban, már szerepeltem hangjátékokban, főiskolásként itt gyakorlatoztam, a színiakadémia tanáraként több felvételnél közreműködtem), hanem publicisztikai tevékenységemet is: az erdélyi magyar közművelődéssel, koreográfiával, színházzal, néprajzzal kapcsolatos írásaimat. Most a művelődési osztályon vagyok felelős szerkesztő, ami nem főnökséget jelent, hanem felelősségteljes munkát.

– Mikor is mondtak fel neked az egyetemi központnál?

– Ezelőtt három évvel, tizennyolc évi szolgálat után. Egy nemzetközi első díjat vettem át történetesen aznap, amikor odahaza a felmondólevelet megkaptam. 50 százalékos leépítés volt, és persze hogy az elsők közt az utcára kerültem, hiszen egyetlen párt- vagy Ceaușescu-dicsőítő táncműsort nem készítettem. Utána nemes gesztusként felajánlottak egy jegyszedei állást a mozivállalatnál. Mivel azt nem fogadtam el, versenyvizsgálával egy szakszervezeti könyvtárosi állást kaptam a Marosvásárhelyi Építkezési Trösztnél. Aztán '88 őszén beadtam a végleges kitelepedési kérést Magyarországra. Azt követően már könyvtáros sem lehettem. Mielőtt a rádiónál jelentkeztem volna, téglabeszerező voltam. Január végén pedig megkaptam a hivatalos értesítést: jóváhagyták a kitelepedésemet. Ne vegye senki dicsekvésnek: nagyon előkelő állást ajánlottak fel nekem Budapesten a táncszövetségnél és más művészeti intézményeknél. De a feleségemmel úgy döntöttünk, hogy visszamondjuk az útlevelet. (Az 500 lejes díjat természetesen kifizettük.) Sokan vágták a szemünkbe azóta, hogy milyen bolondok vagyunk. Mi hittel és meggyőződéssel valljuk, hogy nekünk most itt a helyünk. Rengeteg a teendő, és mindenkire nagy szükség van. Reggel héttől késő estig itt vagyok a stúdióban; minden hétvégén kiszállásokra járok; egy nyárádmonti kórustalálkozó olyan nagy élmény számomra, amit nem pótolhat semmi sem; mert hogy ezt az élményt rádiósként meg tudom osztani másokkal is...

– Szavaidból azt érzem ki: a márciusi forró napok csak megerősítettek benneteket februári elhatározásokban. Másokban éppen ennek az ellenkezője zajlott le...

– Jól érzékelted: márciusban csak tovább erősödött bennünk, amit korábban elhatároztunk. Az események idején ún. forró tudósító voltam...

- Addigra már túl voltál a „tűzkeresztésen” ...
- Ezek szerint hallottál arról, hogy rádiós életem egyik fő eseménye az Octavian Stănișilă tanügyminiszter-helyetessel készített beszélgetés volt, amit a lejegyzett hangszalag alapján hazai és külföldi lapok is közreadtak...
- Az ún. „veszélyes” könyvekkel kapcsolatban...
- Kétórai várakozás után telefonvégre kaptam, és félórás beszélgetésem volt vele. Magam is alaposan beleizzadtam, de úgy érzem, hogy sikerült állnom a vizsgát. Arról győződhettem meg, hogy milyen veszedelmes romboló hatása van annak, amikor felelős beosztású emberek bedőlnek alaptalan rémhíreknek, pontosan kitervelt uszításoknak. Hiszen így nem hogy kiszűrnék, hanem maguk is tovább hintik a gyűlölet magját, gerjesztik az alaptalan gyanúsítgatás hangulatát. Amikor konkrétan rákérdeztem, Stănișilă tanügyminiszter-helyettes úr egyetlen Magyarországról behozott „veszedelmes” könyvcímet sem tudott megemlíteni, nemhogy érveket sorakoztatott volna fel cáfolatul. Tehát teljes tájékozatlanságot és ugyanakkor rosszhiszeműséget árult el. Hogy őt félretájékoztatták esetleg? Meglehet, de ez aligha szolgálhat mentségére...

SZIGORÚ SZAKMAI IGÉNNYEL

Gáspár Sándor:

– Annak idején a Magyar Autonóm Tartomány számára létesült a Marosvásárhelyi Területi Rádióstúdió. Maros, Hargita és Kovászna megye az egykori tartomány területi örököse. Az adótorony sugárzási körlete meg a területi rádiózás iránti igény tette szükségessé, hogy két másik megyét is magunkénak tekintsünk: Brassót és Szebent... A Marosvásárhelyi Rádiónak, amikor megszüntették (1985), napi hat óra adása volt. Mihelyt a dolgok egy kicsit rendeződtek, napi nyolc órát sugároztunk. Utána kiegészültünk még a német nyelvű műsorral, úgyhogy napi kilenc óra műsoridőt töltünk ki jelenleg. Amihez egyelőre kevesen vagyunk, nem töltöttük még fel a létszámkeretet.

– Válsághelyzetekben megkülönböztetett szerepe van a rádiónak. Igazgatóként ezt miben látod?

– Erre mindenki ráérez, de hivatalosan még senki nem fogalmazta meg. Tény, hogy a rádió biztosíthatja az anyanyelvű nyelvhasználatot minden szinten. Bármennyire is tökéletessé és teljessé is válik nálunk az iskolahálózat, az anyanyelvhasználatot akkor is csak esetlegesen teszi lehetővé, hiszen az élet bizonyos területein megkerülhetetlen a román nyelv. Lesznek családok, amelynek tagjai otthon ugyan magyarul beszélnek, de a munkahelyükön részben vagy teljesen csakis románul érintkezhetnek. A rádióban viszont a megszólaltatottak mindenféle témáról magyarul kell beszélnie. Nemegyszer megtörtént, hogy az olyan ember, akit első alkalommal kín volt hallgatni a mikrofon előtt, ötödszörré már elég tűrhetően fejezte ki magát. A rádió rávezette arra, hogy önmaga előtt ne kelljen szégyenkeznie. Ez '85 előtt is rendkívül meghatározó volt, és most különösen serkentő erő. Nem véletlen, hogy a Marosvásárhelyi Rádió annyira fontossá vált a márciusi napokban...

– Már azt megelőzően, amint az iskolaügy kipattant, a súlyuk nőttön-nőtt a vásárhelyi rádióban elhangzott szavaknak...

– Ehhez persze azt is el kellett döntenünk, hogy mi végre vagyunk ezen a pályán. Minden olyan megszorítástól függetlenül, mely előírja, hogy a rádiósok politikamentesek – tehát nem lehetnek tagjai egyetlen politikai szervezetnek sem, egyetlen politikai szervezet érdekeit sem részesíthetik előnyben –, a vásárhelyi rádió magyar adása nyilvánvalóan nemzetiségi jellegű. Ez annyira közhelyszámba menő alapigazság, hogy meg sem kérdőjelezheti senki. Természetes, hogy én, amikor a magyarságunkért síkra szállok, akkor a kenyeremért is harcolok. Szerencsére az én kenyérem nemcsak nekem fontos. De ha már evégre vagyunk a világon, akkor nekünk kötelességünk ezekre a kérdésekre odafigyelni. És minden adatot, amit megtudtunk, minden információt tisztességesen a világ elé kell tárni. A tisztességes nem a nyers igazságot jelölte. Be kell vallanom, hogy éppen a márciusi napokban, 21-én vagy 22-én, egy nagyon tekintélyes, nagy létszámú embert megmozgató helyről érkező komoly szövegből én önkényesen kivettem egy bizonyos részt, és utána senki sem tett nekem szemrehányást, hogy netán önkényeskedtem. Ezt azért emelem ki, hogy ezzel is jelezem: amit mi mondtunk, azok olyan tények voltak, amiket úgy ítélt-

tünk, hogy jobbra is, balra is egyenlő súllyal esnek latba. Nem akarunk, hogy valakiben is valaminő hamis illúziót keltsünk...

Kelemen Ferenc:

– A mi felelősségünk és örömünk az, hogy egyáltalán képviselhetjük a közvélemény hangját. De nagyon szigorú szakmai igényrel. Azt, ami itt most nemcsak az erdélyi, a romániai és az összmagyarságot érdekli, hanem a nemzetközi közvéleményt is. Én úgy érzem, hogy ez a rádióstúdió, ahol annyi fiatal gyűlt most össze, és amelynek vezetésében Gáspár Sándor mint racionális, szigorúan gondolkodó, ugyanakkor demokratikusan vezető igazgató mindenki számára lehetőséget nyújt arra, hogy képességeit kamatoztathassa. Hisszük és valljuk, hogy nemcsak önmagunkról önmagunknak, hanem Európa és a nagyvilág számára is nagyon sok mondanivalónk van. Hogyha hallgattál bennünket, akkor magad is tudhatod: a Marosvásárhelyi Rádió nagyon objektíven igyekezett tájékoztatni mindarról, ami itt velünk és körülöttünk történik. Ahogy a szükség megkívánta, azonnal kiszálltunk a helyszínekre. A vásárhelyi békés, gyertyás tüntetésen is többször kint voltunk. Magam is tagja voltam annak a kis riportercsoportnak, amelyik a város különböző pontjairól tudósított. Nagyon nagy élmény volt számomra, és roppant tanulságos. Miközben élőben ment az adás, mi „hordtuk be” az anyagot, és az adásvezető, a nagy rádiós tapasztalattal rendelkező Vajna János kommentálta a friss hangképeket, közvetlen hangon igyekezett megnyugtatni a rádióhallgatók felajzott tömegét.

Vári Marianna:

Hogy azokat a forró márciusi napokat miként éltük meg, amikor tényleg veszélyhelyzet volt? Ha jól emlékszem, 20-án éjjel mentem haza először a Gáspár Sanyi kocsiján. Minthogy félek az ő vezetési stílusától – mármint a kormánykeréknél –, elsősorban nem attól tartottam, hogy fél egy körül feltartóztatnak az utcán. Háromszor is ellenőriztek persze, és ami akkor meglepett, az az volt, hogy tíz év körüli cigány gyerekek álltak az utcakereszteződéseknél, maximum egy-egy felnőttel. Megkérdezték, hogy van-e nálunk fegyver, milyen nyelven beszélünk, hová megyünk, mi a szándékunk? Mi

megálltunk, komolyan vettük őket – és továbbengedtek. Nagyon meglepett a komolyságuk és a szervezettségük.

– Azokban a napokban Marianna is kint volt a tüntetéseken?

– Minthogy 19-én Vajna János mellett, 20-án pedig egyedül vezettem élőben az adást, gyakorlatilag nem nagyon mozdulhattam el a mikrofon mellől... Hogy mennyire forró helyzet alakult ki, 19-én éreztem először, amikor bejöttek az RMDSZ-esek, és mondták, hogy támadás indul a székház ellen. Nyilván tőlünk várták, hogy tegyünk valamit. Követelték, hogy mondjuk be azonnal; „Gyertek, magyarok, segítsetek!” Vagy valami hasonló szöveget. Mire én kijelentettem, hogy ilyesmit be nem mondok, mert nem vagyok hajlandó egy polgárháborúért vállalni a felelősséget. Mai napig is csodálkozom, honnan volt ennyi józanság bennünk. Azt persze kértük, hogy a hadsereg segítsen, de hogy mi biztattuk volna a magyar lakosságot a mikrofon mellől – ahogy később vádként felhozták ellenünk –, hát ilyesmi el nem hangzott. Mindent megtettünk viszont, hogy ezt a veszélyhelyzetet is méltósággal viseljük el; tehát egyfolytában nyugalomra, megfontoltságra, józanságra intettük az embereket. Információhiányban nem szenvedett senki, természetesen, de azt viszont okosan adagoltuk.

*

A rádió archívumában fennmaradtak a forró napok hangszalagjai. Ezek másolatai segítenek felidézni, hogy Vári Marianna miként élte át 1990. március 19-ét, amikor egyedül vezette élőben a két nyelvű adást:

„Kedves hallgatóink, még egyszer megismételjük előbbi felhívásunkat, utána pedig néhány szó következik, igyekszünk a lehető legtárgyilagosabbak lenni. Kérem, értsék meg önök is a nehéz helyzetet. *Facem din nou un apel către comandantul garnizoanei din Târgu Mureș și către organele de ordine din Târgu Mureș. Având în vedere evenimentele petrecute în aceste clipe în raza orașului Târgu Mureș, în special în Piața Bolyai, rugăm să ia toate măsurile necesare în conformitate cu prevederile legii pentru a proteja mebrii și clădirea partidelor politice. Nu este nicio clipă de așteptat, rugăm să acționați foarte urgent.* [Újból felhívással fordulunk a marosvásárhelyi katonai helyőrség parancsnokságához és a rendfenntartó szervekhez. Tekintettel a városunkban,

különösképpen a Bolyai téren zajló eseményekre, a törvényes előírások értelmében tegyenek meg mindent a politikai pártok székházának és tagjainak megóvásáért. Nincs vesztegetni való idő, kérjük, hogy azonnal intézkedjenek.]

– Miklós,¹ te onnan jöttél, a Bolyai térről...

– Igen, én úgy egy fél órával ezelőtt jöttem el, tehát nem tudom, hogy azóta mi történhetett. A városban voltam, szétnéztem, ezért nem voltam bent az épületben, viszont akkor érkeztem oda, amikor a felhevült tömeg – nekem úgy tűnik, hogy eléggé ellenőrizhetetlen, magukról megfeledkezett emberekből álló tömeg – megállt a székház előtt, az RMDSZ és a többi párt székháza előtt. Ott voltak néhányan, akik védeni igyekeztek az épületet, azokat bekényszerítették, voltak, akiket súlyosan megvertek, és a védők bezárkóztak az épületbe. Azt is el kell mondanom, hogy az RMDSZ székhelyén – ez ellen irányul tulajdonképpen a támadás – ott van a megyei és a municípiumi vezetőség, élén Sütő Andrással; nagyon nehéz helyzetben vannak, kövekkel dobálják [őket], az ablakokat betörték... Azért is mondtam, hogy nem eléggé tájékozott a tömeg, hanem csak felpizskálódott, mert a többi párt ablakait is betörték. Akkor jöttem el, hogy a rádióban jelentsem a dolgokat, amikor már az épületet annyira körülvették, hogy... nem is tudom, mi következhet.

– Mekkora tömegről van szó?

– Hát... becslésem szerint az elején lehetett olyan kétszáz ember. Miután az első roham, ostrom úgy-ahogy lecsillapodott, akkor megérkeztek megint a falusiak: botokkal, kövekkel, üvegekkel... És azok is lehetek vagy két-háromszázan. Tehát amikor eljöttem, olyan ötszázas embertömeg lehetett, amelyik kontrolálatlanul viselkedett.

– Azelőtt telefonon sikerült annyit megtudni, hogy a tömeg létszáma csökkent. Most úgy tűnik, hogy kevesebben vannak. Remélhetőleg ez azt jelenti, hogy az elszabadult indulatok talán kitombolták magukat, és sikerül valahogy emberibb módon a végére érni

1 Nagy Miklós Kund (1943), 1968–1985 között rádióriporter, a művelődési osztály vezetője; 1990-ben szerepet vállalt a stúdió újraindításában.

ennek a mai napnak. Reméljük, hogy ez fog történni. És amint megtudunk valamit, akkor tájékoztatjuk hallgatóinkat. Ez természetes.

– Ebben a pillanatban értesítették bennünket a katonai parancsnokságról, hogy kérésünket továbbították a hadosztályhoz (vagy hogy hívják a *mare unitate* katonai egységet), és lévén a katonai fegyelem nagyon fontos, néhány percen belül meglehetnek a szükséges engedélyek ahhoz, hogy közbe lehessen lépni. Különben hallgatóink megnyugtatására közlöm, hogy a rádiót nem fenyegeti veszély, hiszen mi is kaptunk őrséget. *Acum câteva minute am fost anunțați de la comandamentul militar, că apelul nostru a fost recepționat, cererea noastră a fost transmisă și către Marea Unitate, imediat se iau măsurile cuvenite pentru apărarea ordinii și disciplinei publice. Mulțumesc pentru atenție.* [Néhány perccel ezelőtt értesített a katonai parancsnokság, hogy kérésünket továbbították a hadosztályhoz;; nyomban megteszik a szükséges intézkedéseket a közrend és a fegyelem megőrzéséért.]²

*

Kelemen Ferenc:

Végig ott voltam Kincses Előd mellett – mind a Kultúrpalotánál, mind a városházánál; átéltem a vásárhelyi rádió ostromát, amikor ötszázan – jól bedelíriumozottan – torkuk szakadtából ezt ordították: „De mâine să nu fie nici un redactor maghiar! Să iasă toți ungurii afară!” [„Holnaptól egyetlen magyar szerkesztőt se lássunk itt! Tűnjenek el innen mind!”] Akkor én fogalmaztam meg azt a felhívást, amit Șerban kollégánk olvasott be: tekintettel a kialakult helyzetre, jöjjön azonnal a hadsereg. Nem szeretném elhallgatni, hogy abban a rettenetes helyzetben, amikor a csőcselék körülvett bennünket, és amikor felkészültünk arra, hogy itt kell meghalunk, mert itt van a mi helyünk, akkor a román kollégáink közül ketten lementek, és nyugtatni próbálták a tömeget. Igaz, azzal a diplomáciai „fogással”, hogy a rádió épületében már nincsen egyetlen magyar szerkesztő sem, és hogy másnaptól kezdve nem is lesz magyar

2 A Marosvásárhelyi Rádió archívumában. Részlet a délutáni adás hangszagjegyzéséből.

adás. Ha nem sikerült volna nekik ily módon lecsillapítaniuk a lincshangulatú tömeget, akkor talán aligha lennének most itt.

– Március 19-én volt az ún. Vatra-szimpatizánsok felvonulása – ahogy a román sajtóban megfogalmazták –, amikor a magyar feliratokat megsemmisítették, a magyar nyelvű plakátokat letépték...

– Mindenütt ott voltunk, az utcán készítettem pillanatfelvételeket... Másnap pedig, amikor az RMDSZ-tüntetés volt, végig ott voltam a tömegben. Magam készítettem Kincsesel azt a beszélgetést, amelyikben előadta, hogyan mondatták le őt. Erősen megrázó volt azt a leizzadt, nagyon feszült idegállapotba került embert látni...

KINCSES ELŐD LEMONDATÁSA

Kelemen Ferenc 1990. március 19-én délelőtt a megyei egységtanácsnál kereste fel dolgozószobájában Kincses Elődöt, aki – a Nemzeti Megmentési Egységfront alelnöki funkciójának betöltésére Bukarestbe rendelt Király Károlyt követően – a megyei egységtanács élén állt. Beszélgetésüket aznap délután három óra előtt két perccel sugározta a rádió.

– Hallgatóim nevében arra kérem, mondja el a mai zaklatott nap történetét.

– Reggel, amikor bejöttem, nyolc órakor, még csend volt mindenütt. Nagyon jó hangulatú bürölésünk volt, elosztottuk a feladatokat, újraosztottuk az alelnökök között, és készültünk arra, hogy kilenc órától menjünk be a gyűlésterembe, a díszterembe, mert megyei tanácsülésünk kellett volna hogy kezdődjön. S akkor mondta a titkárnőm, Váradi Jutka, aki előrement, hogy a gyorsíráshoz előkészüljön: „Kincses úr, itt kinn ordítóznak, hogy „Le Kincsesel!”, illetve románul: „Jos cu Kincses!” Gyűl a tömeg. Hát, ami nagyon meggondolkodtatott, amikor egy kicsit jobban odanéztam, az az, hogy jelen volt Judea Ioan ezredes is, aki eddig még soha a megyei tanácsülésen nem vett részt. Remélem, hogy majd sikerül tisztáznunk, hogy mi is volt az ezredes úrnak a szerepe ennek a mai „spontán” megmozdulásnak a megszervezésében, és hogy gondolják azok, akik megszervezték ezt a mai tüntetést, hogy ilyen mód-

szerekkel lehet stabilizálni az országot, ilyen módszerekkel lehet felépíteni azt a demokratikus Romániát, amelynek be kellene lépnie az Európa-házba. Nagyon szomorúnak tartom, hogy három hónappal a forradalom után ez a helyzet alakult ki itt, Marosvásárhelyen. Szent meggyőződésem: azok, akik minket vádolnak destabilizációval, mert egy orvosi egyetemet szeretnénk, azt, hogy teljes jogú magyar oktatás legyen, tulajdonképpen ők akarják destabilizálni a helyzetet. Ezek a régi rendszer emberei, akik attól félnek, hogy demokrácia lesz, akkor először is: kell hogy feleljenek a bűneikért; másodsor: elveszítik az előjogaikat; harmadszor pedig: bizonyára nagyon sok olyan ember van itt Marosvásárhelyen, aki nemrég került ide, aki nem tudja, mit jelent az, hogy az országban románon kívül más nemzetiségűek is vannak, és hogy ez a másság nem jelent ellenségeskedést; illetve azért, mert valaki más, attól még nem ellenség. És ezeket az embereket nyilvánvalóan könnyen félre lehetett vezetni, ők nem emlékeznek arra, hogy itt, Marosvásárhelyen minden üzleten magyar felirat volt; hogy itt voltak külön iskoláink... Amikor én érettségiztem a Bolyaiban, oda csak mi, magyarok jártunk, és nagyon jó viszonyban voltunk a papius románokkal... Elmondhatom azt, hogy nemrég összetalálkoztam egy velem egykorú papius mérnökkel, és a legmelegebben kívánt nekünk minden jót, és hangsúlyozta, hogy továbbra is barátok vagyunk, és megegyeztünk abban, hogy sajnos milyen kevesen tudják ezt. És szomorúan váltunk el. És én csak ezért vagyok szomorú, és nagyon-nagyon aggódom, hogy sajnos az ilyen barátok nyilvánosan nem mernek megszólalni. Tehát azoké a vezető szerep, akik nem így gondolkoznak, akik harsányak, akik nem szégyellnek bármit is elmondani azért, hogy a tömeget magukkal ragadják, és sajnos olyan szellemet engednek ki a palackból, amit nem tudom, hogy hogy sikerül visszadugni. És nagyon nagy a felelőssége a román televíziónak és a sajtónak! Fejezzék be már egyszer a román közvélemény félreinformálását! Ne kelljen állandóan azt néznünk a bukaresti televízióban, hogy ha a marosvásárhelyi diákok azt kérik, hogy szeretnének egy különálló magyar szekciót, ez azt jelenti, hogy destabilizálni akarják az országot, s el akarják csatolni Erdélyt Romániától. Az ilyen aljas rágalmakkal többé ne riogassák a román

közvéleményt! Mert mindenki jól tudja: ez az a téma, amivel a románokat bármikor a magyarok ellen lehet hangolni.

– Talán idézzük tovább a ma történt eseményeket időrendi sorrendben...

– Már a többről sokat nem akarok beszélni... Kiálltam a tömeg elé, és közöltem azt, hogy én itt nem mondok le, az én helyzetemet a megyei egység tanács kell hogy tárgyalja, ők kompetensek, hogy arról döntsenek. Hát az egység tanácsot nem lehetett összehívni, csak a bírót. Én először azt az álláspontot fejeztem ki, hogy én nem akarok lemondani, mert én nem érzem magam bűnösnek, és a lemondás politikai ballépés beismerését is jelenti, hanem kértem, hogy váltsanak le. És kijelentettem: minden további nélkül elfogadom a leváltási döntést, és alávetem magam annak. Végül a hozzászólók oda konkludáltak, hogy felkértek: mégiscsak változtassam meg az álláspontomat. És meg kell hogy mondjam: egyetlenegy magyar hozzászóló volt, és hét-nyolc román, akik közül legalább hatról elmondhatom, hogy kifejezetten barátságosak voltak, és az európai szellemnek megfelelően nyilatkoztak. Végül ezek a hozzászólók arra kértek, hogy épp azért, hogy valahogy a tömeget lehessen lecsendesíteni, inkább mondjak le. És akkor kijelentettem a tömeg előtt, hogy én a marosvásárhelyiek egysége érdekében mondtam le; hogyha a román lakosságnak egy része – szerintem azért, mert félre van vezetve az én viselkedésemmel, az én tetteimmel, az én véleményemmel kapcsolatban – jelenleg annyira, ugye, elvet engem, akkor én valóban úgy érzem, hogy jobb, hogyha az egység megőrzése érdekében végül engedek az erőszaknak annak ellenére, hogy ezt a módszert abszolút elvetem, elítélem, és jól tudom, hogy a demokráciának a legnagyobb ellenfele az erőszak, az erőszaknak való engedménytétel. De sajnos nem biztosította sem a rendőrség, sem a katonaság az épület rendes védelmét, ide behatoltak a tüntetők, úgyhogy tulajdonképpen a személyi biztonságom is fenyegetve volt – alapjában véve agyon is üthettek volna, de ki kell, hogy jelentsem: engem nem bántalmaztak. Viszont a titkárnőmet, Váradi Jutkát, akit itt hagytam a helyemen, mert én egy másik irodába mentem, mert nem akartam esetleges lincselés áldozatául esni, őt biza meglökdösték. Egy bájos, szép hölgyet. Nem riadtak

vissza ettől azok, akik abban bíztak, hogy: na, most aztán leszámolunk Kincsessel!

– Ön szerint körülbelül hány főből álló tömeg gyűlt itt össze?

– Szerintem körülbelül ötezer ember volt.

– Tudomásom szerint rendezvényeket, hasonló rendezvényeket egy szigorú törvény alapján lehet csak megszervezni és megrendezni Romániában. Van-e tudomása a nemzeti egységfrontnak, a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsának arról, hogy ez a mai tüntetés bejelentett, szervezett és engedélyezett tüntetés volt-e?

– Az engedélyt a városi tanácstól kell kérni. Azt tudom, hogy az a bizonyos február 9-i bolyais tüntetés nem volt engedélyezett. Majdnem bizonyosra veszem, hogy ez a mai sem volt engedélyezett.

– Tehát ott voltál a forró vonalban, a tűzvonalban...

– Közben többször kimentem a Városháza teraszára, és hallottam az erőteljesen magyarelles szövegeket kiabáló vatrás tömeget: „Odorheiu! Secuiesc – o să facem românesc! Numai limba românească – niciodată ungurească!” [Udvarhely nem székely – román lesz! Csakis románul – sohasem magyarul!] Amikor a kormánydelegáció tagjai kiszálltak, akkor is ilyen szövegek hangzottak el. Miközben március 20-án, a tízezres RMDSZ-tüntetésen egyetlen románellenes megnyilatkozás nem hangzott el. Csupa ilyesmik voltak, hogy „Bolyai Egyetemet! Védjük édes anyanyelvünket!” Hallgatóink közül többen kérdik, hogy miért nem választunk határozottabban az állandóan visszatérő támadásokra, amelyek különösen a helyi román napilapban, a Cuvîntul liberben jelentek meg. Mivel lapszemlét is szerkeszték, sosem mulasztom el ismertetni a Cuvîntul liber figyelmet érdemlő írásait. Sokszor fájó szívvel tapasztalom, hogy bizony a cikkírók szavahihetőségével – enyhén szólva – egy kis baj van. Olvasom például, hogy a Gyergyószentmiklós és Csíkszereda közti országúton székely legénykék bicskáznak. Megbicskázzák azokat, akik románul beszélnek. Azonnal felhívom a Hargita megyei rendőrfőnököt, mire kiderül, hogy ez távolról sincs így. Csakhogy ameddig ez tisztázódik, addigra a Maros menti románokban régóta pánikhangulat keletkezett. Azt mondja erre Guțiu ezredes úr, hogy hát sajtószabadság van, mindenki azt ír, amit akar. Igazán? De akkor miért épp engem fenye-

getnek meg, ha a megjelent cikkek kapcsán a háttér-információnak is utánanézek?! Mert kiderül, hogy nem éppen úgy van, ahogy az újságíró – ha ugyan annak lehet nevezni az ilyet – történetesen leírta?! Aki különben egyszer megjelent a stúdiómban is, és olyasmikkel vádolt, hogy én őt hazugnak tituláltam. Nem ez az első eset különben, amikor olyasmikért vegzálnak, hogy én a románokat bántom, netán gyalázom. Tiszta szívvel és lelkiismerettel állíthatom: egész életemben azt a nevelést kaptam a szüleimtől, különösen romántanár édesapámtól, hogy nemzetiségüktől függetlenül tiszteljem az embereket. A román kultúra iránt különben is rendkívüli tiszteletet érzek koreográfusként, néprajzi érdeklődőként. Tehát tisztelem, becsülöm és szeretem az autentikus román kultúrát. Megteremtőit nem vagyok hajlandó összetéveszteni azokkal, akik ilyen szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtatják magukat.

A BORZALOM ÓRÁI

Jászberényi Emese hangfelvételei a marosvásárhelyi sürgősségi klinikán

Kedves hallgatóink, hogyha az órára pillantok, akkor elmondhatom, hogy 8 óra 30 perc az idő, itt vagyok a marosvásárhelyi sürgősségi klinikán, és Salat Csaba doktorral, általános orvossal szeretnék beszélni. Ő volt az éjszakai szolgálatos. Kérném elmondani, hogy tulajdonképpen mi történt.

– Este 9 órától vettem át a szolgálatot. A délutáni és az esti órák folyamán, egész 12 óráig a sürgősségi osztályra közel 30 személy került be: magyarok, románok vegyesen, különböző koponyasérülésekkel, zúzódásokkal, törésekkel és egyéb traumás sürgősségi megbetegedésekkel.

– Meg tudná mondani, kik voltak ezek?

– Igen: Bíró Levente, 20 éves marosvásárhelyi lakos, egy combcsonttöréssel az ortopédiára került, Juhász Ilona, Vincze Ferenc, akik közvetlenül Sütő András mellett voltak, az idegsebészetre koponyatraumákkal, illetve Simon István, szintén az idegsebészetre kerültek még a délután folyamán. Simon István állapota volt valamivel súlyosabb, illetve az ötödik az Sütő András volt, akinek ko-

ponyasérülése, különböző ütések, bőr alatti bevézések, hematomák, bordatörés és főleg a bal szeme sérült nagyon súlyosan. A bal keze nincs eltörve, csak mély zúzódások vannak rajta. Nagyon be van dagadva, csúnya hematomák, bőr alatti bevézésekkel tele a válla, a bal keze és a teste.

– Milyen állapotban volt pszichésen, amikor behozták?

– Hát őszintén meg kell hogy mondjam: pszichés sokk hatása alatt volt.

– Mit nyilatkozott, hogy történt?

– Hát nem nyilatkozott... Amikor jött ki, utána is csak azt mondogatta, hogy hát nincsen biztonságban, ne hozzák be, ne hozzák ide, hogy neki Judea megígérte, felel az épségéért, a testi épségéért, szóval megdöböntő volt, és nagyon, nagyon szomorú állapotban volt.

Ma nem tudunk vele beszélni, nincs a klinikán, tehát hallgatóink ne kérjenek tőlünk lehetetlen dolgot.

Sütő Andrást az éjszaka biztonsági okokból ismeretlen helyre szállították, felügyelet alatt, természetesen.

Köszönöm szépen az interjút.

*

– Kérem, mutatkozzék be.

– Gheorghe Ion vagyok Peteléről, a 112. szám alatt lakom. Szaképzetlen munkás vagyok a gornyeszegi farmon. Az este, amikor a munkából hazatértem, öt óra előtt 20 perccel meghúzták a szirénát a faluban, mentem megnézni, mi történt, mert egyesek azt mondták, ég a tanács épülete, felgyújtották. Mentem én is, lássam, mi történt. Ott voltak ezek a tanácstól, s az egyik mondta, szálljatok fel az autóra, egy teherautó volt ott a farmról, s azt mondta, megyünk Marosvásárhelyre, lássuk, mi történik. Az asszony otthon sír, mert háború van Marosvásárhelyen. Lássuk, mi a helyzet, csináljunk rendet. Este 7 óra volt, mire megérkeztünk. Emberek voltak ott fent az épületben, néztek ki az ablakokon, dobták ki, amit ott találtak, könyveket, jelvényeket, amelyek március 15-öt írták. Mondták, hogy néhányan fent vannak a padláson, oda bújtak. Telefonáltak, odajött a hadsereg, jött a rendőrség a kapuhoz, s kihozták ezt a padlásról. Amikor kihozták ezt a padlásról, s feltették az autóra, hogy

elvigyék, egyesek odaugrottak s botrányt rendeztek. Én behúzódtam egy sarokba, s ezek a hodákiak azt hitték, hogy magyar vagyok, mert odaszóltam egy ismerősömnök: „Karcsi, hol vagy?” Ezek azt hitték, hogy magyar vagyok – és megverték. *(A beszélgetés román nyelven hangzott el.)*

*

– Tessék szíves lenni nekem megmondani, hogy történt minden.

– Hát én úgy három óra felé fenn voltam a téren, lehettünk úgy háromszázan az egyesület előtt, és akkor jött Sütő András és beszélt, holnapra lesz elhalasztva az egész, és összegyűlünk mi magyarok is, és megvédjük magunkat, becsületünket, és alig telt el egy pár perc, és már jöttek a hodákiak, a tömeg fel, és mi úgy gondoltuk, hogy a Bolyait, csak a szobrot támadják meg. Mert erről volt szó, hogy a szobrot támadják meg, aztán már körbe voltunk fogva, nem tudom, hogy tudták, hogy melyik feléről jöjjenek, de már körbe voltunk fogva.

– Benn tetszett lenni a székház épületében?

– Nem, kívül az utcán, és onnan, mikor már azt láttuk, hogy nincs menekvés... Hogy ki mit kapott, aki elszaladt, azt nem tudjuk. Én éreztem, hogy nem tudok elszaladni, és Sütő András is és az a nem tudom milyen Jóska, és mondtam, hogy húzódjunk el, rohanjunk be a székházba. Bementünk oda, egyszer a földszintre, aztán feljebb, mind feljebb... Be akarták törni a kaput, ezek védték, a férfiak... Az üvegeket tönkretették, mindent betörték, az ablakzatját a székháznak. Akkor húzódtunk feljebb, feljutottunk a tanácsterembe, vagy milyen ülésterembe, onnan néztünk ki, ahogy lehetett a függönyön keresztül... Az udvaron ezrével voltak összegyűlve, és már fenyegettek, hogy megölnék mindenkit, és erre fel mi nem tudunk mit csinálni, mert nagyon feszítették már a hátsó kaput, és ott sem lehetett elmenekülni, sem a kerítésen keresztül, úgyhogy utoljára a padláson kötöttünk ki. Sütő urat féltettük a legjobban, mert tudtuk, hogy pályáznak reá [...] 10 óra után... Judea vállalta a felelősséget, hogy jöjjünk le, mert nem történik semmi bajunk. Csináltak ilyen védőfalat, és becsületesek és rendesek, és megvédenek, és ott van kinn egy autó, teherkocsi, katonautó, és akkor azzal elhoznak bennünket, kimentenek. És jöjjünk le egyszerre mind. Hát

volt, aki nem vállalkozott, azt mondta, hogy nem jövünk, azt mondtuk mind először: nem jövünk; s akkor mégis Sütő András, ő akarta, hogy lejöjjön.

– Este 10 órakor volt?

– Igen.

– Nem kilenckor lehetett?

– Nem tudom, nem tudom, akkor már nem tudtuk...

– Szóval: sötét volt.

– Sötét, már sötét volt fenn. És újra jött [Judea], de már azt mondtuk neki, hogy jöjjön vissza, hogy tényleg biztosítson bennünket, hogy úgy van, ahogy mondják, de nem jött vissza soha. Már akkor tudtuk, hogy ez egy csalás. Csak behúzzák a népet. Akkor Király István jött le, ő aztán vállalta, hogy visszajön és megmondja. Hát ő vissza is jött, de csak az épületből. Onnan jött vissza, és mondta, hogy el lehet már menni, igen, hogy kapott egypár verést, ütést, fejére, lábára, aki mivel tudta, ütötte őt, de attól még kibírható, és le lehet jönni. Ő nem tudta, hogy kint mi történik az utcán, az autóra, amikor feltesznek, nem tudhatta, mert odáig nem jutott. S akkor azt mondtam, hogy én vagyok az idősebb, én jövök le, lássuk. Legyek áldozat, nem bánom, de jövök. És ha hallják, hogy baj van, akkor ne jöjjenek le, maradjanak ott, mert ha felgyújtják a szédiut [székházat], akkor a pompier [tűzoltóság] csak kell hogy jöjjön, és elolt, és csak védelem alá kerülnek. És én akkor hát ahogy jöttem ki, kétoldalt a kordon között, köpködés, megpróbáltak ütni engem is, férfiak is. És amikor felültünk az autó tetejére – feltaszítottak, segítettek, hogy menjek fel –, ott aztán örület... Amilyen oldalból azt a magas teher-katonakocsit rángatták, hogy döntsék fel... De hát saját magukra nem tudták dönteni, mert ha jobboldalt megnyomták volna, baloldalt dőlt volna rájuk. És akkor felszöködöttek: karóval, vassal, amivel tudtak, mint az állatot, úgy horoggal ütöttek bennünket. S végül, amikor felszakították a ponyvát a tetőzeten, akkor már tényleg, mint a terroristák, ahogy szöktek keresztül Bukarestben a falakon a forradalom idejekor, úgy szöktek fel, és úgy ütöttek. S szökött le, megint szökött a másik, kinek hogy volt kedve. Amelyik tudott, felszökött, és ütöttek, amelyik nem, az lenről csapkodott.

– Nem tudott elindulni az autó?

– Nem. Rögtön nem tudott, és kellett is várjunk, mert még talán jött volna ki valaki. És... aztán... úgy hallottam, hogy mondta a tiszt, hogy egyenesen a kórházhoz. Kedves kiskatonák voltak, akik védtek, de már ott fenn ők is kaptak, ütötték, ahogy tudták és ahogy érték őket... És egy tiszt volt velük ott, nagyon korrekt, magyarul is tudott egy kicsit... Mondta, hogy még találkozunk együtt. S itt végigkísért bennünket, és vigyázott, nehogy elvérezzek; kérdezett feszt, hogy érzem magam, és ide fölhoztak. Mi azt hittük, hogy elvisznek, ki tudja, merre. De nem, becsülettel ide hoztak. Itt már aztán itthagytak, és egyszerre voltam bent a szemem varrásánál és a fejem bevarrásánál Sütő Andrással... Úgy sajnáltam, mint magamat. Úgy nyögött. Úgy fáj neki, hogy összeverték. Nem tudom, törése mi volt... HálIstennek nyílt törésem nem volt, erős csontú vagyok, vagy leestem és nem tudták eltörni, nem tudom. Csak a fejem és a szemem készítették ki.

– Tessék, amennyire lehet, megnyugodni már, tessék megmondani, hogy hol tetszik dolgozni? És a nevét is.

– Igen. Dolgozok, de csak azért..., hogy kapjunk egy lakást. Még semmit sem kaptunk, pedig már hat éve kérjük a lakást. Nőnek a gyerekeim.

– Még a nevét tessék megmondani

– Juhász Ilona.

– Köszönöm szépen.

(Elhangzott 1990. március 20-án délelőtt a magyar adás műsorában.)

Erdélyi Karabah készül Marosvásárhelyen?

A sürgősségi osztályon Bodolai Gyöngyi, a Népújság riportere is felkereste azokat, akik az RMDSZ székházában rekedtek és megsebesültek. A napilapból idézem az elhangzottakat:

„– Az a gyűlölet, ahogy ütöttek, az már nem ember ember elleni harca volt, talán a zsidókkal sem voltak ilyen kegyetlenek. Karabah Erdélyben – mondja Vincze Ferenc, a bábszínház reklámgrafikusa. A sürgősségi klinikán az a vizsgálóbíró jegyzi vallomását, aki a Dan Aurel-ügyet is »kivizsgálta«...

– Hol volt este hét óráig a katonaság, hisz telefonáltunk, hogy jöjjenek?

– Este hétkor érkeztek csupán az RMDSZ székházához. A rendőrség is tehetetlenül nézte végig az egészet. A katonasággal érkező Judea úr határozottan megígérte kilenc óra körül, hogy mi, akik felszorultunk a padlásra, nyugodtan kimehetünk, mert nem lesz semmi bántódásunk. A katonák sorfalat álltak a teherautó körül, de a tömeg annyira odaszorította őket az autóhoz, hogy meg sem tudtak mozdulni, az autó sem mozdult. Így a »tüntetők« fel akarták borítani az autót, felugrottak rá karóval, vasrudakkal, letépték a ponyváját. Engem levertek, és a fejemet ütötték. Ütötték mellettem Sütő Andrást, Juhász Ilonát s a többieket is. A katonáknak nehezen sikerült eltávolítani a verekedőket, egyesek segítettek a sebesülteken, egy román orvos is azonnal felugrott az autóra, hogy elsősegélyt nyújtson.

– Judea úr mindenestre jól megszervezte a kimenekítést! Talán azért tűnt el olyan gyorsan Vásárhelyről...?

Jakots László reklámgrafikust hallgatom. Mint mondja, szerencséje volt. Román kollégája mentette ki a szomszédos pártszékhelyről.

– Kit vitt el kora délután a rendőrautó? A kint levők nagy többsége ugyanis úgy értesült, hogy az RMDSZ vezetőit...

– Tíz személyt azok közül, akik védték a székházat. A többieknek az egyik rendőr azt tanácsolta: „Ha eddig vitézek voltatok, maradjatok itt továbbra is!”

A tegnap délutáni [március 20-i] vandál tüntetés nyomán összesen 30 személyt jegyeztek be a megyei kórház sürgősségi osztályán. Közülük egy – Fogarassi Zoltán – még a péntek esti Tudor negyedbeli »békés« tüntetés áldozata. A sürgősségi elosztó szolgálat kedden délelőtt ügyeletes orvosaitól – dr. Kisgyörgy Árpád idegsebész, dr. Jeremiás István, dr. Madaras Sándor – megtudtuk, hogy a legveszélyesebb sérüléseket Sütő András szenvedte: súlyos szemsérülés, arckoponyasebek, a szem bevérvése, a szem körüli masszív bevérvés, bordatörés, tüdőszérülés bőr alatti légmellel, repedés a bal karon, többszöri külsérelem a testen.

Ezt a demokráciát tartogatja nekünk a Vatra?!

Hoța Emil a Petőfi téri tábla levétele miatt tiltakozott, ráugrottak, ütötték, verték. Kiss Jenőnek agyrázkódása van, a főtéren ütötték fejbe; Anton Izidor ibănești-i lakost karóval verték fejbe a főtéren

(összetévesztették); Barabás Józsefet husángokkal verték meg, Lukács Mihály mellkasi és hasfali sérülést szenvedett. Gheorghe Ioan petelei lakos elmondta: otthon, Petelében szíreléltak, s látta, hogy a helyi néptanács és a rendőrség toborozza az embereket, hogy Vásárhelyre jöjjenek. Ő is bejött, s a Bolyai téren Karcsi nevű barátját kiáltotta. Mivel a hodákiak azt hitték, magyar, nagyon megverték. [...]

A »tüntetők« egymást sem kímélték; egyesek kézzel, fejjel akarták betörni az ajtót; közülük is sokan megsérültek: Bercea Viorel Petru – koponyasérülés, Crăciun Aurel – vágott sebek, ujjtörés, Lincă Tudorel – koponyazúzódás, Cotoară Petru – mellkasi sérülés, Nelega Nicolae – agyrázkódás, Costea Gheorghe – koponyazúzódás, alkoholos állapot, Adam Ioan – vágott seb a baloldali alkaron, alkoholos állapot.

Van tehát akiknek kérdéseket feltenni a tüntetők kilétéről, Vitos Ludovic vizsgálóbíró is végzi a kihallgatást, néhány tettes neve valószínűleg napvilágra kerül, csupán az a kérdés, hogy ki irányította ezeket az embereket, akik a főtéren még azt sem tudták, hogy létezik RMDSZ, és hogy egyáltalán hol van a székhaza. Megtudjuk-e, kik voltak azok, akik hétfőn délután biztatták, mozgatták az embereket, s megszervezték, irányították ezt a szégyenteljes, vandál akciót...?”³

CSIHA KÁLMÁN TILTAKOZÓ NYILATKOZATA

Dr. Csiha Kálmán, a Marosvásárhelyi Református Egyházmegye esperese, később az Erdélyi Református Egyházkerület választott és felszentelt püspöke két nappal Kincses lemondása után, március 21-én bejelentette, hogy a municípiumi tanácsi tagságáról lemond.

„Ebbe a tanácsba mint lelkipásztort, esperest választottak be – olvastam a Népújságban. – A választást megtisztelőnek éreztem, és mint keresztyén ember, mint lelkipásztor és egyházi vezető, köte-

3 [Bodolai Gyöngyi]: *Erdélyi Karabah készül Marosvásárhelyen?* Népújság, 1990. márc. 21.

lességemnek tartottam, hogy az új élet építésében tehetségem szerint teljes erőmmel részt vegyek és szolgáljak.

Az 1990. március 19-i szégyenletes események után azonban nem kívánok részt venni egy olyan városi vezetőségben, amelyik a brutalitást, az embertelenséget nem akarja, vagy nem tudja megakadályozni. Szemtanúja voltam annak, ahogyan a román faluból behozott tömeg botokkal összeverte, életveszélyesen megsebesítve az RMDSZ székházából kihozott védtelen nőket és férfiakat, közöttük Sütő András író is. Sem a hadsereg, sem a rendőrség nem lépett közbe, csak amikor a katonai teherautóra felkapaszkodott hulligánok elvégezték véres munkájukat, akkor szálltak fel a katonák.

Az egyház részéről egy közbiztonságot garantáló, valóban keresztény lelkületű vezetőségben városunk román és magyar vezetőivel mindenkor kész vagyok igaz testvérként együttműködni. Jelen lemondásomat tekintsék a humánus feladatát elvégezni nem tudó vezetés elleni tiltakozásnak, amely hasonló pogromokat megenged. Lelkiismeretem nem tudja elviselni, hogy egy olyan tanács tagja legyek, amelynek vezetői nem tudják vagy nem akarják megakadályozni a sovinszta embertelenséget. Egyben a református egyház nevében is tiltakozom az ellenünk történő nemzeti uszítás ellen. Felhívom minden jóérzésű magyar és román testvéremet, hogy a tudatosan szított gyűlölködés ellenére a Krisztus tanítása szerinti szeretetben maradjunk meg, mint ami egyedül méltó emberi és keresztényi mivoltunkhoz.”⁴

EGY SZÁL MIKROFONNAL A PROVOKÁCIÓKKAL SZEMBEN

Gáspár Sándort arról faggatom, hogy melyik volt a legnehezebb napja a fekete márciusból.

– Nekem nem tizenkilencedike volt a legnehezebb, nem is huszadika, hanem a következő nap. Huszonegyedikén, tehát a nagy tömegverekedés utáni napon szintén összegyűlt két csoport a főté-

4 Csiha Kálmán nyilatkozata. Népújság, 1990. március 21.

ren, jelszavak röpködtek a levegőben. Délután öt körül, tehát a kritikus órában – a szürkülethez már közel, de még világosan – kezdtek megsűrűsödni a telefonértesítések: nő a feszültség, kezdődik ismét a verekedés. Ilyen információkat gyakran kaptunk, nem ez idegesített. Betelefonál valaki, higgadtan, nyugodtan, pontosan elmondja, hogy miként vannak elhelyezkedve; hogy nem lehet visszavonulni, még ha akarnának, akkor sem; hogy autóbuszok érkeztek megint, öt perc múlva egy egészen más hang – hallhatóan a város egészen más részéből – elmondja ugyanezt. Ezt követően betelefonál egy nagyon közeli ismerősöm, akinek az információi mindig pontosak, megbízhatóak voltak addig. Aztán jelentkezik egy újabb ismerős is... És mind a négyen azt állítják, hogy perceken belül kitör a tömegmészárlás. Tegyük valamit, mert tizenkilencedikén, ugye, mi szólítottuk fel a hadsereget, huszadikán megint hozzájárultunk ahhoz, hogy próbálkozások szülessenek a rendezésre, hát akkor ne tétlenkedjünk most sem: üljünk a mikrofon elé, és mondjuk be. Mit? És ha nem úgy van, ahogy betelefonálták? Akkor két perccel később egész biztos, igaz lesz; bekövetkezik az, amit meg akartál előzni. Akkor megkértem két magyar és egy román kollégát, akik éppen készletében álltak, hogy járják körbe a főteret. Úgy mentek el, mint akiket a mézárulásba küldtem. Látszott az arcukon: tisztában voltak azzal, hogy esetleg nem térnek majd vissza. De szó nélkül elmentek, és húsz perccel később azzal jöttek vissza, hogy semmi sem igaz a telefonbejelentésekből.

– Akkor pedig mi volt ez... ?!

– Hajlok arra, hogy egy fene piszkosul kitervezett provokáció! Az ismerőseim arra hivatkoztak, hogy nekik is telefontáltak...

– És aztán... ?

– Kellott állni a szélverésben. Tudod, hogy igazad van, azt is, hogy nem szabad feszíteni a húrt. Hátrálni nem lehet, állsz nyugodtan, s már csak az idő lehet szövetségesed...

– Egyébként hogy szerveztétek meg azokban a napokban bent a stúdióban a munkát?

– Reggeltől késő estig bent voltunk, állandó éjszakai szolgálatot is tartottunk. Amikor egy kicsit csillapodtak a dolgok, kirohantam magam is, és körbejártam a várost, hogy a saját szememmel lássam, mi van. A többiek akkor mentek ki, ha megtudtak valamit. Egyik

munkatársunk huszadikán este tíztől másnap reggel nyolcig bent volt a kórházban. A rémhíreket is ellenőriztük. Azt is például, hogy a maroszentgyörgyi erdőben ötven akasztott van. Tudtuk, hogy nem igaz, de azért kimentünk a helyszínre...

– Mondd: hogyan lehet egy szál mikrofonnal szembeszállni az agresszióval? Milyen érzés az, amikor tisztában vagy azzal, hogy a következő percek történései tőled is függenek?

– Sok anyagot én kommentáltam egyenesben, úgyhogy átéltem először ezt a helyzetet. Még az élő vezércikkeket is meghonosítottuk. Nem volt időm leírni a frissen támadt gondolataimat, hát elmondtam azon nyomban. Egyik éjszaka felhívtak például Kolozsvárról: mi lesz velünk, magyarokkal? Mit lehet erre válaszolni? Távlatilag az lesz természetesen, ami a demokráciával Romániában. Odaültem a mikrofon elé, és érvelni kezdtem. Nem éppen helyeselhető eljárás, de akkor nem volt jobb megoldás. Mindenesetre még egyszer nem csinálnám.

– Nehéz helyzetet éltetek át bent a rádió épületében már csak azért is, mivel a tömeg többször körülvelt benneteket...

– Az RMDSZ-székház feldúlása előtt minket fenyegettek meg. Tettelegességre nem került sor, de a szövegük rettenetes volt: magyar újságra, magyar rádiózásra nincs szükség, azonnal meg kell szüntetni a magyar adást! Ez annyira nonszensz volt, hogy a román kollégáink közül egy pillanatig sem vette komolyan senki. Őket is megdöbbenette, hogy akadtak emberek, akik itt élnek Marosvásárhelyen, és ilyen szövegeket a nyilvánosság előtt elmondhatónak tartanak. Itt nem vakmerőségről vagy delíriumos gátlástalanságról van szó, hanem arról, hogy a magyarellenesség szalonképessé, eladható áruvá vált.

– Ezt követően miként alakult viszonyotok a román kollégákkal?

– Hol feszültebb, hol kollégiálisabb. Azokban a kritikus napokban nem hullámozott, csak rögtön utána. És még mindig tart. Nagyon lényeges dolgok derültek ki közben. Elméletileg persze eddig is ki lehetett volna következtetni azt, de most a mindennapi élet aztán nagyon a felszínre hozta. Arról van szó, hogy mi, romániai magyarok, erdélyi magyarok, akik szinte tökéletesen tudunk románul, sok mindent belülről ismerünk, mégsem tudjuk, hogy bizonyos szavainkat a románok hogyan értelmezik, miként reagálnak

azokra. Az egyik legélesebb vitám az egyik román kollégámmal a pogrom szó kapcsán alakult ki. A végtelenségig sértőnek tartják, hogy a hazai magyar sajtóban és a világsajtóban mindenütt azt írták, hogy ellenünk a románok pogromot rendeztek. Szerintük a pogrom katonaság és államhatóság által nyíltan támogatott, több ezer áldozatot követelő mézszárlást jelent. Tehát nem fogadják el a mi szóhasználatunk érvényességét. Nyilvánvaló, hogy néhány elfogult vagy félművelt ember nem kényszerítheti rá a világra, hogy megváltoztassa egy szónak a jelentését. De mint tényt nekünk ezt tudomásul kell vennünk.

ELŐRE MEGÍRT FORGATÓKÖNYV SZERINT

Káli Istvánt⁵ eddig jobbára írói működése alapján ismertem, most tudtam meg, hogy azonos azzal a Király Istvánnal, aki az RMDSZ Maros megyei szervezetének az alelnöke. Ezt a tisztséget töltötte be akkor is, amikor a székházat megostromolták.

– Hogy él azoknak a napoknak a története benned?

– Csak a megelőző időszak történéseivel összefüggésben tudom feleleveníteni az eseményeket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy előre megírt forgatókönyv szerint zajlott le minden. Erre csak közvetlenül az eseményeket megelőző napokban következettünk, amikor átolvastuk és elemeztük a helyi román sajtóban megjelent cikkeket. Nem gondolkodtunk rosszul, amikor a magyarelles, RMDSZ-ellenes hangulat mesterséges felfokozása alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy egy eseménysor áldozatai vagyunk. A március 15-ét megelőző napokban például jól érzékelhetően előre jelezték, hogy a szabadság eufóriájában óhatatlanul alkalmat kerítünk magunknak március 15. megünneplésére. Holott mi nem a '48-as magyar forradalom napját, hanem a forradalom eszméjét éltettük. Magam személyesen Bălcescu szobrát koszorúztam meg, ahol a Maros megyei pártok képviselőinek a jelenlétében a forradalom szelleméről mint olyanról beszéltem, a szociáldemokrata szó-

5 Káli Király István (1947), családi nevén Király, vegyész mérnök, író, szerkesztő, könyvkiadó.

nok pedig a megbékélés lehetőségéről. Ezek ellenőrizhető tények, nehéz elferdíteni, kifordítani őket. Gyakorlatilag március 16-án, egy pénteki napon kezdődött a magyarság elleni akció. Egy gyógyszerár kétnyelvű feliratának ürügyén emberek ellen tettelegességet követtek el, köztük Bakó Zoltán marosvásárhelyi újságíró és felesége ellen, akiknek pusztán az volt a bűnük, hogy magyar újságírók. Az aznap este történt véletlen forgalmi balesetet az itteni Vatra szervezet vezetősége igyekezett úgy beállítani, mintha ki tudja, milyen tömegpusztító fegyverként használták volna fel a tüntető román lakosság ellen. Még inkább olajat öntött a tűzre, ami március 17-én történt. Aznapra a Marosvásárhelyi Román Diákok Ligája tüntetést szervezett a magyar egyetemisták sztrájkja ellen. A tömeg behatolt a református lelkészi hivatal épületébe; személyeket bántalmazott, rongált, letépte a Bem-emléktáblára helyezett magyar követségi koszorú szalagját, és helyébe kitűzte a román zászlót. Még ez sem lett volna talán annyira szembetűnő atrocitás, ha aznap este a tüntető tömeg nem veri le a színház homlokzatáról a magyar feliratot, ha nem teszi tönkre a főtér minden magyar feliratát. Akkor már éreztük, hogy valami nincs rendjén. Este összeültünk, és megfogalmaztunk egy beadványt a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsához Bukarestbe.

– Mi volt ennek a lényege?

– Felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kisebbségek személyes léte és maradék intézményei egyaránt veszélybe kerültek. Akkor még nem tudtuk, hogy a próféta beszél belőlünk. 19-én, hétfőn, mivel tudtuk, hogy a marosvásárhelyi magyar középiskolások aznapra szolidaritási sztrájkot szerveztek az orvostanhallgatók ülősztrájkjával, minden óvintézkedést megtettünk. Szerettük volna elkerülni azt, hogy az emberek az utcán legyenek. Mi éppen azzal voltunk az RMDSZ-nél elfoglalva, hogy egy kiáltvány szövegét megfogalmazzuk – amelyben arra hívtuk fel a város magyar és román lakosságát, hogy vállaljon szolidaritást a Temesvári Kiáltvánnyal –, amikor értesítettek, hogy az emberek gyülekeznek a Vártemplom előtt. Kiderült, hogy többnyire aggódó szülők voltak, akik féltették gyerekeiket a városháza előtt már tüntető románoktól. Sikerült meggyőznünk az aggódókat, hogy vonuljanak a falakon belülre. Közben ez a románok által szervezett tüntetés egész délelőtt folyt, sike-

rült lemondaniuk Kincses Elődöt... Amikor ennek a híre elterjedt a városban, a magyar lakosság természetesen felháborodott. Nagyon sokan feljöttek a székház elé, gyakorlatilag számonkérni, hogy az RMDSZ miért nem tesz az ügyben semmit. Nyilvánvaló volt, ismét csak egy dolgot tehetünk: meggyőzni az embereket arról, hogy nem szabad ütköző felületet nyújtanunk, nem szabad alkalmat kínálni a provokációnak. Ennek esett áldozatul végül Sütő András is, akinek karizmatikus személyisége mindannyiunk előtt ismert. Őt kértük fel ugyanis, hogy magyarázza meg az embereknek, miért nem tanácsos ilyen körülmények között az utcán tartózkodni. A meggyőzés sikerrel járt, de mi már nem tudtunk elmene-külni. A tüntető románok közben felvonultak a Bolyai térre, körülvették a székházat, és utána bekövetkezett az a támadás, amely tulajdonképpen akkor vált igazán személy ellenivé és székház ellenivé, amikor megérkezett az a kétszáz-kétszázötven főből álló, erősen ittas állapotban levő falusi tömeg, akiket úgy hoztak be botokkal, kaszákkal, rönkhányó csáklyákkal, fejszékkel felfegyverezve. A későbbiek során ezek aztán szétverték a székházunkat, megverték azokat a személyeket, akikről tudjuk, hogy milyen súlyos sérüléseket szenvedtek.

– Jászberényi Emese rádiós hangképeiből tudom, hogy te magad is felszorultál a székház padlására...

– Hetvenkilenc név került arra a papírlapra, amelyikre felírtuk mindenkinek a nevét: amennyiben nem élnők túl az ostromot, legalább utólag lehessen tudni, hogy kik voltunk ott...

– Láttad azt is, amikor Sütőt leütötték?

– Azt nem, szemtanúja voltam viszont annak a jelenetnek, amikor a homlokzati ablaktól odaszaladt egy rendőrségnél szolgáló kiskatona Judea ezredeshez, és azt kiáltotta: „Doamne Dumnezeule! I-a omorât pe toți. Atâta au dat în ei, până s-au mișcat încă!” [„Uramisten, megölték valamennyiüket! Addig ütötték őket, ameddig még mozogtak!”] Ezt a szöveget, amíg élek, soha nem felejttem. Én viszonylag ép bőrrel megúsztam, bár a magam adagját azért megkaptam. Egy rendőraltisztt, akit nem ismertem, a nevemen szólított, és arra figyelmeztetett: ne menjenek le, mert ezek megölnek.

– Előzetesen nem kértetek segítséget?

– Dehogynem! Külön kértük a városi, külön a megyei rendőrparrancsnokságot, aztán a katonait, felhívtuk a Marosvásárhelyi Rádiót is... Ők először nem hitték, hogy olyan a helyzet, amilyen. Óvatosságuk indokolt volt persze, hiszen egy rosszul időzített hírnek kiszámíthatatlan következményei lehetnek volna, még aznap tömeges vérontásra kerülhetett volna sor. Én nagyon jól tudtam azt, hogy nekünk ebben a kiszolgáltatott helyzetben szinte egyedül a mártíromság szerepe jut, hiszen senki sem kockáztathatja meg, hogy esetleg magyarokból álló felmentő csapatot küldjön a segítségünkre.

– Mondd: mit éreztetek a négyórás padlásfogság alatt...?

– Elszámoltunk az életünkkel... Kétszer is megpróbálták ugyan is felgyújtani a padlást. Nagy szerencsénk volt azzal, hogy fent egy nagy fémtartályt találtunk, amit sikerült valahogy ráborítanunk a padlásfeljáróra. Ez megakadályozta azt, hogy esetleg tömegesen fel tudjanak törni. A vasvillával és fejszével felfegyverkezett támadókkal szemben pusztá kézzel mire jutottunk volna? Áldozatul estünk hiszékenységünknek. Sütő András elhitte Judea ezredesnek, hogy mi bántatlanul lejöhetünk a padlásról. Judea ezredes ugyanis garantálta személyes biztonságunkat, szabad elvonulásunkat. Azzal jött, hogy a tüntetők tulajdonképpen csak azt akarják megtudni, hogy mi van fenn a padláson. A teljes sötétségben való négyórás tartózkodás megalázó állapotában az idegreakciók is másak, mint különben. Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy Sütő végül is hitelt adott Judea szavának. Természetesen megtettük a lehetséges óvintézkedést, és öt markos legényt választottunk ki Sütő mellé. Csak-hogy ezeket a hivatásos verőlegények szerintem már az első pillanatban semlegesítették. A későbbiek során pedig azt tehettek velük, amit éppen akartak. Minthogy nem hallottuk elmenni a katonai kocsit, a teljes bizonytalanságban voltunk a tekintetben: mi történhetett azokkal, akik lejöttek? Tagja voltam s vagyok a városi tanácsnak, Judea tehát engem személyesen ismert, így egy idő után engem hívott, hogy győződjem meg: Sütőékkel nincs baj. Úgy éreztem: tartozom annyival a társaimnak, hogy vállaljam az összekötő szerepét. Ha már Sütő lejött, s mi ott maradtunk. Sejtettem persze, hogy mi vár rám, de azért azt nem gondoltam volna, hogy majd annyira kiosztják nekem is. Mindenesetre sikerült lejutnom a „díszfalso-

ron” keresztül a bejárati előcsarnokba, ahol láttam, hogy Sütőt és a többieket fogva tartják. Amikor kinéztem a kapun, és megpillantottam azt a megvadult tömeget – az első sorokban azokkal a botos-fejszés-villás emberekkel –, hát én nem mertem kimenni az előcsarnokba. Szerencsémre – valamiféle gondolattársítás révén – Judea úgy érezte, hogy rám még szüksége lehet, ezért visszahívott. Szóljak a többieknek is, mondta, jöjjenek le ők is. Kétszer mentem végig a kordonon, hogy a fentiek láthassák: pirostól ragacsos-maszatos az arcom. Jeleztem, hogy az ember megúszhatja pár férfias pofonnal, de nem vállalták az alámerészkedést. Arra gondoltam, hogy a nőket talán mégsem bánthatják, lehívtam hát őket. E meggondolatlanság miatt aztán az egyik idős hölgy – egyszerű járókelő volt különben – testi épsége az én lelkemen szárad. Mondom, azt hittem, a nőket bizonyára csak nem bántják. Ugyanúgy elveszítette a látását, miként Sütő András, csakhát ez nem jutott a világ tudomására. Azt mondja, legalább ötven rúgást kapott...

– Ezzel még nem élte ki vérszomját a támadó tömeg...

– Kilencen mentek ki a kapun, amikor Sütőt elsőként leütötték, majd a katonai teherautón is elpáholták őket. Közülük egynek sikerült leszöknie, és az épületbe visszamenekülnie, másvalaki bemenekült a tömegbe, egy harmadik pedig elbújt a kocsni alá. Később keresztülment rajta a jármű, úgyhogy ő az egyik legsúlyosabb sebesültünk. Soha az életben nem lesz ép ember belőle: nyílt combcsont- és medencetörést állapítottak meg az alig húszéves fiatalembernél... Miután a kilencekkel ekként végeztek, a tömeg újabb támadási célpont után nézett. Egy részük elindult a rádióstúdió felé. Így az oldalkapunál álló tömeg egy picit fellazult, úgyhogy néhány józanul gondolkodó román fiatalembernek ott sikerült egyenként kicsempésznie padláson rekedt társainkat... Engem is egy ismeretlen román fiatalember csempészett ki, miután letörültem arcomról az árulkodó nyomokat; a cselet is ő találta ki: az előcsarnokba érve cigarettával kellett megkínálnom, mintha régi barátok volnánk; még a kellékeket is ő szolgáltatta, lévén hogy magam nem vagyok dohányos... Őszintén úgy érzem, hogy szemtől szemben láttam akkor a halált. Ott voltam a közvetlen közelben, amikor egy fejsze keresztül vágta a bejárati szárnyas ajtót. Néhány napig azzal a rémlátással riadtam fel minden éjszaka, hogy repül felém a fejsze...

– Egyáltalán nem csodálkozom... Később mi történt?

– Már akkor este kapcsolatba kerültem Nicolae S. Dumitru professzorral, aki később tagja volt annak a parlamenti bizottságnak, amelyiket a vásárhelyi ügyek kivizsgálására küldtek. Éjfél tájban keresett volt fel a lakásomon Verestóy Attilával. Láta, hogy milyen állapotba kerültem. Nem titkolt döbbenettel és megrendüléssel hallgatta szavaimat. Elöttem addig már meglátogatta Sütő Andrást a kórházban. Látszott rajta, hogy érti a lényegét. Távozásakor őszinte aggodalommal, meleg barátsággal ölelt meg, pedig akkor találkoztam életemben először vele.

Igazából csak másnap, 20-án reggel kezdtem érezni az előző esti verés nyomait. Fájt az arcom, fájós bordám miatt csak negyedeket szuszogtam, sérült Achilles-inam gátolt a rendes járásban. Annak reményében indultam el otthonról, hogy az éjszaka jó tanácsadó volt. Fél kilenc felé ért utol a hír, hogy a magyarok gyülekeznek a városháza meg az RMDSZ-székház előtt. Többeket megkérdezve, arra a következtetésre jutottam, hogy egész egyszerűen nem bírták elviselni azt a megaláztatást, ami a magyarságot érte azáltal, hogy egyik legproeminensebb képviselőjét, Sütő Andrást ennyire megverték; és persze azt, hogy a székházunkat így feldúlták, a berendezést széttörték. A tömegtüntetés egyetlen célja az volt, hogy a kormány vezetője vagy a politikai hatalom legfőbb képviselője győződjék meg az itteni helyzetről, és tegyen igazságot. Nos, ezt a tömegtüntetést használták ki azok, akik úgy gondolták; elérkezett az idő, hogy leszámoljanak velünk.

– De hiszen békés tüntetés volt...

– Hogy mennyire békés volt ez a tüntetés, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a tömeg jó része – legalább a fele – asszonyokból és gyerekekből állt; akik egyáltalán nem számítottak arra, hogy itt valami olyasmi történik majd, ami a későbbiekben bekövetkezett. Nekünk még huszadikán is az egyetlen meggondolásunk az volt, hogy nem szabad az embereket a tüntetésbe belevinni. Megpróbáltuk eloszlatni a tömeget, de hát egyáltalán nem lehettünk hatással rájuk, olyan mély volt az emberekben a felháborodás. Egyéb módot erre nem láttunk, mint a sztrájkfelhívás. Még akkor is az járt az eszünkben, hogy a tüntetést áthangoljuk olyan tömegmegmozdulássá, amelyik – belevonva a románokat is – kifejezésre juttatja a

Temesvári Kiáltvánnyal való egyetértésünket és együttérzésünket. Egy ideig úgy tűnt, hogy ez talán sikerül is, de közben annyira erőssé vált a külső nyomás, annyira nyilvánvalóvá vált, hogy mi vár reánk... Már háromnegyed kettőkor jeleztük a megyei vezetőknek: tudomásunk van arról, hogy megint hozzák be vidékről a fel-fegyverzett parasztokat. Süket fülekre találtunk. Négy órakor ezt megismételtük, van róla írásos dokumentumunk és tanúnk, hogy Scriciu vezérőrnagy úr el is olvasta azokat... Este fél tíz tájban beolvasták a felhívást a rádióban, ugyanezt a szöveget felolvasták a székház meg a városháza előtt is.⁶

6 „*Felhívás.* Az RMDSZ Maros Megyei Intéző Bizottsága általános országos sztrájkra hívja fel az RMDSZ minden tagját, valamint a szándéknyilatkozatban megfogalmazottakkal szimpatizáló szervezeteket és állampolgárokat.

Tüntetésünk néma ülősztrájk a munkahelyeken március 22-én délelőtt 8 és 9 óra között.

Ugyanaznap délután 3 órától országos RMDSZ-akcióra hívunk fel minden megyei szervezetet, amelynek során ünnepélyesen mondjuk ki testületi csatlakozásunkat a március 11-i Temesvári Nyilatkozathoz mint a decemberi forradalom nemes szellemét őrző elvi állásfoglaláshoz.

Követeléseink:

1. Minden olyan helységben, ahol a nemzeti kisebbségek arányszáma 10% fölött van, két- vagy háromnyelvű feliratok jelenjenek meg március 29-ig (utcanevék, intézmények nevei, cégtáblák).

2. A kötelező I–X. osztályok anyanyelvi oktatásának biztosítása igény szerint. A középiskolai oktatás biztosítása a nemzetiségek számaránya szerint.

3. A Bolyai Egyetem mint önálló nemzetiségi intézmény visszaállítását autonóm jogaiba 1990. március 29-ig. Ezáltal lehetővé válik az 1990/91-es tanév beindításának a megszervezése.

Határozottan kijelentjük, hogy a fenti követeléseket sem most, sem a jövőben nem tekintjük politikai alku tárgyának. Ezek a követelések a Románia által aláírt nemzetközi szerződésekből (helsinkai konferencia, bécsi utókonferencia, az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata) automatikusan következnek. Mint ilyenek, semmilyen kapcsolatba nem hozhatók a jelenlegi kormány ideiglenes jellegével. Tiltakozunk manipulatív felhasználásuk ellen bármelyik párt vagy szervezet programjában, illetve választási kampányában.

A román kormány hivatalos álláspontjaként csak azt a változatot fogadjuk el, amely tételesen elismeri, hogy ezen jogokat a román többségi lakosság e pillanatban is élvezzi, következőképpen követeléseink teljesítésével a kisebbségek jogfosztottságának a megszüntetéséhez járul hozzá.

Követeléseink nem teljesítése esetén kérjük az RMDSZ országos vezetését, hirdessen országos általános sztrájkot március 30-tól kezdődően mindaddig, amíg a fenti három pontban megfogalmazottak nem teljesülnek.

Marosvásárhely, 1990. március 20.

Az RMDSZ Maros Megyei Intézőbizottsága” (Népújság, 1990. márc. 21.)

– Volt fogantatja a felhívásnak?

– Minden kísérletünk sikertelennek bizonyult. A székház előtti emberek levonultak a városháza elé, ahol egyre gyűlt az elégedetlen magyar lakosság, mely azt követelte, hogy a hatalom első embere azonnal jöjjön Marosvásárhelyre, s tegyen igazságot.

– Scriciu Ioan vezérőrnagy úr nem próbált intézkedni...?

– Hát ő mindenfélét próbált, főként parlamentálni... Sajnos öt órakor már nyilvánvaló lett, hogy valami nagyon durva dolog készül ellenünk. Közben megtudtuk ugyanis, hogy öt órára van rögzítve a támadás. Nem pont ötkor kezdődött el, valami tőlük független ok miatt megkésett, de sajnos nem maradt el. Gyakorlatilag egy félreértés volt a tömegverekedés közvetlen kirobbantója. Egy frissiben érkező csoport – nem ismervén fel a helyzetet – a sajtójaira támadt rá. Akkor törték át a románok a rendőrkordont, ami addig elválasztotta a két tábornokot. Az első összecsapáskor 18 embert ütöttek le, az egyiket felkoncolták szabályszerűen. A magyarok felszaladtak a főtér felé. Akkor volt a pánik, hogy a legtöbben később egyáltalán nem tudták felidézni: a támadás megkezdődése után hogy jutottak háromszáz méterrel odább? A csodával határos módon történhetett csak meg, hogy ezekben a pillanatokban nem tapostak agyon senkit. A támadást követően menekítették be a nőket és a gyermekeket a megyeházába, a magyarok pedig felszedték a főtérre a padokat, meg hát volt ott egy építkezés is, annak az állványait szedték szét, és akkor kezdődött az a durva harc, aminek az eredményét ismerjük. Az már irányíthatatlan volt.

– Ha viszont a katonaság idejében közbelép, ahogy azt nyomatékosan kérték...

– Akkor nem történhetett volna meg az, ami bekövetkezett. A legnagyobb tettünk az, s ezt vallom szilárd meggyőződéssel azóta, hogy sikerült Marosvásárhelyre korlátoznunk ennek az óriási elmentésnek a tettegességbe való átcsapását. Rengeteg telefonálásra, közbenjárásra volt szükség ahhoz, amíg sikerült mindenkivel megértetnünk: igaz, hogy ami történt, az nem csupán a vásárhelyiek ügye, de ennek itt kell maradnia, hogy ne váljék csakugyan végzetesen országos dolog belőle. Az elszenvedett sérelmek ellenére is az első dolgunk az volt, hogy megfogalmaztunk egy felhívást a megye és az ország minden lakosához... Próbálják meg józanul megítélni

a helyzetet, próbáljuk meg visszaállítani a békét. Hiszen egyikünknek sem érdeke, hogy ilyen ellenséges hangulatban éljünk. Ilyen körülmények közepette lehetetlenség megfelelő életviszonyokat teremteni. Lássák be: az, ami történt, pusztán azoknak az erőknek a manipulációja következtében történhetett meg, akiknek érdekében áll, hogy közöttünk nézeteltérés legyen. Ezt 21-én be is olvastuk a Marosvásárhelyi Rádió magyar adásában román nyelven úgy fél tizenegy tájban. Ígéretet kaptunk, hogy beolvassák a román adásban is. A Vatra Românească szervezet egyik alelnöke eléggé békéltető, már-már bocsánatkérő hangon reflektált erre a szövegre a román adásban, de maga a felhívás ott végül nem hangzott el.

– 21-én és 22-én ismét tüntetők kerítették volt be a téren maradt maroknyi magyar csapatot, és ugyanolyan fenyegető jelszavakat kiabáltak, mint korábban. 23-án délben a magyarok egyetlen felszólításunkra kivonultak a térről, azután kizárólag csak a román lakosság tüntetett, hangoskodott. Ekkor már folytak a tárgyalások a parlamenti bizottsággal...

– Ahol a Vatra képviselte a románságot...

– Bármennyire is igényeltük, hogy a pártok jelen legyenek a tárgyalásokon, odakényszerítették nekünk a Vatrát.. .

– És létrejött egy szinte semmitmondó egyezmény...

– De mégiscsak egy egyezmény... Aki időt nyer, az életet nyer. Mi életet nyertünk, mert a későbbiek során a tüntetések is fokozatosan lanyhultak... Tőkés László egy sajtónyilatkozatában úgy jellemezte a munkánkat: a marosvásárhelyi RMDSZ-vezetők politikai talpraesetségén múlott, hogy nem tört ki polgárháború az országban. Alapjában véve én erre büszke is vagyok, mert részese voltam e veszély elhárításának.

– Utólag hogyan értékeltétek: a rádiósoknak milyen szerepük volt ebben a tűzoltásban?

– Ez egy kicsit fogas kérdés. Bár a rádió egységes intézmény, munkatársai eléggé eltérő módon viszonyultak az eseményekhez. Nem akarok személy szerint senkit sem megvádolni, de az az érzésem, hogy a magyar adás viszonylagos óvatosságával szemben a román adás egyértelműen a román lakosság pártjára állt, és időnként úgy állította be a történeteket, mintha azokért kizárólag a magyar lakosság lenne a felelős. Nagyon szeretjük volna, hogy maga

az intézmény sokkal tárgyilagosabban foglaljon állást, de hát az adott körülmények között, úgy látszik, ez nem volt lehetséges.

KINCSES ELŐD RÁDIÓFELHÍVÁSA

Harminckét év után újra marosvásárhelyi színészeknek tapsolhatott Budapest közönsége. Az ünneplésben csak azok részesülhettek, akik meghallgatták Madách Mózesének intelmét: „Maroknyi népünket a hűség tarthatja meg.” Akkor miért vannak köztünk újra olyanok, akik a hűtlenség útját választják, és elhagyják szülőföldünket?! Tudom, tudjuk, mindenkinek van erre magyarázata, de ezeket a magyarázatokat most igen nehéz elfogadni.

Nem vitás: ismét nagy csalódást éltünk át. A decemberi közös véráldozattal megpecsételt román–magyar összefogásra, őszinte szívvel kinyújtott kezünkre dorongos választ kaptunk. Mégis a helytállást hirdetem.

Történelmi pillanatokot élünk, felelősség nyomja a vállunkat. Hetven év után megnyílt a lehetőség arra, hogy kialakíthassuk – nehéz harcok árán – azokat az intézményes kereteket, amelyek biztosíthatják nemzetiségi létünket, méltó emberi életünket. Minden eltávozó az otthonmaradottakat gyengíti. Azért is, mert így igazolja azokat, akik a terror eszközeivel szeretnék megtisztítani hazánkat tőlünk és a többi nemzeti kisebbségtől. Meg kell értenünk: fél év alatt teljességgel lehetetlen demokratizálni azt a Romániát, amelynek nincsenek ilyen hagyományai, és ahol negyven évig mindent megtettek azért, hogy a demokrácia írmagját is kipusztítsák. Ezért kell mindnyájunknak összefognunk, ezért van szükség odahaza mindnyájunkra, ezért nem szabad a távozás mellett döntenünk.⁷

7 Elhangzott a Kossuth rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában 1990. jún. 9-én.

SÜTŐ ANDRÁS A TŰRÉSHATÁRRÓL

Amerikai szemoperációja után a hazatérő Sütő Andrást budapesti tartózkodása idején felkereste Kántor Lajos és Kónya Sándor, hogy az erőszakról és a toleranciáról, a romániai magyarság tűrészhatáráról magnós beszélgetést készítsen – 1990. július 10-én – a Korunk tolerancia-erőszak súlypontú számába, amelyben a vásárhelyi rádiósokról szóló összeállításom is megjelent. A kötet szerkesztés során úgy éreztem, hogy Sütő akkori megnyilatkozásának alábbi részlete feltétlenül idetartozik:

„Én annak ellenére, hogy mik történtek, látok valami kibontakozási lehetőséget a romániai magyarság követeléseinek az elfogadására. Viszont abból indulok ki ennek a megítélésében, hogy semmit sem kaptunk a megígért jogokból, csak a lehetőségét annak, hogy a megígért jogokért a sajtóban harcoljunk. Ez viszont önmagában nem elegendő, és nekem könnyű lenne felsorolnom, de nem az én feladatomban, mondjuk, hanem a hivatásos politikusoké, hogy melyek azok az eszközök, mindenekelőtt a politikai küzdelem eszközei, amelyekkel a magyarságnak igazolnia kell – s ez önmaga iránti kötelezettsége is egyúttal –, hogy a régi módon már nem látja lehetségesnek biztosítani az egyenjogúságát. A politikai küzdelem minden eszközét, a sztrájktól kezdve a tüntetésig, a nemzetközi fórumokon való követelődésig és a világ minden táján lehetséges jogos követelések megfogalmazásáig – minden eszközt, minden módot meg kell találni arra, hogy radikálisan folytassa ezt a küzdelmet, mert egyáltalán abszolúte lehetetlenség más küzdelmi formában gondolkodni. Én nem látok más küzdelmi formát. [...] Ha nem sikerül új frontszakaszt nyitni, ahol megmaradnak, mondjuk, a csapataink, akkor ez a menekülésáradat könnyen elviheti a magyarság nagy részét Erdélyből, és a megmaradt része már csak annyit tehet, akár a lipovánok.

Én talán azt tenném hozzá még, hogy azok az erők, amelyekkel most ilyen véres módon került szembe az erdélyi magyarság, nagyon jól tudják, hogy miként lehet bánni egy megfélemlített tömeggel, mert hiszen szerves részei voltunk annak a rendszernek, amely a magyarságban is ezt a megfélemlítettséget fenntartotta: volt belügyiek, katonatisztek, pártaktivisták, vad sovén indulatú állami

tisztviselők, az erőszak mai emberei, az erőszak tegnapi titkolt fenntartói és emberei. Ezek arra számítanak, hogy amiként Ceaușescu korszakában sikerült némává ijeszteni ezt a tömeget, engedelmes nyájjá megtörni, arra számítanak, hogy most is fog sikerülni ez. Azt hiszem, hogy ezúttal nem fog sikerülni. Mert, azt hiszem, hogy a romániai magyarság a tűrésnek a végső határáig jutott el, sőt azzal, hogy ilyen nagy tömegben indult el a menekülők áradata, már valójában egy kollektív öngyilkossági vészjelt is földobott az égre.”⁸

1990. május – 1990. augusztus

UTÓIRAT

A Romániában politikai üldözötté vált Kincses Előd ügyvéd már 1990-ben megjelentette *Marosvásárhely fekete márciusa* című kötetét a Püski Kiadónál. Négy év múlva a könyv bővített változata is napvilágot látott román, angol és francia nyelven. Két évtizeddel az események után két történész-kutató, László Márton és Novák Csaba Zoltán másfél évi levéltári oknyomozással, sajtókutatással, a résztvevők megszólaltatásával elkészült *A szabadság terhe* című munkájával, aminek a kiadását a csíkszeredai Pro-Print vállalta fel 2012-ben. A véres napok negyedszázados évfordulóján a Kriterion emlékeztetett a *Marosvásárhely fekete márciusára* – Sütő András értelmezésével:

„Ez a könyv hiteles tanúskodás a romániai magyarság egyik legnagyobb drámájáról, melyet a század második felében szenvedett el. Kincses Előd arra vállalkozott, hogy fölidézzé Marosvásárhely véres napjait, 1990 márciusának tragikus eseményeit; a város magyar lakossága ellen szervezett pogromot, amelynek törvényes, tárgyyszerű és igazságos kivizsgálását mindmáig akadályozzák – kik vajon?

8 Sütő András *A tűrés határa*. Beszélgetés az erőszakról, rettegésről és a toleranciáról. Kérdezett: Kántor Lajos. Lejegyezte: Kónya Sándor. Korunk, 1990. 8. 982–990. Idézet a 988–989. lapról.

Azok, akik hatalmi helyzetük lehetőségeivel visszaélve, magát a pogromot gondosan, ravaszul, kétségtelen emberirtó tehetséggel megszervezték, kirobbantották, majd ugyancsak szívós és sokirányú ármánykodással megpróbálták azt az erdélyi magyarság kollektív bűneként feltüntetni. Módszerük egyszerű, ősien primitív: a gyilkosok megpróbálják eljátszani az áldozat szerepét, s nem riadnak vissza a legabszurdabb rágalmak terjesztésétől sem. Némely kezdeményezésük, hogy az áldozatul eseteket erkölcsileg is bemocskolják, egyenesen vakmerő. A rossz lelkiismeret és az igazságtól való rettegés vakmerősége készteti őket szinte naponta kiagyalt, szálnalmas hazugságokra. A marosvásárhelyi magyarellenos pogrom fő bűnösei nem ismeretlenek. Kiletük fölfedését egyelőre hatalmi székből tudják akadályozni.

Nem sokáig. Napjaink történelmi eseményei is újból azt igazolják, hogy az igazságot csak átmenetileg lehet meghamisítani. Ugyanezt mondhatjuk el a júniusi bukaresti bányászakcióról is. A forgatókönyv szinte azonos volt. Kincses Előd tanúvallomása a hazugságáradatokkal szembeszegülve abban segít, hogy az igazságra fény derüljön. Ez pedig nem magyar vagy román igazság, nem ilyen vagy amolyan csoportok kizárólagos igaza, hanem a tárgyilagos tények szava, s a humánus győzelme lesz az embertelenség fölött, amely örök mementója marad Marosvásárhelynek.”⁹

A maroszentgyörgyiek emlékállításáról mind az írott, mind az elektronikus sajtó tájékoztatta a nyilvánosságot. Hogy elsőként miért éppen ők vállalkoztak erre a főhajtására? Azért, mert maroszentgyörgyieket is megverték, meghurcoltak, közülük hatot el is ítélték és bebörtönöztek. Minek következtében hárman meghaltak (Puczi Béla és Szilveszter Kiss Péter elmenekülve, távol szülőföldjüktől, Tóth Árpád pedig itthon), hárman még életben vannak (Lőrinczi József, Sütő József és Szilágyi József). A köztudat az ő nevüket jegyezte meg, az ő nevük került fel a 2021. március 27-én felavatott emlékműre, viszont lényegesen többen voltak.

„Sófalvi Szabolcs polgármester, valamint Birtalan István helyi RMDSZ-elnök is szemtanúja volt az eseményeknek és az azt követő

9 Kincses Előd: *Marosvásárhely fekete márciusa*. Kriterion Könyvkiadó, 2015. Sütő szövege a kötet hátlapján.

igazságtalan eljárásoknak. Ezért évek óta tervezik, hogy emlékművel hajtsanak fejet azok áldozatvállalása és szenvedése előtt, akiket jogtalanul hurcoltak meg. Az ötlet akkor kezdett körvonalazódni, amikor 2012-ben Orbán Viktor miniszterelnök felesége, Lévai Anikó Balog Zoltán államtitkár, későbbi miniszter kíséretében meglátogatta a fekete március marosszentgyörgyi meghurcoltjait. Akkor Sófalvi Szabolcs és Birtalan István ígéretet kapott arra, hogy a magyar kormány partner lesz a következő három elképzelés megvalósításában: a Petőfi-szobor felállítása a község központjában, a márciusi események nyomán meghurcolt családok segítése, valamint a fekete március hősei előtt tisztelgő emlékmű felállítása. Ez utóbbit 2020-ra, a harmincadik évfordulóra tervezték, a járványhelyzet azonban áthúzta a számításaikat. [...] Mivel az ellenállók és meghurcoltak között vannak magyarok és romák is, az emlékmű szimboliztikája tükrözni kívánja mindkét közösséget, valamint a célt, amiért küzdöttek, ugyanakkor a szenvedést is, amit ezért vállaltak. Magyar szimbólum a tulipán, ami a termékeny életet jelenti, roma jelkép a sorskerék, amely az élet körforgását jeleníti meg. Közös szimbólumunk a páva, amely a magyaroknak a szabadság madara, indiai madárként a romák őshazájára, Indiára emlékeztet. Egyetemes szimbólumok is felkerültek az emlékműre: a kereszt a megváltás, felszabadulás jelképe, a tűz pedig a szenvedésé, a megtisztulásé. Szintén szimbolikus jelentéssel bír, hogy a több mint három és fél méter magas emlékmű a marosszentgyörgyi református és a római katolikus temető közös határán áll, a többségében magyar anyanyelvű romák lakta Temető utcában. A hat marosszentgyörgyi áldozatból három magyar, három magyar anyanyelvű roma, hárman katolikus, hárman pedig református vallásúak.” (Menyhárt Borbála: *Emlékmű a fekete március hőseinek*. Népújság, 2021. márc. 30.)

Rockmuzsika a székesegyházban, passiójáték a színházban

Az építő püspököknek jött el az idejük

„1983 őszen lázba hozta Párizst egy különös élmény, Robert Hossein *Egy Jézusnak nevezett ember* című, nehezen meghatározható műfajú alkotása. Színhelye a sportcsarnok. Kilencven személy – »színész« – közreműködésével vitték színre az evangéliumi történetet. A négyezres közönség heteken át nemcsak valami rajta kívül álló látványosságot szemlélt, hanem – megrendülve – maga is szereplője lett a drámának, Jézus történetének.

Ugyancsak 1983 őszen tömegeket mozgatott meg Magyarországon a *Jézus Krisztus szupersztár* című amerikai rockoperafilm.

Mindez divathullám? Talán az is. De ezen túlmenően kétségtől- kívül jele annak is, hogy a mai ember valami eszmény után kutat kíváncsian. Még ha egészen szétfolyó képe is van Jézusról, talán ösztönösen megsejti, hogy a sztárok és diktátorok csillaghullása idején van Valaki, aki biztos vezérlő Csillaga lehet a mai eszmei és erkölcsi zűrzavarban...

Ezt az Eszményt óhajtjuk megtalálni a rock passióban.”

Tempfli József római katolikus püspök sorait idéztem a Nagyvárad-i Állami Színház Szigligeti Társulata *Rock Passió* bemutatójának műsorfüzetéből.

Egy esztendővel a romániai változások előtt még elképzelhetetlen lett volna egy ilyen bemutató. Aminthogy maga Tempfli József sem sejtette, tőle kér majd püspöki ajánlást 1990 tavaszán a színház. Február 19-én, a Romániai Magyar Keresztény Egyházak Szövetségének második tanácskozásán – akkor választották meg az ökumenizmus jegyében született fórum elnökévé a református egyházmegújító mozgalom élére álló Tőkés Lászlót, a szövetség egyik titkárává pedig a passióíró Sikli Lászlót – még plébánosként szólalt fel. Az egyházsorvasztó évtizedek kártételeinek a számba-

vétele után együtt kerestük a kibontakozás legígéretesebb módozatait (magam a megújuló Falvak Népe ökumenikus Egyházi élet rovatának a szerkesztőjeként vettem volt részt a nagyvárad tanácskozáson). Emlékszem, hogy a református egyházkerületekben zajló demokratikus önszerveződés – társadalmi kihatásaiban is észlelt – jeleinek csakúgy örültünk, mint annak a hírnek, miszerint a Szentszék megígérte: február végéig megyés püspököt kap újból Nagyvárad, Szatmárnémeti és Temesvár. Ami korántsem az erők megosztását jelenti, épp ellenkezőleg: a katolikus egyház függetlenségének a visszanyerését és a közös fellépések esélyeinek a megnövekedését.

– Megijedtem a rám váró nagy feladattól, beleszédültem, olyan váratlanul ért, amikor a Szentszék kinevezett püspökké – ezekkel a szavakkal fogadott Tempfli atya a renoválás alatt álló Kanonok sor belső munkálatoktól zajos szárnyában. (Aznap délelőtt a püspöki hivatalban harmincnégy embert fogadott, s az ebéd utáni pihenő idején zajló beszélgetésünk közben is legalább hárman keresték, többször kérték telefonhoz.) – Megmondom őszintén: nem is akartam vállalni...

– Miért?

– A váradi katolikus egyházmegye most már 912 éves, 67 évi megszakítás után én vagyok a 81. püspöke. A kilenc évszázad alatt – 1078-tól kezdődően – hatalmas történelmi személyiségek voltak itt főpapok. Egy váradi püspök fogalom volt a világon. Hogy fogok én elődeim sorába állani, és a mai időkben – amikor az emberek olyan sokat várnak egy püspöktől – helyállni? De hát a Szentszék így döntött. És döntését arra alapozta, hogy az egyházmegyéből megkérdezett harminc pap közül huszonkettő rám szavazott. Valamennyien megindokolták azt is, hogy miért.

– Bizonyára jól ismerték püspök úr roppant munkabírását, szervezőképességét, emelkedett szellemének nyitottságát. Az építő, az alkotó püspököknek jött el az idejük. Azoké, akik jól tudják: ahhoz, hogy tartós falakat húzhasanak, megtartó intézményeket hozhasanak létre – előbb a lelkekhez vezető utakat kell megtalálniuk, illetve kiépíteniük. Korszakhatárt jelezhet már pusztán az a tény (de mindenképpen önmagán túlmutató jelenség), hogy miközben a rockmuzsika eltalált a székesegyházba – és otthonra is lelt benne –,

a krisztusi szenvedéstörténet (újból) kivívta létjogát a világot jelentő deszkákon. Számomra ez egyértelműen azt jelzi, hogy az egyház nyitottá vált a mai kor alapvető – egyetemes és sajátos – kérdései iránt, mai világunk pedig (beleértve kisebbségi társadalmunkat) tartósan nem nélkülözheti azokat az örök érvényű felismeréseket, amelyeket az egyház közvetíthet, tudatosíthat benne.

– Minden korban a kor nyelvén kell megszólalnunk, hogy megértsenek bennünket. Természetes, hogy a rockzene térhódításának világában a *Rock Passió* által szólunk, és óhajtunk hatni a világra. Elsősorban az ifjúságra, a fiatalság és a középnemzedékbeliek különböző rétegeire, akik a régi rendszerben vallásos kultúra nélkül nőttek fel. Így, e kultúra hiányában milyen eszmények vonzásába kerülhetett az ifjúság? Az egyházéba nem, mert nem volt alkalma megismerni azt. Amit a pártállam ideológiája próbált rájuk kényszeríteni? Azt elutasították, mert látták annak a világnak a kétarcúságát: szószólói mást tesznek, mint amit mondanak. Maradt tehát a harmadik út: az ifjúság elkezdett a saját feje szerint tájékozódni. Ez pedig, sajnos, azt eredményezte, hogy utilitarista szemlélet uralkodott el bennük. Ezért az egyház ma nem tudja hivatását betölteni pusztán a templom falain belül. Szükségszerűen nyitnia kell az iskolák, a művelődési intézmények felé. De ott kell lennünk a kórházakban, a szeretetotthonokban és a börtönökben is. Érdekes módon a börtönök nyíltak meg előttünk a leghamarabb. Már februárban arról értesített a börtönparancsnok: jó néven vennék, ha hetente misét, istentiszteletet tartanánk a raboknak; ha egyáltalán foglalkoznánk velük. Dászka István, a volt ordinárius vállalta ezt a feladatot tőlünk elsőnek. Az egyik ortodox lelkésszel felváltva rendszeresen bejár a börtönbe.

„A nagyváradi székesegyház Közép- és Kelet-Európa egyik legrégebbi temploma. A turisták olykor szinte folyamatos áradata lenyűgöző voltát igazolja. Nekünk, nagyváradiaknak azonban ennél is többet mond: történelmünk, életünk egy része épült be e falakba, és maradt meg bennük vagy éppen általuk, mindazon nagyjaink életművében, akiknek küldetése összeforrt ezzel a székesegyházzal. Szükséges itt együtt említenem a székesegyházzal a püspöki palotát, illetve a Kanonok sort, hiszen olyan ismert egyházi egyéni-

ségek »töltötték« be ezeket, akik nélkül városunk története és kultúrája foghíjas volna.

Az itt élt és működött főpapok sokszor merőben eltérő érdeklődése, illetve munkássága nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. Patachich Ádám (1716–1784) püspök nem annyira lelkipásztor, mint inkább világot járt nyugat-európai kultúrember, aki éppen azt – a kultúrát – tartja fontosnak megalapozni Nagyváradon. Az ő korában nem kisebb egyéniség, mint Michael Haydn a nagyváradi püspöki rezidencia karmestere. Őt mintegy kiegészítendő, igazi lelkipásztora, igazi atyja az egyházmegyének Szaniszló Ferenc püspök (1850–1868). Szeretetre méltó kedvességével, evangéliumi szelídségével és áldozatkészségével érdemelte ki papjai és hívei ragaszkodását és megbecsülését. Nevéhez árvaház létesítése, hajléktalanok gondozása, a szegényekkel való törődés, leányiskola alapítása, az 1772-ben Váradra telepített Orsolya-szüzek kolostorának és nevelőintézetének a kibővítése, a Szent József-intézet és hasonló létesítmények fűződnek. [...]

A múlt század második fele szinte ontja az egyház körében is a kimagasló egyéniségeket. Gondolok itt az elszakíthatatlanul összetartozó három történész jóbarátra: Ipolyi Arnoldra, Rómer Flórisra és Fraknói Vilmosra. Ipolyi mint kiváló néprajztudós, mint historikus és művelődéstörténész alkot örök érvényűt. Szobra a székesegyház egyik pillérébe építve látható. Rómer a természettudós szemével közelít a történelemhez, az teszi kiváló régésszé. Fraknói a tipikus történészalkat. 1879-től a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára. Karácsonyi János főleg magyar egyháztörténeti műveivel emelkedik ki. Illőnek tartom megemlíteni, hogy 1896-ban ők alapították meg Nagyváradon a régészeti és történelmi múzeumot.

A székesegyház utolsó püspöke – Széchenyi Miklós (1911–1923) – igen nagy gondot fordított a templomokra, a plébániákra, és felismerte az egyházi sajtó szerepét. [...]

A kérdés ma ez: meg tudunk-e felelni a körülmények adta merőben új elvárásoknak, [...] le tudjuk-e vetni a régi ember beidegződéseit? [...] A jövőnk múlik ezen. Pásztorunk már van. [...] Kívánjuk, lássa ebben a csodálatos székesegyházban azt az eszközt,

amely egyben hitünk jelképe is lehet: közösség Istennel és minden keresztény emberrel.”¹

KÉPESEK VAGYUNK-E A MEGÚJULÁSRA?

A Fekete-Körös völgyében, Bélfenyéren készült Beke György „hirtelenrajza” Sikli Lászlóról 1984-ben: „Csontos, sovány, szinte áttetsző arc, mintha egy El Greco-képből lépne elő, barna szemében fürkésző értelem. Körülötte olyan könyvtár, hogy a legigényesebb irodalmár irigységét is felkelthetné. Talán e könyvekkel társalog legtöbbit magányában, hiszen anyanyelvét igen választékosan, ki-munkáltan beszéli.

»Nem hinné el rólam, igaz-e, hogy hat esztendeig Iași-ban tanultam, s úgy adódott, hogy a főiskolán csupán egymagam tudtam irodalmi szinten magyarul. Kiválóan megtanultam románul, s úgy véltem, hogy ezzel együtt meg kell őriznem épségben magyar anyanyelvemet is. De ezt csak úgy tudom, ha valamilyen pluszerő-feszítést vállalok magamra. A költészet segített ki. Verseket tanultam meg, és szavaltam őket. Némán. Magamban. Szabadidőmben. Mindenütt. Pincében, padláson, udvaron. Talán azt hitték, hogy eszelős vagyok...«²

Amikor a decemberi fordulat utáni napokban telefonon felhívott a szilágysomlyói plébános: a Szilágysomlyót értettem (sokszor jártam ott) – a Sikli nevet még nem. Azóta fogalomná vált, gondolom, nemcsak előttem. Hiszen sokan hallhattuk előterjesztését az RMDSZ marosvásárhelyi tanácskozásán (jan. 13.), illetve igemagyarázatát – „Beteljesíthetjük az Ige parancsát” – a keresztény szövetség nagyváradi fórumán. Ama éjjél utánba nyúló február 19-e óta visszhangzik bennem Tótkés László sokatmondó kijelentése: ha testvérek volnánk, akkor sem érthetnők meg jobban Siklivel egymást. Pedig a Királyhágómelléki Református Egyházkerület későbbi püspöke csak a decemberi fordulat után ismerhette meg Sikli

1 Sikli László: *Templom és küldetés*. Harangszó, 1990. 9.

2 Beke György: *„Itt egymásra találunk az emberek”*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 402.

plébánost; Tempfli püspök jóval korábról számontartja. Előző szolgálati idejéből úgy emlékszik rá, mint „rendkívül érdekes beállítottságú” papjára, aki a belső feszültségek forrásának kutatásával, a szenvedés lélektanának a mélyreható elemzésével régóta figyelmet keltett.

Szeptember 3-án arról faggattam előljáróban a *Rock Passió* szabadtéri előadásáról Csíksomlyóból hazatérő Sikli Lászlót: milyen volt a mű (melynek zenéjét Ari Nagy Sándor, szöveggönyvét ő írta) eddigi fogadtatása?

– Négy évvel ezelőtt, amikor megszületett, és a váradi székesegyházban bemutattuk, hát olyan nagyon nem lelkesedtek érte. Bár mindenkit értesítettem, akinek az érdeklődésére számítani lehetett, a helybeli kollégák közül is mindössze páran voltak jelen. Olyanról is tudok, aki tréfásan megjegyezte: „Na, most következik Sikli Laci show-műsora...!” Engem ez akkor különösebben nem zavart. A változások után? Mint szerzőnek, a bemutató alkalmával jogom volt bizonyos számú jegyhez. Illendőnek tartottam, hogy ezekkel elsősorban a kollégáimat ajándékozzam meg. Hát bizony többen nem jöttek el. Ez már – anélkül, hogy személyes sértésnek vettem volna a dolgot – mélyen elgondolkoztatott. Mert hát miről van szó? Attól függetlenül, hogy milyen papnak tekinti magát valaki, tény, hogy ezzel a bemutatóval elkezdődött valami, amit nem akadályozott meg senki, amit immár nem lehet letagadni, és ami mellett vagy ellen állást lehet foglalni. A világi ember szemében szenzációnak számít, ami a színpadon történik, és akkor az, aki a hívők szemében mégiscsak apostol lenne, oda sem figyel arra, hogy mi zajlik a szakmájában? Úgy érzem, hogy egy kicsit megrekedtünk az elmúlt évtizedek során. Egy kicsit hivatalos egyházzá hagytuk silányulni magunkat. Egy kicsit szeretünk plébánoskodni. Ellátjuk a magunk teendőit persze. Bizonyára jól is csináljuk azt, amit épp elvárnak tőlünk. De nem tudunk kitekinteni. Megújulni csak úgy lehet, ha a régi keretből megpróbálunk kilépni. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mindenki fogjon hozzá rockpassiót írni. Ez ostobaság volna. De amikor látom, hogy valaki megírja – mai nyelven! – Jézus szenvedéstörténetét, hát akkor legalább megnézem.

Hogy fogalmam legyen: esetleg mire tudnám felhasználni a látottakat?

*

Ari Nagy Sándor: „Fiataloknak íródott a *Rock Passió*, oratorikus megfogalmazás, szigorúan egyházi szöveg – semmi »hígítása« az evangéliumnak. Ezért is indul gregorián recitativóval a történet, és gregorián ének szól az első szent áldozás misztériumának pillanatában is. A gregorián »mozdulatlan«, emberi érzésektől mentes zene, a tiszta isteni gondolat muzsikája. Jól kapaszkodik föléje az egyszerű hálaadó ének, a tanítványok dicsérete (ami már modern zenei megfogalmazása az örömmek és hálának) – egy blues. Vagy drámaian feszül, ellenkezik Júdás hisztérikus rockja – az árulás pillanatában – a gregorián mozdíthatatlan, örök eszmeiségével.

Nem színpadra készült a *Rock Passió* – és ez egy külön csoda, ahogy Novák Ferenc a maga zseniális módján színpadra álmodja, megmozdítja.”

Novák Ferenc: „A csendes, passzív ellenállás diadala kíván lenni ez a *Rock Passió*, aláhúзва azt a krisztusi magatartást, amelyre épp az utóbbi időben is sok példát szolgáltatott a történelem. Csak a legutóbbira gondolva: Tőkés László nevét említem meg. Aztán van itt egy vezető értelmiségi kör, amelyik viselkedésében – hogy durva, de találó szóval éljek – ringyó; Pilátus, a papok és a többiek, akik önmaguk igazolására a könnyed ellenállást választják, és a tőlük távol álló, különböző emberre éppen ezért egyöntetűen halált kiáltanak. Rendezésemmel, a darab minden mozzanatával ezt a gondolatot szeretném erősíteni, a passzív ellenálló csodálatos erejét igazolni. Hisz ez a mi 20. századunk erről szól, erről beszél nekünk.”

*

– Megszületésétől a mostani végleges formájáig három átdolgozáson esett át a *Passió*... Sikli Lászlót egyre mélyebben foglalkoztatja a megújulás gondolata.

– Nemcsak az, hogy képesek vagyunk-e egyénileg és közösségleg a megújulásra, de legalább ennyire az is: mihez kezdünk megújult önmagunkkal? A szeptember elején megtartott csíksomlyói

országos ifjúsági találkozóznak épp ez volt a témája. Ezért is nagyon örülök, hogy a Szigligeti Társulat elhozta Somlyóra a Passiót. Ha valahol igen, az előadás itt igazán célba talált. Este fél kilenc lett volna a kezdés időpontja, és még negyed tízkor is hömpölygött a nép a Salvator-kápolna alá. Lehetek ott vagy ötezren, de van, aki ennél is nagyobb létszámúra becsülte a közönséget. A rendező elképzelése az volt, hogy a harang ritmikus kongatása közben égő gyertyával a kezükben ereszkednek le a kápolnától a színészek a völgybe, a szabadtéri színpad felé. Hát ilyen keretek között kezdődött ez az előadás.... Mit mondjak? Felemelő, megrendítő élmény volt. És ez a – színpadot az amfiteátrumszerű domboldalon telítve körülülő – közönségnek köszönhető.

Hogy miért van szükség az ilyen megrendítő élményekre? Meg az élmények tudatosítására? (Ezt tették lényegében az ifjúsági találkozó programjában szereplő előadások, megbeszélések.) Gergely István plébános szavait – aki e rendezvényt előkészítette, megszervezte – nagyon megjegyeztem: mi, egyháziak minden bizonnyal áltatjuk magunkat, ha azt hisszük, hogy tekintélyünk van az ifjúság szemében. Épp a Márton Áronról elnevezett gimnáziumban történt meg, hogy a diákok egyszerűen lehurrogták az igazgatót, amikor az bejelentette: elhívjuk a plébánost, hogy tartson nekünk előadásokat a hitről, a keresztény magatartásról, az egyházzal. Természetesen a kollégám mégis elment. Gergely István ugyanis tudta, hogy miként kell közelednie ehhez az ifjúsághoz. Ez nem azt jelenti, hogy első találkozásra át lehet hidalni a nehézségeket. De módot kell keríteni arra, hogy megismerjenek bennünket. Hogy visszanyerhessük azt a bizalmat, amit nem mi, mások játszottak el. Ennek a visszaszerzésnek a fóruma lehetne a továbbiakban ez az ifjúsági találkozó, ökumenikus alapon természetesen.

– Hiszen a megújulástól elválaszthatatlan a felekezetek nyitása egymás felé...

– Nem vagyok én próféta, a decemberi fordulat utáni napokban hozzám hasonlóan bizonyára sokan felismerték: itt nem történt meg az a forradalom, amit a televízió bizonyos érdekek miatt előszeretettel hangsúlyoz, tehát hamarosan megindul a visszarendeződés. Csak egy módon lehetne ennek elejét venni, ez a gondolatom támadt azokban a napokban, ha valamiképpen létre tudnánk

hozni egy nagy keresztény tömböt, egy keresztény uniót, amivel hidat építünk egymás felé – és közösen pedig a nagyközönség felé. Gondviselés-szerűnek tartom, hogy épp a szilágysági Menyőbe hurcolták volt annak idején Tőkés Lászlót, mert így – az első lehetséges alkalommal, amikor felkereshettem őt – megoszthattam vele gondolataimat. Addig személyesen sosem találkoztunk, csak a rádióból meg a képernyőről ismertem. Akkor szeretettel és nyitottsággal fogadott, hogy én arra nem is voltam felkészülve. Nagyon nagy érdeklődéssel hallgatta fejtegetésemet, de akkor úgy vélte, hogy amíg egy Doina Cornea, egy Mircea Dinescu áll a változások élvonalában, addig a visszarendeződésnek nem lehet akkor esélye, mint ahogyan én vázoltam előtte. Belátom: akkor nem is beszélhetett volna másképpen. Gondoljunk csak bele: a Menyőbe való elhurcolástól a BBC menyői látogatásáig alig néhány nap telt el! Olyan nagy változás volt ez az ő életében, ami igazolja akkori álláspontját. . .

– Optimizmusát. . . ?

– Igen. Amit én, mondom, természetesnek vettem. Mindenesetre végül megállapodtunk abban, hogy ő megtárgyalja a kérdést a református kollégákkal, én pedig „hozzam mozgásba” a katolikusokat. Fennakadásunk ott támadt: mit kezdünk az ortodoxiával? Ő rögtön nagyon szép példát mutatott a közeledésre, amidőn román kollégájával már a szentestén közös istentiszteletet tartott a helybeli ortodox templomban. E sikeresnek mondható próbálkozás ellenére érezkelni lehetett: az elmúlt évtizedekben közénk épített falat – mert nem magától épült, az biztos – roppant nehéz lesz lebontani, talán a berlini falnál is sokkal nehezebb. Az idő máris megmutatta, hogy a közös fellépés történelmi esélyét elszalasztottuk . . .

– Történetietlen szemléletre vallana, ha olyasmiektől okolnánk magunkat – és nem az önfelmentés mindig kéznél levő érve ez –, ami nem rajtunk múlt. Miként lehetett volna hatálytalanítani egyik napról a másikra mindannak a következményét, amit a történelem – az utóbbi negyven, sőt hetven esztendő alatt ellenünk dolgozva – gyúanyagként a lelkekben felhalmozott?! Történelmi jelentőségűnek ítélem mégis azt, hogy sikerült az, ami a két világháború között esélytelen vállalkozásnak bizonyult: létrejöhett legalább a Romániai Magyar Keresztény Egyházak Szövetsége.

– Az RMDSZ marosvásárhelyi tanácskozása előtt világossá vált előttünk: ha a tervezett Keresztény Uniót egyelőre még nem is tudjuk létrehozni, annyit legalább el kell érünk, hogy az RMDSZ keresztény arculatát körvonalazzuk. Hiszen az már kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a Keresztény Uniónak és az RMDSZ-nek együtt kell munkálkodnia.

– Nem véletlen tehát, hogy Sikli László azt fejtette ki Marosvásárhelyen: mi az egyházak szerepe a társadalmunkban, és mi az összefüggés az egyházak szövetsége és az RMDSZ között?

– A tanácskozás végeztével alig tíz percet tudtunk szakítani magunknak Tőkessel, ám ez elegendő volt ahhoz mégis, hogy megállapodjunk: mielőbb tartsunk Kolozsváron egy ökumenikus istentiszteletet, utána pedig alapítsuk meg az RMKESZ-t. Rögzítettük a napot és a programot, vállaltam, hogy én készítem a vitaindító dolgozatot, mégpedig ezzel a címmel: Az egyház helye az új társadalomban, szerepe a romániai magyarság érdekvédelmi szervezetében. Érdekes vagy önmagán túlmutató epizódja annak a napnak, hogy Nagyváradról négyen indultunk volt útnak akkor Kolozsvárra: Tempfli plébános, a későbbi váradi püspök, Fodor József irodaigazgató, egy szlovák kolléga meg jómagam. A jeges januári úton Bánffyhunrad központjában, a román templom előtt, nekicsapódtunk egy kamionnak. Nekem az oldalbordám tört el, meg az egyik kezem; Tempfli Józsefnek meg a mellcsontja, az irodaigazgatónak egy oldalbordája, szlovák kollégánknak pedig felhasadt a lábszára. Engem az ájulás környékezett, és amikor magamnál voltam, folyton csak arra gondoltam: minket várnak, küldetésünk van. Szerencsére szemben volt a klinika, ahol felinjekcióztak. És ahogy kezdtem egy kicsit jobban érezni magam, az első gondolatom az volt, hogy telefonáljak Czirják Árpád kanonoknak Kolozsvárra: küldjenek autót értünk, testületileg érkezünk. Jólesett látni kollégáim arcán Kolozsváron: mi ilyen állapotban is tartottuk magunkat adott szavunkhoz. Nahát ez volt a Romániai Magyar Keresztény Egyházak Szövetségének a születésnapja! Amit hát ezzel a nemkívánatos eseménnyel is megpecsételt az Úr!

MIT VESZÍTETT A VÁRADI RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖKSÉG?

„1948-ban államosítják az egyházmegye összes iskoláit, intézményeit. A szerzeteseket, szerzetesnőket kiűzik kolostoraikból. 1949-ben a püspököt, dr. Scheffler Jánost is elhurcolják a többi katolikus püspökkel együtt (a jilavai börtönben hal meg 1952-ben). 1951-ig dr. Schriffert Béla kanonok vezeti az egyházmegyét, akkor őt is börtönbe zárják. Az így előállt helyzetben a káptalan döntése alapján dr. Pap József szentjobbi apátkanonokot választják meg káptalani helynöknek, aki haláláig (1960. febr. 6.) áll az egyházmegye élén. Baráti kezet nyújt az akkori hatalmasságoknak (dr. Petru Groza barátja), utat nyit az ún. »béke-papságnak«, amelynek hivatása lett volna megosztani az egyház egységét. Külsőleg ugyan létezőnk, élünk, alkotunk, de belsőleg haldoklunk, gyászolunk, hallgatunk.

A kultusztörvény megjelenésével a püspökséget eltörlik. Attól kezdve csak mint esperesség működik. Sőt az egész romániai katolikus egyháznak csak »megtűrt« státusa van. Nincs elismerve, mivel szabályzata nem egyeztethető össze a kultusztörvénnyel. Az egyház feje a római pápa. Jurisdiciót viszont Románia területén nem gyakorolhat az ország határain kívül élő egyén. De hát a római pápát nem hozhattuk Bukarestbe. Szerencsére!

A papság csak a templom falain belül működhetett. Váradon beleegeznek sajnos hogy a hittanórák csak szombaton és vasárnap tarthatók. A főpásztor vidéki látogatásait – még a bérmutakat is – előzőleg be kell jelenteni. Ez így tartott még az elmúlt évben is.

1960-tól 1968-ig az egyházmegye főpásztora Bélteky Ferenc, aki szerető szívvel, jó szónoki tehetséggel megáldott ember. Az egyházmegye azonban tovább haldoklik, hiszen keze-lába meg van kötve. 1968-tól 1981-ig dr. Hosszú László lesz a főpásztor. Ez időszakban enged a szorítás, és Várad papsága is kicserélődik. Az addigiak helyébe bátor emberek lépnek, és új élet csírái kezdenek rügyezni.

1981-ben dr. Dászkál István veszi át az egyházmegye vezetését. Ő az első főpásztor, akit már Róma is jóváhagyott. Amit ő átvett, azt mind megtartotta. Semmit, egy könyvet sem adott oda.

Hogy az utóbbi negyven évben mit veszített el – csak anyagiakat! – a váradi püspökség? Íme:

- 1953-ban értékes festményeit viszik el »megőrzésre« (köztük Benczúr Gyula *Schlauch bíboros*ról készített portréját, Koroknyaitól pedig a *Mátyás Bécs előttjét*);

- 1955-ben lebontják a Kálvária-templomot, és helyébe építik az ún. Gomba vendéglőt;

- 1962-ben elviszik a püspökség teljes – több száz éves! – levéltárát, még az 1961-es iratokat is;

- 1963-ban »odaadományozzák« a városnak a püspöki palotát;

- 1973–74-ben elviszik a plébániák irattárát, értékes könyveit;

- 1975-ben »átveszik« használatra a Kanonok sort is.³

AZ EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK VISSZASZERZÉSE

Templi József:

– Ha az egyház nyitni akar a világ felé, ha azt akarjuk, hogy tevékenységünk ne korlátozódjék csupán a templom falai közé, akkor mindenekelőtt meg kell teremtenünk működésünknek az intézményi feltételeit. Örvendetes az, hogy a börtönök kapui olyan hamar megnyíltak előttünk – de hát az iskolák, a művelődési házak, a kórházak, az aggmenházak, a gyermekotthonok?! Ami az egyházé volt, azt mi mind visszakértük: iskolákat, kórházakat, aggmenházakat, gyermekotthonokat.

– És ...?

– Választ persze még nem kaptunk. Ami az iskolákat illeti, a kultusztitkárságtól az egyik inspektor azt mondta: nem célravezető az, ha egyetlen beadványban próbáljuk megfogalmazni az általunk támasztott jogos igényeket: minden egyes épületről, amire igényt tartunk, küldjünk felterjesztést. Hát ez óriási munka, gondolhatja, de mi ezt is megcsináltuk.

– Hány iskoláról van szó?

3 Fodor József: *Visszatekintés az utóbbi 40 évre*. Elhangzott 1990. február 19-én Nagyváradon az RMKESZ tanácskozásán.

– Szeptember 3-án volt a négy erdélyi magyar katolikus püspöknek egy megbeszélése ebben az ügyben, amikor is az iskolák államosítását illetően meglepő adataink kerültek felszínre. Mégpedig a Buletinul Oficial (Hivatalos Közlöny) egyik 1949-es száma alapján. Ebből kiderült, hogy Bihar megyében például egyetlen ortodox iskolát államosítottak, zsidót kettőt, görögkatolikust hármat, római katolikust negyvennyolcat, reformátust ötvenötöt, összesen százötöt. Ennél csak Maros megyében többet: százhatvankettőt.

– És országos viszonylatban?

– Ezerötszázkilencvenhárom. Amiből unitárius harmincnégy, evangélikus kétszázhatvanhat (részben német anyanyelvűek), katolikus négyszázhatvannyolc, református ötszázharmincnégy. Feltevesztéseinknek tehát ez volt a konkrét hivatkozási alapja.

– A püspöki palota...?

– Azt nyilván nem lehetett megtenni, hogy követeljük a Körösvidéki Múzeum azonnali kiköltöztetését. Nem mulasztottuk el azonban azt, hogy a leghatározottabban kérjük: ismerjék el tulajdonjogunkat. Mi kellő türelemmel leszünk, jeleztük, amíg egy ilyen fontos kulturális intézmény számára megfelelő épületet találnak. Sőt konstruktív javaslatunk is volt e tárgyban: tegyék rendbe mielőbb a várat, vagy legalább is annak egy részét. Mert aki a várat majd megtekinti – amíg szigorú katonai őrizet alatt állt, meg sem lehetett közelíteni –, az bizonyára kíváncsi lesz a múzeumi tárlók anyagára is.

– A Művelődés szerkesztőségének felkérésére a nyolcvanas évek elején terjedelmes riportot írtam a püspöki palotában berendezkedett Körösvidéki Múzeumról. Később, amikor az írás kötetbe szerkesztése során néhány adat ellenőrzése végett újból ellátogattam a helyszínre, feltűnt, hogy az épület hátsó szárnyát – több millió lejes beruházással – ismét javítják...

– Mielőtt a múzeum beköltözött volna, az épületre valóban ráfért a renoválás, mert még a parkettet is felszedték, az ablakközfákat is eltűzelték az ott elszállásolt görög menekültek. Na, most miért költöttek utóbb megint négy- vagy ötmilliót? Felszólítottak volt bennünket, hogy a székesegyház előtt tüntessük el Szent László bronzszobrát. Mégpedig azért, mert az államelnök számára megalázó volna, hogy amikor Váradon járva betér a múzeumba, egy magyar

király szobra előtt haladjon el. Mi persze hallani sem akartunk a szobor eltávolításáról. Azt mondtuk a szekusoknak: Váradot Szent László alapította, az egyházmegyét úgyszintén, ő a mi védőszentünk. Tehát nem a magyar királyt látjuk benne, hanem az egyházi szentet. Akármilyen is legyen a következménye, mi a szobrot nem távolítjuk el. Ha figyelmeztetésünk ellenére ők mégis hozzányúlnának, abból olyan világhírhíborodás lesz, amitől Isten óvja Romániát. Két hónap múlva minket kérleltek, nehogy szellőztessük a szoborügyet. Na, de akkor mit találtak ki? Új bejáratot nyitottak – potom ötmillióért –, csak azért, hogy megkíméljék az elnököt attól a traumától, amit esetleg a Szent László szobrának látványa válthatott volna ki belőle.

EGYHÁZ ÉS ISKOLA

Sikli László: Nemcsak arról van szó, hogy az egyházi iskolákat vissza kell szerezni, hogy azokat újra kell indítani. Az egyháznak az egész erdélyi magyar oktatásban újból komoly szerepet kell vállalnia. Ugyanakkor az RMDSZ-nek is tudomásul kell vennie, hogy nemcsak a profán jellegű oktatásra kell gondolnia. A kölcsönhatás törvénye szerint elő kell segítenie, hogy az ezután felnövő nemzedékek vallásos kultúrához juthassanak.

Tempfli József: Sajnos még nem kaptuk meg azokat az épületeket, amelyeket visszakértünk, így hát nagyon nagy gondunk egyelőre a hitoktatás. Az állam megengedi, nem szól bele. Na, de a diákjaink közül nagyon sokan járnak román iskolába. Ahol nem szívesen indítanak be hittant magyar nyelven. Persze megpróbálunk jelen lenni, hittanórákat szervezni ezekben az iskolákban is. Ám célszerűbbnek tűnik, hogy a fő hangsúlyt az idén még a templomi oktatásra helyezzük. A másik gondunk az, hogy egyelőre nincs annyi papunk, hogy minden iskolába eljussunk. Ezen úgy próbálunk segíteni, hogy beindítottuk a látogatás nélküli teológiát civilek számára. Férfiaknak és nőknek egyaránt. Tehát bárki elvégezheti ezt a három évet már csak azért is, hogy általános műveltsége gyarapodjék. A végzettek azonban kérhetik, hogy egyházi kiségitő-

ként, világi oktatóként alkalmazzuk őket. Már a nyár folyamán felvettünk hatvankettőt, s mert azóta újabb másfél százan jelentkeztek, hát pótfelvételit tartunk.

KERESZT ÉS CSILLAG UGYANAZON TEMPLOMON

Tempfli József:

Tőkés Lászlóval jó előre megegyeztünk: hogyha nem kapnók vissza egyszerre az iskoláinkat – ami nagyon valószínű –, minden vallási megkülönböztetés nélkül vesszük fel a gyerekeket... Tehát nem nézzük, hogy katolikus, református vagy unitárius az az iskola; csak azt, hogy a gyerekek anyanyelvükön tanulhassanak. Mi a múltban sem néztük, hogy ki milyen vallású. A tanárok alkalmazásában sem... Közös a cél: visszaszerezni az épületeinket, megszervezni az oktatást. Óriási dolog, hogy a négy történelmi egyház most szót tud érteni egymással, közös nevezőt tud találni. Ez régen elképzelhetetlen lett volna. Januárban alakult meg a Romániai Magyar Keresztény Egyházak Szövetsége, s szeptember 25-én már a negyedik tanácskozásunkat tartjuk. Ezen épp azt vesszük számba Székelyudvarhelyen, hogy eddigi közös fellépéseink mit eredményeztek, hol tartunk javaink visszaszerzésében, intézményhálózatunk kiépítésében.

– Az sem számít szentségtörésnek immár, hogy katolikusok és reformátusok közösen látnak hozzá templomépítéshez...

– Hát ott van a váradhegyaljai meg az Oncsa-telepi példa. Egyik helyen sem él annyi katolikus vagy református hívó, hogy külön-külön meg tudtak volna birkózni a templomépítéssel. Már februárban megegyeztünk azonban Tőkés Lászlóval, hogy mindkét helyen közösen építjük fel a templomot. Váradhegyalján már készen is áll, ahogy Tőkés püspök felgyógyul, rögtön felszenteljük. Nemcsak az építés módjában állapodtunk meg annak idején, hanem abban is, hogy az egyiknek csillag lesz a tetején és kereszt a homlokzatán, a másiknak a tetején lesz a kereszt és elől a protestáns jelkép.

– Belül?

– Azt mondtuk, hogy mi nem óhajtjuk telerakni szentekkel, ahogy az nálunk szokás. Ahhoz ragaszkodunk csupán, hogy a mi-
séken ott legyen a négy gyertyatartó és a kereszt az úrasztalán.
Amikor református istentisztelet zajlik, akkor ezek persze a sekres-
tyénkben állnak. Nem merült fel semmiféle ellenvetés ugyanakkor
azzal kapcsolatosan sem, hogy a Krisztus- és a Mária-dombormű
ott legyen, meg a keresztút ábrázolása.

Tőkés László:

„Számomra nagy élmény a katolikusokkal való egymásra talá-
lás, az oldódás. Nemrég a Gyimesekben jártam. Felejthetetlen és
felemelő volt a két felekezet közti teljes összhang. Pedig az a vidék
zömmel katolikus. Nem szabad elszalasztanunk a történelminek
nevezhető közeledés, megbékélés esélyét.

– Személyesen is jó példát mutat e téren, hiszen jó barátság fűzi
Tempfli Józsefhez....

– Az ő érdeme, hogy a történelmi egyházak szövetségének ko-
lozsvári alakuló gyűlésen közel kerültünk egymáshoz, s összeba-
rátkoztunk. Emberi közvetlensége hatással volt rám. A régi katoli-
kus főpapok merevek voltak. Nála a hagyományos katolikus
hegemonizmus árnyalatát sem tapasztaltam. Merem állítani: jó
szándék vezérli, ő is kapcsolatok elmélyítésére törekszik.

– Vaklárma tehát, hogy egyfajta rekatolizáció van kibontakozó-
ban...?

– Ha valamiért hódítani fog a katolikus egyház, annak oka sem-
miképp sem a kapcsolatok teremtésében keresendő. Erősebbek,
megújulásra képesebbek, mint mi. Ezzel számot kell vetni. Kevésbé
tudta szétrombolni őket a diktatúra, a miénknél ugyanis zártabb az
ő struktúrájuk. Célszerűnek tartom mindenkivel pontosan tisztáz-
ni álláspontjainkat. Épp ezért ellene vagyok az elzárkózásnak,
annak, hogy egymásra tüzet okádjunk. Sorsunk közös – ezt kell tu-
datosítani. Az élet más területére gondolva: lényegében az elromá-
nosodás is csak ott és akkor reális veszély, ha az álláspontok tisztá-
zatlansága bizonytalanságot szül. Távlatokban sem látom annak a
veszélyét, hogy az ökuménia vagy a közös imahelyek építése a val-
lásfelekezetek uniformizálásához vezetne. Én úgy képezem el a
jövőt, hogy közeledni fognak egymáshoz a különböző felekezetek,

de mint az iskolák, megőrzik és tovább éltetik hagyományaikat. A különbözőség egy gazdag kultúrában természetes, annak velejárója, léte nem az elválasztást szolgálja.”⁴ (Muzsnay Árpád: *Sorsközösség*. Falvak Népe, 1990. 28.)

LESZ-E ÚJABB ROCKOPERÁNK?

Sikli László:

– Bevallom őszintén: a *Rock Passió* sikere bennem feszültséget keltett. Ahányan eddig gratuláltak, mind megkérdezték: min dolgozom jelenleg? Valahogy természetesnek veszik, hogy aki meg tud írni egy ilyen művet, az nem maradhat adós a folytatással sem. A csíksomlyói találkozón a fiatalok előtt ezt úgy fogalmaztam meg, hogy a kegyelem nemcsak ajándék – teher is. Ezért mondom, hogy a siker egy kicsit meg is ijesztett. Ez a belső kényszer azóta szüntelenül dolgozik bennem. A jelek szerint nem eredménytelenül, mert most már el merem mondani, hogy lesz újabb rockoperánk. A címe: *Mária*. Azt a Máriát szeretném megrajzolni, aki mindig a háttérben marad, de ott van mindenütt, ahol szükség van rá; aki nélkül nagy dolgok nem születhetnének. Jézus óriási – de Mária nélkül életképtelen.

1990. október

UTÓIRAT

Lakatos Attila régész-történész, a nagyváradi egyházmegye vallásturisztikai irodájának vezetője 2021. március 17-én ekképp tájékoztatót az utóbbi évtizedek történéseiről:

„Tempfli József nagyváradi megyés püspök még közel két évtizeden át, 2009-es nyugdíjazásáig küzdött az egyházmegye ingatlan és kulturális javainak visszaszolgáltatásáért. Ez idő alatt, Románia

4 Muzsnay Árpád: *Sorsközösség*. Falvak Népe, 1990. 28.

európai uniós csatlakozási folyamatának kedvező légkörében sikerült visszaszerezni az egyházmegye számára egy sor reprezentatív, történeti épületet, köztük a Kanonok sor tíz házból álló együttesét, a Szent Orsolya-rend és a vincés nővérek kolostorait és iskoláit, a betegápoló irgalmasrend egykori kórházát, a teológiai szeminárium épületegyüttesét, közel 7000 hektár erdőbirtokot, valamint a püspökség államosított műgyűjteményének egy kisebb részét. Közel egy évtizedes pereskedés után a Legfelsőbb Bíróság 2005-ben ismerte el az nagyvárad egyházmegye tulajdonjogát a Patachich Ádám püspök által 1762 és 1776 között építtetett, monumentális barokk püspöki palotára. Az épületet használó Körösvidéki Múzeum kiköltöztetésre és az épület 2007-re elrendelt teljes átadására azonban csak egy évtizeddel később, 2017-ben került sor.

A 2009 márciusában felszentelt új főpásztor, a temesvári egyházmegyéből érkező Böcskei László megyés püspökre hárult egy sor további kulturális értékünk visszaszerzéséért folytatott küzdelem folytatása, valamint ennek a hagyatéknek a restaurálása és a közösség szolgálatába állítása. A Szent Orsolya-rend 2010-ben felújított, kisebb lakónegyednyi épületegyüttese ma az Ady Endre Líceum, Nagyvárad egyetlen magyar tannyelvű állami középiskolájának székhelye. A tudós várad kanonok és nagyprépost által alapított Nogáll Intézet a Szent László Római Katolikus Teológiai Líceumnak ad otthont. De oktatási intézmények működnek a betegápoló irgalmasrend és a vincés nővérek egykori ingatlanaiban is. A püspökség tárgyi kulturális örökségének számos fontos darabját is sikerült peres úton visszaszerezni, köztük a püspöki és káptalani könyvtár nagy értékű ősnymtatványait vagy az egykori metszetgyűjtemény 270 tételből álló sorozatát, köztük számos értékes, reneszánsz műalkotást.

A riport elkészülése után két évvel, 1992-ben, Nagyvárad alapításának 900., valamint Szent László király szentté avatásának 800. évfordulójára a Nagyboldogasszony-székesegyház oldalkarzatán megnyitotta kapuit az egyházmegye első modern múzeuma, a Szent László Egyházművészeti Múzeum, amely 2014 óta, a püspökség vallásturisztikai irodájának gondozásában, megújult formában várja a látogatókat. 2015 és 2017 között zajlott a székesegyház teljes, külső tatarozása, amelyet a palota és a székesegyház

mintegy 6 hektáros kertjének historikus szempontú átalakítása követett. Ez utóbbi a város talán legszebb zöldövezeteként a múlt év tavasza óta áll a város közösségének szolgálatára. 2019 tavaszán a püspökség gondozásában a betegápoló irgalmasrend egykori Gránátalma gyógyszertárának emléket állító patikamúzeum nyílt.

A barokk püspöki palota teljes, külső és belső felújítása 2017-ben kezdődött a magyar kormány támogatásával, és a tervek szerint 2021 végére fog lezárulni. Ezt követően az épület közel kétharmada, mintegy 7000 m² fog múzeumi és egyéb kiállítóterek, konferencia-központ, közösségi munkahelyek, valamint vendégszobák formájában a helyi közösség és a látogatók rendelkezésére állni.”

Zsil-völgyi bányászok közt – Kibéden

Az első újságírói kiküldetésem a Zsil völgyébe szolt 1968 júliusában. A szilikózisról írt riportom után az Előre főszerkesztője nyomban átvezényelt a Falvak Dolgozó Népehez. Ott is figyelemmel kísérek a bányászok sorsát, hiszen gyakran megfordultam Parajdon, Kibéden, Vargyason. Kibéden nincsen bánya, persze; annál előbb kapcsolatot tart a falu a Zsil völgyével. Hiszen nehéz lenne összeszámolni, hogy hány kibédi családnak biztosított kenyeret a két világháború között és különösképpen a kollektivizálás után a bányászás. Nem véletlen, hogy a '77-es bányászsztrájkáról is Kibéden tudtam meg annak idején suttogva terjesztett részleteket. Most riportmagnóval mentem. Annál is inkább, mivel a bukaresti bányászjárás is érdekelt: voltak-e köztük kibédiek? Ráduly Jánosnak köszönhetem, hogy nyíltan beszéltek előttem mindazok, akiket felkerestem.

A KÉNYSZER HAJTOTT A BÁNYASÁGBA

Dósa Ödön (1939):

- Nemcsak én, de már édesapám is ott született Lupényban...
- Melyik esztendőben?
- 1914-ben... Másfél évre rá, hogy megszülettem, már haza is kerültünk Kibédre...
- Miért?
- Hát a bécsi döntést követően... De csak visszajutottam a bányaságba, mert ahogy a szakiskolát elvégeztem, magam kértem, hogy helyezzenek a Zsil völgyébe. Apámnak két testvére Vulkánban dolgozott, az egyik nővérem is oda ment férjhez. Kezdetől fogva Vulkánban laktam, de eleinte Petrozsényba navétáztam. '62-ben kerültem a vulkáni bányához géplakatosnak, '70-ben már csapatvezető voltam...

– A keze alatt kik dolgoztak?

– Vót egy Rózsa nevezetű Vulkánból; aztán Farkas Albert, aki ugyancsak ott született, de a szülei sóváradiak vótak... Holló Vili Csehszlovákiában született, de a Zsil völgyében nőtt fel... Viorel Ventilă pedig Szászrégen környékéről került oda... A bányászok zöme Erdélyből került ki, de amíg rendesen fizettek, nagyon sokan jöttek Máramarosból és Moldvából is...

Madaras Péter (1935):

– Édesapám is lehúzott tizenegy évet ugyancsak Lupényban. A bátyám már előttem odakerült, én csak azután, hogy a katonaságtól leszereltem: '58. január 3-án.

– A szülei mikor kerültek ki a bányaságba?

– Ahogy összeházasodtak, mindjárt, nem sokkal az első világháború után. Engem is a kényszer hajtott rá az elmenetelre. Bejött, ugye, a közös gazdálkodás, elvették mind a fődek javát, minket meg kitettek oda, ahol termelni az égvilágan semmit nem lehetett. Csillésként kezdtem, aztán jártam egy évig segédbányász-iskolába, hat hónap múlva pedig bányásziskolába. Ugyancsak munkaidő után. Ferenczi Balázs volt a csapatvezetőm Gyergyókilyénfalváról. Erősen megkövetelte a munkát tőlünk – de meg a fizetésünket is az uraktól. Amikor az öreg '65-ben betegnyugdíjba került, nekem kellett átvennem a csapatot. Harmincéves koromban. Ugyancsak az aknamélyítést folytattam. Rettenetesen nehéz munka volt, kőben dolgoztunk.

Szilveszter József (1931):

– Mikor '56-ban megnősültem, átvettem a kibédi tejcarnokot. De jött a kollektivizálás, és a tejcarnok megbukott. Jobbnak láttam, hogy elmenjek itthonról. Gyuri, a bátyám már öt évvel azelőtt kiment a bányaságra, s azt írta: „Gyere, mert itt még megélünk!” Jól is sikerült, nem mondom. Egy gyalakuti csapatvezető, Bálint Albert keze alá kerültem...

– Emlékszik arra, hogy még kik voltak a csapatban?

– Vót egy felsősófalvi, Kovács Sándor; aztán Birtalan Zakariás, Véckéből... Parajdiak is akadtak egy páran. Annyi bizonyos, hogy

a tizenkettőből mindössze egy vót, aki nem a mi vidékünkéről származott.

Balizs Károly (1936):

– Birtokunk nem vót, hát valamilyen szakma után kellett néznem. Édesanyámnak a testvére aligazgató volt az egyik bányánál, s egyszer azt írta haza: szükségük van asztalosra, így kerültem Urikányba. Az ember eleinte fél a bányától, de aztán meg lehet szokni...

A normát évről évre emelték

Balizs Károly:

– Amikor elvégeztem a bányásziskolát, megtettek rögtön csapatvezetőnek. Nem kellett oda a rádikal din dóscsincs [huszonöt négyzetgyöke], akinek egy kicsi esze volt, s jól kideszkurkálta magát [elég talpraesett volt], hát az nagyon jól keresett. Én olyan jól feltaláltam magamot, hogy soha fel nem sültem, pedig tizenketten dógoztak a kezem alatt, és sokat akart keresni mindegyik. Mer' a bányánál úgy van, tudja-e, hogyha egy csapat jól megy, akkor abban szeretne dógozni mindenki. A pénzért, hát persze, hogy a pénzért. Az alatt a hét esztendő alatt, míg csapatvezető vótam, hét igazgatóm vót. Őköt dobálták le állandóan. Pedig olyan igazgatóm is akadt, aki kosárral hordatta bé az ételt, csakhogy a sitt végén maradjunk még két órát...

Madaras Péter:

– Vót egy Marinescu nevű mérnökünk, aki azt mondta a csapatvezetőnknek: „Balázs bácsi, ne csináljon két normát, mert annyit nem szabad én kifizessek magának!” Ez így ment pontosan: amikor odakerültem, 0,40 m³ vót egy ember normája; amikor a csapatot átvettem, már 1,17 m³-nél tartottunk; '85-ben jöttem haza nyugdíjba, és akkor 3,313 m³ vót a norma. Ki csinálta mindezeket? Én meg a másik, meg a harmadik... Mer' állandóan a fizetésért küzdötünk, hogy a családot jobban tudjuk fenntartani. S ahogy látták, hogy meg tudjuk csinálni, emelték rögtön a normát. Végül már odakerültünk: akárhogy dógoztunk, seggre vótunk ülve. Mer' a

normát nem tudtuk megcsinálni, s akkor fizetés sem vót. Ez a magyar beszéd.

Szilveszter József:

Az igazság az, hogy mokányabbak vótunk, mint a románok. Szerettünk sokat dógozni, az istenit neki! S osztán egyik-másik agyonbetegedett. Mikor én kimentem oda, '62-ben, három és fél tonna szenet kellett egy embernek kiadni, s mikor ezek az új gépek bejöttek, lett még huszonegy tonna is, de akik mánuállal [kézi fejtéssel] dógoztak, azoknál is felment hétre. Madaraséknál más volt a helyzet, ők kőben számoltak. Hét évig olyan helyen dógoztam, mintha az asztal alatt lettem vóna: hasalva. Még a víz is folyt alattunk. Úgyhogy három rend ruhával mentünk le. S olyan gyarlók vótunk, hogy odamentünk. Mer' megfizették jól. Ezér' osztán a könyökem s a térdem, minden tönkre van menve. S most járom a fürdőket, hogy még tudjak élni egy kicsit...

Dósa Ödön:

Örökké a norma, a norma. Állandóan emelték. Évről évre nőtt. Minket, karbantartókat úgy fizettek, ahogy a bánya teljesítette a plánt [tervet]. Ha nem teljesítette, nem kaptuk meg az alapfizetésünket sem. A végén már oda jutottunk, hogy 40 százalékot kaptunk. Nemhogy jókedvvel menjünk munkába, hanem valósággal féltünk. Állandóan jesztegettek a Szekuritátéval...

Hajszálon múlt az életem

Beszélgetés Dósa Ödönnel:

– Ez, akit itt lát, ez nem az én unokám. A sógorom gyereke, a feleségem öccsége. Az édesanyja ott van Lupényban a szénmosodánál, még maradt egy kislány a sógorom után, de az már tizenhárom éves...

– Ezek szerint örökbe fogadták a kisebbiket?

– Nem, de amióta vót az a robbanás, azóta itt van...

– Mikor is történt?

– Tavaly szeptemberben... Három évvel ezelőtt én is szinte ott hagytam a fogamot, ugyanazon a munkahelyen. De valahogy olyan vót az előérzetem, hogy ne maradjak ott azon az orizonton [szin-

ten], ahová az igazgató állított. Négy személy halt meg pont azon a helyen. Azelőtt való nap is két robbanás vót egymás után...

– Miért?

– Az egy olyan munkahely vót, nagyon gázos. Vannak műszerek, amelyek fel vannak akasztva az ácsolatra, hogy kinn a napon mutassák: hány százalék a metán? A bányászok, hogy jobban tudjanak keresni, a műszert betették egy nejlonzacskóba, és letették a földre. Me’ a földön nincsen metán, az örökké felhúzódik. Osztán mikor az egyik fejtésben robbantottak, akkor vót az első katasztrófa. Huszonhaton haltak meg...

– Nem emlékszem arra, hogy az újságok megírták volna...

– Írtak valami, de nagyon keveset...

– Mikor is volt ez?

– ’87-ben. Akkor történt az is, hogy Ceaușescu leküldött egy bizottságot, hogy a robbanások okait kutassák. Őköt a robbanás pontosan azon a plánon kapta el, amikor mentek le. Mind a kilencen ott pusztultak.

Nem hagyták, hogy beszéljen az ember

Beszélgetés Balizs Károllyal:

– Egyszer felmegyek az igazgatóhoz: kezdődik a bányamesteriskola, s én feliratkoztam, szeretném, hogy aprobálja. Egyszer ez vót a kifogása, másszor más, de addig jártam a fejire, hogy megszokallta. Akkoriban alakult ez a... komitetul oaménilor muncsi [a dolgozók tanácsa]...

– Beszélj, ember, magyarul! – szól rá a feleség, majd restelkedve felém forul: úgy megszokta az ura a román beszédet, hogy még itthon is mind azokat a kifejezéseket használja, amelyeket a bányaságban.

– S akkor összehívta a dógozók tanácsát: ne, a brigádos el akar menni, inkább tegyük vissza a szénbe, mer’ ha az iskolából visszajő, már más a funkciója... Amikor én ezt az iskolát csináltam, akkor még benne vótam ebbe a... membru szupleánt al komitetului zsudeceán de pártidba [a megyei pártbizottság pótagja volt]... Bé vótam választva a magyarok részéről. Akkor úgy csinálták: ennyi ember magyar vót, ennyi vesz részt közülünk a vezetésben. De akkor is a produkcióban [termelésben] végeztem a munkámat, csak

amikor gyűlés vót, akkor kellett menni, s felszólalni. De nem hagyták, hogy beszéljen az ember: hogy nincs szalámi vagy ez, az... Olyan nincs. Egyszer beszéljek a produkcióról, az étel az utolsó.

– De volt, amikor megjavították az ellátást...

– Meg hát, a gréva [sztrájk] után rövid ideig...

Amikor a bányászok egy kicsit összegyűltek

Balázs Károly:

– Amikor Lupényban vót az a gréva, alighogy lementem a bányához, mondják, hogy menjek rögtön az igazgatóhoz. El nem tudtam képzelni, hogy mit keres benn éjnek idején. Mer' én akkor éjszakás vótam. Azt kérdi tőlem: na, jönnek az emberek a sittbe? Jönnek, hogyne jönnének. Végzik a munkát? Hát hogyne végeznék. Nálunk, az urikányi bányánál, tudja a fene, valahogy szófogadó emberek vótak. Jobb, ha végezzük a dógunkat, me' úgy is csak az lesz, amit a főnökök akarnak. Na, valahogy eltelik a nyóc óra, reggel öt óra körül, amikor akarjuk adni a bányából a jelentést a bejövő mestereknek, hát nincs, akinek. Senki az égvilágon a bányánál. Még a diszpécser is el van kergetve. Még jó, hogy ott maradt a gépész, hogy kihúzza a kassal a bányászokat. Én elvégeztem az irodai munkámat, s mire kijöttem az udvarra, az én embereim közül egy se vót sehol – kivéve a lövő mestert, me' neki le kellett adnia a lőszert. Azt kérdi tőlem: na, most velünk mi lesz, hogy nem mentünk a többivel együtt Lupényba? Milyen emberek vagyunk, hogy nem mentünk, hogy kérjük meg a jogainkat?!

Szilveszter József:

– A hetvenes évek elején megkerestük a hét-nyolcezer lejeket is. Aztán odakerült a helyzet, hogy jött a betegség. Két évig a fenntartásnál dolgoztam. Ott már kevés volt a kereset. Ez már '77-ben történt, amikor Lupényban egy kicsit összegyűltek a bányászok. Most is úgy előttem van, ahogy itt látom magát. Éjszakai váltásban voltam éppen, s már amikor mentünk bé, azt mondta a főaknász: mindenik keressen magának munkát, mert ezentúl senkinek sincs nyugdíja. Ez augusztus elsején volt, este. Hát amikor reggel jövünk ki, annyi a nép az udvaron. Odaszól az egyik hozzám: nehogy hazamenjek, mert rögtön összevágna. Nem is mentünk haza egé-

szen harmadikán estig. Aki mozdult el, azt már porolták meg. Aztán kinek-kinek a felesége hozott kosztot, úgyhogy nem voltunk éhen. Amikor jött a déli váltás, senkit le nem engedtek. Ott álltak a bányaaajtónál ilyen-olyan szerszámokkal... De akinek volt valami defektje [hibája], annak aztán el kellett tűnni. Mert azon az éjen mindenki ment, és kereste fel a másikat. Magát az igazgatót is úgy eltüntették, hogy azóta sem láttam. Senki munkába nem akart állni, amíg nem jó Cseucseszku. De hát ő ottan volt a tengerparton. Kijött Verdeț, kijött Băbălău, a bányaugyi miniszter, szépen kértek: jóemberek, menjenek! De aztán ki volt nagyobb, mint mi?! Úgyhogy aztán harmadikán reggel Cseucseszku megjelent. Nem olyan szépen várták, mint azelőtt. Nem volt piros szőnyeg meg ilyesmi. A kapunál egy gyirétára [őrbódé] felállt, s ott beszélt. Ment fel egy tiszt utána, az egyik bányász neki: oda te ne menj, nem kellessz te nekünk! Azelőtt Dobre Constantin, akit aztán el is posztítottak, fogalmazott valamilyen paragrafusokat: állítsák vissza a hat órát, miért vették el a nyugdíjunkat, s ehhez hasonló követeléseket. Cseucseszku annyira meg volt lepődve, hogy nem tudta elolvasni, amit a kezébe adtak. Úgy változott a feje, mint a pulykának: piros, kék, mindenféle színű volt, pedig a tengerpartról jött, s jól le volt barnulva. Mind ütötte a mikrofont, s az nem szólt. Odament egy bányász, s megfogta jó ügyesen mejjen: gyere le, ha nem tudsz olvasni, majd elolvasom én! Soha nem felejttem el ezt a jelenetet. Akkor még jobban meg volt ijedve. Kajla Vasile volt ez, kapott is érte négy évet...

Madaras Péter:

– Már fél három volt, s két órakor kellett volna váltsanak. Amikor feltelefonáltam, hogy mi van a szkimbbel [váltással], azt mondta nekem a mérnök: azonnal szedjem az embereket, s jöjjenek ki, mert az aknákat zárják le; többet se ki, se bé. Mikor kijöttünk, a lámpareánál ott voltak [*Mondjad, fiam, magyarul* – hallatszik a feleség hangja] az örök, szóval, ahol a bányászlámpákat adtuk le, ott már páza [őrség] volt. Úgyhogy haza sem lehetett menni. Kezdve Urikánytól mind oda voltak Lupényba gyűlve: Petrozsény, Lónya, Petrilla, Aninósza, Vulkán, Livözény, Korojest... Ha tudjuk, hogy sztrájk lesz, bé sem mentünk volna az első szkimbbe...

Dósa Ödön:

– Akkor Ceaușescu megígért mindent, mert erősen meg volt szorítva. Bár akkor lett volna vége mindennek, mert akkor most sokkal jobb volna. Eddig már benne lennénk a rendes kerékvágásban.

Szilveszter József:

– Pillanatnyilag mindent lehetett kapni, de aztán megint visszavásott a helyzet. Még abban az esztendőben... A betegnyugdíjasokat elvitték Bukarestbe, vagy negyvenféle aparáton [műszeren] ment keresztül a nép. Akibe aztán egy kis sántaság volt, annak meghagyták a nyugdíját. De '78-ban mégis elvágták. Én akkor egy olyan orvosnak a kezébe kerültem, akivel valamikor katonacimborák voltunk Dorohoi-ban. Ő mondta: még a félkezeűektől is el kell hogy vegyék a nyugdíját. Ki volt adva a parancs...

Balizs Károly:

– Aki Cseucseszku ellen beszélt, azokat mind ügyesen egyenként lefoglák. Hat hónap, egy év, két év; mindeniket megbüntették. Úgyhogy ott nem szkapált meg [nem menekült meg] egy sem, amelyik ellene dógozott.

Madaras Péter:

– Hallgatott mindenki, mint a beszart macska. Ez tiszta beszéd. Nem vót senkinek egy szava. Mert ha egy szó vót, akkor vitték el az embert, s jól megdöngették. Mint ahogy engem is. Beválasztottak vót a bányászszakszervezet városi tanácsába. Ez nem vót a bányánál, az nem vót, hát én ezeket szépen előadtam Déván. Amikor kijöttem a gyűlésből, két civil előmbe jön: legyen szíves, menjek velük, hogy filmezzenek le. Hát én mindjárt gondoltam, hogy miféle filmzés következik. Úgy megtámogattak gumibottal, hogy aztán a Szekuritáté autójával kellett hazavigyenek. Letettek a blokk elibe, s azt mondták: ha még egyszer így kimondom, hogy mi kell, ismét lefilmeznek. Akkor már mertem én szólni azután? Hát nem verethettem agyon magamot!

HOSSZÚ ISTVÁN VALLOMÁSA

Hosszú István 1945-ben született Szovátán. A hetvenes években a Zsil völgyében dolgozott, és maga is aktív részvevője volt az 1977. augusztus 1–3-i sztrájknak. Ő sem úszta meg a zaklatásokat, s 1980-ban erőszakkal visszaköltöztették szülővárosába. 1985-ös éhség-sztrájkja után a román hatóságok megpróbálták rávenni, hogy kérje a kitelepedését. A zaklatások újabb hulláma után – amit az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusához írt és a Szabad Európa Rádióban felolvasott levelével váltott ki – végül is 1986. július 3-án kitoloncolták az országból. *Börtön volt a hazám* címmel Csalog Zsolt adta ki visszaemlékezéseit. 1987 júliusa óta az Egyesült Államokban él. Alábbi vallomását az *A Romania: A Case of „Dynastie” Communism* (New York, 1989) című kötetből vettük át:

„Zsil-völgye népességének körülbelül 35–40 százaléka volt akkortájt magyar nemzetiségű. Semmiféle ellenségeskedést vagy viszálykodást nem tapasztaltam magyarok és románok között. Ellenkezőleg, nagyon is bajtársias légkör uralkodott közöttünk.

A mi követeléseink – a munkásoké és bányászoké – megalapozottak voltak. A Ceaușescu-rezsim nagyon rafináltan és ravasz módon viszonyult ehhez az ügyhöz. 35 ezren voltunk bányászok, akik részt vettünk a sztrájkban. Felvázoltunk egy 14 pontból álló követeléslistát, amelyek elsősorban a munkafeltételek javítására vonatkoztak. Ceaușescu, amikor meghallotta követeléseinket és figyelemztetésünket – hogy mindaddig nem folytatjuk a munkát, amíg a 14 pontban foglalt követeléseinknek nem tesznek eleget –, azt mondta: »Ó, valóban? Nem akartok dolgozni? Hát akkor más eszközökkel folytatjuk a tárgyalást.« És teljesen egyértelmű volt az, amit ezek a szavak jelentettek, hiszen a környező dombok tele voltak a hadsereg és a titkosrendőrség egységeivel. [...]

Amikor Ceaușescu látta, hogy fenyegetésekkel semmire sem megy, radikálisan változtatott a taktikáján: minden követelésünk teljesítését megígérte. Természetesen nagyon keveset váltott valóra azokból. Constantin Dobre és Jurca mérnök voltak a sztrájk vezetői. Ők azt kérték Ceaușescutól, hogy semmilyen megtorlást ne alkalmazzanak azok ellen, akik részt vettek a sztrájkban, vagy akik felelőssé tehetőek annak megszervezéséért. Amint az köztudott. Cons-

tantin Dobre valamivel később eltűnt, Jurca mérnököt pedig meggyilkolták. Ettől a pillanattól kezdve a terror eszközeit vetették be a Zsil-völgyi bányászok ellen.”

AMIKOR A BÁNYÁSZOKAT LEVITTÉK BUKARESTBE

Balízs Károly: Tetszik tudni, hogy azok a román családok, akikkel joban voltunk a Zsil völgyében, itthon is felkeresnek, Kibédén?

Cs. P.: Az idén is...?

B. K.: Botezatu Maria augusztusban is járt itt a menyével...

Cs. P.: Nem zavarta meg őket, amiket a vásárhelyi események kapcsán összevissza írtak és mondtak rólunk?

B. K.: Dehogynem, dehogynem! Éppen ezzel kezdtük: nehogy elhiggyék azt a rengeteg badarságot, ami a fülükbe juthatott. Ez a felkavarodás mind azoktól a gazemberektől ered, akik féltik a széküket. Vagy pedig olyan szerepet játszottak valamikor, hogy most félnek. Mind ezek buzerálják össze a románt a magyarral...

Dósa Ödön: Most el vagyok egészen ámulva, hogy mennyi jogot adtak a bányászoknak...

Cs. P.: Mióta?

D. Ö.: Most a forradalom után...

Cs. P.: Tényleg...?

D. Ö.: Az én fiam most a hármaskategóriával megkereshet hét-nyolcezer lej. Hát én a hatos kategóriában, ha megkerestem annak idején a hateret, azt sem tudtam, hogy kinek köszönjem meg. Most csak azért kapnak egy ezret, mert nehéz munkát végeznek, s benn vannak a föld alatt.

Cs. P.: A maguk idejében ez nem járt?

D. Ö.: Nem, nem! A fizetés is nagyon meg van emelve. Az éjszakai műszakért is jár vagy ötven lej...

B. K.: Sokat veszített ez az ország az idén, ez az igazság... Annyit tüntetnek, de annyit, ahelyett, hogy dógoznának. Ha bémennek a munkahelyre, ott se mozdítanak sokat...

Cs. P.: Amikor a bányászokat levítették volt a nyáron Bukarestbe, ismerősöket fedeztek-e fel a tévében? Bizonyára látták, hogy ott mit rendeztek... Akkor maguk mit éreztek?

B. K.: Eleinte azt gondoltam: ha a rendőrség nem bír velük, ha a katonaság nem áll szembe, valakinek csak kell, aki egyszer lefékezze ezeket... Itt már tényleg annyi párt van, mint a gomba... Kilencven vagy mennyi... Egyik okosabbnak tartja magát, mint a másik, s akkor uszítják egyiket a másik ellen. Először azt mondtam: jól tették a bányászok, hogy felmentek Bukarestbe. De amikor odaértek, és látták, hogy kik vannak az Egyetem téren... Há' nem vót egy csomó okos ember köztük, azt hiszi? Most a bányászokon marad a bélyeg, hogy mit műveltek. A világ is elítéli őket, hogy beleavatkoztak. Nem kellett vóna odamenni, ezt most már jól tudom. Mer' lehet, hogy beleavultak a dologba olyanok is, akik nem vótak bányászok, csak felöltöztek bányászruhába...

Madaras Péter: Már az első pillanatban azt mondtam, és most is ezt állítom: amelyik bányász kijött a munkából, az nem szaladt el Bukarestbe; hanem amelyikek a bányánál is tekeregnek; a másik felől pedig azok az urak, akiket lecseréltek; azok uszították ezeket a tekergőket – me' egyebet nem mondhatok –, s azok mentek el Bukarestbe. Az, amelyik dógozott – én százszázalékos vagyok –, annak nem vót kedve, hogy fogja magát, kaszkétát [bányászsisakot] tegyen a fejére, és salapétában [kezeslábasban] elmenjen. S mocsokson! Ez hazugság. Nekem hiába mondják az egészset. Lupényban eleget vótam, és tudom, hogy mindegyik abba jár, hogy menjen haza, me' úgy el van fáradva. Én hajnali négykor mentem el otthonról, s délután négyre vetődtem ismét haza. Na, ez vót a nyóc óra. S most is ez a nyóc óra!

D. Ö.: Nem tudom elhinni, hogy éppen olyan rosszak vótak a bányászok, mint ahogy el vannak most könyvelve. Azt se mondja nekem senki, hogy csak úgy odamentek, maguktól... Honnan tudta az a bányász, hogy hol lakik Câmpeanu, Rațiu?! Az el vót vive oda: „Na, törjetez, zúzzatok!” Hogy közülük is akadnak gazemberek, azt meghiszem. De ez valakitől irányítva vót. A maguk fejitől nem mentek...

Sz. J.: Mondok ezzel kapcsolatosan egy érdekes dógot. A vejem csíkrákosi származású, fájin ember. A barbatyáni bányában dolgozik. Amikor hazahozták a leánykát nyaralni, ez vót az első kérdésem: Na, nagy vitéz, hát osztán mi történt Bukarestben? „Hallgasson ide, apám. Mi nem mentünk – ezt erősítette mindegyre. – Aki

dógozott, és a helyit ellelte, az nem ment. Hetvenhétbe ki vótak oda helyezve az olyan leprák..., szekus meszeriák [szekuritátésok]: te ilyen posztot tótesz be, te olyant... Ahol dógozni nem kellett. Kilenckilenck százalékban ezek mentek..." Akik '77-től ott maradtak a bányáknál felügyeletre. Vótak köztük bányászok is, persze. Akik a dógot kerültek. Ezek vótak. Egy-egy szektornál ő vót a főnök, a párttitkár... A vejem jól tudja, mert a barbatyeni bányához is tettek ilyeneket... Minden tíz bányászra jutott egy-kettő...

TÖRTÉNELMI LÉPÉSHÁTRÁNYBAN

Smaranda Enache: Azt kérdezi, hogy milyen benyomásokkal tértem haza Brassóból, a romániai ellenzéki mozgalom tagszervezetének első találkozójáról, amelyen 1990. szeptember 7-én és 8-án a marosvásárhelyi Pro Európa Ligát képviseltem? Nos, mindenekelőtt az volt a nagy meglepetés, hogy egy ilyen találkozó egyáltalán létrejöhetett. Amikor Mircea Sevaciu, a brassói November 15. Társaság vezetője értesített az összejövetel előkészületeiről és célkitűzéseiről, nem is mertem remélni, hogy ezen a régóta esedékes értelmiségi-munkás találkozón a brassói tüntetést szervező munkások mellett ott lesznek a bányászok is; ráadásul azok a bányászok, akik a bukaresti Egyetem téren „tevékenykedtek”, részt vettek a június 13–15-i eseményekben. Mircea Sevaciu azzal kezdte: a munkások egymagukban nem tudják kivívni azokat a jogokat, amelyekért már '87-ben is küzdöttek; mondjuk el hát mi, az értelmiségiek miként képzelik el a demokratikus Románia megteremtését? Már javában tartott az eszmecsere, amikor egy adott pillanatban megjelentek a bányászok. Nagyon elegánsan voltak öltözve, és rendkívül büszkén foglaltak helyet – egy sorban valamennyien. Lehetek vagy nyolcan-tízen. Miron Cozma vezette őket, a Zsil-völgyi bányászszakszervezet elnöke, aki különben almérnök. Fantasztikus pillanat volt, mert amikor megjelentek, mindenki felállt a terebben, és amíg elhelyezkedtek, végig tapsolta őket.

Másnap, szeptember 8-án Ana Blandiana mondotta el gyönyörű beszédét a szolidaritásról. Ez már a színházban zajlott, nagyobb publikum előtt. Könnyekkel küszködve, megrendült lélekkel kér-

lelt mindenkit: ne hagyjuk többé diverziók által megosztani magunkat; ne lehessen többé egymás ellen fordítani, egymás ellen kijátszani nemzedékeket, társadalmi kategóriákat, felekezeteket, etnikumokat.

Ana Blandiana: Nagyon jó, hogy ez a találkozó végre létrejött; annál is inkább, mivel színhelye a számunkra oly nagy jelentőségű Brassó. Nagyon jó, hogy sor került rá – bár eléggé megkéstünk vele. Teljes szívemből hiszem – és ezt a legnagyobb őszinteséggel és a legteljesebb alázattal mondom –, hogy ennek a találkozásnak voltaképpen '87 előtt kellett volna megtörténnie, vagy még korábban: '77 előtt Lupényban. Ha ez akkor lehetséges lett volna, történelmünk azóta más irányba fejlődik minden bizonnyal, és most minden másként állna. Teljes szívemből hiszem: ellenállásunk tragédiája az volt, hogy az értelmiségiek nem lehettek – mert nem tudtak – a munkások mellett lenni akkor, amikor azok mindent kockáztatva az utcára vonultak. [...] Amikor mi – akik a legszigorúbb ellenőrzés, a legéberebb felügyelet ellenére is részt vállaltunk a szellemi ellenállásban – tudomást szereztünk arról, hogy mi történt a Zsil völgyében vagy Brassóban, annyira késő volt már, annyira befejezett tényé vált minden, hogy meg sem lehetett közelíteni a helységeket. Egészen a múlt esztendő decemberéig úgy éltünk valamenynyien, hogy lehetetlenség volt az összefogás. Ezért lázadásaink is külön-külön zajlottak: egyfelől az értelmiségieké, melyek minden esetben csak egyéni megnyilatkozások voltak, és sosem közös fellépések (még ama bizonyos aláírások közt sem szerepeltek nagyobb számban értelmiségiek); másrészt ott voltak az erőteljes munkásmegmozdulások, amelyeket már annak előtte elfojtottak, hogy hátszínük, a segítségükre siető ellenállási szövetség kialakulhatott volna. [...]

A zsarnokság megakadályozza a szolidaritás kialakulását. [...] De most az összefogás, a közösségvállalás lehetséges. Most tőlünk függ, hogy ne legyen köztünk széthúzás, felmorzsolódás; tőlünk függ, hogy ne kerüljünk a gyűlölködés lejtőjére, amelyen olyan könnyen el lehet csúszni, mert annyira piszkos. Ha most nem lesz elég erőnk az összefogásra és közös akaratunk kinyilvánítására, az a mi bűnünk lesz, amit sosem bocsáthatunk meg magunknak.

A szolidaritás a szabadság legfelső foka. Szabad lehetsz egymagadban is, de a szabadság akkor igazán értékes, ha másokkal együtt élheted át. Meg kell értenünk, hogy szolidaritás nélkül semmit sem érhetünk el. [...] Közösségvállalás csak akkor lehetséges, ha felfedeztük azt az igazságot, amely egyesíthet valamennyiünket. A mostani történelmi pillanat pedig arra a felismerésre készítet: az összeomlásnak olyan szintjére jutottunk, hogy ennél lejjebb már nem kerülhetünk. [...]

Azért jöttem Brassóba, hogy meggyőződjem – és tőlem telhetően másokat is meggyőzzek –: a szolidaritás lehetséges; hogy a munkások és értelmiségiek, a diákok és a bányászok, a fiatalok és az idősek, a románok és a magyarok, az ortodoxok és a görögkatolikusok, a temesváriak és a moldvaiak, az itteni románok és a távolabb élők közösséget vállalhatnak egymással. Meg kell bocsátanunk, de nem szabad felejtenünk. Nem a bosszúállásnak, hanem az emlékezetnek kell odahatnia, hogy többé ne ismétlődhessék meg, ami már megtörtént. Ha mindig tudatában vagyunk annak, amit már átéltünk, úgy ez nem fordulhat elő. Éppen ezért nem adhatunk helyet azoknak a próbálkozásoknak, amelyek arra akarnának rávenni, hogy felejtjük el a kilenc, a nyolc, a hét, a három hónappal ezelőtt történeteket; nem követelhetik meg tőlünk, hogy másnak higgyük azt, ami valójában történt; mert ott voltunk, átéltük az eseményeket. Nem engedhetjük meg, hogy újabb hazugságok bitorolják az igazság helyét egy olyan történelemben, amelyet 45 éve folyton átrendeznek. Meg kell őriznünk jó emlékezetünkben mindazokat, akik a sztálinista börtönökben szenvedtek; akiket a Zsil-völgyi, a brassói, a temesvári, az Egyetem téri és a mägurelei események miatt ítélték el; mindazokat, akiknek a szenvedése lehetővé tette, hogy megérjük ezt a napot, amikor végre egymásra találtunk.¹

1990. szeptember

1 A teljes szöveg a 22 című hetilap 1990. évi 35. számában jelent meg.

UTÓIRAT

Ruxandra Cesereanu professzor asszony 2003-ban került a Babeş-Bolyai Tudományegyetem újságírói tanszékére. Abban az évben jelent meg a *Imaginarul violent al românilor* (A románok erőszakos képzelete) című kötete, melynek bővített kiadása 2016-ban látott napvilágot. A kommunista légerek és börtönök megtorlásainak elszánt kutatója, az 1989-es események és a bukaresti bányászhadjáratok – dokumentumokon alapuló s tanúkat megidéző – elemzője kimutatta a január 28–29-i és a június 13–15-i erődemonstrációk manipulatív jellegét. Hitelt érdemlően bizonyította a forradalom kisajátításának és a neokommunista hatalom megszilárdításának folyamatát, amelyben a volt Szekuritáté emberei főszerepet játszottak. Felbújtatták az 1977-ben még Ceauşescu ellen sztrájkoló Zsil-völgyi bányászokat, akik aztán a nekik felajánlott előnyökért az államelnök könnyen kézben tartható ötödik hadoszlopává váltak.²

Az 1990-es bányászárság ügyében többször vizsgálat indult, de a vádhatóság minden alkalommal lezárta az ügyet. „A katonai ügyészség végül 2015 októberében jelezte, hogy ismét elkezdte a nyomozást, miután 2014-ben a strasbourgi emberjogi bíróság elítélte, és az atrocitások kivizsgálására, valamint az áldozatok kártérítésére kötelezte a román államot” – emlékeztetett Víg Emese a legvéresebb bányászhadjárat harmincéves évfordulóján. „2016-ban végül emberieség ellen elkövetett bűncselekmények miatt bűnvádi eljárás indult Ion Iliescu volt államfő, Petre Roman egykori miniszterelnök, valamint a Román Hírszerző Szolgálat (SRI) volt vezetője, Virgil Măgureanu ellen. Ugyanebben a dossziében bűnügyi eljárás indult az akkori ideiglenes kormány miniszterelnök-helyettese, Gelu Voican Voiculescu, a Nemzeti Megmentési Front első alelnöke, Nicolae Dumitru, valamint Mugurel Cristian Florescu volt főügyész-helyettes, a Katonai Ügyészségek Igazgatóságának egykori vezetője ellen is. A 90 éves Iliescu perében azóta sem született ítélet, éppen úgy, ahogy az 1989-es forradalomban elesett, szinte ezer ember halála miatt elindított bűnvádi eljárásban sem.”³

2 Ruxandra Cesereanu: *Imaginarul violent al românilor*. Ed. Tracus Arte, Buc., 2016. 410.

3 Víg Emese: *Hatszor indultak meg a fővárosba – 30 évvel ezelőtt volt a legvéresebb bányászárság Bukarestben*. Maszol, 2020. jún. 15.

Tartalom

A valóságos és a virtuális szülőföld vonzásában 5

HAZATÉRŐ SZAVAK NYOMÁBAN

Pegazus a háztetőn..... 13

Kisjenői csonka fenyő – a Nagyzerindi Képtárban 56

Kányádi apó testamentuma..... 96

Kibéddel megáldott Ráduly János 108

A szülőföld az én tengerem 149

Tárlat a Hargitán 167

Döntéskényszer peremlétben 186

KÖNYV ÉS KENYÉR

Tell Vilmos bizonyára nem importalmát lőtt le a fia fejéről..... 197

Veress Istvánnal őszi kertekben 222

Mezei Sándorral a csombordi aranycsapatról 233

Arany szőlőfürt piros mezőben 251

KORFORDULÓS ÚJESZTENDŐ

Az erdélyi tévékultúra első hónapjai 291

A felszabadult rádiózás forró napjai 308

Rockmuzsika a székesegyházban, passiójáték a színházban 350

Zsil-völgyi bányászok közt – Kibéden..... 369

Magyarország Felfedezése sorozatban megjelent könyvek

Év	Szerző	Cím
2021	Kiss Márta – Lengyel György (szerk.)	Milyen élet ez?
2020	Horváth Júlia Borbála	Dunai história. Az Aranyföveny
2020	Cseke Péter	Otthonirodalom – A magyar szociográfia erdélyi műhelyei
2019	Lencsés Gyula	Angolok a Bakonyban
2018	Tóth Pál Péter (szerk.)	A magyar szociográfia a 20–21. században
2018	Letenyei László – Tamáska Máté (szerk.)	Szociográfia – Kárpát-medencei körkép. Tanulmánykötet
2017	Pasqualetti Ilona	Balogvilág
2017	Hajnóczky Tamás – Szále László	„Ne félj a tél meg fog gyötörni”
2012	Szuhay Péter	Sosemlesz cigányország
2010	Pünkösti Árpád	A kereszt gombja
2009	Takács Géza	Kiútkeresők
2008	Romano Rác Sándor	Cigány sor
2006	Kastélyos Péter	Családi fénykép csatlakozás után
2004	Kun István	A feláldozott Bereg
2004	Lábass Endre	Vándorparadicsom
2004	Szilágyi Gyula	Megbukott az iskola?
2001	Szilágyi Gyula	Tiszántúli Emanuelle
1998	Iványi Gábor	Hajléktalanok
1998	Tábori Zoltán	Vasmű
1996	Márkus István	Polgárosodó parasztság
1995	Őrszigethy Erzsébet	Birsalmasajt
1994	Rab László	Mélyszántás
1993	Bálint B. András	Szabadulás a félelemtől
1993	Tanács István	Ön kormányzó?
1993	Vekerdy Tamás	Álmok és lidércek
1992	Lengyel László	Tépelődés

1992	Pütkösti Árpád	Rákosi a hatalomért 1945–1948
1991	Lengyel László	Micsoda év!
1991	Márkus István	Az ismeretlen főszereplő
1991	Závada Pál	Kulákrés
1990		Félmúlt – antológia
1989	Kamarás István	Értéktérkép
1988	Diósi Ágnes	Cigányút
1988	Hernádi Miklós	Válni veszélyes
1988	Levendel László	Humanista orvoslás
1988	Pütkösti Árpád	Kiválasztottak
1987	Csupor Tibor	Mikor Csíkból elindultam
1986	Őrszigethy Erzsébet	Asszonyok férfisorban
1985	Horváth Dezső	A tizedik ember
1985	Vadas József	Nem mindennapi tárgyaink
1984	Szász Imre	Ez elment vadászni
1983	Albert Gábor	Emelt fővel
1983	Bakonyi Péter	Téboly, terápia, stigma
1981		Folyamatos jelen – antológia
1981	Thiery Árpád	Királynék városa
1980	Mátyus Aliz	Holnapon innen, tegnapon túl
1980	Miskolczi Miklós	Város lesz csakazértis...
1979	Márkus István	Nagykörös
1978	Halmos Ferenc	Illó alázattal
1978	Zsolt Róbert	Labdarúgók, sportolók
1977	Csák Gyula	A szikföld sóhaja
1977	Fábián Katalin	A Makoldi család
1977	Jócsik Lajos	Egy ország a csillagon
1976	Berkovits György	Világváros határában
1976	Varga Domokos	Vizek könyve
1975	Tüskés Tibor	Nagyváros születik
1974	Lázár István	Kiált Patak vára
1974	Molnár Géza	Külvárosi barangolás
1973	Bertha Bulcsu	Balatoni évtizedek
1973	László-Bencsik Sándor	Történelem alulnézetben
1973	Zám Tibor	Bács-Kiskunból jövök
1972	Fekete Gyula	Éljünk magunknak?
1972	Kunszabó Ferenc	Sárköz
1972	Végh Antal	Erdőháton, Nyíren

1971	Erdei Ferenc	Város és vidéke
1971	Moldova György	Tisztelet Komlónak!
1970	Mocsár Gábor	Égő arany
1970	Varga Domokos	Erdőkerülőben
1937	Szabó Zoltán	Cifra Nyomorúság
1937	Erdei Ferenc	Futóhomok
1937	Féja Géza	Viharsarok

Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021
Felelős kiadó: Kozma Csaba
Szerkesztő: Dávid Gyula
Könyvterv: Unipan Helga
Nyomdai előkészítés: Virág Péter
Korrektor: Deák Szidónia
Kiadói ívek száma: 19,5
Nyomdai ívek száma: 24,25
Nyomdai munkák: Idea Nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter